T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

STUDİUM VE PUNCTUM KAVRAMLARIYLA KENTLERİ OKUMAK: PRİZREN VE PRİŞTİNE ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Hadis ABDULA

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Tasarım Sorunları Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. F. Zeynep AYGEN

OCAK 2023

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

STUDİUM VE PUNCTUM KAVRAMLARIYLA KENTLERİ OKUMAK: PRİZREN VE PRİŞTİNE ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Hadis ABDULA

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Tasarım Sorunları Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. F. Zeynep AYGEN

OCAK 2023

Hadis Abdula tarafından hazırlanan ***"Studium ve Punctum Kavramlarıyla Kentleri Okumak: Prizren ve Priştine Örneği"*** adlı bu tezin Doktora tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Tez Yöneticisi
Prof. Dr. F. Zeynep AYGEN
……..

Bu çalışma, jürimiz tarafından Mimarlık Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : _____

Üye : _____

Üye : _____

Üye : _____

Üye : _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Hadis Abdula

.....

Ailem ve Sibel'e,

ÖNSÖZ

Doktora çalışmalarım süresince hem derslerde hem tez döneminde bana çok şey katan, bilgi ve tecrübesini paylaşan, her zaman güvenen ve yanımda olan değerli hocam Prof. Dr. Fatma Zeynep Aygen'e;

Hem ders döneminde hem jürilerde bilgi birikimi, yorumları ve desteğiyle yardımını hiçbir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Emel Ardaman'a; tezin başından itibaren çalışmanın şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan, derslerde ufuk açıcı yaklaşımı ve engin bilgisiyle bana yol gösteren Doç. Dr. Derin Öncel'e;

Katkılarıyla tez çalışmamı sürekli zenginleştiren ve tezin gelişmesinde önemli pay sahibi olan jüri üyeleri Doç. Dr. Lana Kudumoviç ve Prof. Dr. Suphi Saatçi'ye;

Beni studium ve punctum kavramlarıyla tanıştıran ve bana farklı bir bakış açısı kazandıran Prof. Dr. Ahmet Tercan'a;

Akademik çalışmalarım boyunca iş hayatımda bana gerekli esnekliği sağlayan ve beni destekleyen Sabahidin Veseli'ye;

Çalışmanın gelişmesinde pay sahibi olan tüm katılımcılara;

Destek ve sevgilerini her zaman hissettiren, bana güvenen ve arkamda olan babam Mustafa Abdula ve annem Gülcan Abdula'ya;

Beni bir an olsun yalnız bırakmayan ve her zaman motive etmeye çalışan kardeşlerim Amir Abdula ve Fatih Abdula'ya;

Ve hayatın her anında olduğu gibi doktora süresince de yanımda olan, bana sabreden, inanan, güç veren, yaklaşımı ve desteğiyle en zorlu süreçleri kolaylaştıran eşim Sibel Abdula'ya en içten duygularımla teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ ... **ix**
İÇİNDEKİLER ... **xi**
KISALTMALAR ... **xiii**
ÇİZELGE LİSTESİ ... **xv**
ŞEKİL LİSTESİ ... **xvii**
ÖZET ... **xxi**
SUMMARY ... **xxiii**
1. GİRİŞ ... **27**
1.1 Çalışmanın Amacı ... 29
1.2 Çalışmanın Kapsamı ... 31
1.3 Çalışmanın Strüktürü ... 32
2. METODOLOJİ ... **35**
2.1 Hermeneutik Fenomenoloji Yaklaşımı ... 36
2.2 Göstergebilimsel Yaklaşım ... 39
2.3 Literatür ve Arşiv Taraması ... 44
2.4 Alan Çalışması: Anketler ... 45
2.5 İçerik Analizi ... 45
2.6 Soyut Kentsel Kesitler ... 45
3. UZAM VE YER ... **47**
3.1 Neden 'Uzam' ve 'Yer'? ... 47
3.2 Uzam ve Yer Tartışması ... 51
3.2.1 Var olmak ve yer ... 53
3.2.2 Uzam'dan yer'e geçiş ... 57
3.2.3 Yer hissi ve yersizlik ... 63
3.3 Yer'i Deneyimlemek ... 67
3.3.1 Deneyim süreci nasıl işler? ... 70
3.3.2 Deneyimleyen öznenin önemi ... 70
3.3.3 Deneyim sürecinde algının önemi ... 71
3.3.4 Deneyim sürecinde bilginin önemi ... 72
4. KENTLERİ OKUMAK: KENT KATMANLARININ TANIMLANMASI VE DEŞİFRE EDİLMESİ ... **75**
4.1 Geçmişe Dönük Bir Kent Okuması: Kentin Anlamının Dönüşümü ... 76
4.1.1 Kentleşmenin ilk izleri ... 77
4.1.2 Antik Çağ ve kent ... 78
4.1.3 Orta Çağ ve kent ... 82
4.1.4 Yeni Çağ ve kent ... 85
4.1.5 Endüstri Devrimi ve kent ... 87
4.1.6 20. yüzyıl ve kent ... 90
4.1.7 Küreselleşme ve kent ... 93
4.2 Kentlerde Fiziksel Katmanın Tanımlanması ... 94

4.2.1 Kentleri antropomorfizm bağlamında tanımlamak 96
4.2.2 Kentlerde fiziksel katman ve kent-toplum etkileşimi üzerine..... 98
4.3 Kentlerde Anlamsal Katmanın Tanımlanması 101
4.3.1 Kentin kimliği 104
4.3.2 Kentin ruhu..... 106
4.3.3 Kentin aurası 108
4.4 Kentlerin Bilinç Kazanması: Kentsel Hafıza 111
4.4.1 Hatırlama, unutma, amnezi ve karşı-hafıza..... 112
4.4.2 Kolektif hafızanın mekansallaşması ve kentsel hafıza..... 116
4.4.3 Hafıza mekanları; kasıtlı, kasıtsız ve karşı-anıtlar 120
4.5 Bölüm Sonucu: Kentleri Okuma Yaklaşımları..... 125
5. KENTLERİ OKUMA NOKTASINDA YENİ BİR ÖNERİ: STUDİUM VE PUNCTUM KAVRAMLARINI ÖDÜNÇ ALMAK..... 133
5.1 Kentlerin Göstergebilimsel Yaklaşımla İncelenmesi 134
5.1.1 Göstergebilimsel yaklaşım üzerine 134
5.1.2 Göstergebilim ve kentleri okumak 141
5.1.2.1 Kentsel göstergeler nasıl okunur? 145
5.1.2.2 Kentsel göstergelerin özellikleri üzerine..... 148
5.2 Roland Barthes ve Kentleri Okumak..... 153
5.2.1 Göstergeler İmparatorluğu ve Eiffel Kulesi üzerine 157
5.2.2 Göstergebilime yeni bir yaklaşım ve Camera Lucida'ya geçiş..... 161
5.3 Kent Katmanları Olarak Studium ve Punctum..... 163
5.3.1 Camera Lucida'da studium ve punctum..... 163
5.3.2 Kentlerde studium ve punctum 168
5.3.3 Studium ve punctum'un temel nitelikleri üzerine..... 172
5.3.4 Punctum'un dönüşümü ve yitimi, punctum'suz kentler ve bilinçsiz punctum üzerine 177
5.4 Kentlerde Studium ve Punctum'u Okumak: Soyut Kentsel Kesitler 181
5.5 Bölüm Sonucu: Yeni Bir Yöntem Tanımlama Girişimi..... 185
6. PRİZREN VE PRİŞTİNE KENTLERİNİ OKUMAK..... 189
6.1 Kosova'nın Yakın Tarihi ve Kırılma Anları 189
6.2 20. ve 21. Yüzyılda Prizren Kentinin Mekansal Gelişimi..... 194
6.3 20. ve 21. Yüzyılda Priştine Kentinin Mekansal Gelişimi 211
6.4 Prizren ve Priştine Kentleri Özelinde Sözlü Tarih Çalışması: Anketlerin Yorumlanması 224
6.4.1 Prizren özelinde sözlü tarih çalışması 225
6.4.2 Priştine özelinde sözlü tarih çalışması 233
6.4.3 Değerlendirme..... 242
6.5 Prizren ve Priştine'de Soyut Kentsel Kesitler ve Göstergeler..... 243
6.5.1 Prizren'de soyut kentsel kesitler 244
6.5.2 Prizren özelinde göstergelerin yorumlanması ve studium katmanı 248
6.5.3 Priştine'de soyut kentsel kesitler..... 254
6.5.4 Priştine özelinde göstergelerin yorumlanması ve studium katmanı..... 258
6.6 Prizren ve Priştine Kentlerinde Punctum'un Tanımlanması 265
6.7 Gelecek ile İlgili Projeksiyonlar..... 272
7. TARTIŞMA VE SONUÇ: KENTLERİ OKUMA NOKTASINDA YENİ BİR MODEL ÖNERİSİ OLARAK STUDİUM VE PUNCTUM 275
KAYNAKLAR..... 287
EKLER..... 307

KISALTMALAR

CHwB	**:** Cultural Heritage without Borders
JNA	**:** Jugoslovenska Narodna Armija / Yugoslav Halk Ordusu
KM	**:** Kilometre
M.Ö.	**:** Milattan Önce
M.S.	**:** Milattan Sonra
NATO	**:** North Atlantic Treaty Organization
QRTK	**:** Qendra Rajonale për Trashëgimi Kulturore
TDK	**:** Türk Dil Kurumu
UÇK	**:** Ushtria Çlirimtare e Kosovës / Kosova Özgürlük Ordusu
UNMIK	**:** United Nations Interim Administration Mission in Kosovo
UNESCO	**:** United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 6.1: Prizren'de anket yapılan kişiler listesi ……..**226**
Çizelge 6.2: Priştine'de anket yapılan kişiler listesi……..**234**
Çizelge 6.3: Prizren'de göstergelerin okunması, düzanlamlar ve yananlamlar…....**254**
Çizelge 6.4: Priştine'de göstergelerin okunması, düzanlamlar ve yananlamlar …..**264**

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1: Çalışmanın strüktürünü şekillendiren kavramlar arasındaki ilişkiler sistemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)……..**33**
Şekil 2.1: Çalışmada kullanılan araştırma yöntemleri (diyagram yazar tarafından üretilmiştir) ……**36**
Şekil 2.2: Saussure'ün gösterge sistemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)…...**41**
Şekil 2.3: Peirce'ın gösterge sistemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)……**41**
Şekil 3.1: Uzam ve yer kavramlarının diğer dillerdeki karşılıkları (diyagram yazar tarafından üretilmiştir) ……**50**
Şekil 3.2: Yer'in oluşumu, insan ve uzam arasındaki etkileşim (diyagram yazar tarafından üretilmiştir) ……**57**
Şekil 3.3: Yer'in temel tanımları (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)……**60**
Şekil 3.4: Seamon'un yer tanımı (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)……**63**
Şekil 3.5: Yer hissini oluşturan katmanlar (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)..**64**
Şekil 3.6: Yersizliğin ortaya çıkmasında rol oynayan gelişmeler (diyagram yazar tarafından üretilmiştir) ……**66**
Şekil 3.7: Yer deneyiminin ortaya çıkardığı bilgiler (diyagram yazar tarafından üretilmiştir) ……**69**
Şekil 3.8: Deneyim sürecinde deneyimleyen öznenin, ön bilgilerin ve algılama sürecinin önemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)……**73**
Şekil 4.1: Tarihteki ilk yerleşimlerin konumları; ilk kentleşme emareleri (Childe, 1950)……...**79**
Şekil 4.2: Kentlerde fiziksel ve anlamsal katman arasındaki etkileşim (diyagram yazar tarafından üretilmiştir) ……..**104**
Şekil 4.3: Kentlerde anlamsal katman olarak kimlik, ruh ve aura (diyagram yazar tarafından üretilmiştir) ……..**111**
Şekil 4.4: Kolektif hafızanın oluşumu: hatırlama, unutma, karşı-hafıza ve amnezi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)……**116**
Şekil 4.5: Kolektif hafıza ve kentsel mekan üzerinden kentsel hafızanın oluşumu: hafıza mekanları ve anıtlar (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)……**125**
Şekil 5.1: İmge, simge ve gösterge arasındaki ilişkiler sistemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir) ……..**136**
Şekil 5.2: Göstergelerde gösteren ve gösterilen arasındaki bağıntı: gösterilende yananlam ve düzanlam (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)……...**140**
Şekil 5.3: Barthes'ın bariz anlam ve üçüncü anlam tanımının ilişkiler sistemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)……**141**
Şekil 5.4: Gösteren üzerinden gösterileni okumak: formun işleve işaret etmesi ve ideolojik dışa vurumlar (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)……..**149**
Şekil 5.5: Kentlerde studium ve punctum (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)..**169**
Şekil 5.6: " Hemen anladım ki onun varlığı, aynı dünyaya ait olmadığı için heterojen kalan iki süreksiz elemanın birlikte varolmasından geliyordu ... "Koen Wessing: Nikaragua, 1979, (Camera Lucida, Barthes, 2016, s.37)……...**170**
Şekil 5.7: "Orada yaşamak istiyorum". Charles Clifford: Alhambra (Grenada). 1854-1856, (Camera Lucida, Barthes, 2016, s.54)……..**170**
Şekil 5.8: Göstergebilimsel ve hermeneutik yaklaşımla studium ve punctum katmanlarını okumak ve yorumlamak (diyagram yazar tarafından üretilmiştir)……**186**

Şekil 6.1: Kosova'nın konumu ve diğer Balkan ülkeleri (Url-14), (görsel yazar tarafından düzenlenmiştir) ……...**190**
Şekil 6.2: Prizren'in konumu (görsel yazar tarafından düzenlenmiştir) . ……**194**
Şekil 6.3: Osmanlı dönemi öncesinde, Bizans ve ardından Sırp hanedanlığı süresince Prizren, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir)……...**197**
Şekil 6.4: Osmanlı döneminde Prizren, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir) ……**199**
Şekil 6.5: Solda Aknehir'in yanından akan 'yaz' kolu, (Url-16), sağda nehiren ayrılan suyun kasaba içerisinde mahallelere dağılması, (Nikolic 1998)……...**200**
Şekil 6.6: Osmanlı döneminin son yılları ve Balkan Savaşları'nın ardından Prizren: Solda 1863 yılında Josef Szekely tarafından çekilmiş fotoğraf, sağda 1913 yılında kaleden Prizren görüntüsü, (Url-17), (Url-18)……...**201**
Şekil 6.7: Solda 1934 yılında kaleye doğru bakış, sağda 1950 yılında Prizren, (Url-19), (Url-20)……..**202**
Şekil 6.8: Solda Şadırvan meydanının doğusunda taş köprü hizasında çarşının yıkılmadan önceki hali, sağda 1972 yılında çarşının yerine yapılan Liria Mağazası, (Url-21), (Url-22)……..**203**
Şekil 6.9: 1960'larda Arasta çarşısı yanında yapılaşma, sonrasında çarşının yerine yapılan binalar, Arasta camisinin minaresi dışında yıkılması ve karşısında Hotel Theranda ile posta binası, (Url-23), (Url -24)……**203**
Şekil 6.10: Solda Aknehir kıyısında yapılaşma, sağda nehir yatağının yüksekliğinde değişim ve çevresindeki yapıların yıkılması, (Url-25), (Url-26)……**204**
Şekil 6.11: Yugoslavya döneminde yapılan kentsel müdahaleler, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir)…….. **205**
Şekil 6.12: Prizren Birliği Binası'nın savaştan önceki, yıkımındaki ve sonrasında restore edilmiş hali, (Url-27)……**206**
Şekil 6.13: Solda 2004 ayaklanmasında zarar görmüş Kale altı katmanı, sağda merkezdeki Aziz George Kilisesi'nde yangın, (Url-28), (Url- 29)……**206**
Şekil 6.14: Kaleye doğru Prizren'in silüeti, Aknehir, taş köprü, Şadırvan, Sinan Paşa Camii, kale aleti evleri ve kale, (Url-30)……**207**
Şekil 6.15: Günümüzde Prizren, kaleden görünüş, batıda kent çeperlerinde yoğunlaşmaya başlayan yeni inşaatlar, (Url-30)……**208**
Şekil 6.16: Solda tarihi merkez çeperinde Yeni Mahalle Bölgesi , sağda eski endüstri bölgesinde ortaya çıkan yeni yapılaşma şekli, (Url-31), (Url-32)……**209**
Şekil 6.17: Solda endüstri bölgesinde yıkıma terk edilmiş fabrikalardan birisi (Fotoğraf 2020 yılında yazar tarafından çekilmiştir), sağda fabrikaların yerini alan konutlar ve alışveriş merkezi, (Url-33)……..**210**
Şekil 6.18: Solda el sanatları satış birimleri: "Domaça Radinost" (Url-34), sağda yıkım süreci (yazar tarafından çekilmiştir, 2022)……**210**
Şekil 6.19: Savaş sonrası Prizren'de yaşanan dönüşümler: Yüksek katlı konut blokları ve alışveriş merkezleri, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir)……...**211**
Şekil 6.20: Priştine'nin konumu, (harita yazar tarafından düzenlenmiştir)……...**212**
Şekil 6.21: 1900'lerin başında Priştine, (Url-36), (Url-37)……...**214**
Şekil 6.22: Osmanlı döneminde Priştine, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir) ……**215**
Şekil 6.23: Priştine'de eski çarşının yıkımı (Shujaku, 2011)……**216**
Şekil 6.24: Kardeşlik ve Birlik Meydanı/Anıtı, (Url-38)……...**217**
Şekil 6.25: Priştine merkez bulvarın her iki yanında konumlanan sosyalizm dönemi blokları, (Url-39)……...**218**

Şekil 6.26: Solda Devlet Kütüphanesi, sağda Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi, (Url-40), (Url-41)……..**219**
Şekil 6.27: Yugoslavya döneminde Priştine, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir) ……..…**219**
Şekil 6.28: Savaşta yıkılan posta binası, (Url-42) ……**220**
Şekil 6.29: Priştine'de sosyalizm dönemi yapıları ve savaş sonrası yapılarının bir arada oluşturdukları kentsel doku, (Url-43), (Url-44), (Url-45).....……**221**
Şekil 6.30: Solda Skenderbeu Meydanı, sağda Zahir Pajaziti Meydanı, (Url-46), (Url-47)…….**222**
Şekil 6.31: Rahibe Teresa Katedrali ve çevresiyle ilişkisi, (Url-48), (Url-49)…….**222**
Şekil 6.32: Solda yeni inşaatlarla ortaya çıkan katmanlaşma, sağda kentin güneyinde yoğunlaşan yüksek katlı yapılaşma, (Url-50), (Url-51)…….**223**
Şekil 6.33: Savaş sonrası Priştine'de yaşanan dönüşümler: Meydan çalışmaları, katedral ve yüksek katlı inşaatlar, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir)…….**224**
Şekil 6.34: Prizren'de tarihsel kırılma noktaları, (Url-52), (Url-53), (EK E)…….**244**
Şekil 6.35: Priştine'de tarihsel kırılma noktaları, (Url-36), (EK F)……...**244**
Şekil 6.36: Prizren kentinde kesitler için seçilen aks, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir) ……**245**
Şekil 6.37: Kentin çekirdeği Prizren Kalesi ve Cuma Camii, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK G)…….**245**
Şekil 6.38: Sırp hanedanlığı döneminde Prizren, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK G)..……**246**
Şekil 6.39: Osmanlı döneminde Prizren, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK H)……..**247**
Şekil 6.40: Yugoslavya döneminde Prizren, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK H)……..**247**
Şekil 6.41: 1999 Kosova Savaşı ve 2004'te Prizren, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK I) ……..**248**
Şekil 6.42: Savaş sonrası Prizren, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK I) ……..**248**
Şekil 6.43: Priştine kentinde kesitler için seçilen aks, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir) ……**255**
Şekil 6.44: Osmanlı döneminde Priştine, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (Url-54), (EK İ) ……**255**
Şekil 6.45: I. Dünya Savaşı sonrası Priştine, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (EK İ) ……**256**
Şekil 6.46: II. Dünya Savaşı sonrası Priştine, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (EK İ) ……**256**
Şekil 6.47: 1970 ve 1980'lerde Priştine, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (EK J)……**257**
Şekil 6.48: Savaş sonrası Priştine, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (Url-55), (EK J)... ……**257**
Şekil 6.49: Prizren'de projeksiyon kesiti, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK K)……..**273**
Şekil 6.50: Priştine'de projeksiyon kesiti, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (Url-55), (EK K)…….**274**
Şekil 6.51: Studium ve punctum katmanlarını okumak, göstergebilimsel ve hermeneutik yaklaşımın benimsenmesi ve punctum'un dönüşümü, (diyagram yazar tarafından üretilmiştir) (EK L) ……..**286**

STUDİUM VE PUNCTUM KAVRAMLARIYLA KENTLERİ OKUMAK: PRİZREN VE PRİŞTİNE ÖRNEĞİ

ÖZET

İnsanların topluluk halinde bir araya gelmeye başlamalarından itibaren dünyadaki varlıklarını ve ilk izlerini temsil eden ve sonrasında da tarihsel süreç içerisinde yaşamın merkezinde yer almış olan kentler, hem toplumsal ilişkilerin, kolektif hafızanın ve kültürel değerlerin fiziksel manifestosu haline gelmiş hem de karşılıklı etkileşim ile toplumları dönüştüren güce de sahip olmuşlardır. Bu sebeple aslında karmaşık ve çok katmanlı yapıya sahip olan kent fenomenini anlamak ve tarihsel süreçteki dönüşümünü ele almak aynı zamanda gelecek ile ilgili de öngörüler ve tartışma ortamı oluşturma noktasında değerlidir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı kentlerin özünü anlama maksadıyla onları okumaya çalışmaktır. Kentleri okumak doğrultusunda çalışmada kentlerin fiziksel ve anlamsal katmanlarına odaklanılmış, bu katmanlar arasındaki ilişkiler sistemi uzam ve yer tartışması üzerinden ele alınmış ve ardından kentlerin ortaya çıkışından günümüze kadar ki süreçte yaşadıkları fiziksel ve anlamsal dönüşümler noktasında geçmişe dönük kısa bir sorgulama yapılmıştır. Bu sorgulamanın ardından 'kent ve toplum' ilişkisi bağlamında kentleri özgün kılan katmanla ilgili yapılmış olan tanımlamalara değinilmiş, kentlerin anlamsal katmanını sorgulama noktasında 'kentin kimliği', 'kentin ruhu', 'kentin aurası', 'kentin hafızası' gibi tanımlamalar kavramsal çerçeveyi oluşturmuştur.

Çalışmanın temel amacı kentleri okuma noktasında Roland Barthes'ın Camera Lucida kitabında öne sürmüş olduğu studium ve punctum kavramlarını ödünç almaktır. Bu doğrultuda, göstergebilimsel ve hermeneutik fenomenolojik yaklaşım benimsenerek kentlerin anlamına ve onları özgün kılan katmana ulaşılmaya çalışılmıştır. Önerilen yöntemler çerçevesinde kentleri okuma noktasında yeni bir yaklaşım benimsenmiş ve bu yaklaşım Kosova'nın Prizren ve Priştine kentleri özelinde uygulanmıştır. Vaka analizi olarak ele alınan kentleri incelemek için literatür ve arşiv taramalarının dışında katılımcı gözlemci olarak ve kent sakinleriyle yapılan anketlerle her iki kentle ilgili bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bilgilerin literatür ve arşiv taramalarıyla toplanan verilerle karşılaştırılması ve ardından oluşturulan bağlamsal altyapı özelinde kentlerin dönüşümünü belgeleyen soyut kentsel kesitlerin çizilmesi, kentleri okuma noktasında yeni bir bakış açısı imkanı sağlamıştır. Göstergebilimsel yaklaşımla elde edilen bilgiler kentlerin studium katmanına dair tanımlamaları şekillendirmiş, bu bilgilerin yorumlayıcı yaklaşımla ele alınması ile de kentleri özgün kılan punctum katmanı tanımlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentleri okumak, Priştine, Prizren, Roland Barthes, studium ve punctum

READING CITIES THROUGH THE CONCEPTS OF STUDIUM AND PUNCTUM: THE CASE OF PRIZREN AND PRISTINA

SUMMARY

Cities, which form the first traces of people from the moment they start to come together as a community and then take place in the center of life in the historical process, have become the physical manifestation of social relations, collective memory, and cultural values. In fact, cities have been at the center of all important events and breaking moments since their first examples, witnessed these moments, triggered various transformations, and were exposed to transformations because of numerous internal or external influences. In these processes, the fate of cities was shaped in parallel with the fate of humanity. In other words, it is possible to say that during their adventures throughout history, cities transformed from an empty piece of geography into a physical integrity and then into a meaningful 'place' as a representative of the society they integrated into. All these processes have led to the development of semantic (metaphysical) layers of cities, which act as a bridge between the past and the future, which are attributed to them, developing and enriching over time, apart from their visible physical structures (important cultural or religious structures - monuments, roads, urban spaces, squares). This semantic layer is shaped by the collective memory of the societies that have lived and are living in the city; As a result of mutual interaction with various stories, tales, epics, songs, laments or rituals, the elements that connect people to the city and shape cities at the same time, transfer past knowledge to new generations, in other words, give the city a unique character.

In this context, there is a duality in the essence of cities; The first is the physical or tangible, visible and perceptible integrity, the second is the semantic layer that is almost attached to it, formed by the interaction with people and the intervention of time, intangible, invisible but always felt and completing the physical layer. Therefore, the process of defining cities requires not only focusing on the perceived and physical existence of cities, but also examining a layer that is coded into the city, separating the city from other cities and which cannot be fully described. In this sense, there are studies that focus only on the morphological structures of cities and the image of cities, as well as studies that focus on the semantic layer of cities in the context of culture, identity and collective memory. In essence, defining cities consists of questioning an ambiguous phenomenon, the interaction of the known and the unknown, the relationship between the visible and the invisible, and it is clear that this situation actually requires 'trying to read' an incomprehensible phenomenon with an interdisciplinary study rather than 'describing' cities.

At this point, in addition to focusing on different aspects of cities, it is aimed to deal with cities in a holistic and inclusive way, to try to read cities rather than to define them, and to develop a new perspective while studying cities. In this context, the focus of the study is ' to seek answers to questions such as; How can the urban phenomenon be discussed?, 'What layers are cities composed of?, 'How can the complex and deep meaning structures of cities be read?', 'What kind of interaction is there between the physical and semantic layers of cities?', 'How are cities made (meaningful)? In other words, the main purpose of the study is to try to decipher cities.

In this context, in the study, firstly, the notions of space and place were discussed through Heidegger, Norberg-Schulz, Tuan and Relph, and then the physical and semantic layers in cities were examined. The physical and semantic transformations that cities have undergone in the historical process have been handled with a retrospective reading and questioned within the framework of various examples and important breaking points. Therefore, an explanation has been made on the understanding of the city of different civilizations and the transformation of the power located in the center of the city, starting from the Ancient Ages in the Middle Ages, New Ages and globalization periods, and the elements that shape the urban space have been tried to be defined. The works of Mumford, Kostof and Krier are some of the important sources in this context. Then, at the point of defining the physical and semantic layers of cities, the discussion and definitions that proceed through the mutual interaction between the city and society are focused on. Throughout history, meaningful spaces and urban parts have been handled with various definitions; some of these are definitions such as urban identity, aura, image, spirit, and memory. At this point, the study proceeded with references such as Maurice Halbwachs, Christian Norberg-Schulz, Pierre Nora, Kevin Lynch, Henri Lefebvre, Walter Benjamin, Christopher Alexander, Amos Rapoport and Aldo Rossi, and tried to reveal what is the layer that makes cities unique and how they are defined. Concepts such as remembering, forgetting, amnesia, collective memory, urban memory, places of memory, counter-memory, intentional, unintentional and counter-monuments formed the framework of the study in the context of the semantic layer of cities.

At this point, after the contex was created, a new approach has been tried to be put forward at the point of reading the cities. While trying to read cities, the path followed by the study is to borrow the concepts of 'studium' and 'punctum', which Roland Barthes put forward while trying to analyze/decipher the photographs in his book Camera Lucida. One of the factors that makes it possible to use these concepts, which are put forward in photography, at the point of examining cities, is the existence of many studies specific to cities by Roland Barthes and the fact that he went for a similar analysis in these studies. In this context, a semiotic approach has been adopted in order to define cities with the concepts of studum and punctum, to reveal the interaction between physical and semantic layers in cities, or more accurately, to reveal the hidden meanings in urban spaces and to reach abstract meanings attached to concrete objects. The information, relations and symbolic meanings revealed -by considering urban elements and city centers as indicators- have been tried to be interpreted with a hermeneutic phenomenological approach and definitions have been made about the layer that makes cities unique. In addition, in order to better understand Roland Barthes's method of thought when he put forward the concepts of studium and punctum and to use these concepts specifically for the city, Barthes' other works were also focused on, and thus the concepts of studium and punctum, which were put forward in photography, were sought for the city.

In this context, discussions such as the definition of 'punctum' over 'studium', the reflection of cultural codes on the city, the meaning of cities and the analysis of cities, the information that the physical layers of cities actually contain, the meaning of the concept of space are discussed and interpreted with a semiotic apporach and hermeneutic phenomenological approach. In other words, by adopting the semiotic and hermeneutic phenomenological approach, it was tried to reach the meaning of cities and the layer that makes them unique. Therefore, a new approach has been tried

to be put forward at the point of reading the cities and this approach has been applied specifically to the cities of Prizren and Pristina in Kosovo.

In order to examine the cities considered as case studies, besides the literature and archive scans, information about both cities was tried to be collected as participant observer and through surveys made with the residents of the city. Comparing the obtained information with the data collected through literature and archive scans, and then drawing abstract urban sections documenting the transformation of cities based on the context created by this information, provided a new perspective on reading cities. Abstract urban sections are actually created by processing the prominent elements in the sections taken over the axes that have shaped the cities throughout history and bring together the information obtained by different methods about the cities. These sections also formed a context for the interpretation of urban signs. Thus, the information obtained with the semiotic approach shaped the definitions of the studium layer of the cities, and the punctum layer, which makes the cities unique, was tried to be defined by handling this information with an interpretative approach.

At this point, in Kosovo -which has witnessed not only the 1999 Kosovo War, but also the Balkan Wars, the 1st World War and the 2nd World War in the last century- the transforming social structure, changing administrations and regimes affected both the city of Prizren, which is known as the cultural capital of Kosovo, and the capital Pristina. The reason why these two cities are discussed in the study is that the transformations brought about by Pristina's having a different status as the capital during and after the Yugoslavia period show differences compared to Prizren. Although both cities have witnessed almost the same breaking points throughout history, it is difficult to say that the transformations they have experienced are the same. For this reason, these cities, which are not far from each other geographically, have had a relatively different developmental phases throughout history and have been subjected to different transformations throughout history due to social, cultural, socio-economic and political distinctions. These transformations are also reflected in the studium and punctum layers of the cities. While Prizren managed to preserve the punctum layer despite the transformations experienced, in Pristina which has been exposed to different and deliberate interventions in every period, where the authority is trying to dominate the urban space and where a constant identity transformation is tried to be dictated, the punctum layer of the city continues to exist only in the collective memory of the citizens.

Keywords: Pristina, Prizren, reading cities, Roland Barthes, studium and punctum

1. GİRİŞ

İnsanların birlikte yaşama pratiğini geliştirmeye başladıkları dönemlerden günümüze kadar katmanlaşarak gelişen kent olgusu yalnızca insanlık tarihinin değil, kültürel birikimin, teknolojinin, toplumsal normların, ritüellerin ve yaşam biçimlerinin şekillenmesinde rol almış, binlerce yıldır yaşanan gelişmelerin merkezinde konumlanmıştır. Tıpkı romanlar, masallar ve efsanelerde hikayelerin çerçevesini çizen mekânsal anlatılar gibi, kentler de yaşamın ve tarihin altlığını oluşturmuş, olayların geçtiği bir fiziksel mekân olmanın yanı sıra, olaylara yön de vermiştir.

İnsanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan kentler, öncelikle bir yaşam alanı olarak insanların bir arada sistematik bir şekilde ve belirli bir kent kültürüne göre yaşamalarına olanak sağlamıştır. Bu çerçevede kentler çeşitli altyapı sistemleri, fonksiyonel yapılar, kamusal alanlarla birlikte insanların gündelik ihtiyaçlarını karşılayan ve onları bir araya getiren bir fiziksel bütünlük olarak tanımlanabilirler. Öte yandan, içinde yaşayan toplumlar tarafından şekillenmiş, insanlarla karşılıklı bir etkileşim içerisine girmiş, toplumların karakterine, adet ve kültürlerine göre dönüşmüş olan kentlerin, görünen fiziksel bütünlüklerinden çok daha fazlası oldukları ileri sürülebilir. Temel fonksiyonlarının dışında, kentler aslında içinde yaşayan ve önceden yaşamış olan insanlar hakkında bir hikâye anlatır. Bu hikâyenin oluşumunda pay sahibi olan toplumlar da hikâyeyi benimser, kenti sahiplenmeye başlar ve kente karşı bir aidiyet hisseder. Bu döngü, aslında kentleri birbirinden farklılaştıran, onlara özgün bir nitelik kazandıran unsurların başında gelir.

İnsanlığın yeryüzünde bıraktığı en belirgin ve güçlü izler olarak kentler, farklı toplumların nesillerce süren kültürel birikimlerinin ve başarılarının bir yansımasıdır. Bir başka ifadeyle, kentler medeniyetin temsilcisi olarak, insanlık tarihinin somut bir yansıması olarak da tanımlanabilirler. Bu bağlamda, İngilizce'de medeniyet anlamına gelen 'civilization' kelimesinin Latince'de şehir anlamına gelen 'civitas'tan türetilmiş olması (Kostof, 1995), ya da medeniyet kelimesinin Arapça'da şehir anlamına gelen 'Medine'den türetilmiş olması, kentlerin aslında medeniyet sembolü olarak tanımlanabileceğini ve tarih boyunca da böyle ele alındığını ortaya koyar. Çünkü

kentler aslında ilk örneklerinden bu yana yaşanan bütün önemli olayların ve kırılma anlarının merkezinde yer almış, bu anlara tanık olmuş, çeşitli dönüşümleri tetiklemiş ve sayısız iç veya dış etkiler sonucunda dönüşümlere maruz kalmıştır. Bu süreçlerde, kentlerin kaderi, insanlığın kaderiyle paralel bir şekilde şekillenmiştir. Diğer bir deyişle, kentlerin, tarih boyunca süregelen serüvenleri süresince boş bir coğrafya parçasından, fiziksel bir bütünlüğe ve sonrasında da bütünleştiği toplumun bir temsilcisi olarak anlamlı bir 'yer'e dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Tüm bu süreçler, geçmiş ve gelecek arasında bir köprü görevi gören kentlerin, gözle görülebilir fiziksel yapılarının dışında (önemli kültürel veya dini yapılar, anıtlar, yollar, kentsel mekanlar, meydanlar), onlara atfedilen, zamanla gelişen ve zenginleşen bir anlamsal katmanlarının gelişmesini sağlamıştır. Bu anlamsal katman, aslında kentte yaşamış ve yaşamakta olan toplumların kolektif belleğiyle şekillenen; çeşitli hikayeler, masallar, destanlar, şarkılar, ağıtlar ya da ritüellerle karşılıklı etkileşim sonucunda insanları kente bağlayan ve aynı zamanda kentleri de şekillendiren, geçmiş bilgileri yeni nesillerle aktaran, başka bir ifadeyle, kente özgün bir karakter veren unsurların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.

Bu bağlamda, kentlerin özünde bir ikilik vardır; birincisi maddi ya da somut olan, gözle görülebilen ve algılanabilen fiziksel bütünlüğüdür, ikincisi ise onun üzerine adeta ilişmiş olan, insanlarla etkileşimi ve zamanın devreye girmesiyle oluşan maddi olmayan, soyut, gözle görülemeyen ama varlığı daima hissedilen ve aslında fiziksel katmanı tamamlayan anlamsal katmandır. Bu ikiliğe Lefebvre de değinir ve 'Şehir Hakkı' kitabında kenti tanımlamaya çalışırken kentin somut bir morfoloji üzerinden ya da ondan tamamen bağımsız bir şekilde ele alınamayacağına vurgu yapar ve kentin farklı katmanları arasındaki etkileşime değinir, ona göre kentler "zihinsel ve toplumsal bir biçimdir, eşzamanlılığın, bir araya gelmenin, çakışmanın, karşılaşmanın (daha doğrusu, karşılaşmaların) biçimidir. Niceliklerden (mekanlar, nesneler, ürünler) doğan bir niteliktir. Bir farklılıktır, daha doğrusu farklılıklar kümesidir" (Lefebvre, 2020, s.99). Diğer bir ifadeyle, kentlerin tanımı yapılırken hem somut hem de soyut varlığına yer vermek gerekir; kentler bu iki katmanın etkileşimi ile oluşur ya da en azından bu etkileşim ile farklılaşır ve özgünleşirler.

Dolayısıyla, kentleri tanımlama süreci, aslında kentlerin ilk bakışta algılanan ve gözle görülen fiziksel varlığına odaklanmanın yanı sıra, kente kodlanmış, kenti diğer kentlerden ayıran ve tam olarak tarif edilemeyen bir katmanın incelenmesini de

gerektirir. Bu doğrultuda kentlerin yalnızca morfolojik yapılarına, kentlerin imgelenebilirliğine yoğunlaşmış çalışmaların yanı sıra, kentlerin anlamsal katmanına yoğunlaşmış, kültür, kimlik, kolektif hafıza bağlamında ele alan çalışmalar da mevcuttur. Özünde kentlerin tanımlanması, muğlak bir olgunun sorgulanmasını, bilinen ve bilinmeyenin etkileşimini, görünen ve görünmeyen arasındaki ilişkiyi sorgulamaktan geçer ve bu durumun aslında kentleri 'tanımlamaktan' çok, tam olarak anlaşılamayan bir olguyu disiplinler arası bir çalışma ile 'okumaya çalışmayı' gerektirdiği açıktır.

1.1 Çalışmanın Amacı

Kent olgusu mimarlık ve şehircilik disiplinleri başta olmak üzere sosyoloji, psikoloji, felsefe gibi farklı disiplinlerin üzerine çalıştığı, analizler yaptığı, kuramlar ürettiği bir fenomendir. Bu çalışmada fenomen olarak tanımlanmasının nedeni, özellikle mimarlık ve felsefe disiplinlerinin kesişiminde, kentlerin çok katmanlı yapıları özelinde çeşitli kuram ve söylemlerin varlığıdır. Bu çalışmalar, kentlerin farklı yönlerine odaklanırken, unutulmaması gereken nokta ise kentlerin aslında her zaman bilinmeyen, tarif edilemeyen, kentleri biricikleştiren ve muğlak olarak tarif edilebilecek bir yönlerinin varlığıdır ve bu yönlerinin ancak yoruma dayalı bir yaklaşımla ele alınabilir olduğudur.

Kentlerin farklı yönlerine odaklanmanın yanı sıra, kentleri bütüncül ve kapsayıcı bir şekilde ele almak, kentleri tanımlamaktan çok okumaya çalışmak, kentleri okurken yeni bir bakış açısı geliştirmek değerli olacaktır. Bu bağlamda, çalışmanın yoğunlaştığı nokta; kent olgusu nasıl tartışılabilir?, 'kentler hangi katmanlardan oluşur?, 'kentlerin karmaşık ve derin anlamlar içeren yapıları nasıl okunabilir?', 'kentlerin fiziksel ve anlamsal katmanları arasında nasıl bir etkileşim vardır?', 'kentler nasıl anlamlandırılır (anlamlandırılmıştır)?' gibi sorulara cevaplar aramaktır. Bir diğer ifadeyle, çalışmanın temel amacı kentleri deşifre etmeye çalışmaktır.

Bu temel sorulara cevap verme ve tanımlanan amaca ulaşabilme noktasında çalışmanın izleyeceği yol Roland Barthes'ın Camera Lucida kitabında fotoğrafları incelemeye/deşifre etmeye çalışırken ortaya attığı 'studium' ve 'punctum' kavramlarını, kentleri okuma bağlamında ödünç almaktır. Fotoğraf özelinde ileri sürülen bu kavramların kentleri inceleme noktasında kullanılmasını mümkün kılan unsurlardan birisi, Roland Barthes'ın kentler özelinde yaptığı çok sayıda çalışmanın

varlığı ve bu çalışmalarda da benzer bir çözümlemeye gitmiş olmasının fark edilmesidir. Öte yandan, kentleri çözümleme noktasında kullanılacak olan ve ileriki bölümlerde değinilecek olan soyut kentsel kesitler yönteminin de fotoğraftan kente geçiş sürecini kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Kentleri studium ve punctum özelinde değerlendirme, kentlerin algılama sınırları içerisindeki bütünlükleri ve algılama sınırları dışındaki bütünlüklerini kapsayıcı bir şekilde tartışabilme, karşılaştırma ve aralarındaki etkileşimi yorumlayabilme noktasında önemli bir bakış açısı getirecektir. Çalışmada studium ve punctum tanımlamalarının, kentlerin günümüzdeki biçimsel yapılarının ötesinde, tarih boyunca geçirdikleri süreçleri, farklı medeniyetlerin üzerlerinde bıraktıkları izleri, kentin anlamının hangi parametrelere göre şekillendiğini ya da dönüştüğünü, kentleri fenomen bir olguya dönüştüren muğlak yanlarının -kenti özgün kılan ve farklı bir his uyandıran- ve tüm bu unsurların aralarındaki ilişkiler sisteminin anlaşılabilmesini, yorumlanabilmesini ve çözümlenebilmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, kentleri çözümleme ve okuma noktasında ileri sürülen tanımlamalar, kavramlar seti ve kuramlar incelenecek, ilişkilendirilecek ve studium-punctum özelinde sınıflandırılmaya çalışılacaktır. Studium ve punctum kavramlarının kentleri okuma noktasında literatürde daha önce kullanılmamış olmaları da çalışmaya bir özgünlük katmaktadır.

Böyle bir yaklaşım, kentleri çözümleme doğrultusunda farklı potansiyeller barındırırken, amaç kentlerin geçmişine bakmak ya da günümüzdeki durumlarına odaklanmaktan çok, aslında kentlerin geleceği şekillenirken onların çok farklı niteliklerine, karmaşık ve soyut yapılarına vurgu yapmak, ileride kentlerde yapılacak her düşüncesiz müdahalenin aslında nasıl sonuçlar doğurabileceğini de ortaya koyabilmektir. Daha doğru bir ifadeyle, günümüzün kentlerini tanımlayabilmek ve geleceğin kentlerini daha doğru bir şekilde düşleyebilmek için, geçmişten günümüze varlığını sürdüren kentleri anlamak ve katmanlı yapılarını çözümleyebilmek değerli olacaktır. Mumford da kentlerin geleceklerini düşünebilmek için öncelikle onların tarihinin ve özgün yapılarının anlaşılması gerektiğini vurgular: “Tarihte uzun bir başlangıç olmadan, kendi bilincimizde geleceğe yeterince cesur bir sıçrama yapmak için gereken momentuma sahip olmayacağız” (Mumford, 1961, s.3). Dolayısıyla kentleri anlamak ve geleceği tahayyül etmek kentlerin geçmişini ve karmaşık yapılarını incelemekten ve katmanlardan oluşan kentlerin okunmasından geçer. Bu

noktada çalışmada yeni bir soru ortaya çıkmaktadır: kentleri studium ve punctum kavramları üzerinden okumak mümkün müdür? Çalışma bu soruya cevap ararken, örnek vakalar olarak Kosova'nın Prizren ve Priştine kentlerine odaklanacaktır.

1.2 Çalışmanın Kapsamı

Kentlerin fiziksel ve anlamsal katmanları ele alınırken, bu katmanların özünde uzam ve yer (space and place) tartışması yatmaktadır. Türkçe literatürde anlamlı ve anlamsız coğrafya parçalarını tanımlama ve sorgulama aşamasında mekân-yer tanımlamaları kullanılsa da ileriki bölümlerde de değinileceği üzere bu çalışmada 'mekân' yerine 'uzam' tanımlaması seçilmiştir. Dolayısıyla, çalışmada kentlerin morfolojik yapılarını ve bu yapıların toplumsal olaylarla anlam kazanmasını ve sonuç olarak kentlerin fiziksel ve anlamsal katmanlarını incelerken, öncelikle uzam-yer sorgulamasının temeline inilecek, sonrasında bu kavramların kenti inceleme noktasında ele alınış şekillerine ve farklı tanımlamalara yoğunlaşılacaktır.

Tarih boyunca, anlam kazanan mekânlar ve kentsel parçalar çeşitli tanımlamalarla ele alınmıştır; bunlardan bazıları kent imgesi, ruhu, hafızası gibi yaklaşımlardır. Bu noktada, çalışmanın dayanacağı kuramlar öncelikle 'genius loci' (yerin ruhu) ve 'kolektif hafıza' kuramlarıdır. Kentlerin fiziksel ve anlamsal katmanları özellikle Christian Norberg-Schulz ve Maurice Halbwachs'ın çalışmaları baz alınarak incelenecek, ayrıca hatırlama, unutma, amnezi ve kentsel hafıza bağlamında da irdelenecektir. Öte yandan, kentlerde fiziksel ve anlamsal katmanlar arasındaki etkileşim ya da daha doğru bir ifadeyle kentsel mekanlardaki 'saklı' anlamlar, göstergelerin yorumlanması yöntemiyle ve dolayısıyla göstergebilimsel yaklaşım benimsenerek sorgulanacaktır. Bu bağlamda, 'punctum'un 'studium' üzerinden tanımlanması, kültürel kodların kente yansımaları, kentlerin taşıdıkları anlam ve kentleri çözümleme, kentlerin fiziksel katmanlarının aslında barındırdıkları bilgiler, mekân (uzam) kavramının anlamı gibi tartışmalar temelde fenomenolojik ve göstergebilimsel yaklaşımla tartışılacak ve yorumlanacaktır. Ayrıca, Roland Barthes'ın studium ve punctum kavramlarını ileri sürerken kullandığı düşünce metodunu daha iyi anlamak ve bu kavramları kent özelinde kullanabilmek adına, Barthes'ın diğer çalışmalarına da odaklanılacak, Barthes'ın gözünden bir kentsel çözümleme yapılmaya çalışılacaktır.

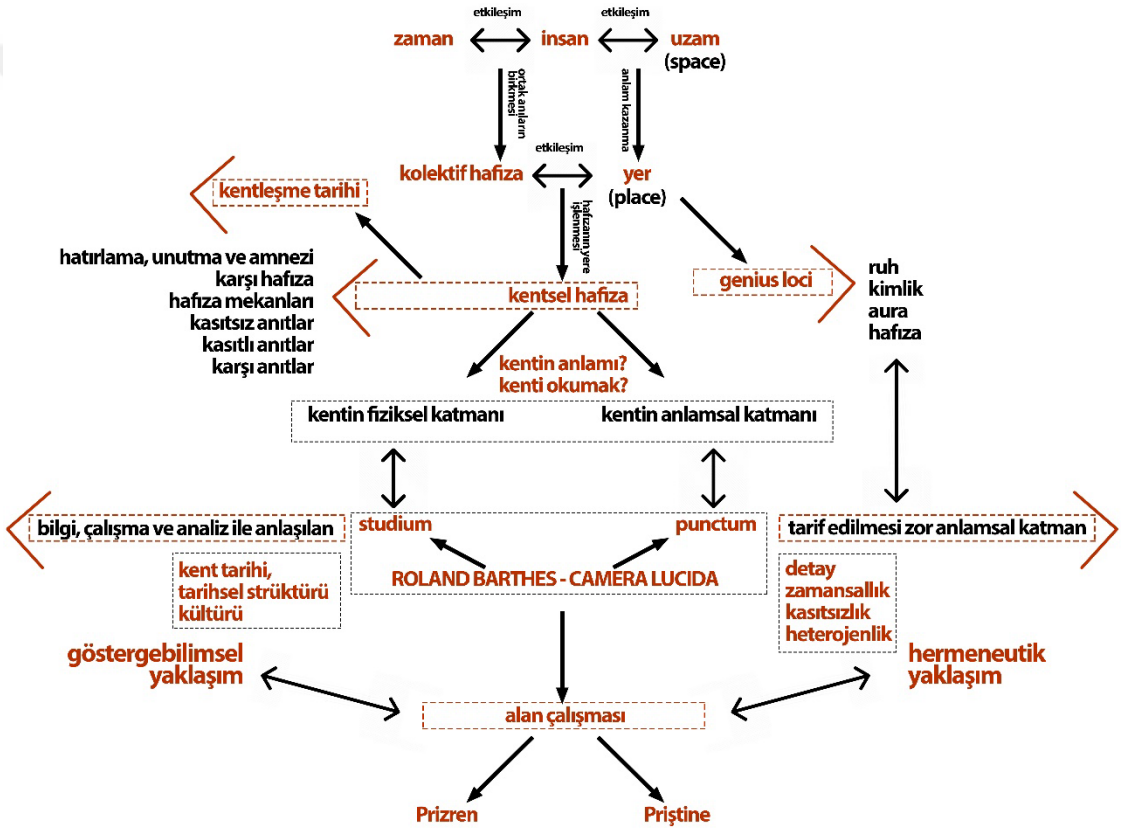
Yapılan çalışmaların örnek vaka üzerinden değerlendirilmesi noktasında, Kosova'nın Prizren ve Priştine kentleri seçilmiştir. Yalnızca 1999 Kosova Savaşı'nda değil, aynı zamanda son yüzyıl içerisinde Balkan Savaşlarına, I. Dünya Savaşı'na ve II. Dünya Savaşı'na da şahit olmuş Kosova'da, dönüşen toplumsal yapı, değişkenlik gösteren yönetimler ve rejimler, kentlerin de dönüşümünü tetiklemiş, Kosova'nın kültür başkenti olarak anılan Prizren ve başkent Priştine de bu dönüşümlerden nasibini almıştır. Çalışmada özellikle bu iki kentin ele alınmasının nedeni, Priştine'nin başkent olarak Yugoslavya dönemi ve sonrasında farklı bir statüye sahip olmasının getirdiği dönüşümlerin, Prizren'e göre farklılıklar göstermesidir. Her iki kent de tarih boyunca hemen hemen aynı kırılma anlarına şahit olsalar da yaşadıkları dönüşümlerin aynı olduğunu söylemek güçtür. Bu nedenle, aslında coğrafik olarak birbirine hiç de uzak olmayan bu kentler hem toplumsal hem kültürel hem de sosyo-ekonomik ve politik ayrımlar nedeniyle tarih boyunca nispeten farklı bir gelişim evresine sahip olmuş ve yine farklı dönüşümlere maruz kalmışlardır.

Bu anlamda, Prizren ve Priştine, kentleri okumak, tarihsel süreç içerisinde dönüşümlerini takip etmek ve studium-punctum tanımlamaları çerçevesinde inceleme noktasında önemli veriler barındırma potansiyeline sahiptirler. Her iki kent de özellikle mekânsal gelişimleri çerçevesinde 20. yüzyılın başından günümüze (2022 yılına) kadarki süreç kapsamında değerlendirilecek, özellikle son yıllarda yaşanan dönüşümlere de ayrı bir parantez açılacaktır.

1.3 Çalışmanın Strüktürü

Tezin daha güçlü bir akışa sahip olması ve tartışmalar arasında sürekli bir ilişkiler sistemi oluşturmak adına tezin her bölümü önceki ve sonraki bölümle bağlantılı olacak şekilde tasarlanmaya çalışılmıştır (Şekil 1.1). Çalışmada giriş bölümünden sonra gelen metodoloji bölümünde çalışmanın benimsendiği yöntemler olarak fenomenolojik yaklaşım, göstergebilimsel yaklaşım ve alan çalışmasının nasıl ele alınacağına dair açıklamalara yer verilecektir. Bu bağlamda özellikle fenomenolojik yaklaşım ve göstergebilimsel yaklaşım üzerine daha kapsamlı açıklamalar yapılıp çalışmada neden bu yaklaşımların benimsendiği aktarılmaya çalışılacaktır. Devamında ise alan çalışmasında veri toplama ve toplanan verileri analiz etme noktasında hangi yöntemlerin nasıl uygulandığına dair bilgiler verilip çalışmada özgün bir yöntem olarak soyut kentsel kesitler yöntemine değinilecektir. Ardından üçüncü bölümde

‘Uzam ve Yer’ bağlamında bir sorgulamaya gidilecek, uzam ve yer arasındaki etkileşim, yer hissi, yersizlik[1], yer deneyimi gibi tartışma başlıklarına değinilecektir. Ardından ‘Kentleri Okumak: Kent Katmanlarının Tanımlanması ve Deşifre Edilmesi’ bölümünde öncelikle tarihsel süreçte kentin anlamının değişimine odaklanılacak, kentlerin fiziksel ve anlamsal bütünlükleri farklı tanımlamalar ve yorumlar üzerinden değerlendirilecektir. Devamında kentleri oluşturan bu iki farklı katmanın birbirleriyle etkileşimine yer verilecek, kentlerin bilinç oluşturma süreçleri kentsel hafıza, hafıza mekanları, kasıtlı ve kasıtsız anıtlar gibi kavramlar çerçevesinde incelenecektir. Bölüm sonunda, kentleri okuma noktasında ortaya konan yaklaşımlar üzerinden kısa bir tartışma yapılacak ve genel bir değerlendirmeye gidilecektir.

Şekil 1.1: Çalışmanın strüktürünü şekillendiren kavramlar arasındaki ilişkiler sistemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

Çalışmanın beşinci bölümü olan ‘Kentleri Okuma Noktasında Yeni Bir Öneri: Studium ve Punctum kavramlarını Ödünç Almak’ başlığı altında Roland Barthes’ın kentler üzerine yaptığı çalışmalara odaklanılacak, Camera Lucida’da yaptığı studium

[1] Edward Relph’in ‘Yer ve Yersizlik’ (Place and Placelessness) kitabında ileri sürdüğü yersizlik kavramı aslında daha doğru bir ifadeyle ‘yer’ olmayan ya da herhangi bir konumun yer olma özelliğini kaybetmesine, yerin yitimine işaret eder.

ve punctum tanımlamalarına yer verilecek, bu tanımlamaların kentlerdeki karşılığı göstergebilimsel yaklaşım ile sorgulanacak, studium ve punctum'un Barthes tarafından tanımlanan sınırları ve nitelikleri ele alınacak, sonrasında da kentlerde yaşanan dönüşümler studium ve punctum çerçevesinde tartışılacaktır.

'Priştine ve Prizren Kentleri'ni Okumak olarak adlandırılan altıncı bölümde, aslında geliştirilmeye çalışılan 'kentleri okuma yöntemi' bir vaka analizi üzerinde uygulanacak ve bu bölümde Kosova ile ilgili genel bir giriş yapıldıktan sonra, Prizren ve Priştine kentlerinin mekânsal gelişimlerine yer verilecek, sözlü tarih çalışması ile kentlerde studium ve punctum katmanları ele alınacaktır. Sonrasında elde edilen veriler ışığında çizilen kentsel kesitler üzerinden kentlerde yaşanan dönüşümler ele alınacak, göstergeler üzerinden studium ve punctum tanımlamaları yapılmaya çalışılacak, belediye arşivlerinden elde edilen gelişim planlarına (2022-2030)[2] göre gelecekte kentleri bekleyen dönüşümlerle ilgili projeksiyon çalışmasına yer verilecektir. 'Tartışma ve Sonuç: Kentleri Okuma Noktasında Yeni Bir Model Önerisi Olarak Studium ve Punctum' adlı yedinci ve son bölümde ise kentleri okuma ve deşifre etme yolunda başvurulan studium ve punctum kavramlarıyla nasıl bir yol izlendiği, çalışmanın başından sonuna kadar ki sürecin nasıl ilerlediği ve yeni bir yöntem ortaya koyma noktasında hangi tartışmaların sürdürüldüğü, Barthes'ın bu yaklaşımının kent fenomenini çözümlemede nasıl bir yenilik getirdiği tartışılıp yorumlanacaktır.

[2] https://kk.rks-gov.net/prizren/urbanizem/harta-zonale-draft/

2. METODOLOJİ

Kentleri okumak ve deşifre etmek amacıyla studium ve punctum kavramlarını ödünç alan ve vaka analizi olarak Prizren ve Priştine kentlerine odaklanan bu çalışmada, kentler bir fenomen olarak ele alınmış, kentlerin fiziksel bütünlüklerinin ardında yatan anlamsal katman ya da çalışmadaki ismiyle punctum, yorumlanarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple, kent fenomenini anlamak, onu studium ve punctum kavramları çerçevesinde deşifre etmek ve yaşanan dönüşümleri incelemek için çalışmada uygulanacak yöntem ve yaklaşımlar önem kazanmaktadır (Şekil 2.1). Herhangi bir problemde kesin bir doğruya ulaşmanın çoğu zaman gerçekçi olmadığını ve ancak kısmi bir doğruluğa ulaşılabileceğini savunan Farabi (2020), araştırma süresince farklı amaçlar doğrultusunda farklı yöntemlerin kullanılması gerekliliğine vurgu yapar. Farabi'ye göre:

> *"farklı problemlere dair bizde farklı kanaatler meydana getiren yöntemlerin, farklı yöntemler olmaları gerekir (...) problemleri araştırmaya koyulmadan önce bu yöntemlerin hepsinin birer sanat (teknik) olduğunu bilmemiz zorunludur, ayrıca bu farklı yöntemleri birbirinden ayıran özel ayrımlarla her birinin kendisine özgü işaretlerini bilmek ihtiyacındayız ve doğuştan sahip olduğumuz tabii bilme yeteneğimiz, sözünü ettiğimiz yöntemleri ayırt etmeye yetmez, dolayısıyla bu ayrımların bilgisini bize verecek bir sanatla (teknikle) onu kuvvetlendirmek zorunda bulunduğumuz sonucu ortaya çıkar" (Farabi, 2020, ss.2-3).*

Başka bir ifadeyle, bir araştırmanın amacına ulaşması için, Farabi'nin de vurguladığı gibi, güçlü ve araştırmaya hizmet edebilecek yöntemlerin ve tekniklerin kullanılması büyük bir önem arz etmektedir. Bu anlamda, çalışma, kentleri anlamlandırma ve okuma doğrultusunda, öncelikle nitel araştırma yöntemleri olarak fenomenolojik yaklaşımı ve göstergebilimsel yaklaşımı benimsemektedir. Bu yaklaşımla elde edilen veriler ve çeşitli bilgiler alan çalışması yöntemiyle pekiştirilmeye çalışılacaktır. Çalışmada studium ve punctum kavramlarının kullanılması ve fotoğraf okumasından kent okumasına geçiş noktasında kentleri daha iyi çözümleme amacıyla soyut kentsel kesitler tekniği geliştirilmiştir. Bu teknik, Farabi'nin de üzerinde durduğu gibi,

benimsenen yöntemlerin özelleşmesini ve çalışmanın amacına ulaşmasını sağlamak için önemli bir bakış açısı sunacaktır.

Şekil 2.1: Çalışmada kullanılan araştırma yöntemleri (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

2.1 Hermeneutik Fenomenoloji Yaklaşımı

Nitel araştırma yaklaşımı ile yürütülen çalışma, bütüncül bir yaklaşımı benimser; farklı veri elde etme yöntemlerini kullanarak ve elde edilen verileri üst üste çakıştırarak kent fenomeniyle ilgili kapsamlı bir resim ortaya çıkartmaya çalışır. Nitel araştırma yöntemlerini özne ve nesnelerin karşılıklı etkileşimlerinden doğan ilişkileri üzerinden gerçekliğin katmanlı özünü anlamaya çalışan bir yaklaşımlar bütünü olarak ele alan Alemdar (2010), bu yöntemin kent olgusunu inceleme noktasındaki önemine şöyle değinmiştir: "çevreyi anlamak ve onu anlamanın, kendi inşa ettiğimiz zihinsel imgeler ve sembollerle, büyük resminin ancak öznel bir temsilini ortaya koymak olduğunu düşünen bu yöntem, çok katmanlı kentsel mekânların okunmasında önemli ipuçları sağlamaktadır" (Alemdar, 2010, s.292). Diğer bir ifadeyle, nitel araştırma yaklaşımı, bütünsel bir bakış açısı sunar ve yapısal çevreyi anlama ve yorumlama noktasında önemli bir potansiyel barındırır.

Hayatın merkezinde yer alan kentler, sürekli algılanan ve insanlarla etkileşimde olmalarına rağmen, özünde bir fenomen olarak ele alınabilirler. Kentlerin taşıdıkları anlam aslında bir bilinmezlik içerir; bu sebeple kentlerin farklı katmanlarını okuyabilme ve yorumlayabilme noktasında nitel araştırma yöntemleri paradigması çerçevesinde fenomenolojik yaklaşımın benimsenmesi uygun düşmektedir. Edmund Husserl'in geliştirdiği ve Heidegger, Sartre, Merleau-Ponty gibi kuramcıların başını çektiği fenomenolojik yaklaşım, araştırmalara felsefi ve türüne göre betimleyici[3] ya da

[3] Husserl'ın geliştirdiği fenomenolojik yaklaşım.

yorumlayıcı[4] bir üslup getirir. Fenomenolojik yaklaşım 'bir fenomenle ilgili bireysel deneyimlerin evrensel nitelikte bir açıklamaya indirgenmesi (Creswell'in aktarımıyla Van Manen'a göre, 2018)', 'dünyanın insan bilinci tarafından yorumlanması', 'bir fenomenin tanımlanması sürecinde felsefi tartışmaların yürütülmesi', 'öz'ün araştırılması, 'bir fenomenin bütün duyu verilerinden soyutlanarak ele alınması ya da başka bir deyişle idealar dünyasında ele alınması', 'nesnelerin gerçek doğalarını anlamak' gibi başlıklar altında tanımlanabilir. Daha kapsayıcı ve basit bir tanımlamayla fenomenolojik yaklaşımı geliştiren Husserl "köktenci bir sorgulamanın izini sürmüş, somut (fiziksel) görünürden (fenomenden) ziyade, içsel (psikolojik) görüneni (fenomeni) sorgulamayı amaçlamıştır" (Ulubay & Önal, 2020, s.607). Bu çalışmada da kentlerin görünen yüzlerinden çok fiziksel yapılarına adeta 'ilişmiş' olarak tanımlanabilecek anlamsal katmanları bir fenomen olarak ele alınacaktır.

Bu noktada, çalışmada kent olgusunun okunması ve deşifre edilmesi ele alındığı için, betimlemekten çok yorumlama yoluna gidilmektedir. Bu sebeple, betimleyici; katılımcının yorumlarının araştırmacının yorumlarından fazla yer tuttuğu, ön yargılardan sıyrılmayı (öznel düşünceleri ve deneyimleri parantez altına almayı) ve her şeyi ilk kez karşılaşılıyormuş gibi (Creswell'in aktarımıyla Moustakas'a göre, 2018) ele almayı gerektiren aşkın ve psikolojik fenomenolojiden çok, katılımcıların düşüncelerinin temel yaklaşımı desteklemek için kullanıldığı ve çalışmanın odağında yer almadığı, katılımcının dünyada var oluşunun ve çevreyle etkileşimine önem veren ve betimleyici yaklaşımın aksine zaman olgusunu da dikkate alan (Sloan & Bowe, 2014), bağımsız ve tarafsız kalmanın mümkün olmadığını kabul eden, fenomenlere anlam yüklemek üzerinden ilerleyen, 'anlamlandırma ve yorum sanatı' olarak tarif edilen hermeneutik fenomenoloji yaklaşımı benimsenmiştir.

Hermeneutik fenomenolojik yaklaşım öncelikle kutsal metinlerin yorumlanması sürecinde kullanılmış, Heidegger ile birlikte ise metinler dışında insanın dahil olduğu her alanda anlamın peşinden gitme noktasında kullanılmaya başlanmıştır. Husserl'ın aksine, önyargı ve önbilgileri reddetmeyen, 'şey'leri bağlamları özelinde yorumlamayı seçen bu yaklaşım, her şeyin her zaman bilinçli ya da bilinçsiz bir ön anlayış ile ele alındığını kabul eder. Dolayısıyla, kentleri ele alma noktasında, çeşitli bilgiler

[4] Heidegger'in geliştirdiği fenomenolojik yaklaşım ya da başka bir tabirle yorumlayıcı fenomenolojik yaklaşım.

toplanarak bir bağlam oluşturulabilir ve özünde metinlerin okunup yorumlanmasını içeren hermeneutik yaklaşım ile kentler de okunarak yorumlanabilirler. Oerther'a göre deneyimler, gelenekler ve kültürün gündelik yaşamı nasıl şekillendirdiği ile ilgilenen hermeneutik yaklaşım, büyük miktarda verinin bir araya getirilmesi, bir bağlam oluşturulması ve yorumlanması ile ilerleyen bir yöntemdir (Oerther, 2020). Dolayısıyla, hermeneutik yaklaşım aslında belirli bir bağlam içerisindeki bilgiler arasındaki ilişkilerin ve olayların yorumlanması ile anlama ulaşma girişimi olarak değerlendirilebilir.

Hermeneutik fenomenoloji, yorumlayıcı bir yaklaşım olarak sorgulamayı ve onun parçası olan teorik yönelimi ve kavramsal çerçeve kullanımına karşı çıkmayan bir yaklaşımdır. Çalışma çok farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin sentezi ve yorumlanmasıyla katmanlaşır ve belirli kuram ve söylemler çerçevesinde tartışmalarla ilerlemektedir. Bu nedenle, çalışmanın başında bazı ön yargılardan ve temel düşüncelerden sıyrılmak neredeyse imkânsız hale gelir ve aşkın ve psikolojik fenomenolojiden ayrı düşer.

Hermeneutik yaklaşımın önemli özelliklerinden birisi, toplanan veriler ışığında anlamlandırmaya ve yorumlamaya odaklanması ve kesin bir sonuca varma gayesi taşımamasıdır. Hisarlıgil'e göre "anlama karşılıklı bir eylemdir; bugün ancak geçmişle birlikte, geçmiş de bugünle birlikte anlaşılabilir" (2008, s.27) ve anlama girişimini yorumlama olarak ele alan Heidegger'e göre bu ikili süreç "hermeneutik döngü" olarak tanımlanırken, Dreyfus da hermeneutik yaklaşımda yorum sürecinin aslında "hiçbir şeyin mutlak olarak bilinmeyeceği" anlamını taşıdığını ileri sürer (Hisarlıgil, 2008'de atıfta bulunduğu gibi, s.27). Dolayısıyla bu yaklaşım ile çalışmada kentleri anlama noktasında elde edilen verilerin yorumlanmasına gidilir ve mutlak bir gerçeği aramanın peşine düşülmez. Ayrıca, çoklu yöntem kullanımına da uygun olan bu yaklaşım, yorumlanan fenomenin felsefi olarak tartışılmasına da olanak sağlar. Bu doğrultuda, çalışmada 'uzam'ın 'yer'e dönüşme sürecini ele almak, kentlerin fiziksel katmanları ardında yüklenmiş anlamları tartışabilmek, hermeneutik fenomenoloji yönteminin benimsenmesiyle mümkün olmaktadır.

Öte yandan, fenomenolojinin odaklandığı bir diğer nokta da insan deneyimidir. "İnsan deneyimini anlama" amacı ile felsefi bir hareketten doğan fenomenolojinin temel karakteristik özelliği ise "yaşanmış deneyimi anlamlandırmaya çalışmasıdır" (Tekindal & Uğuz, 2020, s.158). Çalışmada da özellikle anketler üzerinden insanların

kenti nasıl algıladıkları, deneyimleri üzerinden nasıl fikirlere sahip oldukları anlaşılmaya çalışılmıştır. Ancak kent olgusunu anlama noktasında yapılan çalışmanın temelinde deneyimden çok kentle ilgili ortaya atılan tanımlamaların tartışılması, kent tarihi ile ilgili verilerin incelenmesi ve tüm bu verilerin karşılaştırılarak elde edilen bilgiler ışığında yorumlanması yatar. Anketler üzerinden elde edilen veriler de kent deneyimi bağlamında destekleyici veriler olarak kullanılmaktadırlar. Seamon'a göre hermeneutik fenomenoloji yaklaşımı ile yapılan bir çalışmada araştırmacının rolü, peşine düşülen anlamı metnin içerisinden 'keşfetme yolları aramaktır' (Seamon, 2003). Dolayısıyla, bu çalışmada kentin anlamını ve kentlerin nasıl okunabileceğini anlama noktasında izlenen yol, elde edilen bütün verilerin karşılaştırılması üzerinden bir 'keşfetme' girişimi olarak özetlenebilir.

Zimmermann'a göre Antik Yunan dilinde 'açıklamak', 'çeviri yapmak' anlamına gelen ve en basit tabir ile yorumlama olarak tanımlanabilecek olan 'hermeneutik' yaklaşım, çevreyi anlamlandırma girişimi olarak değerlendirilebilir; insanlar her an çevrelerini yorumlar ve bilgileri anlamlandırmaya çalışırlar. Bu noktada, tarihsel varlıklar olarak insanların deneyimleri, dilleri, gelenekleri ve kültürel altyapıları 'anlama' noktasında önemli bir rol oynar ve hermeneutik yaklaşım sözcükler, olaylar, göstergeler üzerinden yorumlayarak anlama ulaşmaya çalışır (Zimmermann, 2015). Dolayısıyla, aslında göstergelerin incelenmesi de anlamlandırma noktasında önemli bir yaklaşımı teşkil eder. Bu bağlamda, hem hermeneutik yaklaşımın hem göstergebilimsel yaklaşımın dilbilim çalışmalarında kullanılıyor oluşu her iki yaklaşımın birlikte kullanımının da önünü açar. Bu noktada göstergebilim hermeneutik yaklaşım noktasında bilgi toplamak için bir yöntem olarak kullanılabilir. Öncelikle farklı yöntemler ile toplanan bilgiler tanımlanmış olan göstergeleri okuma noktasında incelenebilir ve ardından göstergelerle birlikte oluşturulan bağlam, hermeneutik yaklaşımla yorumlanarak anlama ulaşılabilir ya da anlamlandırma yapılabilir.

2.2 Göstergebilimsel Yaklaşım

Göstergebilim, John Locke'un adını verdiği ve ona göre doğa felsefesi ve etik ile birlikte bilimin üç temel başlığından biri olarak tanımlanan, bilgilerin aktarılması ve anlama sürecinde göstergelerin özelliklerinin sorgulanması olarak tanımlanan bir bilim dalıdır (Ünal, 2016). İlk olarak M.Ö. 5. yüzyılda Hippokrates ve Parmenides

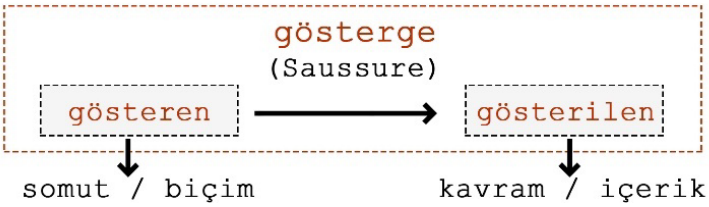
tarafından kullanılmış olan terim M.Ö. 3. yüzyılda Stoacılar tarafından gösteren-gösterilen ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır (Rifat, 2019). Çağdaş göstergebilimin kurucuları ise Peirce ve Saussure olarak kabul edilmektedir[5]. Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure'ün birbirlerinden habersiz ve belki de eş zamanlı olarak temelini attıkları göstergebilim, en basit tanımlamayla farklı anlamları temsil edebilme özelliği olan ve bu özelliğiyle kendi varlığı dışında başka bir nesne ya da olguyu çağrıştırma, farklı bir anlam belirtebilme potansiyeli barındıran ve gösterge olarak adlandırılan öğelerin bilimsel olarak değerlendirilmesi ve incelenmesine odaklanır. Anlam peşinde koşan bir bilim dalı olarak tanımlanabilecek olan göstergebilimin temelinde Saussure'ün düşünce sisteminin merkezinde yer alan yapısalcı bakış açısı da mevcuttur ve bu bakış açısını Curtin (2009) şöyle açıklar: "yapısalcılık, fenomenlerin görünümünün arkasında yatan derin yapıyı inceleme ve ortaya çıkarmaya çalışan bir analiz yöntemidir" (s.52). Bu bağlamda, göstergebilim de aslında bir noktada fenomenleri anlama ve yorumlamaya odaklanır denilebilir. Rifat'a (2019) göre göstergebilim "insanın, içinde yaşadığı dünyayı anlamasını sağlayacak bir model" geliştirir (s.23). Diğer bir söylemle, göstergebilim aslında algılanan ve belki de algılanmayan ancak toplumları saran ve içine alan sonsuz öğenin anlamlandırılması sürecinde bir araç görevini üstlenir.

Türkçe'deki göstergebilim tanımı aslında iki benzer ama farklı çalışma alan olarak tanımlanabilecek 'semiyoloji' ve 'semiyotik'in karşılığı olarak kullanılır. Bu sebeple, yalnızca göstergebilim olarak yapılacak olan tanımlama, bazı karışıklıkların doğmasına sebep olacaktır. Basit bir yaklaşımla Saussure'ün öncülüğünü yaptığı 'semiyoloji' göstergelere odaklanırken, Peirce'in öncülüğünü yaptığı 'semiyotik' ise göstergelerin oluşumundaki anlamsal sürece yoğunlaşır.

Semiyoloji, gerçekçi bir yaklaşımla dilbilim yöntemlerini uygular ve "doğada var olan, gözlemlenebilir, somut, fiziksel nesneleri betimliyormuş gibi" hareket eder ve "bildirişim göstergebilimi" olarak tanımlanabilir (Rifat, 2019, s,14). Saussure'ün yaklaşımında, gösterge bir 'gösteren' ve bir 'gösterilenden' oluşur (Şekil 2.2). Herhangi bir göstergede gösteren boyutu aslında çağrışım üzerinden başka bir şeyi

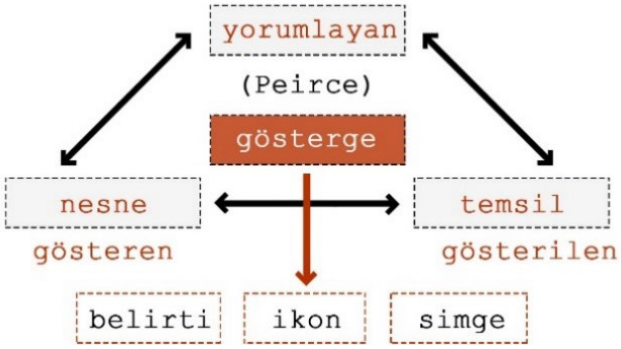
[5] Çalışmada benimsenen fenomenolojik yaklaşımın kurucusu olarak kabul edilen Edmund Husserl da göstergebilim üzerine çalışmalar yapmış ve 1890 yılında 'Göstergelerin Mantığı Üzerine [Semiotik]' kitabını yazmış, kitap 1970 yılında yayınlanmıştır (Rifat, 2019).

düşündürür. Daha doğru bir ifadeyle, gösteren başka bir şeyi çağrıştıran nitelik ya da öğe iken, gösterilen ise çağrıştırılan nitelik ya da öğedir.

Şekil 2.2: Saussure'ün gösterge sistemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

Semiyotik ise, "dilyetisi'ni gözlemlenecek tek katmanlı bir nesne olarak değil, oluşturulmuş, 'inşa edilmiş', anlamsal katmanlardan kurulu bir bütün olarak görür ve onun üretiliş biçimini anlamak için kuruluşunu, oluşum sürecini yeniden kavramaya ve yeniden anlamlandırmaya çalışır" ve 'anlamlama göstergebilimi' olarak tanımlanabilir (Rifat, 2019, s.15). Semiyoloji'deki gösteren ve gösterilenin karşılığı olarak semiyotik'te 'nesne', 'temsil' ve 'yorumlayan' üçlemesi vardır. Ayrıca, bir diğer üçleme de 'görüntüsel', 'belirti' ve 'simge' gösterge sınıflandırılması ile yapılmıştır (Günay&Parsa, 2012) (Şekil 2.3). Görüntüsel gösterge aslında gerçeği yansıtan ya da doğrudan aktaran göstergeler (ikon, portre, resim), belirti göstergeler bir bağıntı üzerinden kurulan ilişkiye (en çok başvurulan örnekler olarak dumandan ateşin varlığının yorumlanabilmesi, kara bulutlardan yağmur yağacağının anlaşılması) işaret eder ve simge gösterge ise daha katmanlı ve yoruma dayalı, bünyesinde farklı anlamları içerme potansiyeli barındırır ve Rifat'a göre (2019) "insanlar arasında bir uzlaşmaya dayanır" (s.32) (örneğin bir kurukafa çiziminin evrensel olarak tehlike veya ölümü ya da güvercinlerin özgürlük veya barışı temsil etmesi gibi). Özetle, "belirti, rastlantısal ve istem dışı bir bilgi kaynağıdır", görsel göstergede ya da "ikonda gösteren ve gösterilen doğal olarak birbirlerini çağrıştırır ve herhangi başka bir kodlama işlemine gerek duyulmaz" ve simge göstergede ise "gösteren her zaman sayılamayan, soyut bir başka gösterilenle göndermede bulunur" (Çongur, 2021, s.63).

Şekil 2.3: Peirce'ın gösterge sistemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

Her iki yaklaşım da temelde göstergeyle ve göstergenin yorumlanmasıyla ilgilidir; hem Peirce'in 'semiyotik'i hem Saussure'ün 'semiyoloji'si göstergeler üzerine yoğunlaşır ancak Eco başta olmak üzere çoğu göstergebilimci 'semiyoloji'yi semiotik'in bir alt dalı olarak görür; çünkü Saussure'ün 'semiyolojisi' yalnızca kasıtlı iletişime odaklanırken, Peirce'in 'semitoik'i ise kasıtsız olan iletişime (Daylight, 2012) ve kasıtsız göstergelere de odaklanmaktadır. Dolayısıyla, Saussure'ün yaklaşımı kentleri gösteren ve gösterilen olarak ele alma noktasında tanımlama açısından daha sade bir yaklaşım sunarken, Peirce'ın yaklaşımı ise özellikle 'anlam'a ve 'anlamlandırma'ya yer vermesi ve simge gösterge sınıflandırması ile kentlerin okunması ve anlamlandırılması noktasında güçlü bir altlık oluşturur.

Pierce'in önderliğinde dilbilim ve edebiyat dışında yaşamın farklı alanlarına yoğunlaşmaya başlayan bir yöntem olan göstergebilimin temelde tam olarak neyi incelediğini Karaman (2017) şöyle açıklar: "görüntü veya metnin, kolayca yakalanan, ilk bakışta algılanan içeriği dışında gizli, üstü kapalı anlam içeriği bulunmaktadır. Bu nedenle görünenden görünmeyene, öznellikten nesnelliğe, somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene doğru bir akış vardır" (s.27). Bu akış, çalışmada kentleri okumak ve anlamak doğrultusunda önemli verilere ulaşılmasını mümkün kılar; kentlerde de görün ve görünmeyen, somut ve soyut olguların arasında bazı ilişkiler sistemi vardır ve bu ilişkiler ve anlamlar kent olgusunun göstergebilimsel yaklaşım çerçevesinde ele alınmasıyla ortaya çıkarılabilir.

Öte yandan, çalışmada kentleri okuma ve anlama noktasında kullanılacak olan göstergebilimsel yaklaşımın günümüzde sayısız disiplinde kullanılmasını mümkün kılan kişilerin başında, göstergebilim alanına yön veren çalışmalarıyla Roland Barthes olmuştur; Barthes öncü çalışmaları ile, göstergebilim ilkelerini ve fikirlerini dilbilim çalışmaları dışında görsel imajları, fotoğrafları ve videoları inceleme (Barthes, 2021a) noktasında uygulayan ilk göstergebilimcilerden birisi olarak tanımlanabilir. Barthes'a göre günlük hayattaki herhangi bir nesnenin (otomobil, reklam görüntüsü, gazete başlığı, müzik, yemek) ortak özelliği bir gösterge olmalarıdır ve herkes istemsiz ya da bilinçsiz de olsa kent yaşamında devamlı karşılaştığı bu göstergeleri sürekli okur.

İşte bu okuma aslında Barthes'a göre hem toplumsal hem ahlaksal hem de ideolojik açıdan çok önemlidir ve sistematik bir düşünce bağlamında ele alınmaları gerekir; bu noktada da devreye göstergebilim girer (Barthes, 2021a). Bu doğrultuda, toplumların içinde yaşadığı ve sürekli bir etkileşim içerisinde oldukları kentlerin ve kentleri

oluşturan öğelerin de birer gösterge olduğunu söylemek mümkündür. Günay&Parsa'ya göre (2012) toplumların müşterek değerlerinden birisi bu değerleri paylaşma ve aktarma noktasında önemli bir rol üstlenen iletişim olgusudur ve iletişim için de "toplumun ortak olarak kullandığı değerler, dizgeler ya da ortak bir bilinç gereklidir" (s.11). Bu iletişim aslında yalnızca topluluklar arasında olmaz; kent ve topluluklar ya da kent ve insan arasında da olur. İnsan kente bir şeyler anlatırken, kent de onu dinlemek veya okumak isteyen insana hikayesini açar veya anlatır. Bunu çeşitli kentsel mekanlar, mimari yapılar ve diğer farklı iletişim kanalları aracılığıyla yapar.

Kentleri şekillendiren temel öğelerden olan mimarlık ve mimari nesneler de bu bağlamda gösterge olarak kabul edilebilir. Eco, 'Mimarlık Göstergebilimi' kitabında, mimarlığı bir gösterge olarak ele almanın analizini yapmaya çalışır ve özellikle ilk bakışta hiçbir şey iletmeyen gibi duran ve salt işlevsel özellikleriyle öne çıkan mimari nesnelerin iletişim gayesi taşımadığının düşünülebileceğini ve bu durumun göstergebilimin aşması gereken sorunların başında olduğunu ileri sürer. Ancak kitabın başında da belirttiği gibi aslında göstergebilim yalnızca apaçık göstergeleri incelemez; kültürel olguların hepsi bir gösterge olarak varsayılır çünkü kültür temelde iletişim olarak tanımlanabilir (Eco, 2019). Dolayısıyla kültürel olgulardan birisi olan mimarlık da göstergebilimin inceleme alanına girmiş olur. Bu durum, çalışmada kentleri ve kentlerin en önemli öğelerinden biri olarak mimari nesneleri göstergebilimsel yaklaşımla ele almanın yolunu açar.

Öte yandan, Barthes, 'Göstergebilim İlkeleri' kitabında, göstergebilimsel bir araştırma yapmak için, içeriğin ve çalışmanın çerçevesinin sınırlarının iyi çizilmesi gerektiğini, neye odaklanıldığına dair kesin bir fikre sahip olduktan sonra sınırlardan dışarı çıkılmaması gerektiğini söyler. Bu bakımdan, yapılan çalışmada da odak noktası olarak 'kentleri studium ve punctum tanımlaması üzerinden okumak' yer almaktadır ve Barthes'ın da tavsiye ettiği şekilde çerçeveden çıkılmamaya çalışılacak; fenomenolojik yaklaşım, uzam-yer tartışması, kentlerde fiziksel ve anlamsal katmanlar, genius loci ve kent hafızası gibi sorgulama noktaları kentleri okuma noktasında bir bağlam oluşturma gayesiyle ele alınacaktır. Dolayısıyla çalışmada kentin anlamı ve aslında görünmeyen katmanı fenomenolojik yaklaşımla yorumlanmaya çalışılırken- ki bu çalışmada katman punctum olarak tanımlanacaktır- kentin fiziksel ve görünür ilk algılanan katmanı – çalışmada studium olarak tanımlanacaktır- göstergebilimsel yaklaşımla yorumlanarak incelenecektir. Studium

katmanı ve içerdiği bilgiler Barthes'ın da yaptığı gibi Saussure'ün yaklaşımıyla gösteren-gösterilen bağlamında çözümlenmeye çalışılacak, ancak hem studium hem punctum'un derin anlamlarını keşfedebilmek için aslında Peirce'ın yorumlayıcı yaklaşımı ve simge gösterge sınıflandırması benimsenecektir. Bu bağlamda kentler hem tek bir gösterge[6] ve içindeki öğeler gösterenler olarak, hem de birçok göstergenin bir araya gelmesi olarak tanımlanacak ve özellikle anlamlandırma sürecinde doğaları gereği simge gösterge olarak incelenecektir.

2.3 Literatür ve Arşiv Taraması

Kentleri okuma noktasında yeni bir tanımlama getirmeye odaklanan bu çalışmada, öncelikle literatürde kent olgusu ile ilgili yapılmış olan çalışmalar incelenecek ve gözden geçirilecektir. Tarihsel süreçte kentin anlamının dönüşümü ile ilgili yapılan incelemelerden sonra özellikle yer, uzam, mekân gibi kavramlar ele alınacak, sonrasında kent imgesi, kentlerde fiziksel bütünlük, obje olarak kent, kentlerde anlamsal katman, kent kimliği, aura, kentin ruhu, hafıza, kentsel hafıza, karşıt-hafıza, mekânsal deneyim ve amnezi başlığı altındaki çalışmalar derlenmeye ve sorgulanmaya çalışılacaktır. Sonrasında, Barthes'ın Camera Lucida kitabındaki studium ve punctum tanımlamaları üzerine gidilecek, bu kavramlar üzerine yapılan diğer çalışmalar da incelemeye dahil edilecek, göstergebilimsel yaklaşım ile okuma yapma bağlamında da bir taramaya gidilecektir. Prizren ve Priştine örnekleri için de her iki kentin mekânsal gelişimleri bağlamında bir literatür araştırmasına gidilecek, kentler morfolojileri, tarihi birikimleri, kültürleri, önemli yapıları, tarihsel kırılma anları ve sosyo-kültürel boyutları ölçeğinde incelenecek, çalışmanın amacına uygun bir bağlamsal altyapı oluşturulmaya çalışılacaktır.

Öte yandan, kentlerin hem eski haritalarına hem de gelecek planlarına ulaşma doğrultusunda belediyelerden ve web sitelerindeki arşivlerden faydalanılmış, özellikle Prizren kenti için Bölgesel Kültürel Miras Merkezi (QRTK) arşivlerindeki kitaplar ve diğer çalışmalara başvurulmuş, Priştine kenti için çeşitli kitaplar özel (kişisel) arşivlerden temin edilmiştir. Bunların yanı sıra, çalışmada da referans verilmiş olan

[6] Günay&Parsa'ya (2012) göre "dildışı göstergelerde anlam sağlayıcı kısım bir bütün olarak verilir. Belirli bir çerçevelenmiş (ya da kapalı, sınırlı) uzam içinde bir gösterge vardır ve ilgili dildışı gösterge bir bütün olarak bir nesneyi belirtir" (s.34). Bu anlamda, kentlerin uzamsal yapıları da bir nesne olarak ele alınabilir; kentlerde anlam sağlayıcı katman bir bütün olarak ele alınabilir.

çok sayıda dijital arşive başvurulmuş, arşiv taramalarından elde edilen bilgiler ve erişilen fotoğraflar/görseller tezin şekillenmesinde, özellikle alan çalışması bölümünde önemli bir rol oynamıştır. Fotoğrafların ve görsellerin bir kısmı da yazarın kişisel arşivinden alınarak kullanılmıştır.

2.4 Alan Çalışması: Anketler

Kosova'nın Prizren ve Priştine kentlerine odaklanan ve hermeneutik fenomenolojik yaklaşımın benimsendiği çalışmada, kent sakinlerinin düşünce ve kentsel deneyimleri bu açıdan önemli bulunmuştur. Bu sebeple, alan çalışmasında, yapılan gözlemler dışında, her iki kentte yaşayan ya da yaşamış olan kent sakinleriyle anketler gerçekleştirilmiştir. Anketler her iki kentte yaklaşık olarak 10'ar kişiyle gerçekleştirilmiştir. Açık uçlu sorulardan oluşan anketler, çoğunluğu mimar ve mühendislerden oluşan 25 yaş üstü üniversite mezunları ile yapılmıştır. Sorular, özellikle kentsel hafızada yer etmiş yapıların, yaşanan dönüşümlerin ve sonuçlarının, kentlerin insanlarda bıraktığı izlenimin, kentin geçmişi ile bağını sürdürmesini sağlayan özelliklerin ve kenti özgün kılan niteliklerin kent sakinlerinin gözünden anlaşılması ve tespit edilebilmesi yönünde kurgulanmış, kentleri biricikleştiren niteliklerin ve yanı sıra kentlerde yaşanan morfolojik ve anlamsal kaymaların ya da başka bir deyişle 'tarihsel kırılma noktalarının' tespit edilmesi hedeflenmiştir.

2.5 İçerik Analizi

Yapılan anketlerden elde edilen veriler incelenmiş, sınıflandırılmış ve çeşitli başlıklar altında kodlanarak yorumlanmıştır. Katılımcıların ortak yorumları, tekrarlanan ifade ya da sözcükler belirlenmiş, farklı yorumlar analize tabi tutulmuş ve elde edilen sonuçlar yorumlanarak, literatür taramasından elde edilen verilerle karşılaştırılmıştır. Tüm bu verilerle ve gözlemlerle ortaya konan bilgiler ışığında kentlerle ilgili genel bir yorum oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.6 Soyut Kentsel Kesitler

Seamon'a göre fenomenolojik araştırmalarda fenomenin kendi doğasına uygun bir yöntem ve araç ortaya koymak, özgün bir araştırma yöntemi için çok büyük bir önem arz etmektedir (Seamon, 2003). Bu çalışmada da, kent fenomeninin zaman içerisindeki

dönüşen yapısı ve özünü kavrayabilme ve görselleştirebilme düşüncesiyle yeni bir teknik geliştirilmeye çalışılmıştır. Kentleri okumak, tarihsel süreçte yaşadıkları dönüşümleri daha iyi inceleyebilmek ve ortaya koyabilmek için, çalışmada soyut kentsel kesitler tekniği kullanılacaktır. Kesit yöntemi aynı zamanda Barthes'ın metinsel çözümleme bağlamında benimsediği yaklaşım ile de karşılaştırılacak ve şekillenecektir. Bu tekniğin kullanılmasındaki bir diğer amaç, içerisinde zaman boyutu da barındıran kent olgusunun, durağanlaştırılması, belli zamanlarda dondurulması ve aslında Barthes'ın üzerinde durduğu fotoğraf olgusuna yaklaştırılmasıdır. Diğer bir anlatımla, tarihsel süreçte farklı kırılma anlarını belgelemek için, kentlerin başından geçen her önemli süreçteki durumlarını, fiziksel yapılarını ve dolaylı yoldan önemli olayları içinde barındıran soyut kesitler oluşturulacaktır. Kesit yerleri, kentsel hafızada yer etmiş yapı ve kentsel mekanları içerecek ve dönüşümün en çok hissedilebileceği akslar dikkate alınarak tespit edilecektir.

Yanı sıra, kesitler aynı zamanda öznel bakış açısıyla ortaya çıkan kent olgusunun biraz olsun nesnelleştirilmesine de rol oynayacak, çeşitli verilerin kesişimini temsil ederek kent hakkında daha objektif bilgilerin bir araya getirilmesini sağlayacaktır. Bu kesitler aslında literatür taraması, arşiv taraması ve anketlerden elde edilen bilgilerin çakıştırılması ile ortaya çıkacak, her tarihsel kırılma anı için farklı kesitler oluşturulacaktır. Başka bir ifadeyle, kent için önemli anlar kesit üzerinden resmedilecek, farklı kesitlerin bir arada yorumlanabilmesiyle de kentlerde yaşanan fiziksel ve anlamsal dönüşümler (kentlerin studium ve punctum'larında yaşanan dönüşümler) takip edilebilir hale getirilecektir. Kesitler, kentlerin kırılma anlarını gösteren diyagramlarla da zenginleştirilecek ve beslenecektir.

3. UZAM VE YER

Kentlerde fiziksel ve anlamsal katman arasındaki ilişkinin tanımlanması noktasında, bu bölümde uzam ve yer arasındaki bağıntıya odaklanılacak, böylelikle kentlerin somut ve soyut niteliklerini anlamak için bir altyapı oluşturulacaktır. Çünkü ister kentler bağlamında ister bir kentsel mekân veya yapı bağlamında olsun, fiziksel ve anlamsal katman arasındaki etkileşimin temelinde uzam-yer tartışması vardır. Bu bağlamda, öncelikle 'uzam' ve 'yer' kavramlarının neden seçildikleri üzerine bir sorgulama ve açıklama yapılacak, bu durumda 'mekân' kavramının nerede durduğuna değinilecektir. Uzam'dan anlamlı bir yer'e geçiş süreci ise var olmak ve ikamet etmek gibi tanımlamalar çerçevesinde değerlendirilecek, devamında yer ve yersizlik üzerine bir tartışma yapılacaktır (EK A). Sonrasında, yerin deneyimlenme süreci de incelenecek, deneyim sürecinin hangi etmenler tarafından etkilendiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, uzamın yere dönüşüm süreci özellikle Heidegger, Tuan, Relph ve Seamon'un çalışmaları bağlamında ele alınacaktır.

3.1 Neden 'Uzam' ve 'Yer'?

Çalışmanın merkezinde yer alan kentlerde fiziksel ve anlamsal katman tartışması aslında anlamlı ve anlamsız fiziksel çevre tartışması üzerine kurgulanmıştır. Türkçe literatürde 'mekan ve yer' tanımlaması ile ilerleyen ve İngilizce'de 'space and place' olarak ele alınan tartışma konusu, bu çalışmada 'uzam ve yer' tanımlaması üzerinden ilerleyecektir. Bu tercihin ya da bir anlamda yeni bir tartışma konusunun ortaya atılmasının nedeni, 'mekan' kavramının kullanımında tespit edilen sorunlardır. Bu durumu tam olarak ortaya koyabilmek ve tartışmayı ilerletebilmek için hem bu tanımlamaların özellikle İngilizce'deki karşılıkları ele alınmalı hem de diğer dillerde de bazı ipuçları aranmalıdır. Bu doğrultuda, uzam, mekan, yer sözcüklerinin Türkçe'de ve farklı dillerdeki kullanım şekilleri ve etimolojik kökenleri karşılaştırılarak bir sorgulamaya gidilecektir. Bu sözcüklerin kullanımı, İngilizce dışında, araştırmada ele alınacak olan Prizren ve Priştine kentlerinde konuşulan

Arnavutça, Boşnakça ve Sırpça dillerinde de incelenecek ve ortak bir çıkarım yapılmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda, öncelikle 'daha az sorunlu' olduğu düşünülen 'yer[7]' sözcüğünden başlamak daha mantıklı olacaktır. Yer sözcüğü TDK'da "bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân", "gezinilen, ayakla basılan taban", "bulunulan, yaşanılan, oturulan bölge", "durum, konum, vaziyet" ve "bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan, mahal" olarak tanımlanmıştır (Url-1). En eski kullanımına ise Orhun Yazıtları'nda "üze kök teŋri asra yağız yer kılındukda (yukarıda mavi gök aşağıda kara yer yaratıldığında)" olarak rastlanır ve "dünya, Oğuzlarda yer, diyar, yurt" gibi anlamlarının dışında "mevzi, locus" gibi anlamları da belirmiştir (Url-2).

Bu anlamlar incelendiğinde, 'yer'in aslında başta toprak ve yeryüzü gibi anlamları varken ve hatta mekân olarak da tanımlanırken, bir milletin yaşadığı yurdu, diyarı, insanların içinde bulunduğu bir konuma da işaret etme özelliği ile aslında herhangi bir uzamsal boşluk ya da coğrafya parçası olmaktan çıkmıştır ve daha anlamlı bir hal almıştır. İngilizce'deki karşılığı olan 'place' sözcüğüne ise "uzamda belirli bir konum veya nokta", "belirli bir kent ya da bina", "belirli bir amaç için kullanılan bina ya da arazi" gibi anlamlara sahiptir (Url-3). Etimolojik kökenine bakıldığında, Latince'de açık alan anlamına gelen 'platea'dan türemiştir ve kentlerde belirli bir kullanım ve karaktere sahip açık alanların tanımlanmasında kullanılmıştır[8] (Url-4). Bu doğrultuda 'place' sözcüğünün de temelde 'belirli' alanları ya da daha doğru bir ifadeyle 'uzamda belirli bir bölgeyi' tanımladığını ve 'yer' gibi anlamlı bir 'coğrafya parçasına' işaret ettiğini söylemek mümkündür. Her iki tanımlamada da özellikle insan faktörünün önemli bir yer tuttuğu açıktır; hem 'yer' tanımlamasında hem de 'place' tanımlamasında 'insanın bulunduğu yer', 'insanın belirli bir amaç için kullandığı yer', 'insanın yurdu', 'insanın içinde bulunduğu belirli bir kent parçası' çıkarımını yapmak mümkündür. Dolayısıyla, yer aslında insanı saran, insan ile anlam bulan ve insana bağlı olarak anlam kazanmış bir konum/coğrafya parçasıdır.

[7] Yer tanımına eşdeğer bir diğer sözcük ise Arapça kökenli 'mevki' sözcüğüdür. Olayların vuku bulduğu yer anlamına gelir ve yerin olay ile ilişkisi üzerinden aslında anlamlı bir 'yer'e gönderme yapar.
[8] Place Fransızca'da da aynı şekilde kullanılırken Almanca'da 'platz', Flemenkce'de de 'plaats' olarak karşılık bulur. Kelime kökeninden dolayı da hem bir yeri hem de kentsel mekânı, meydanı tarifler.

Öte yandan, Türkçe literatürde aslında 'yer'in anlam bulmamış hali ya da daha doğru bir ifadeyle insanın içinde bulunmadığı, tanımsız bir bölgeyi, coğrafya parçasını tanımlamak ve aslında 'yerin niteliksiz hali'ne işaret etme doğrultusunda 'mekân' kavramı kullanılmaktadır. Mekân sözcüğünün TDK'daki tanımına bakıldığında "yer, bulunulan yer, ev, yurt ve uzay" gibi anlamlara geldiği görülmektedir (Url-5). Arapça'da 'kwn' kökünden türemiş olan 'mekân' yer, pozisyon, uzam, varoluş' gibi anlamlara sahiptir (Url-6). Diğer bir tanıma göre ise mekân 'kevn'den türetilmiştir ve 'oluşun meydana geldiği yer' anlamını taşımaktadır (Url-7). Bu bağlamda, mekân sözcüğünün hem doğrudan doğruya karşılığının 'yer' olarak belirtilmesi, hem de 'varoluş' ve 'belirli bir olayın meydana geldiği yer' gibi anlatımlar içermesi, literatürdeki kullanımının aksine 'yer' gibi anlamlı ve belirli bir konumu işaret ettiğini ortaya koyar. Hafıza mekanları[9] tanımlaması da, mekan'ın aslında anlamlı bir konumu belirttiğini gösteren önemli örneklerden birisidir.

Diğer yandan, 'uzam' anlamına da geliyor olması, Türkçe'de 'camekan' gibi somut tanımlamalarda kullanılması, mimari dilde iç-dış mekân gibi kullanımlar 'mekan'ı 'yer' tanımlamasından biraz olsun ayırmaya başlamıştır. 'Space' sözcüğünün İngilizce'deki anlamı ise 'uzay' tanımlaması dışında 'boş olan bir 'yer' ya da alan'dır (Url-8). Bu tanımlama 'mekan'ın çağrıştırdığı anlamlarla örtüşmemektedir çünkü mekân tam olarak 'boş bir yer'i tariflemez. Başka bir söylemle, mekân tanımlamasının 'yer'in karşısında kullanılması aslında anlam karmaşasına yol açmaktadır ve mekân-yer kullanımını sorgulanabilir hale getirmektedir. Dolayısıyla İngilizce'deki 'space' ve 'place' ayrımını 'mekân' ve 'yer' olarak ele almak mümkün değildir. Mekân ve yer birçok araştırmada aynı anlamda (eş anlamlı) kullanılmış, özellikle 'yerin ruhu', 'yer hissi' gibi kavramların ünlenmesiyle birlikte bilhassa mimarlık disiplininde yapılan çalışmalarda 'yer' daha ön plana çıkmaya başlamıştır (Usta, 2020).

Diğer taraftan, Kılıç'ın (2009) aktarımı ile Schick'e göre mekan'ın anlamı 'var olunmuş olan'dır ve doğrudan yaşam ile ilişkilidir; insan tarafından 'mekân' edinilmiş yerlerdir ve 'yer' sözcüğünün aksine insan hayatı ile doğrudan ilişkili bir anlatımı vardır[10] (Kılıç, 2009). Mekan tanımlamasının 'insan' ve 'toplum' içeren bir anlatıma

[9] Pierre Nora'nın İngilizce çevirisinde 'places of memory' olarak tanımlanan, Türkçe'de ise yaygın bir şekilde 'hafıza mekanları' olarak bilinen tanımlaması.

[10] Kılıç yer ile ilgili 'ören yerleri' ve 'gezi yerleri' örneklerini verir. Burada anlatılmak istenen insansız, boş alanların 'yer' olarak adlandırıldığıdır. Mekan ile ilgili ise 'eğlence mekanları' örneğinde mekan tanımının insanların bulunduğu bir 'yer' olduğuna işaret ettiğini, ya da şehirlerde gelir ve yaşam

sahip olduğu çok açıktır. Bu bağlamda, aslında fenomenolojik bir yaklaşımla insan ve var olduğu alan arasındaki etkileşim ve anlamlı bir çevrenin oluşması noktasında 'yer' tanımının kullanımının isabetli olacağı, diğer yandan daha somut olarak ele alınabilecek olan kentsel alanlar[11] ve mimari öğelerin insanla etkileşimi üzerinden anlam kazanması tartışmasında 'mekan' tanımının doğru bir kullanım olabileceği ileri sürülebilir.

Bu nedenle, çalışmada belirli bir anlamın yüklü olmadığı ve insanlarla etkileşime girmemiş bir konumun tanımlanmasını yapabilecek ve İngilizce'deki 'space' tanımlamasını karşılayabilecek, uygun bir sözcük olarak mekân yerine 'uzam' tanımlaması seçilmiştir. Uzam sözcüğünün TDK'daki karşılığı "algılanan nesnelerin temel niteliği", "bir nesnenin uzayda kapladığı yer" olarak verilmektedir (Url-9). Temel nitelik tanımı, uzamın aslında fiziksel çevrenin görünebilen katmanına işaret ettiğini ve 'yer'in anlamsız halini temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Tanımın 'uzay' ile ilgili bir durum içermesi de, space tanımına uyar. Türkçe'de hem uzay hem de uzam bu tanımlamayı karşılarken, Kılıç'ın da vurguladığı gibi uzay daha çok geometri ve doğal bilimlerde kullanılmaktadır ve uzam tanımı da genellikle sosyal bilimler ve felsefe alanlarında kullanılır (2009). Uzam sözcüğünün ilk anlamı yani 'algılanan nesnelerin temel niteliği' tanımı çalışmada kullanılacak olan studium tanımlaması ile de birebir örtüşmekte ve çalışmanın geri kalanı için de bir kolaylık sağlamaktadır.

Diğer yandan, çalışmada vaka analizi olarak seçilen Kosova'da konuşulan Arnavutça, Boşnakça ve Sırpça dillerinde 'space' ve 'place' ya da çalışmada kullanılacağı üzere 'uzam' ve 'yer' tanımlamalarının karşılığına bakıldığında, bazı ortak özelliklerin var olduğu görülmektedir. Uzam'ın ve yer'in karşılıkları Arnavutça'da 'hapësirë' ve 'vend' iken, Boşnakça/Sırpça'da ise 'prostor' ve 'mesto ya da mjesto'dur (Şekil 3.1).

İNGİLİZCE	TÜRKÇE	SIRPÇA/BOŞNAKÇA	ARNAVUTÇA
Space	Uzam	Prostor	Hapësirë
Place	Yer	Mesto/Mjesto	Vend

Şekil 3.1: Uzam ve yer kavramlarının diğer dillerdeki karşılıkları (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

biçimine dağılım gibi konuları ele alan çalışmaların insan ve toplum ile iç içe geçen mekan tanımı üzerinden ele alındığını vurgular (Kılıç,2009).

[11] Örnek olarak 'kentsel yer' yerine 'kentsel mekan', 'hafıza yerleri' yerine 'hafıza mekanları' tanımlamaları daha doğrudur.

İlk olarak, hem uzam hem yer anlamına gelen kavramların Arnavutça ve Boşnakça/Sırpça'daki karşılıklarında da Türkçe'de olduğu gibi kavramlar birbirlerinin yerine geçmekte, sözlük anlamlarında her kavram bir diğerinin ikinci anlamı olarak tanımlanmaktadır. Ancak ortak özellikleri anlamak ve tanımlayabilmek için öncelikle 'aidiyet hissi belirten', 'milli duyguları ve kimliği tariflemede kullanılan', bir 'yer'e ait olmayı temsil eden tanım ve cümlelerde Türkçe'de 'yer', Arnavutça'da 'vend' ve Boşnakça ya da Sırpça'da mjesto/mesto kavramlarının kullanımı dikkat çekmektedir[12].

'Uzam', 'hapësirë', 'prostor' tanımlamaları ise bu anlamda kullanılmaz ve daha çok teknik anlatılarda ya da fiziksel bir alanı veya boyut belirtme noktasında kullanılırlar. Her üç tanımlamanın bir diğer özelliği ise önlerinde bir niteleme sıfatı ile kullanılabilir olmalarıdır. Örnek olarak 'eski, yeni, güzel, çirkin, anlamlı, anlamsız, değerli, değersiz' gibi sıfatları tıpkı 'yer'in önüne geldikleri gibi, 'vend' ve 'mjesto/mesto'nun da önüne gelerek aslında anlatılan 'yer'in niteliklerine vurgu yapabilirler. Bu durum tanımlanan yerlerin aslında boş ve tanımsız olmaktan çok nitelikli ve anlamlı olduklarını ortaya koyar. Bu bağlamda, anlam kargaşasının önüne geçmek için 'space' ve 'place'in Türkçe karşılığı aslında 'uzam' ve 'yer' olarak ele alınmalıdır[13]. Kentlerde insan ile etkileşim içerisinde olan ve 'yer'leşmiş alanlar ise 'mekan' olarak tanımlanabilirler.

3.2 Uzam ve Yer Tartışması

Uzam ve yer tartışmasının tarihteki yerine değinen Sözer (2021), Antik Yunan'da iki kavram arasında kesin bir ayrım olmadığını iletir. Sonrasında ise Platon 'khora' ve 'topos' kavramlarıyla bir ayrıma başvurmuş, yer'in karşılığı olarak ele alınabilecek olan 'topos' kavramı ile ilgili ise Aristoteles 'uygun yer' ve 'bir şeyin kendi yeri' anlamına gelen 'oikeion' üzerinden bir tanımlamaya gitmiştir (Sözer, 2021, s.37). Bu tanımlamalar, uzam ve yer arasındaki ayrımın yavaş yavaş şekillenmesine ön ayak olmuştur. Bu bağlamda, yerin uzamda belirli bir noktayı işaret etmeye başladığını söylemek mümkündür.

---

[12] Örnek olarak 'benim yerim', 'bizim yerimiz', 'yerimiz yurdumuz'… gibi.
[13] Çalışmanın devamında başvurulacak olan kaynaklarda özgün kullanıma yer verilecek, mekan-yer olarak tanımlamalar orijinal haliyle alıntılanacak ancak aslında kastedilen şey uzam-yer olacaktır.

Ancak, sonrasında yer'in anlamı geri plana atılmış, uzam ve yerin tanımı birbirine yaklaşmış ve daha somut bir bakış açısıyla tartışılmaya ve tanımlanmaya başlamışlardır. Bu noktada, özellikle kartezyen felsefenin kurucusu Descartes'ın çalışmaları, uzam ve yer tartışmalarına yeni bir yön vermiştir. Descartes'a göre mekan ve içerisindeki özne arasında bir birliktelik yoktur ve mekan kartezyen düşünce yaklaşımında geometrik yayılınımıyla öne çıkarak insandan ayrı değerlendirilir (Hisarlıgil, 2008). Relph'e göre anlaşılması zor bir kavram olan yer ile ilgili çalışmalar onu bir konumdan yapıya, sosyal rolden dünyanın tamamını tanımlamada kullanmış, Aristoteles yeri bir konteyner olarak tanımlarken diğerleri anlam ve deneyim odaklı ele almış ve sonrasında Newton ve Descartes'in çalışmaları ile rasyonelleştirilmiş ve ölçülebilir bir olgu olarak tanımlanmıştır (Relph, 2008).

Newton mekânı ve içindeki nesneleri ayrı tutarak onu uzay boşluğu olarak tanımlarken, karşıt görüş bildiren çağdaşı Leibniz mekânı nesnelerden bağımsız tutamaz ve ona göre mekânı aslında bu nesnelerin arasındaki ilişkilerin şekillendirdiğini öne sürer (Usta, 2020'de atıfta bulunduğu gibi). "Oysa mekanlar, fiziksel, sosyal, psikolojik, felsefi, tarihsel, çevresel, ideolojik vb. gibi yaşamın birçok boyutu ile ilgili izler taşır ve yaşanmışlıkları barındırır" (Usta, 2020, s.27). Bu tanımlamaların bazıları uzam-yer tartışmasında karşılık bulabilirken, özellikle terim kullanımı bağlamında bir sorun olduğu açıktır. Newton'un bahsettiği ve uzay ile eşdeğer olarak gördüğü mekân tanımı aslında uzam tanımı olarak ele alınırsa doğrudur. Öte yandan, Leibniz'in tanımı da yer'in oluşumunun tanımı olarak ele alındığında aslında farklı şeyleri tanımladıkları ortaya çıkar. Dolayısıyla, aynı kavram üzerinden ilerlemişlerse de aralarındaki görüş ayrılığı aslında o denli büyüktür ki, her iki tanım da aslında uzam ve yer tanımı ile örtüşerek birbirlerinin karşısında durmaktadırlar.

Fenomenolojik yaklaşımın gelişmesi ve önem kazanması ile birlikte Descartes'ın öncüsü olduğu bakış açısı yani öklid geometrisi ve kartezyen felsefe özelinde yerin somut ve rasyonel tanımı terk edilmeye başlanmış, yerin çok boyutluluğuna eğilinmiş, bulunduğu çevredeki öğelerle birlikte bir anlam kazandığı ve bu sebeple de bir boşluktan çok daha fazlası olduğu tanımlamaları yapılmaya başlanmıştır (Önal&Ulubay, 2020). Dolayısıyla bu bakış açısı, aslında uzam ve yer tanımlamalarının temelini oluşturmuştur. İçerisindeki öğelerden bağımsız, onlarla etkileşime girmeyen tanımsız boşluklar uzam olarak tanımlanırken, içerisindeki öğelerle ve insanlarla etkileşimde olan, zamanla anlam kazanan 'uzam parçaları' da

yere dönüşmektedir. Giedion da yeri ve onu oluşturan öğelerin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunur ve ortaya çıkan bu heterojen olgunun kartezyen yaklaşımın rasyonel bakış açısıyla anlaşılmasının imkansızlığına vurgu yapar (Önal&Ulubay, 2020'de atıfta bulunduğu gibi).

Bu bağlamda, uzamda bir konumu içerisindeki nesneler ve özellikle insanlar-toplumlardan ayrı düşünmek, o konumun özünü algılama doğrultusunda bir sorun teşkil eder denilebilir. Çünkü o konumu dönüştüren, anlamlı kılan, ona yeni bir katman oluşturan şey aslında içinde barındırdıklarıdır ve bu öğeler olmadan konum zaten boş bir uzay parçasından başka bir şey değildir. Bu anlamda, uzam ve yer tartışmasında sınırların biraz kesinleşmesini sağlayan ve yer'in anlamsal boyuttaki gücünü pekiştiren yaklaşım bu denkleme insan boyutunun eklenmesidir. Bu noktada 'ekleme' tabiri aslında yanlış olabilir çünkü hem uzam hem yer doğaları gereği insan ile etkileşim içerisindedirler ve insansız düşünülemezler. Bu durumun önem kazanması Akın'a (2021) göre -"felsefede özneyi geri çağırmak" olarak tanımladığı- fenomenolojinin devreye girmesiyle başlamış; çevreyi sorgulama süreci, kişinin kendisinden yola çıkarak ilerlemiştir. Akın'a (2021) göre bu yaklaşım "insanın ne ve nasıl olduğunu sorgular, insan varlığının hangi malzemeyle kendini koruduğunu kurcalar. Burada algı ve bedensellik yanında, özellikle mekansallığın rol oynadığını düşünür. Mekân artık koordinatların parçaladığı, sonsuz bir geometrik konstrüksiyon değil, yaşam mekanıdır" (Akın, 2021, s.121).

Özellikle 'yaşam'ın dahil edilmesi, yerin özelleşmesini ve uzamdan ayrılmasını tetikleyen bakış açısının temelini oluşturmuştur. Araujo&Maia'ya göre yer kavramı, Heidegger'in insan bedeni ve yer arasındaki etkileşime eğilmesi ve Aristoteles'nun genel ilkelerini sürdürmesi ile önem ve karakter kazanmıştır (Araujo&Maia, 2014). Diğer bir anlatımla, uzam ve yer tartışmaları ya da ayrımı çok eskilere dayansa da, özellikle insan ve bulunduğu konum arasındaki etkileşim üzerinden yer tanımını özelleştiren ve aslında dünyanın yaşam ve ikamet etmek üzerinden tanımlanmasını sağlayan kırılma anlarından birisi, kuşkusuz Heidegger'in çalışmalarıdır.

3.2.1 Var olmak ve yer

Heidegger'in çalışmaları bu konuda güçlü bir bağlam oluşturmakta ve önemli bir referans halini almış durumdadır. Heidegger bu tartışmayı aslında 'ikamet etmek' ile kurar ve insanın dünyada varoluşunu simgeleyen ikamet etmek amaç iken, bunu

mümkün kılan yapılar ise araçtır. Heidegger bu tanımlamayı yaparken 'gerçeği' dilde aramayı uygun bulur; Eski İngilizce ve Yüksek (Kadim) Almanca'da bina kavramının karşılığı olan 'buan' aslında 'ikamet etmek', 'kalmak' anlamını taşır ve ayrıca 'buan', 'bhu', 'beo'[14] bu anlamda 'var olmak' ve 'ikamet etmek' ile eşdeğerdir (Heidegger, 1971). Diğer bir ifadeyle, olmak aslında dünyada var olmak demektir ve bu da ikamet etmeye tekabül eder. Yeryüzünde olmak da Heidegger tarafından bir dörtlü üzerinden tanımlanır ve 'göğün altında olmak' ve aynı zamanda' tanrıların huzurunda olmak' ve 'insanların birlikte olmaları' anlamına gelir[15] (Heidegger, 1971). Bu noktada, Heidegger, ikamet etmeyi ya da dünyada var olmayı 'ilahi' bir olgu olarak görür ve aslında insanın çevresi ile birlikte var olması 'büyük anlamlar' içeren bir durum olarak tarif edilebilir.

Akın (2021) Heidegger'in dörtlüsünü ele alırken yeri "insanın diğer üçünü hissettiği mevki" olarak tanımlar ve yerin bu unsurların birlikte olma hali üzerinden inşa edildiğini ileri sürer. Ona göre "mekân, niteliğini kendinden değil 'yer'den, yer ise aşkın bir duygudan" almaktadır (Akın, 2021, s.123). Norberg-Schulz'a (1991) göre ikamet etmek, 'yaşamın meydana geldiği' 'uzam'ın 'yer'e dönüşümüne işaret eder ve 'barınmak'tan çok daha derin anlamlar taşır. Yer ise "belirgin bir karaktere sahip olan uzam" olarak tanımlanabilir (Norberg-Schulz, 1991, s.5). Diğer taraftan, Norberg-Schulz, insan ve uzam arasındaki etkileşimi Antik Çağlar'dan itibaren ileri sürülen 'genius loci' ya da 'yerin ruhu' tanımı çerçevesinde değerlendirir. Norberg-Schulz ayrıca yer'in karmaşık yapısına ve bu yapının ayrılmaz yapısına vurgu yapar; "yer nitel ve 'total' bir fenomendir ve hiçbir özelliğine indirgenemez (1991, s.8). Dolayısıyla, yer aslında çok farklı etkileşimler ve durumları içinde barındırır, çeşitli özellikleri ve özgün noktaları vardır ancak yalnızca hepsinin bir arada oluşuyla var olur; onu oluşturan bütün öğelerin bir olmasını şart koşar.

Tuan'da (2001) Heidegger gibi insan ve çevresi arasındaki etkileşime dikkat çeker ve ona göre insan ve dünya arasındaki ilişki insanın dünya içerisinde bir obje olarak konumlanmasından çok, insanın dünyada ikamet etmesi, onu oluşturması ve yönetmesi olarak tanımlanabilir. Bu ilişkiyi güçlendirmek için Tuan, 'man' ve 'world' (insan ve dünya anlamında) terimlerinin etimolojik kökenlerinin 'wer'e dayandığını

[14] Türkçe'ye 'olmak' olarak çevrilebilir.
[15] Sharr'a göre Heidegger bu dörtlü tanımının aslında varoluşun birincil koşulunu oluşturduğunu düşünmektedir (Ensaios&Valente'nin aktarımına göre, 2019).

ortaya koyar (Tuan, 2001) ve aslında bir noktada Heidegger gibi insan ve çevresinin ayrılmaz bir bütün olduğunu savunur. Dolayısıyla bir konum insanın varlığıyla anlam kazanır ve yere dönüşme süreci başlar.

Heidegger 'yer'in oluşumu sürecini ya da anlamın doğmasını köprü örneği ile ortaya koymaya çalışır. Bir nehrin iki yanını bağlayan köprü, Heidegger'e göre aslında yeni bir durum oluşturur. Çünkü köprüden önce orada iki yaka durumu yoktur, köprünün varlığı karşılıklı iki yaka tanımını sağlar; köprü gökyüzü, nehir ve toprak arasında yeni bir ilişki tanımlar, suyun akmasına izin verirken ölümlülerin karşıdan karşıya geçmesine de olanak sağlar (Heidegger, 1971).

> *"Köprüden önce yer zaten orada değildir. Köprü durmadan önce, dere boyunca elbette bir şeylerin işgal edebileceği birçok nokta vardır. Bunlardan biri de bir yer olduğunu kanıtlıyor ve bunu köprü sayesinde yapıyor. Böylece köprü önce içinde duracak bir yere yerleşmez; daha ziyade, bir yer ancak köprü sayesinde var olur" (Heidegger, 1971, ss. 151-152.)*

Bu anlamda köprü aslında bir 'yer' oluşturur ya da tanımlar. Köprü'nün bulunduğu konum özelleşir ve çevresine anlam katarken, geri kalanı bu anlamdan mahrumdur. Diğer bir deyişle, 'yer'leşen konum, özgünleşmesini uzama değil 'yer' olma durumuna borçludur.

Öte yandan, Heidegger'in köprü örneğini daha iyi kavrayabilmek için İvo Andriç'in Drina Köprüsü eserini incelemek değerli bir örnek olarak ele alınabilir. Abdula&Aygen'e (2022) göre:

> *"hikâyede, herşeyin üstünde, zamandan bağımsız var olan, ölümsüz olarak tanımlanan Drina Köprüsü, yarattığı mekansallık ile (...) gündelik ve toplumsal yaşamda önemli bir yere sahip iken, (...) aynı zamanda çevresini de şekillendiren bir unsur olarak dikkat çekmektedir (...) Köprü, yalnızca canlıları ve araçları karşıdan karşıya geçiren bir obje olarak değil, önemli kültürel değerlere ve dolayısıyla anlamlar dünyasına sahip bir mimari ürün olarak ele alınmış, köprünün sembolü olduğu düşünceler, ideolojiler, yaşantılar, hikayeler ve efsaneler, hikâyenin bütününü oluşturmuştur" (Abdula & Aygen, 2022, ss.427-428).*

Andriç'in Drina Köprüsü anlatımı da tıpkı Heidegger'in verdiği örnekteki gibi bir köprüden çok daha fazlasına işaret eder; Drina Köprüsü bulunduğu yeri dönüştürür, farklı anlamlar katar ve salt geçiş işlevinden çok mekansallığı ve kolektif hafızanın çekirdeği olma özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, Drina Köprüsü

aslında üzerinde ve çevresinde var olan insanlar ile etkileşime girerek ve olayların merkezinde olarak uzamda bir 'yer' tanımlar.

Heidegger'e göre uzam ise 'raum[16]' ve 'rum' kökünden gelir ve bir yerleşim ya da konaklama için temizlenmiş konum anlamına gelir. Uzam aslında bir boyut belirten ve sonsuz bir olgudur. Yer ise uzamın belirli bir noktasını dönüştürerek "yeryüzünün ve göğün, tanrıların ve ölümlülerin basit bir katmanının alana girmesine izin verir" (Heidegger, 1971, s. 155) ve sonuç olarak uzamda anlamlı bir çerçeve oluşturur. Diğer bir söylemle, Heidegger, matematiksel olarak özümsenebilen ve yere kıyasla ölü olarak tanımlanabilecek olan uzamın aksine, yerin yaşam ile ilgili özellikler barındırdığını ve insan deneyimi üzerinden özümsenebildiğini düşünür (Usta, 2020'de atıfta bulunduğu gibi).

Fenomenolojiye göre bireylerin 'şey'lere ve 'yer'lere kişisel olarak bağlanması ile yerlerin gerçek anlam ve değerleri ortaya çıkar ve bu süreçlerle uğraşan Heidegger'in yaklaşımını Norberg-Schulz şöyle açıklamaya çalışır; "Heidegger'in örneklerinde ortaya çıkarmak istediği, şeylerin 'şeylikleri' yani biriktirdikleri dünyadır" (Ensaios&Valente, 2019'da atıfta bulunduğu gibi, s.3). Dolayısıyla yer uzam'ın boşluğu oluşturma (temizleme) yaklaşımının tersine 'toplama' yaklaşımı ile hareket eder (Ensaios & Valente, 2019). Bu toplama yaklaşımı aslında değerlerin biriktirilmesi ve insan etkileşimi ile birlikte uzamda bir konumun anlamlanması olarak da yorumlanabilir. Diğer bir anlatımla, sonsuz bir uzamda anlam teşkil eden noktalar 'yer'leri temsil ederler; dolayısıyla uzam 'yer'i kapsayamaz ancak 'yer' uzamı kapsar. Çünkü 'yer'in içinde uzam hep vardır, yer ise uzamda bir konumun anlam ile bütünleşmesi sonucu ortaya çıkar.

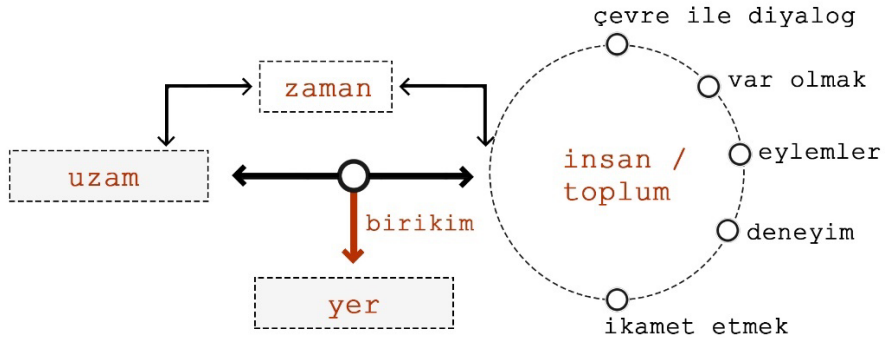
Yer ve var olmak arasında ilişki kuran ve yeri var olmanın şartı olarak düşünenlerden birisi de Casey'dir. Seamon'un (2003) aktarımı ile Casey'e göre: "yer, kendinden başka hiçbir şey tarafından kuşatılamayacak olmasının sağladığı güçle, bir eşiktir ve var olan her şeyin durumudur (…) Olmak yerde olmaktır" (2003, s.40). Dolayısıyla yer ve var olma korelasyonu aslında yerin insanın varlığı ile şekillendiğini, daha doğru bir ifade ile insanın uzam ile etkileşimi neticesinde yerin oluştuğunu ortaya koyar.

[16] Raum Almanca'da aynı zamanda oda anlamına da gelir. İngilizce'deki room ile aynı kökene sahiptir.

Relph ise bu yaklaşıma yakın bir tutum içerisinde yeri insan olmanın merkezine koyar ve ona göre yer:

> *"Bir uzam parçası değildir, ya da peyzaj veya çevre ile ilgili başka bir sözcük de değildir, bireysel deneyimin bir hayal ürünü ya da sosyal bir yapı da değildir (...) Bunun yerine, hem insan hem de insan-olmayan olmanın temelidir; deneyim, eylemler ve yaşamın kendisi yer ile başlar ve biter" (Seamon'un aktarımı ile, 2012. s.5).*

Diğer bir ifadeyle, yer Heidegger'in de öne sürdüğü gibi var olmak ve insan ile tanımlanabilir ve bu özellikleri ile uzamdan ayrılmaktadır. Dolayısıyla, Heidegger'in "mekânı form, yeri var olma biçimi"[17] (Ar, 2021, s.12) olarak ele alması, aslında uzam ve yerin temel ayrımına işaret etmektedir. Bu noktada var olmak ve insan-yer etkileşimi, bireysel bir deneyim ve etkileşimden çok toplumsal olarak ele alındığında daha değerlidir. Çünkü, bireysel olarak bir uzam parçasının yere dönüşmesi mümkün olsa da, onu daha anlamlı kılan şey toplumsal olarak benimsenmiş ve toplum nezdinde anlam kazanmış olmasıdır (Şekil 3.2).

Şekil 3.2: Yer'in oluşumu, insan ve uzam arasındaki etkileşim (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

3.2.2 Uzam'dan yer'e geçiş

Ne olur da uzam gibi sonsuz ve tanımsız bir olgu, yer gibi anlamlı ve tanımlı bir olguya dönüşür? Heidegger'in öncüsü olduğu var olmak ve ikamet etmek üzerinden ilerleyen yaklaşım yerin insan ile tanımlanabildiğini ve anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Ancak, bunun yanında çözümlenmesi gereken bir diğer nokta, uzamın ve yerin tam

[17] Ar'a (2021) göre Heidegger'in mekan ve yer ayrımına "mekanı 'form', yeri 'var olma biçimi' kabulüne" başta Creswell, Tuan, ve Seamon olmak üzere çok sayıda etnograf, coğrafyacı ve fenomenolojist katılmaktadırlar (Ar, 2021, s.12).

olarak neye karşılık geldikleri, hangi süreçlerle birbirlerini etkiledikleri ve insanın ya da toplumların bu süreçte ne gibi roller oynadıklarıdır.

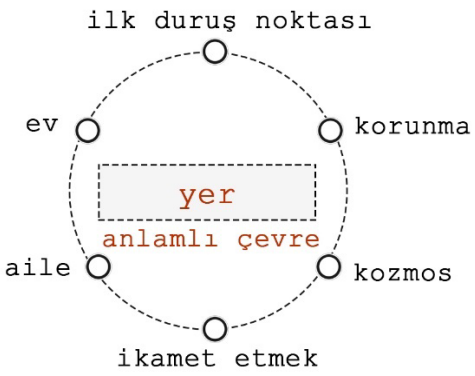
Habibi'ye göre yer "bizim kâinatı ve kendi var oluşumuzu tam olarak algıladığımız" konum olarak tanımlanır (Nasekhiyan&Vali 2014'te alıntılandığı gibi, s.3746). Bu tanım, Heidegger'in dörtlüsünün bir konumda hayat bulmasına benzetilebilir; insan bir yer ile etkileşim içerisinde iken kendi varlığını algılar çünkü insan yerin içinde var olur ve aynı şekilde yer de insanın etrafında varlığını oluşturur. Dolayısıyla, insan olmadan ya da insan müdahale etmeden önce yer aslında uzamdır ve insan aslında ilk başta uzam ile etkileşime girer ve yere dönüştürür.

Örnek'e göre (2015) insan yaşamında olagelen her şey bir mekân içinde olur ve bu mekân aslında boyut ve yön gibi nitelikleri üzerinden sürekli deneyimlenebilir; "insan da bu mekânsal ilişkiler ağı içindedir. Günlük yaşamımızda hep bir mekânın içinde ve orada hareket halindeyiz; hep bir yerlerdeyiz. Her şey hep bir yerlerde; her şeyin bir yeri var. Her şeyin bir hacmi var ve yer kaplıyor" (Örnek, 2015, s.128). Gerçekten de insanın var oluşu bir uzam içerisinde olagelir, insan sürekli bir uzamın içindedir. Uzam her şeyi kaplar ve aslında içindekilerle birlikte tanımlanır. Ancak bulunulan her konum ve dolaylı olarak uzam parçası aslında bir 'yer' değildir, 'yer'in oluşması için insan ile doğrudan bir etkileşim ve zaman gerekir. Diğer bir ifadeyle, bir konum insan tarafından anlamlandırılmamış ise aslında uzam olmanın ötesine gidemez. Dolayısıyla uzamın yere dönüşmesi noktasında bazı süreçlerin yaşanması gerekir. Bu süreçler, insanı uzamda belirli bir konuma bağlar ve zamanla anlamlar kazanmaya başlar. Aydınlı'ya göre bu süreçlerin başında insan ve çevre arasındaki karşılıklı etkileşimler gelir; "insan ve çevre arasındaki geçişler ve ilişkiler mekânın gerçek, fiziksel özellikleri ile algılanan ve yaşanan bir olgu arasında gerilim yaratır. Sonuçta mekânsal karakterin özü hakkında bize ipucu verir; örtüyü kaldırmamıza yardımcı olan bir diyalog içine çeker bizi" (2003, s.57). Bu diyalog, uzamı yere dönüştüren 'gizemli' bilgilerin ortaya çıkmasını ve okunabilir olmasını sağlarken, yeri anlamlandırma sürecini de başlatır.

İnsanların uzamın belirli bir parçasıyla bağ kurmasını tartışmaya açan Bollnow, ikamet etme olgusunu ve mekânın doğasını açıklarken belirli bir yerde olmanın aslında insanı "yurtsuzluktan, başıboşluktan" kurtardığını, "insanın uzam içinde sabit bir noktaya bağlanmasının zorunlu olduğunu ve bu noktadaki kendine ait mekânın ona güven

vereceğini, emniyet sağlayacağını ifade eder" (Örnek, 2015'te atıfta bulunduğu gibi, s.133). Bu tanım, yerin en basit tanımı olarak ele alınabilir. İnsan, öncelikle güvende hissetme ihtiyacı içerisindedir ve uzamda bir konum ile bağ kurmaya başlar. Bu konum kişiden kişiye ya da toplumdan topluma fark gösterir, ancak zaman geçtikçe atfedilen anlam ve değerlerle, yaşanmışlıkla birlikte uzam yere dönüşmeye başlar. Tuan, yer'in temel tanımını yaparken, hareket sürecinde bir durmadan bahseder, bu durma aslında hareket halindeki insanların birbirine yardım etme, hasta olana bakma nedeniyle olur; durduğu yer insan için önem kazanır ve bu aslında ilk yer tanımıdır, çocuklar için ise durma noktası ebeveynleridir. (Tuan, 2001). Bu tanım Bollnow'un bakış açısıyla benzerlikler içerir; yer aslında insanın durma noktasıdır ve Tuan'ın vurguladığı gibi belki de ilk durma noktası ve yer aslında insanın kendisini güvende hissettiği ilk mekân olarak ailesidir.

Bachelard ise bir insan için kendi evinin önemine vurgu yapar ve ona göre "evimiz, dünyamızın köşesidir. Sık sık söylendiği gibi, bu bizim ilk evrenimiz, kelimenin tam anlamıyla gerçek bir kozmostur" (Bachelard, 1994, s.4). "Geçmiş, şimdi ve gelecek, eve çoğu zaman müdahale eden, bazen karşı çıkan, bazen de birbirini teşvik eden farklı dinamizmler verir" (Bachelard, 1994, s.6). Başka bir bakış açısıyla, ev aslında insanın ilk yeridir, ilk anlam atfettiği, benimsediği ve aidiyetin hissini yaşadığı çekirdek olarak tanımlanabilir (Şekil 3.3). Bachelard'ın bahsettiği dinamizmler ise evi özgünleştiren ve diğer evlerden ayıran temel özellikleri oluşturmaktadır. En temel örnek olarak ev dışında Donat'a göre yer aralarında hiyerarşi olmadan ve birbiri içine giren üst üste gelen en küçük biriminden yollara, topluluklara, kentlere, ülkelere ve kıtalara kadar kimliğin her aşamasında tanımlanabilir ve farklı yorumlara açıktır (Relph, 1976'da alıntıladığı gibi). Çünkü yerler Tuan'ın da vurguladığı gibi görsel özelliklerinden çok belirli bireyler veya gruplar için içgüdüsel olarak önem arz ederler (Tuan, 2001). Dolayısıyla konumu veya büyüklüğü fark etmeksizin, her uzam parçası anlamlı bir yere dönüşebilir. Bu tanımlamalar, insan veya toplumların içgüdüleriyle birlikte dünyada bir noktayı benimsemeleri ve başka bir ifadeyle yer bellemelerini ele alırken, yerin aslında içgüdüsel bir bağ dışında, kültürel süreçlerin damıtılmasıyla ve yoğun bir süreç boyunca ortaya çıkan olgu olduğunu unutulmamalıdır. Çünkü, yerin tam olarak ne olduğunu anlamak, onu uzamdan ayırma noktasında da değerlidir.

Şekil 3.3: Yer'in temel tanımları (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

Yer'in tanımını yapmaya girişen ve başlıklar halinde tartışmaya çalışan Lukermann'a göre yer altı temel öğeden oluşur ve bunlar sırasıyla 'konum' (diğer şeyler ve yerler ile ilişki bakımından), 'doğa ve kültürel öğelerin bütünleşmesi' ("her yerin onu bir diğer yerden ayıran kendi düzeni, kendi özel bütünlüğü vardır", 'her yer biricik olsa da birbirleriyle mekânsal etkileşim ve ulaşım ağlarıyla bağlıdırlar', 'yerler yerelleştirilmiştir ve daha büyük bir sistemin parçasıdırlar', 'yerlerde kültürel ve tarihsel değişim ile yeni öğeler eklenirken eski öğeler yok olur ve yerler sürekli bir oluşum halindedirler' ve 'yerlerin bir anlamı vardır ve bu anlamı-karakteri insanların o yerler hakkındaki inançları oluşturur' (Relph, 1976'da alıntıladığı gibi, s.3). Bu tanımlama, yerin aslında dünya üzerinde belirli bir noktayı işaret ettiğini, onu biricikleştiren özellikler olarak hem insan yapımı hem de doğal miras değerlerini kapsadığını, diğer yerlerle bir sistem üzerinden ilişki içerisinde olduğunu, yerlerin sürekli bir dönüşüm içerisinde olduklarını ve yerlerin insanlarla etkileşimi sonucunda bir anlama sahip olduğunu vurgular. Ancak, bu tanımlamaların bazılarının ucu açıktır ve uzam-yer arasındaki ayrımı net bir şekilde vurgulamamaktadır. Başka bir ifadeyle, Relph'in de vurguladığı gibi yer, uzam, alan, konum gibi tanımlar arasında kesin bir ayrım yoktur ve bu sebeple biraz sorunlu bir tanımlama girişimi olarak değerlendirilebilir.

Relph'e (1976) göre uzam aslında bir odadan, yapılı çevreye, binalara, kente, ülkelere, tanrılara adanmış uzam parçaları ve uzaya kadar aslında bizim "deneyim ve anlam sınırlarımız içerisindeki tanımıdır"; yer "amorf ve soyuttur" ve sınırları yoktur. "Ancak biz uzamı hisseder, bilir ve açıklarız", bunu da yer ile ilişkisi üzerinden yaparız. "Uzam yere bir bağlam sunar ve belirli yerler üzerinden anlam kazanır" (Relph, 1976, s.8). Relph yeri uzamın ön koşulu olarak değerlendirir; yer olmazsa

uzamın da tanımlanabilir bir yanı yoktur ve bu sebeple uzam soyut bir olgu olarak ele alınabilir. Öte yandan, Creswell, uzam ve yer tanımında uzamın uzayı ya da aynı zamanda geometrik alanı ve hacimleri çağrıştırdığını, yerin ise insan ile doğrudan bir ilişki durumunda olduğunu, fiziksellikten ve toprak olmaktan daha fazla şeyler ifade ettiğini ve dolayısıyla daha anlamlı ve daha soyut olduğunu ileri sürer (Araujo&Maia, 2014; Usta, 2020'de atıfta bulunduğu gibi). Bu tanıma göre, yeri anlamak, aslında görünen fiziksel çevreyi algılamaktan değil, onu anlamaktan geçer. Yeri anlamak için de o 'yer'in tarihini, geçmiş bilgilerini, kültürünü anlamak gerekir. Bu noktada Relph uzamı soyut olarak tanımlarken, Creswell yeri soyut olarak ele alır; burada her ne kadar bir çelişki var gibi gözükse de aslında her ikisinin bakış açısı aynıdır. Her iki yaklaşımda da uzamı tanımlı hale getiren ve bir anlamda biricikleştiren unsur yerdir. Yer soyut bir anlamlar dünyası ile yine 'soyut' ya da tanımsız denebilecek uzamı tanımlı ve somut hale getirir.

Diğer taraftan, Casey'e göre uzam ve yer arasında temel farklılıklar vardır ve uzam şeylerin konumlandığı, içinden geçilen bir olgu iken, yerler onun yaşam tarihini yansıtan "kültürel ve sosyal etkilerin ve kişisel çıkarların tüm tortulu tarihi dahil, yaşadığım bedenimin ve tarihinin dolaysız ambiyansıdır" (Relph, 2008'de alıntıladığı gibi, s.35). Başka bir söylemle, şeyler ve uzam arasında bir ilişki yoksa, bu durumda yalnızca uzam ve içerisinde duran şeyler vardır; oysa bu şeyler ve uzam arasında bir etkileşimin varlığı ve bu etkileşimden doğan kültürel ve sosyal olaylar yerin oluşum sürecini de dolaylı olarak başlatır. Bu süreci Zeytinoğlu (2021) şöyle açıklar:

> *"Her şeyden önce işaretlenmiş belli bir noktayı ya da alanı işaret etmektedir. Açıkçası 'yer'den söz etmek, bir yandan da belli koşulların bir bağlam ilişkisi yarattığı durumlardan da söz etmektir. Yani 'yer', birçok farklı şeyi bir örgü ya da bir ağ gibi -ilmek halinde- birleştiren ve bu örgüden ya da ağdan anlamlı bir bütünlük oluşturan bir şeydir (Zeytinoğlu, 2021, s.21).*

Başka bir söylemle, yer aslında uzam içerisinde farklı öğeleri bir araya getirerek anlamlandıran tutkal görevi görür. Yer olmadan farklı nesnelerin, durumların, olagelişlerin tek başlarına hiçbir anlamı yoktur. Oysa yer tüm bu öğeleri bir araya getirir, işler ve anlamlı bir hal almalarını sağlar. Bu ilişkilere farklı bir bakış açısı getiren Norberg-Schulz'un yer tanımı da varoluşçu bakış açısı ile yerin farklı boyutlarına vurgu yapar ve özellikle 'yapısal', 'psikolojik' ve 'algısal' ilişkileri

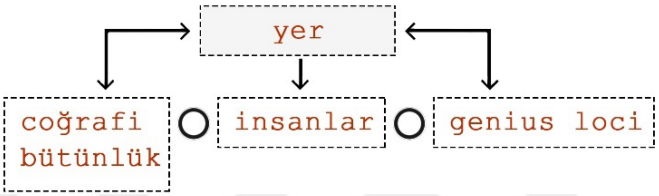
üzerinden bir tanımlamaya gider (Usta, 2020'de atıfta bulunduğu gibi). Yani, yerin oluşumunda aslında fiziksel (görülen ve somut dünya), anlamsal (görülmeyen anlamlar ve değerler dünyası) ve algılama süreci rol oynamaktadır. Bu durumda fiziksellik uzamın parçası olabilirken, anlamsal katmanın oluşumunda ve sonrasında algılanmasında bir öznenin gerekliliği açıktır.

Öte yandan Relph yer olgusunun muğlaklığına dikkat çeker ve ona göre yerler "fiziksel niteliklerin, aktivite ve anlamın, gündelik dünya deneyiminin fenomenolojik olarak açıklanabilen, ancak doğası gereği istatistiksel analizlerle erişilemeyen yönlerin bir füzyonudur" ve benzer bakış açısını Tuan, Buttimer ve Seamon da benimsemektedir (Relph, 2008, s.35). Diğer bir anlatımla, yer yoruma ve algıya dayalı bir olgudur ve mutlak bir gerçeklik ya da kesinlik çerçevesinde ele alınamaz veya incelenemez. Dolayısıyla yeri anlamaya çalışmak, bir fenomeni anlamaya çalışmak anlamına gelir. Tuan da (2001) yerin çok katmanlılığına ve farklı algılama şekillerine gönderme yaparcasına, 'Uzam ve Yer' kitabında (space and place) yeri neredeyse her açıdan irdelemeye çalışır. Tuan uzam ve yer'in nasıl deneyimlenebildiğinden, insanın uzamla ilişkisine, çocukların uzam ve yeri nasıl algıladıklarından boşluk ve doluluk bağlamında uzam ve yer tartışmasına, uzam ve yerin insanlar tarafından nasıl tanımlandığından mitlerde uzam ve yere ve zamanın bu noktadaki önemine kadar farklı bağlamlarda konuyu tartışır ve ele alır[18]. Tüm bu incelemelerden damıtılabilecek temel çıkarım ise yerin insandan ve zamandan bağımsız olarak düşünülemeyeceğidir; "yer örgütlenmiş bir anlamlar dünyası" ve "geçmiş zamanın hatırası"dır (Tuan, 2001, s.179). Dolayısıyla, yer aslında zaman ile anlam kazanır ve hem geçmişi hem bugünü yansıtarak bir anlamlar dünyasını oluşturmaktadır.

Yer'in oluşumunu insan-yer etkileşimi üzerinden tanımlamaya çalışan ve fiziksel çevre ve insanın katkıları dışında yerin ambiyans ve karakterinin de önemine vurgu yapan Seamon bu etkileşimi 'coğrafi bütünlük', 'yerin içindeki insanlar' ve 'genius loci' üçlüsü bağlamında incelemeyi uygun bulur (Şekil 3.4). Bu noktada "yer bireysel ya da grup anlamlarını, niyetlerini ve eylemlerini mekânsal olarak toplayan herhangi bir çevresel locus'a" işaret etmektedir (Seamon, 2012, s.10). Seamon'ın insan-yer etkileşimi noktasında ileri sürdüğü üçlüden biri olarak ele aldığı coğrafi bütünlük yerin

[18] Bu farklı tartışma başlıklarını kitabın içerik listesinden de anlamak mümkündür.

maddi ve çevresel özelliklerini temsil eder ve topoğrafya, hava durumu, jeolojik yapı, peyzaj, insan yapımı yollar ve binaları kapsamakta iken, 'yerin içindeki insanlar' tanımlaması ise insanların dünyasının coğrafi bütünlüğe yansıması yani bireysel ya da grupların kasıtlı ya da kasıtsız olarak dahil oldukları eylemleri, rutinleri ve olayları kapsamaktadır (Seamon 2012). Bu bağlamda, Seamon aslında yeri tariflerken yerin ruhu kavramını da kullanır ve yerin ruhunun oluşumunu çevrenin fiziksel ve anlamsal katmanlarının etkileşimi üzerinden tanımlamaya çalışır. Fiziksel katman aslında çevreyi şekillendiren maddi unsurlar iken, anlamsal katman ise çevreye insan etkileşimi üzerinden nakşedilen yeni bir özellikler kümesidir. Başka bir deyişle, yer insanı saran görünen ve görünmeyen çevrenin karşılıklı etkileşimi ve yerin ruhu ile var olur. Ancak bu varoluş, insanın yerin ruhunu hissetmesi ve algılamasıyla mümkündür.

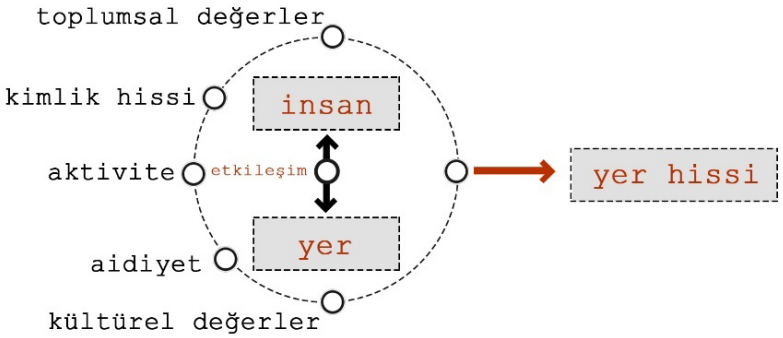

Şekil 3.4: Seamon'un yer tanımı (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

3.2.3 Yer hissi ve yersizlik

Yer olgusu, bir insanın onu hissetmesi ile anlam ve gerçeklik kazanır. Başka bir ifadeyle, onun var olması insana bağlıdır ya da insan yerin ön koşuludur denilebilir. Onu kavrayacak ve hissedecek bir insan veya toplum yoksa, yerin var olma şansı da yoktur demektir. Nasekhiyan&Vali'ye göre "yer hissi aslında sembolleri ve gündelik aktiviteleri anlama yoluyla yere bağlanma anlamına gelir" (Nasekhiyan&Vali, 2014, s.3746). Burada bahsedilen semboller ve aktiviteler, aslında toplumsal birikimlerin ve geçmiş bilgilerin hatırlanması, okunabilmesi ve anlamlandırılması ile mümkündür. Bu öğelerin anlam kazanması ve nesillerce aktarılması ile, toplumlar kendi değerleri ve kültürleri ile şekillendirdikleri yerlere aidiyet hissi duyar ve oraya bağlılık hissederler. Relph'e göre yer hissinin temel özelliği yer'leri diğer yer'lerden ve diğer yer kimliklerinden ayıran temel özellik olmasıdır (Relph, 1976). Bu bağlamda, yer hissi aslında bir özgünlük belirtir ve toplumlar kendilerini diğer toplumlardan ayıran özelliklerini yansıtan bu yerler için farklı hisler beslemeye başlarlar. Bir diğer anlatımla, yer hissi aslında bir süreç sonunda oluşur, gelişir, dönüşür ve toplumlara mal olur. Bu süreci tanımlamaya çalışan Decortis&Lentini'ye göre yer hissi,

“insanların fiziksel mekanı yalnızca mekânsal özelliklerinin algılanması yoluyla değil, aynı zamanda onunla ilgili sosyal ipuçlarının farkındalığı yoluyla da kavraması gerçeğini ifade eder” (Decortis&Lentini, 2010, s.408). Başka bir ifadeyle, yer hissini oluşturan şey aslında yerin görünen katmanından çok, onun üzerinden şekillenen anlam ve değerler katmanıdır. Bu katman insanların yer ile özdeşleşmesini ve ona bağlılık hissetmesini sağlar (Şekil 3.5).

Şekil 3.5: Yer hissini oluşturan katmanlar (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

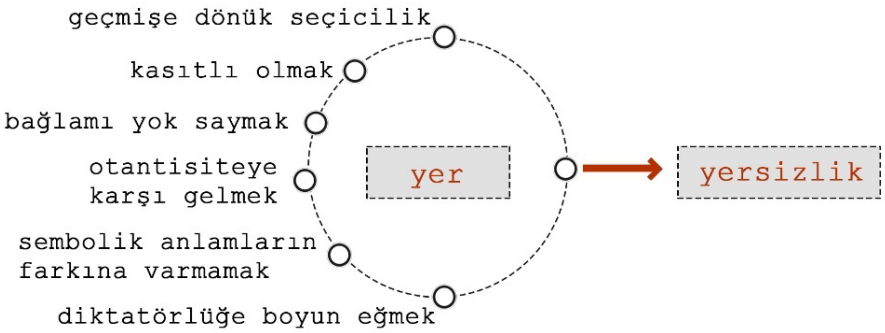
Zamanla dönüşen yerlerde kimliğin ve ‘yer’ hissinin nasıl aktarıldığını anlama noktasında Tuan bir köy örneğine başvurur. Tuan’a (2001) göre öncelikle ormanda birkaç evden oluşan köyü dışardan gözlemleyen birisi köyün kendi sınırlarını ve yer olma halini görebilir ve anlayabilir. Orası kendi sistemiyle, ormandan korunaklı yapısıyla ve ormana göre farklı dokusuyla başka bir yerdir ve özelleşmiştir. Oysa, köy geçen yılların ardından geride orman kalmayıncaya dek büyüyüp diğer köylerle birleştiği zaman gözlemciye göre artık burasının kendine özgü bir hali yoktur ve ilk başta ormanla ortaya çıkan sınır oluşturma-özgünlük durumu yok olmuştur (Tuan, 2001). Ancak Tuan’a göre köylüler için aynı yer hissi ve oraya ait olma, kimlik oluşturma durumu devam eder; onlar kendilerini diğer köylerden farklı görür, sınırlarını hala çok iyi bilir ve hatta tarih boyunca Antik Roma’dan günümüze dek bu tür yerleşimlerde sınırlar kutsanmaya devam edilmiştir. Bu durum aslında orasının kendisine has bir kimliğinin oluşturduğunu ve en azından oradaki köylüler için bir ‘yer’ hissi verdiğini ortaya koyar, oysa gözlemci artık arada bir fark göremez (Tuan, 2001). Başka bir söylemle, köy dışardan gözlemleyen birisi için özgün bir yer olmaktan çıkmış ve diğer yerlerle birleşmiş, ormanla kurduğu ilişki de yok olmuştur. Oysa yer hissini yaşayan köylüye göre o yer aynıdır. Çünkü o köyde doğmuş, o köyle ilgili mitlerle büyümüş, her noktası ona farklı bir şeyler çağrıştıran köyün anlamlar dünyası köylü için ayrı bir boyuttadır. Gözlemcide yer hissi olmadığı için, köylünün o yere karşı hissettiği hisleri anlama ya da hissetme şansı yoktur. Dolayısıyla, yer hissi

yer ile orada yaşayanlar arasında yaşanan bir olgudur. Bu noktaya değinen Relph'e göre "yerler soyutlamalar ya da kavramlar değildir, aksine anlamlarla, gerçek objelerle ve süregelen etkinliklerle dolu yaşanan dünyanın deneyimlenen fenomenleridir" (Relph, 1976, s.141). Diğer bir deyişle, yer hissi o yerde yaşayanlar için gerçek ve çeşitli etkinlik ve nesneler üzerinden deneyimlenebilir bir yapıya sahiptir; içinde tarihi, geçmişte yaşananları, önemli olayları, kişileri, nesneleri ve aralarındaki ilişkileri barındırır. Dolayısıyla yer ve yer hissi, çok katmanlı ve dışarıdan anlaşılması zor bir olgudur.

Yer'in doğası gereği yalnızca 'yatayda' ele alınarak anlaşılamayacağına vurgu yapan Zeytinoğlu, aslında yer'in çok boyutluluğuna ve derinlerde anlamlar taşıdığına vurgu yapar; "yer, altlara doğru gidildikçe ataların da mekanı olur. Orada bizim özdeşlik kurabileceğimiz atalar olduğu gibi, yabancılar da mevcuttur; bu yabancıları ya ustalıkla göz ardı etmişiz ya da tümüyle unutup gitmişizdir (Zeytinoğlu, 2021, s.31). Bu tanım, yerin aslında görünenden çok daha fazlası olduğunu, başka bir anlatımla çok daha katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyar. Çünkü yer yalnızca bugünü değil, bütün zamanları aynı anda bünyesinde barındırır ve insanlara aktarmak için bekler. Ancak Zeytinoğlu'nun da vurguladığı gibi bazı durumlarda 'yerin derinliklerinde' bulunan katmanlar istenmeyen ya da göz ardı edilmek istenen 'şeyler' olabilir ve insanlar yerin taşıdığı anlamları 'seçici' bir yaklaşımla ele alabilir. Bazı katmanlar güçlendirilirken, bazı katmanlar bir daha gün yüzü göremeyecek şekilde derinlerde bırakılır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, göz ardı etmenin dışında yok sayma ve yok etme girişimleridir; çünkü göz ardı edilen bir bilgi yerin bünyesinde korunarak geleceğe aktarılabilirken yok edilen bir bilgi yer'in varoluşunu etkileme potansiyelini barındırır ve böylesine büyük müdahaleler yerin yok oluşunu da tetikleyebilir.

Yerin yok oluşu, aslında bir anlamda Edward Relph'in öne sürdüğü 'yersizliği' ortaya çıkartır. Relph'e (1976) göre yersizlik "otantik olmamak' (özgün ve içten olmamak, yapay olmak, kasıtlı olmak, Heidegger'den alıntı yaparak 'diğerlerinin diktatörlüğü'ne boyun eğmek), 'yere karşı otantik olmayan davranışlar' (yerin derin ve sembolik öneminin farkında olmamak), 'kitsch' (özellikle kitlesel tüketim amacıyla nesnelerde önemsizin önemliye dönüştüğü ve önemlinin önemini yitirdiği durumlar, fantezinin gerçeğe dönüştüğü gerçeğin ise fantezi olduğu durumlar) gibi durumlar sonucunda ortaya çıkar (Relph, 1976). Başka bir söylemle, yersizlik, bağlamından tamamen

kopmuş, kasıtlı bir şekilde yeni bir dünya düşüncesini yansıtan konumların en temel tanımıdır (Şekil 3.6). Bu konumlar bir zamanlar anlam taşıyan ve belirli bir kültürü temsil eden yerlerin jenerikleşmesi, onları biricikleştiren niteliklerden arındırılması, onların özüne saygı duyulmadan yeni müdahalelerin yapılması ve bağlamın hiçe sayılması ile yer olma özelliklerini yitirmişlerdir.

Şekil 3.6: Yersizliğin ortaya çıkmasında rol oynayan gelişmeler (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

Yersizliğin temel nedenlerinden birisi Relph'e göre kitlesel kültürün dayatmalarıdır; 'turizm', 'disneyleştirme' (gerçekle tarihi, mitle günümüzü karıştırmak), 'müzeleştirme', 'gelecekçilik ya da fütürizasyon' (geçmişe bakmamak), subtopia (farklı objelerin hiçbir örüntü, amaç ve ilişki gözetmeksizin düşüncesizce bir araya getirilmesi ya da karıştırılmaları) gibi yaklaşımlar kitlesel kültürün yersizleşmeyi tetikleyen eylemlerinden bazılarıdır (Relph, 1976). Kitlesel kültürün müdahaleleri, aslında Adorno ve Horkheimer'in 'kültür endüstrisi' tanımının yer bağlamındaki karşılığı olarak ele alınabilir[19]. Bu doğrultuda, kitlesel kültürün bu dayatmaları, özgün kültürel öğelerin yok olmasına neden olmaktadır ve bir zamanlar belirli bir yere has kültürel birikimlerden doğan yer olgusu yok olur ve yersizlik ortaya çıkar. Benzer bir yaklaşımı savunan Auge ise 'yersizlik' yerine 'yer-olmayan' tanımını ortaya atmıştır; "mekân, toplumsal olarak yaşanılan ve bizim olsun diye anılarımızı biriktirdiğimiz bir mekansa, 'yer-olmayan' bunun tam tersini ifade eder. Bu mekanlara katılıyoruz ama asla orada yaşamıyoruz" (Araujo&Maia, 2014'de alıntılandığı gibi, s.565). Başka bir ifadeyle, yer-olmayan konumlar aslında nesnelerin ve insanların içinde bulunduğu ancak onlarla etkileşime girmediği ya da giremediği yerlerdir. Dolayısıyla bu konumlar yer olma özelliklerini yitirmişlerdir ve içlerinde bir yaşamı, kültürel

[19] Kültür endüstrisi tüm kültür biçimlerinin kapitalist üretim sisteminin bir parçası haline gelmesinin eleştirisi noktasında Theodor Adorno ve Max Horkheimer tarafından ileri sürülen bir kavramdır.

değerleri ve anlamlar dünyasını barındırmamaktadırlar. Yer-olmayan 'yerler', hiçbir zaman yer-olamayan yerler ve zamanın belirli bir bölümünde yer olabilmiş yerler olarak da ayrılabilirler; birisi insanların tarihin hiçbir anında önem atfetmedikleri, etkileşime girmedikleri konumları tanımlarken, diğeri ise yer olma niteliğini kaybetmiş konumları tariflemektedir. Daha doğru bir anlatımla, yersizlik yerin yok olması ile mümkün olur ve belki de belirli bir konumun özgünlüğünü yitirmesi anlamına gelir. Dolayısıyla, yer artık yine boş ve anlamsız bir uzam parçasından başka bir şey değildir.

3.3 Yer'i Deneyimlemek

> "*Şehrin karşısına bedenimle çıkarım; pasajın boyunu ve meydanın enini bacaklarım ölçer; bakışım bedenimi bilinçsiz biçimde katedralin cephesine yansıtır, bedenim orada silmelerin ve konturların çevresinde dolanır, girinti ve çıkıntıların boyutlarını duyumlar; bedenimin ağırlığı katedralin kapısının kütlesiyle buluşur ve kapının arkasındaki karanlık boşluğa girerken elim kapının topuzunu kavrar. Bedenim ve şehir birbirini tamamlar ve tanımlar. Ben şehirde barınırım, şehir de bende barınır" (Pallasma, 2016, s.50).*

Relph'e göre "yer, resmi bir tanımın yapılabileceği bir kavram olmaktan çok uzaktır, daha çok coğrafi deneyimin naif bir dışavurumu olarak tariflenebilir" (Relph, 1976, s4). Bu nedenle yeri anlamak ve tasvir edebilmek için, yeri hissetmek ve deneyimlemek gerekir. Başka bir söylemle, herhangi bir yeri tam olarak kavramak, anlamak ve özümsemek için onun hakkında yapılacak ön araştırmalar ve incelemelerin dışında deneyimlemek de önemlidir. Deneyimlemek, tek başına yerin anlaşılmasını sağlamasa da yere ait farklı katmanların hissedilmesini ve öngörülemeyen bazı bilgilerin ortaya çıkmasını sağlar. Pallasma'nın vurgulamaya çalıştığı da budur; kentsel mekanları, yapıları, doluluk ve boşlukları bedeni ile kavrar, dokunur, hisseder, farklı durumları gözlemler, algılamaya çalışır ve bütün bu bilgileri aynı anda solumaya çalışır. Tuan da deneyim sürecine Pallasma gibi yaklaşır ve deneyimleme noktasında insan vücudunun bir ölçüm aleti olduğunu, yön, konum ve uzaklığı ölçtüğünü düşünür (Tuan, 2001). Bu ölçümlerin dışında ses de deneyimin bir parçasıdır ve "boyut ve mesafe duygusunu" iletme potansiyeli barındıran seslerin deneyimi zenginleştirme sürecini Tuan şu örnekle ele alır: "Sesler, belirsiz bir şekilde yerleştirilmiş olsalar da, güçlü bir boyut (hacim) ve mesafe duygusu iletebilir. Örneğin, boş bir katedralde, taş zemine keskin bir şekilde vuran ayak seslerinin sesi, mağaramsı bir genişlik izlenimi

yaratır" (Tuan, 2001, ss.14-15). Kuşkusuz en az ses kadar, bir yerde olmak, nefes almak, atmosferi koklamak, nesneleri ve insanları algılamak, karmaşa veya sessizliği hissetmek, deneyimi zenginleştirir ve yeri daha iyi anlama doğrultusunda değerlidir.

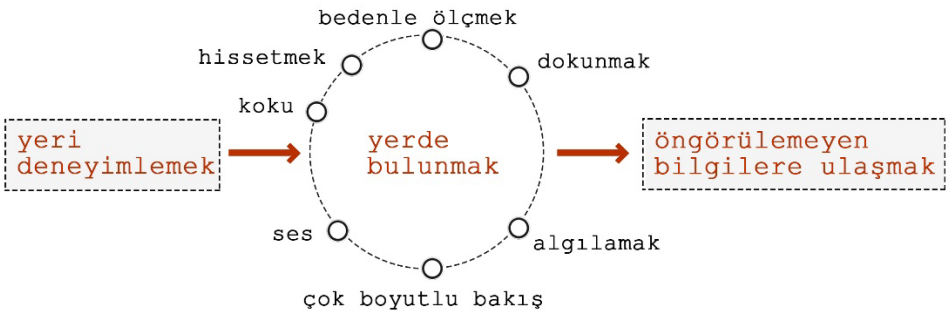
Asiliskender'e göre yerin "birebir temasa geçmeden, kesin sınırlarını çizmek ya da kavramı oluşturan parçaları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Yer, hayal ile gerçek, hayal etme ile bulunma, geçmiş ve yenilik kavramlarının arasındaki iletişimi sağlayan anlamlardan oluşmuştur" (Asiliskender, 2004, s.78). Bu doğrultuda, bir yeri anlamak, o yer ile doğrudan bir etkileşime geçmeyi gerektirir. Yer ile temas ya da onu deneyimlemek, aslında doğal bir süreçtir. Merleau-Ponty bu süreci şöyle betimler: "Mekânı "… dış zarfına göre görmemekteyimdir, onu içeriden yaşamaktayımdır, onun içinde sarılmış durumdayım. Aslında dünya çevremdedir, karşımda değil" (Akın, 2021'de alıntıladığı gibi, ss.121-122). Dolayısıyla insan çevresini bedeninin sınırlarından itibaren deneyimlemeye başlar çünkü o her zaman bir yerin içindedir. İnsan yere dahildir ve yerin bir parçasıdır. Bu noktada, insan vücudu ve yer, ister istemez bir deneyimin oluşmasına yol açar. Yer ve deneyim arasındaki bağıntı aslında yerin yalnızca deneyimle karşılaşılabilecek bir şey olmasından çok, yerin deneyimi oluşturan ayrılmaz bütünü teşkil etmesidir (Malpas, 2004). Diğer bir anlatımla, yer deneyimin oluşmasını tetikler çünkü yer olmadan deneyimin yaşanma olasılığı yoktur.

Deneyimin farklı duyular üzerinden ele alınması noktasında tartışmaya dahil olan Pallasma, bir yerin deneyimlenmesi sürecinde görme, koku, işitme gibi duyuların önemini göz ardı etmeden deneyimde temel duyu olarak dokunmayı, dolayısıyla bedeni öne sürer. "Dokunma, dünya deneyimimizi, kendimize ilişkin deneyimimizle bütünleştiren duyu kipidir. Görsel algılar bile kendiliğin dokunsal sürekliliği (continuum) içinde kaynaşmış ve bütünleşmiştir; bedenim kim olduğumu ve dünyada nerede olduğumu anımsar" (Pallasma, 2016, s.13). Yanı sıra, diğer duyuları da "ten dokusunun özelleşmiş halleri" olarak ele alır ve hepsinin temelde dokunma ile ilgili olduğunu vurgular (Pallasma, 2016, s.13). Bu yaklaşım, aslında deneyimleme noktasında insan vücudunun çevresiyle etkileşiminin önemini ortaya koyar; bir yeri deneyimlemek, orada olmakla ilgilidir. Orada olmak, o yere basmak, dokunmak, malzemesini ve dokusunu ten aracılığı ile hissedebilmek, insanın çevresi ile bütünleşmesini ve onu daha iyi algılamasını sağlar ve dolayısıyla daha güçlü bir deneyimi beraberinde getirir. Bu sebeple, Pallasma'nın da örnek olarak başvurduğu

‘kenti uçaktan görme’ ya da ‘hızlı bir araçtan gözlemleme’ ile içinde bulunup zaman geçirme arasında büyük bir fark vardır.

Relph de deneyimlenen ve gözlemlenen yer arasındaki farka dikkat çekme noktasında Pallasma’ya benzer bir yaklaşım ile hava fotoğrafı örneğini verir. Hava fotoğrafından binalar ve yollar, hareketler ve insan davranışları gözlemlenebilir. Ancak bir kişinin bunları içeriden deneyimlemesi farklıdır (Relph, 1976). İnsan orada güzel ve çirkin olan şeyleri, yararlı ve yarasızı, eğlenceli ve ötekileştirici unsurları deneyimleyebilir çünkü bunlar anlamlıdır. Ancak önemi ve anlam katmanını çıkarsamak çok güçtür; “yerlerin anlamı fiziksel çevreye, objelere ve etkinliklere kök salmış olabilir ancak onların mülkü değildir, aslında daha çok insan niyeti ve deneyimine aittirler” (Relph, 1976, s.47). Başka bir ifadeyle, yerlerin vaat ettikleri bazı bilgiler ve hisler deneyim sayesinde açığa çıkar.

Bir yerin veya kentin/kentsel mekânın içinde bulunmak, görsel ya da bilgi temelli birikimlerin dışında, yere ait başka bilgilerin ortaya çıkmasına ve aktarılmasına olanak sağlar. Bu süreci mümkün kılan şey ise Pallasma’nın aktarımı ile Bloomer ve Moore’a göre şöyle açıklanır: "Her yer en azından belli bir derecede anımsanabilir; bunun nedeni kısmen her yerin biricik olması, ama kısmen de bedenimizi etkilemiş ve onu kendi kişisel dünyamızda tutmamıza yetecek kadar çağrışım üretmiş olmasıdır" (Pallasma, 2016’da atıfta bulunduğu gibi, s.51). Başka bir ifadeyle, yerin zihinde canlandırılabilir ve hatırlanabilir olması, özgün yapısının yanında, onu içinde bulunarak ve bedeniyle deneyimleyen kişiye aktardığı bilgi ve anlamların gücünden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, bir yeri deneyimlemek, o yer hakkında gizli kalmış bilgilerin açığa çıkarılması ve deneyimleme süreci olmaksızın elde edilemeyecek olan saklı kalmış ip uçlarının ortaya çıkarılmasında önemli bir rol oynar (Şekil 3.7).

Şekil 3.7: Yer deneyiminin ortaya çıkardığı bilgiler (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

3.3.1 Deneyim süreci nasıl işler?

Malpas'a göre deneyim "çok yönlü nesneler, olaylar ve kişilerden oluşan tek, karmaşık bir dünyanın parçası olarak bir araya toplanmış birden çok öğeyi kavrama meselesidir (Malpas, 2004, ss.164-165). Bu noktada, farklı öğeler aslında deneyimleyen kişinin karşılaştığı çeşitli girdiler olarak yorumlanabilir. Bir yerin deneyimlenmesi sırasında, deneyimleyen özne, çok farklı süreçlere dahil olur ve çevresini hissetmeye ve anlamlandırmaya başlar.

Decortis&Lentini'nin yapmış olduğu çalışmaya göre bir çevrenin deneyimi sürecinde beş farklı boyut vardır ve sırasıyla mekânsal niteliklerin, boyutların, uzaklık, şekil, farklı öğelerin kompozisyonunun deneyimlenmesi çerçevesinde "geometrik ve coğrafi deneyim", renk, koku, doku ve malzeme gibi nitelikleri algılama noktasında "algısal deneyim", kültürel beklentilerin belirli bir ortamda gerçekleşmesi bağlamında "kültürel deneyim", kişinin kendisini anlama ve bireysel olarak edinilen anlamlı deneyimler bağlamında "kişisel deneyim" ve bir yerde olagelen etkileşimlerle deneyimlenen "ilişkisel deneyim" olarak tanımlanmıştır (Decortis&Lentini, 2010, s.413). Bu beş tanım, bir öznenin bir yerde sırasıyla geçirdiği süreçlerin belirli tanımlamalar halinde tartışılmasını kolaylaştırır. Öncelikle, geometrik ve algısal deneyim, aslında fiziksel çevreyi algılamak ve kavramak olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte deneyimlenen şey hala uzamın bir parçası da olabilir. Deneyimlenen çevreyi yer yapan unsurlar ise sonrasında gelen kültürel, kişisel ve ilişkisel deneyimlerdir. Ancak, bu süreçlerdeki sorunlardan birisi, deneyimin özneye bağlı olması ve aslında genelden çok kişisel bir süreci tanımlıyor oluşudur; yeri deneyimleyen özne, bu süreci kendi bilgi birikimi çerçevesinde yaşar ve aslında duyulardan oluşan deneyim sürecinin dışında tamamen öznel bir deneyim ortaya çıkar. Bu bağlamda, çeşitli etkenlerin deneyimi dönüştürdüğünü söylemek mümkündür; deneyim sırasıyla yeri kimin deneyimlediğine göre, deneyimlenen yerin nasıl algılandığına göre ve deneyimleyen kişinin bilgi birikimine göre farklılıklar gösterir.

3.3.2 Deneyimleyen öznenin önemi

Yeri deneyimleyenin kim olduğu ve o yerde ne kadar süredir bulunduğu, deneyimin farklılaşması noktasında kritik bir öneme sahiptir. İnsanların yere atfettikleri anlamlar yeri deneyimle süreçlerine, sürelerine ve kullanım şekillerine bağlı değişiklikler gösterir; verilebilecek en temel örnek gittikleri yerler genellikle daha 'güvenli' ve

farklı olan turistlerin ve yerli halkın aynı kentle ilgili farklı deneyimler yaşamalarıdır (Chen ve diğ., 2012). Bu anlamda, yerel halk bir yerin temel özelliklerini bilir ve onu farklı şekilde değerlendirirken, kısa süreli deneyimleyen bir turist yere çok farklı bir perspektifle yaklaşır. Yer deneyimi yer ile sürekli etkileşimde olan ile kısa süreli etkileşim olana göre farklı süreçler doğurur. Yeri hisseden ve yerin anlamsal katmanına hâkim biri için "yer, bireyin toplumsal yaşantısının bireysel bilgiyle destekleyen, deneyimlerle oluşmuş anlamlar bileşkesidir. Yer deneyimi, insanın kendisiyle ve yaşadığı toprağın doğal nitelikleriyle hesaplaşması sonucunda elde edilendir" (Asiliskender, 2004, s.80). Öte yandan, yer ile ilk kez temasta bulunan ya da kısa süreli bir etkileşime girmiş kişilerde yer deneyimi farklıdır; onlar yeri deneyimlerken yerin onlara vaat ettiği algılanabilir bilgileri deneyimlerler. Oysa, yerin algılanamayan, yer ile farklı bir bağ sonucu deneyimlenen soyut katmanını deneyimlemek ayrı bir süreç gerektirir. Dolayısıyla, yeri kendi yer'i olarak bellemiş birisi onu farklı deneyimlerken, yerin sembolik değerini bilmeyen, aidiyet hissi yaşamayan birisi yerin tüm derinliğini göremez ve en azından gerçek bir deneyim yaşama şansına sahip değildir. Bunun için yer hakkında bilgi alması, yerin içinde zaman geçirmesi ve yaşanmışlıklara, yer ile ilgili mitlere hâkim olması gerekir. Bu bilgiler, yerin çok daha farklı deneyimlenmesini sağlayan temel unsurlardan bazılarıdır.

3.3.3 Deneyim sürecinde algının önemi

Bir yerin deneyimi, o yerin nasıl algılandığı ile doğrudan ilgilidir. Bazı temel bilgiler, ön yargılar, mitler ve anlatılar yerin algılanma şeklini değiştirir. Dolayısıyla bir yerin algılanması aslında yorumlanması olarak da ele alınabilir ve bu yorumlama süreci deneyimi de farklı kılabilir.

Merleau-Ponty, bir şeyin algılanabilmesi için algılanacak şeyin aynı zamanda algılanabilir bir bağlam sunması gerektiğini vurgular. Bu mantığa göre "kendimize algısal bir yüzey ve dünyayla temas halinde bir yüzey sunduğumuz için" ve "dünya, dalgaların kıyıdaki bir enkazı sardığı gibi öznelliğe saldırdığı ve kuşattığı için" dünyanın geçmişini, fiziksel yapısını ve uyaranlarını algılamaktayız ya da algılayabiliriz (Merleau-Ponty, 2005, ss.240-241). Diğer bir ifadeyle, dünya bütün gerçekliği ve fiziksel yapısı ile algılayan özneye bir bağlam sunar ve bu bağlam öznenin dünyayı anlamasını, geçmişini ve bugününü kavramasını ve dolayısıyla onu algılamasını sağlar. Merleau-Ponty'e göre "her bilgi, algının açtığı ufuklar içinde

yerini alır" (Merleau-Ponty, 2005, s.241). Bir başka söylemle, algılama süreci bilgiye ulaşan kapıların açılmasını sağlar. Bu algılama süreci de dünyayı deneyimleme ile mümkün olur.

Öte yandan, Akın'a göre deneyim: "duygular, duyular ve görüler (…) yoluyla, kendimiz, başkaları ve somut dünyadaki nesneler üzerine, zaman içinde biriktirilen, sürekli oluşum halinde olan ve kesinlik taşıdığı iddia edilemeyecek kişisel algıların bilgisidir. Aklın sistemli düşünmesinden farklıdır ve görülen fizikselliğin ötesine geçmeyi amaçlar" (Akın, 2021, s.121). Bir diğer ifadeyle, deneyim aslında algıların yorumlanması ve yer ile ilişki üzerinden görülemeyene ulaşmak olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamadaki kilit nokta algıların yorumlanmasıdır çünkü çevrenin nasıl algılandığı deneyimi de doğrudan etkilemektedir. Bu konuda verilebilecek en iyi örneklerden birisi Rapoport'un farklı algılama süreçlerini vurgulama noktasında başvurduğu ve Avrupalılar ile Aborjinlerin Avustralya peyzajını nasıl farklı anlamlandırdıklarını ortaya koyan örneğidir.

Rapoport'un vermiş olduğu örnek farklı görme, farklı anlamlandırma ve sonuç olarak da artık farklı algılama sürecinin oluşması noktasında önemli bir izlek sunar; Avrupalılar ve Aborjinlerin Kuzey-batı Avustralya peyzajı hakkındaki farklı düşünceleri bu durumu doğrular niteliktedir. Avrupalılar bu peyzajı tekdüze ve özelliksiz olarak görürken, yerli Aborjinlere göre her bir taşın, ağacın veya çukurun bir anlamı, miti vardır. Bu bakımdan Aborjinler Avrupalılara göre çok farklı bir peyzaj görürler (Relph, 1976'da atıfta bulunduğu gibi). Bu bağlamda, Aborjinlerin yer ile farklı bir ilişki içerisinde oldukları için yerin her noktasını farklı anlamlandırmış ve farklı algılamaktadırlar. Her ne kadar hem Avrupalılar hem de Aborjinler aynı yeri deneyimliyor olsalar da Avrupalıların peyzajı Aborjinler gibi algılama şansları yoktur. Dolayısıyla algıdaki fark deneyimi de etkiler.

3.3.4 Deneyim sürecinde bilginin önemi

Yerin deneyimlenmesi, anlık ve dinamik bir süreç olsa da, ön bilgiler yerin nasıl deneyimleneceğini de dikte etmektedir. Başka bir ifadeyle, bir yer hakkındaki bilgiler, yerin deneyim sürecini zenginleştirebilir, katmanlaştırabilir ve farklılaştırabilir. Deneyimin bilgi ile dönüşümü noktasında Tuan'ın (2001) kitabında yer verdiği ve iki bilim adamı Niels Bohr ve Werner Heisenberg'in Danimarka'da bulunan Kronborg Kalesi ziyaretinde aralarında geçen konuşma ilginç bir örnek olarak ele alınabilir:

"Bohr, Heisenberg'e şöyle dedi: Hamlet'in burada yaşadığı düşünüldüğünde bu şatonun değişmesi tuhaf değil mi? Bilim adamları olarak, bir kalenin yalnızca taşlardan oluştuğuna inanır ve mimarın onları bir araya getirme biçimine hayran kalırız. Taşlar, patinalı yeşil çatısı, kilisedeki ahşap oymalar tüm kaleyi oluşturuyor. Hamlet'in burada yaşadığı gerçeğiyle bunların hiçbiri değişmemeli, ama yine de tamamen değişti" (Tuan, 2001'de atıfta bulunduğu gibi, s.4)

Bu örnek, bir roman kahramanının bir kalede yaşamış olma ihtimali üzerinden kalenin algılanış biçiminin ve deneyimin nasıl tamamen dönüşebileceğini gösterme noktasında önemlidir. Çünkü bu bilgi olmadan kaleyi deneyimleyen kişiler kalenin fiziksel ve mimari özellikleri üzerinden hareket ederek etrafı aslında 'fiziksel çevrenin izin verdiği ölçüde' deneyimleyecek ve algılayabildikleri ile sınırlı bir bilgi edinebileceklerdir. Ancak Hamlet'in burada yaşamış olma ihtimali etrafın çok farklı değerlendirilmesini, belki değişik detayların çok farklı yorumlanmasını, algılanmasını ve deneyimlenmesini sağlamaktadır.

Salt deneyim ile anlama ulaşılamayacağını savunanlardan birisi de Norberg-Schulz'dur. Norberg-Schulz başta Rasmussen olmak üzere mimarlığın nasıl deneyimlendiğine odaklanan teorilerin mimarlığın sembolik içeriğini ve farklı insanlara ilettiği anlamları hesaba katmadıklarını düşünür (Tweed, 2000'de atıfta bulunduğu gibi). Başka bir deyişle, ister mimarlık ürünleri, ister belirli bir yer, içinde önemli bilgiler ve anlamlar barındırır ve bunların açığa çıkarılması yalnızca deneyim ile mümkün değildir. Bu derin dünyayı anlamak, aynı zamanda derin bir bilgiye sahip olmak ve yerin sunduğu sembol ve ip uçlarının okunarak anlamlandırılması ile mümkündür (Şekil 3.8). Bu yolda deneyim ise bir yeri anlama noktasında değerli katkılar sunabilecek bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

Şekil 3.8: Deneyim sürecinde deneyimleyen öznenin, ön bilgilerin ve algılama sürecinin önemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

4. KENTLERİ OKUMAK: KENT KATMANLARININ TANIMLANMASI VE DEŞİFRE EDİLMESİ

Kentler, ilk örneklerinden bu yana insanları bir arada yaşama pratiği geliştirdikleri, katmanlaşan kültürel ve toplumsal birikimlerine göre şekillendirdikleri bir 'birlikte yaşama sistemi' olarak tanımlanabilirler. Bu sistem, çeşitli öğelerin bir araya gelmesiyle toplumlara bir yaşam alanı sunarken, bir yandan da geleceğin şekillenmesinde ve geçmişin hatırlanmasında da büyük bir rol oynamıştır. Bu sebeple toplumları, kültürleri, tarihi, geçmişi ve günümüzü anlamak, aynı zamanda geleceği öngörebilmek kentleri anlamak ve anlamlandırabilmekten geçer. Kentleri anlamak içinse önce onların özünü kavramak ya da daha doğru bir ifadeyle derinlemesine okumak gerekir.

Çalışmada, kentler iki farklı katmanın çekişmesi, etkileşimi ve birlikte hareket etmesi üzerinden tanımlanmaya çalışılmış, daha doğru bir ifadeyle kentleri okumanın bu iki katmanı anlamaya çalışmak ve etkileşimlerine odaklanmaktan geçtiği varsayımı üzerinden hareket edilmiştir. Kent katmanlarından birisi ilk bakışta gözle görülebilen, kolayca algılanabilen, somut ve fiziksel bütünlük olarak tanımlanabilir. Fiziksel bütünlükten kasıt kent sistemini oluşturan bütün öğelerin bir arada olma durumudur. Diğer katman ise fiziksel katmanı biricikleştiren, onu değerli kılan, içinde yaşadığı toplumun kültürünü ve dünya görüşünü yansıtan, kentin bilincini oluşturan anlamsal katmandır (EK B). Anlamsal katman gözle görülemez, algılanamaz ancak hissedilebilir ve yorumlanmaya açıktır.

Bu bağlamda, kentlerin katmanlarını inceleme ve sorgulama doğrultusunda öncelikle tarihsel süreçte farklı kırılma noktaları bağlamında kentlerin fiziksel ve anlamsal dönüşümü çerçevesinde bazı örnekler üzerinden bir okuma yapılacak ve özellikle Mumford, Krier ve Kostof'un çalışmaları bağlamında ilerlenecektir. Sonrasında, öncelikle kentlerin fiziksel katmanı özelinde ileri sürülen tanımlamalar ele alınacak, bu tartışmalar kent ve toplum ilişkisi bağlamında incelenecektir. Devamında, kentlerin anlamsal katmanının sorgulamasına gidilecek, kentin kimliği, ruhu, aurası gibi tanımlamalar üzerinden bir tartışma yapılacak ve özellikle kentsel hafıza üzerinden

kentin bilinç kazanma sürecine odaklanılacaktır. Tartışmalar genellikle Lefebvre, Rossi, Alexander, Lynch, Rapoport ve Norberg-Schulz'un çalışmaları çerçevesinde ilerleyecektir. Böylelikle, kentleri studium ve punctum kavramları özelinde kent okuması yapmayı amaçlayan çalışmada kentlerin karmaşık yapılarına ve literatürde yapılan tartışmalara dair bir bağlam oluşturulması hedeflenmektedir. Dolayısıyla, bu bölüm aslında bir sonraki bölüm olan 'Kentleri Okuma Noktasında Yeni Bir Öneri: Studium ve Punctum Kavramlarını Ödünç Almak' bölümünde yapılacak olan tartışma ve çözümlemeler için bir altyapı ve referans oluşturacaktır.

4.1 Geçmişe Dönük Bir Kent Okuması: Kentin Anlamının Dönüşümü

İnsanların yerleşik hayata geçmeleri ile birlikte dünyada bıraktıkları en büyük izler olarak tanımlanabilecek kentler, büyük uygarlıkların ve dinlerin vücut bulduğu mekanlar olarak tarih boyunca farklı gelişim evrelerinden geçmiş, farklı anlamlara bürünmüş ve insanlar için bir yaşam alanı oluşturmanın yanı sıra, toplumların manevi anlamda bağlı oldukları bir kültü de temsil etmişlerdir. Saatçi'ye göre kentler toplumsal ilişkilerin somut yansımasıdır ve "uygarlığın tarihi, şehirlerin tarihidir. Şehir uygarlığın sahnesidir" (Saatçi, 2020, s.79). Dolayısıyla, kentler aslında yapıları ile fiziksel bir gerçeklik ile var olsalar da, toplumsal gelişmeler ile şekillenen ve aynı zamanda toplumları şekillendiren bir yapıya da sahiptirler. Bu bağlamda, çalışmada kentlerin fiziksel ve anlamsal katmanlarının incelenmesi noktasında öncelikle kentleşme tarihi içerisinde kentlerin hangi koşullar altında ortaya çıktığı, hangi toplumsal olaylarla şekillendiği ve ne gibi dönüşümler yaşadığı incelenecektir. Bu süreçte dikkat edilecek bir diğer nokta ise kentlerin hangi anlamları temsil ettiği, kentlere hükmeden simgeler ve anlamların nasıl dönüştüğü ve bu anlamların ya da değerlerin kentin fiziksel mekânında nasıl karşılık bulduğu olacaktır. Bu bağlamda çalışmada ileriki bölümlerde örnek vaka olarak Kosova'nın Prizren ve Priştine kentleri ele alınacağı için özellikle Avrupa'da yaşanan gelişmeler üzerinden bir okuma gerçekleştirilecek, ancak yalnızca Avrupa merkezli olmaktan sakınılacak ve aynı dönemlerde dünyada ve özellikle Anadolu'da yaşanan dönüşümlere de kısaca değinilecektir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde yaşanan gelişmeler, Osmanlı dönemi mirası olarak değerlendirilebilecek Prizren ve kısmen Priştine kentleri özelinde ilerleyecek olan vaka analizi çalışmasında bir bağlam oluşturma noktasında değerli olacaktır.

4.1.1 Kentleşmenin ilk izleri

Kentlerin ilk izleri, aslında toplumların bir amaç doğrultusunda bir araya gelmeye başlaması ile ortaya çıkmıştır. Mumford insanların ilk yerleşim yeri olarak bilinen mağaralardan sonra, bir araya gelmelerini sağlayan unsurların çeşitli zaman aralıklarıyla ziyaret edilen ve manevi anlamları olan, kozmik mekanlar olarak algılanan kutsal taşlar, kuyular, ağaçlar ya da tepeler olduğunu düşünür (Mumford, 1961). Dolayısıyla aslında bazı ritüeller ve ruhani duygular, insanların bir araya gelmesini sağlamış ve bir örgütlenmenin temelleri çeşitli aralıklarla ziyaret edilen bu anıtsal mekanlarla atılmıştır. Öte yandan, insanların bir arada yaşamasını ve 'hareketten' 'durağanlığa' geçişini sağlayan gelişme ise tarım devrimi olmuştur. Diğer bir deyişle, ilk yerleşik hayat insanların tarımı geliştirip üretime başlamaları ile ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, öncül kentler üretimin yapılabileceği, iklimin uygun ve toprağın verimli olduğu, su kaynaklarına yakın yerlerde oluşmaya başlamıştır (Thorns, 2002). Kentlerin yer seçimi ve şekillenmesini etkileyen diğer unsurlar ise topoğrafya ve savunmadır. Sonrasında farklı uygarlıkların ortaya çıkması ile birlikte aralarındaki ticaretin de önem kazanması, kentlerin önemli ticaret aksları üzerinde ya da yakınlarında konumlanmasını gerektirmiştir.

Yeryüzünde şimdiye kadar tespit edilebilmiş en eski yerleşim izlerinden birisi tarihi M.Ö. 9,000 yılına dayanan ve özellikle tapınak yapılarıyla dikkat çeken Göbekli Tepe'dir (Schmidt, 2010); yanı sıra Jericho'nun (Eriha) tarihi M.Ö. 7,500'lu yıllara dayanırken, Çatalhöyük'ün tarihi ise M.Ö. 7,000 yılına kadar gitmektedir (Kostof, 1995). Bu neolitik yerleşmeler insanların ilk kez bir topluluk halinde yaşadıkları yerler olarak, kentlerin en eski atalarıdır. Çatalhöyük'ün yapısına bakıldığında, diğer birçok antik yerleşim gibi merkezinde tapınak vardır ve insanları bir araya getiren de aslında bu ritüeller ve inanç sisteminin oluşmasıdır. Bir inanç sistemi etrafında toplanan ve mekân oluşturan insanlar, bu mekanlara büyük önem atfetmiş, hayatları bu yapılar çevresinde şekillenmiştir. Bu tür kentlere atfedilen önem o denli büyüktür ki, Kostof'a göre Jericho'nun defalarca yıkıldıktan sonra yeniden aynı yerde ayağa kalkmasının ardında o toprağın kutsallığı, yerin ruhu, orada kuşaklar boyunca yaşamış insanların izi ve zamanın onurlandırdığı kütlelerin 'inadı' vardır (Kostof, 1995).

Bu anlamda, tarihteki önemli kırılma anı olarak M.Ö. 3,000'li yıllar gösterilebilir; bu dönemlerde takvim oluşturulmuş, astrolojik gözlem gelişmiş, yelkenli tekneler üretilmiş, bakır kullanımı ve çömlekçilik gelişmiş, matematik ve yazıda önemli

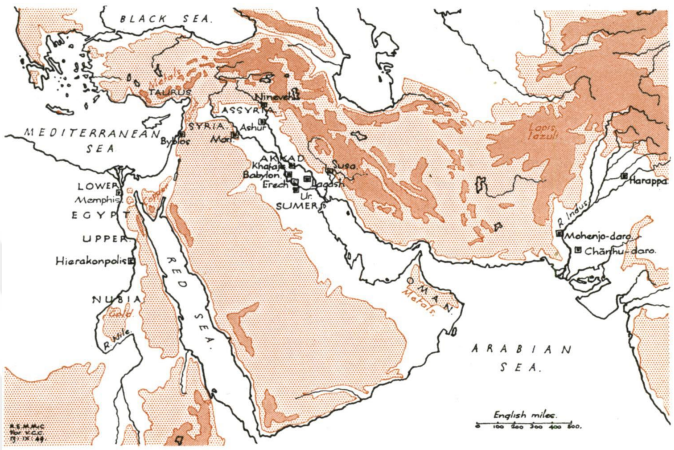
adımlar atılmış ve istisna örnekler dışında bütün İlk Çağ yerleşimleri aşağı yukarı bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır (Mumford, 1961). Bu dönemde önemli kent emareleri verimli toprakları, bol su kaynakları ve önemli ticaret rotalarının üzerinde konumlanan ve dolayısıyla farklı uygarlıklara etkileşimin daha kolay olduğu, yeni icat ve fikirlerin hızla yayılabildiği Mezopotamya'da görülür (Sjoberg, 1965). Ardından sırasıyla M.Ö. 3,000-2,665 yılları arasında Mısır uygarlığı kentleri (Kostof, 1995), İndüs, Akdeniz ve Çin'de ilk kentleşme hareketleri, M.Ö. 2,000 yıllarında Hitit kenti Hattuşa ve M.S. ilk bin yıl içerisinde de Orta Amerika'da Aztek, İnka ve Maya uygarlıklarına ait kentler ortaya çıkmaya başlamıştır (Sjoberg, 1965). Bu kentleri Afrika'daki örnekleri ve sonrasında Ege denizi ve Avrupa'da ortaya çıkmaya başlayan diğer kent örnekleri takip etmiştir. Kentlerin büyüklüklerine bakıldığında kabaca Sümer kentlerinin nüfusu yaklaşık olarak 7,000-20,000 civarında iken İndüs vadisinde konumlanan Harappa ve Mohenjo-Daro daha büyük nüfusa sahiptiler (Childe, 1950).

4.1.2 Antik Çağ ve kent

> *"Hiç bir kent yoktur ki gerçek ya da efsaneleşmiş bir kurucusu, bir kahramanı ya da bir kutsal kişisi olmasın; aynı zamanda hem politik hem de dinsel bir merkezi bulunmasın" (Mazı, 2008, s.38).*

Gerçekten de Antik Çağ'da bütün kentler, bir otoritenin etrafında şekillenmiştir. İlk yerleşimlerin hepsi benzer bir yapıya sahiptir; totaliter bir despotun bütün süreçleri kontrol ettiği bir düzen ile yönetilmekteydiler ve merkeziyetçilik toplumsal kimliği, gücü ve tarihi yansıtan ritüel mekanları, tapınaklar, anıtlar ve artefaktlar üzerinden sembollerin üretilmesiyle sağlanmaktaydı (Yoffee, 2004). Bu noktada, kentlerin şekillenmesinde öncelikle din önemli bir rol oynamıştır; mimari ve heykelsi semboller kentlerde tanrının varlığını somutlaştırmış ve kente anlam kazandırmıştır (Mumford, 1961). Dolayısıyla kentler belirli bir mit üzerine inşa edilmiş ve bu mit kentin her yerinde hissedilir kılınmıştır. Antik gelenekte kentler tanrılara aittir ve "kentleri tanrılar yapmış ve onlar yönetmektedir" (Kostof, 2004, s.34) düşüncesi hakimdir; kentin her noktası bir anlamla yüklüdür, dört farklı yöne yöneliş, kutsal rakamlar, geometrik saflık kentin her alanında gözlemlenebilir haldedir (Kostof, 2004). Diğer bir söylemle, ilk çağlarda kentler yeni bir sembolik dünya oluşturarak yalnızca insanları değil bütün evreni ve tanrıyı simgelemişlerdir çünkü kent aslında tanrının evi olarak tanımlanmıştır (Mumford, 1961). Sümer kentlerinden Harappa'ya, Nil

vadisinde Mısır uygarlıklarından Orta Amerika'daki Maya'lara kadar bütün kentlerdeki en önemli ortak nokta kentleri tanımlayan anıtsal yapıların, devasa anıt mezarların, yüksek kutsal platformların -piramit ya da tapınakların- varlığıdır (Childe, 1950). Antik Çağ uygarlıkların ve kentlerin konumları ve ortaya çıkış tarihleri farklı olsa da (Şekil 4.1) ortak özelliklerinden birisi din yönetimi altında olmalarıdır (kral ve papaz); dolayısıyla baskın bir örüntü olarak kentin merkezi etkileyici dini ve idari yapılarla donatılmışlardır (Sjoberg, 1965).

Şekil 4.1: Tarihteki ilk yerleşimlerin konumları; ilk kentleşme emareleri (Childe, 1950).

İlk kentleri yönetenler aynı anda hem ruhani hem dünyevi rolleri yerine getirebilen kişilerdi ve onlar tapınak ve diğer önemli yapıların bulunduğu merkezde yer alırken çevresinde zanaatçı ve tüccarların konutları bulunmaktaydı ve bütün kent savunma amaçlı duvarlarla çevriliydi (Thorns, 2002). Dolayısıyla, kentin merkezinden dışa doğru önem sırasına göre bir yapılaşma modeli hakimdir ve kentin fiziksel mekanını Firavun örneğinde olduğu gibi tanrı ve otorite şekillendirmiştir. Bu otoriteler kimi zaman ayrı ayrı kentin merkezinde birbirleriyle yarışırken, bazı durumlarda bu güçler bir araya gelip kentleri tamamen domine etmişlerdir. Babil Kulesi olarak bilinen Sümer ziguratı, kentlerin tanrı tarafından kutsandığı ve tanrının ikamet ettiği düşünülen örneklerden birisidir. Sümerlerde ayrıca saray da gücün diğer temsilidir ve ilerleyen zamanlarda saray ve zigurat bir araya getirilerek oluşturulan güç bütün kenti etkisi altına almıştır (Kostof, 1995). Kentleri domine eden bu yapılar ve özellikle tapınaklar aslında bir sürekliliğe de sahiptir; tarih boyunca tapınaklar aslında geçmişten kalan bazı küçük tapınakların kalıntıları üzerine inşa edilmiş (Lynch, 1981), böylelikle belirli yerler yüzlerce hatta binlerce yıl kutsal mekanlar olarak varlıklarını sürdürmüştür.

Öte yandan, arazi koşulları ve topoğrafyaya göre şekillenen organik kent yapılarının dışında, Antik Çağ'da ortogonal ve gridal sistemli kentler de ortaya çıkmıştır. Gücün ve hiyerarşinin simgelendiği bu kentlere verilebilecek en iyi örneklerden birisi birbirine dik ana ve tali yolları, neredeyse eşit parçalara ayrılmış blokları ile Mohenjo-Daro kentidir (Kostof, 2004). Bu kentin tarihi M.Ö. 2,600'lu yıllara kadar dayanmaktadır. Yanı sıra, Mısır'da Giza Piramidi'nin yapımı sırasında çalışan işçiler için en kolay ve hiyerarşik çözüm olarak gridal sistemli 'işçi kentler'in kurulduğu da bilinmektedir. Bu noktada, kentlerin gelişim süreci, amaçları ve çevre koşullarına göre farklılıklar gösterdikleri için genelleme yapmak zor olsa da, bazı kent harabelerinden görüldüğü üzere, genellikle kentin çekirdeğini tapınaklar ve saraylar oluşturmaktaydı (Mumford, 1961). Bu durum hem Mezopotamya'da hem Çin'de hem de orta Amerika'daki kentlerde aynıdır; kentleri merkezi bir inanış eylemi ve otorite etrafında şekil bulmuştur.

Bu yapı, M.Ö. 2,000 yıllarında ortaya çıkan (Kostof, 1995) ve özellikle Ege denizi etrafında şekillenmeye başlayan Yunan kentlerinde de görülmektedir. Bilhassa M.Ö. 8. ve 6. yüzyıl genelinde yaşanan gelişmeler, madeni paranın ve alfabenin bulunması, beraberinde görece daha demokratik kentleri ortaya çıkarmış; ancak bu yeni kent anlayışında da merkezde tapınak, dini öğeler ve yönetim binaları yer almaya devam etmiş, sarayın yerini 'belediye binası' almış ve toplanma yerlerini ise agoralar ve pazar yerleri oluşturmuştur (Mumford, 1961). Kentlerin en önemli birimlerinden birisi de, özellikle daha yüksek tepelerde konumlanan, korunaklı, içerisinde depo, ambar ve tapınakların yer aldığı akropollerdir. Kentler bu akropollerin eteklerinde ve çevresinde şekillenmiş, kentin imajını akropol ile birlikte kent merkezine hâkim olan dini ve kamusal yapılar biçimlendirmiştir.

Kentlerin yapılarına yön veren bir diğer bir unsur ise onlara atfedilen evrensel anlamlardır. Roma döneminde, Yunan kentlerinde olduğu gibi kentin merkezi din ve yönetimin konumlandığı alanlardır ve kent her yönüyle evrensel bir düzen etrafında şekillendirilir. Antik Yunan'da kent planı, merkezde otoritenin ve gücün, sosyal yaşantının konumlandığı akropol ya da agoralara bağlanan doğrusal yollarla şekillenirken, özellikle M.Ö. 6. yüzyıl civarında (Eyüboğlu, 1998) Roma döneminde kent, kozmik bir düzenin yansıması olarak kuzey güney aksında 'cardo' ve doğu -batı aksında ilerleyen 'decumanus' ekseninde ilerleyen yolların çevresinde şekillenmiş,

kent merkezinden geçen bu yolların kesişim noktasında da forum yapıları konumlanmıştır (Owens, 1994; Mumford, 1961). Hippodamus'un grid planı olarak bilinen bu düzende decumanus güneşin aksını vurgularken, cardo ise evrenin aksını çağrıştırmaktadır ve aksların kesişimi dörtlü evrenin göbeğini tanımlamaktadır (Lagopoulos, 2009). Forum, kentin yaşantısının aktığı, ibadet, ticaret ve adaletin yönetiminin gerçekleştiği merkez olarak içerisinde tapınakları, bazilikaları ve senato binasını içermektedir. Diğer bir ifadeyle, bütün kent ve aynı zamanda imparatorluklar, kent merkezinden idare edilmiş, bu nedenle de otoriteyi ve dini simgeleyen yapılar merkezde konumlanarak hem dini hem de idari güç kentlere hâkim olmuştur. Bu düzen Roma lejyonlarının seferlerde çadır kent kurma sürecinde de kullanılmış ve özellikle Ege bölgesinde çok sayıda antik kentin temelleri böyle atılmıştır.

Diğer yandan bu dönemde önemli kent izlerine Medler, Partlar ve Sasaniler'de de rastlanır. Bu medeniyetlerin dairesel planlı kent örnekleri dikkat çekicidir ve Antik Yunan ya da Roma örneklerinde olduğu gibi yine kozmosla ilişkili olarak simgesel yanları ağır basmaktadır. Günümüzde İran'ın Hamedan kentinin konumlandığı yerde Part'ların Ecbatana kenti önemli örneklerden birisidir. Heredot'un yazılarında da bahsettiği kent Platon'un Atlantis anlatısı ile büyük benzerlikler içerir; her biri farklı malzeme ve renkte değerli malzemelerle işlenmiş dairesel duvarlar, altın heykeller, etraflarında şu kanalları ile bu kent kozmik bir düzeni simgelemiştir (Golding, 1975). Sasaniler'de ise kent yapısı genellikle radyal ve merkezden dağılan akslarla şekillenmiş, ancak Bishapur ve Gundishapur gibi ızgara sistemli örnekler de mevcuttur. Tarihi M. S. 3. yüzyıla dayanan Ardasır-Xwarrah ve Darabgird gibi radyal planlı kentlerin kozmik veya ideolojik düşüncelerin manifestosu oldukları düşünülür ve bu tip kentlerde yine merkezde surlarla çevrili tapınak ve saray konumlanırken, dairesel yapı Sasanilerin merkeziyetçi yapısını, cenneti ve küresel krallığı temsil etmektedir (Maroufi, 2019). Günümüzde Darab kentinin konumlandığı alanda yer almış olan Darabgird, dairesel surlarla ve hendeklerle çevrili, merkezinde yüksek bir alanda konumlanan kale ve yapay kanallar vasıtasıyla bir sulama sistemine sahip, dört güzergahı işaret eden dört kapı ve dört ana cadde ile çevrili dört yerleşim bölgesinden oluşmuştur ve 3. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar Sasaniler'in önemli kentlerinden birisi olmuştur (Karimian & Seyedein, 2010). Dolayısıyla diğer örneklerde olduğu kentlerde gibi merkez vurgusu, anıtsallık ve düzen hakimdir.

4.1.3 Orta Çağ ve kent

M.S. 285 yılında Roma İmparatorluğu'nun Doğu Roma (Bizans) ve Batı Roma olarak ikiye ayrılması, gücünü kaybetmeye başlaması ve sonrasında M.S. 476 yılında Batı Roma'nın dağılması ile birlikte, uzun süre tesis edilmiş olan barış süreci bitmiş, küçük kentler tekrar dönüşüme maruz kalmıştır. Özellikle Batı Avrupa'da, kilise kentleri hakimiyeti altına almış, küçük kilise ve şapellerden en büyük katedrallere kadar kentleri kiliseler şekillendirmiştir (Mumford, 1961). 5. yüzyılda Hristiyanlığın yayılması ve güç kazanması ile birlikte kentlerde din ön planda olmayı sürdürürken, kamu gücünü yitirmeye başlamış ve aslında bu süreç 'Orta Çağ' kentlerinin doğuşunu tetiklemiştir. Avrupa'daki kentlere bakıldığında "kilise, her toplulukta görünür bir şekilde mevcuttu: kuleleri, yolcunun ufukta gördüğü ilk nesneydi ve haçı, ölenlerin gözleri önünde tutulan son semboldü" (Mumford, 1961, ss.265-266). Kilise kentin merkezinde yer alırken, kentin düşeyde de algılanmasını, başka bir ifadeyle gözlerin yukarı kaldırılmasını da sağlamış, göklerin ardındaki cennete uzanmaya çalışan yüksek ve ihtişamlı kuleleri adeta kentlerin baskın imajını oluşturmuştur.

Kilise ve dinin kentin merkezinde yer aldığı ve kentsel mekânı domine ettiği Orta Çağ'da bir diğer önemli unsur ise ticaretin önem kazanması ile birlikte zanaat ve ticaret loncalarının kent merkezindeki karşılığı olan -'esnaf birliği binası' olarak tercüme edilebilecek olan -'guildhall'lardır. Mumford'a göre kilisenin dışında kurumsal yaşamın en önemli temsilcisi olan loncalar, Orta Çağ kentlerinde önemli bir yere sahip olmuş, kentin ekonomik yapısını ve yönetimini kontrol etmeye başlamış, onları temsil eden yapılar ise kiliseler, belediye binası ve pazar yeri ile birlikte kentin merkezinde yer almıştır (Mumford, 1961). Pazar yerleri, kiliseler, belediye binaları ve diğer anıtsal yapıların dışında 'guildhall'lara da saat kuleleri yapılmış ve bu aslında yapıların egemenlik ve sivil gururun göstergesi olduğunu ortaya koymuştur (Kostof, 1995). Bu bağlamda, kenti domine eden bir diğer unsur da önünde oluşan meydanla birlikte guildhall'lar olmuş, bu yapılar anıtsal ve simgesel yapıları ile kentlerin silüetini şekillendirmiştir.

Diğer yandan, Roma dönemindeki düzenin yıkılması, kentlerin tekrar savunulması gereken yapılara dönüştürmüş, eskiden kalan surlar yeniden ayağa kaldırılmış ya da yeni surlarla kentler çevrelenmeye başlamıştır (Pustu, 2001). Sonrasında özellikle ticaretin gelişmeye başlaması ve kentler arasında etkileşimin güçlenmesi, Avrupa

kentlerinde ‘bourg’ olarak tanımlanan surlarla çevrili kentlerin çevresinde yeni yerleşimlerin oluşmasını tetiklemiştir. Tüccarlar ve yeni gelenler kent surları dışında ‘faubourg’ olarak adlandırılan ve belki de ‘ilk kenar mahalle’ örneğini teşkil eden yerleşim yerlerini oluştururken, bu bölgeler zamanla değerlenmiş ve sonrasında büyüyen kent tekrar yeni surlarla çevrelenmiştir.

Aynı dönemlerde “doğu”da ise İslam uygarlığında ilk kentleşme süreci Medine’de başlamış, sonrasında başta Yunan uygarlığı olmak üzere farklı kültürlerle etkileşime girerek önemli kentleşme izlerine Fırat ve Dicle sahillerinde rastlanmış, anıtsal ve gösterişli yapılar ise ilk olarak 661-750 yılları arasında Emeviler ve sonrasında Abbasiler döneminde vücut bulmuştur (Bıçakçı & Yıldırım, 2018). Diğer taraftan, Cezar’a göre arkeolojik çalışmalar, Göktürk çağında Türkler’de göçebeliğin hala yaygın olmasına karşın özellikle 7. ve 8. yüzyıllarda kent ve kasaba yapılarının gittikçe arttığını ortaya koymuştur (Cezar, 1977).

Orta Çağ’da Anadolu’daki kentlere bakıldığında ise, özellikle Selçuklu kentleri dikkat çeker. 1071 Malazgirt savaşından sonra Anadolu’ya yerleşmeye başlayan Selçuklular, yerleştikleri kentlerde kendi kültürel birikimleri ile geliştirdikleri anıtsal yapıları ile yeni bir düzen oluşturmuş, cami, medrese, çarşı gibi yapılar etrafında şekillenen mahalleler ile yeni bir kentsel doku oluşturmuşlardır (Saatçi, 2020). Kentlere şekil veren unsurlar genellikle merkezde konumlanan tekke, zaviyeler ve çarşıların etrafında yer alan hanlar, hamamlar, camiler, mescitler ve anıtsal mezarlardır (Acun, 2002; Yüksel, 2022). Özellikle Sivas gibi önemli örneklerde görülebileceği gibi, kent surlarla çevrilidir -Sivas örneğinde dairesel surlar- ve merkezden yayılan yollarla şekillenir. Özcan’a göre Bizans kentlerinin Türk-İslam gereksinimlerine göre yeniden düzenlenmesi ve Anadolu’nun coğrafi koşullarına ayak uydurulması ile şekillenen Selçuklu kentleri, öncelikle mevcut surlar içerisinde gelişen bir kent anlayışı sonucunda ‘kapalı kent’ modeli ile gelişmiş, ardından özellikle 8. yüzyılda uluslar arası ticaretin gelişmesiyle sür dışında da ‘açık kent’ modeli benimsenmiştir (Özcan, 2006). Kalelerden ovalara geçiş sürecinde en önemli unsurlardan birisi kervansaraylar olmuştur; bu yapılar ticaret yolları üzerinde konumlanırken içlerinde çok farklı yaşamsal fonksiyonları barındıran küçük bir kent gibi işlev görmüştür (Saatçi, 2020).

13. yüzyılda Anadolu büyük bir inşaat sahasına dönüşmüş, aynı anda çok sayıda yapı kentleri şekillendirmeye başlamıştır (Ogel, 2008). Asya’da büyük ve geniş arazilerde

yerleşmeye ve bulundukları topraklara kendi damgalarını vurmaya alışmış olan Selçuklular, Anadolu'da da önemli yapılar ve kentlerin oluşumunda başrolü oynamışlardır. Bu süreçte Bizans mirası kentlerin kullanımının dışında yeni kentler de oluşturulmuş ve kentlerin yapılarda olduğu gibi sembolik niteliklerine önem verilmiştir. Bu süreçte bazı kiliseler camiye çevrilmiş, yeni camiler yapılmış ve Bursa örneğinde olduğu gibi hamam gibi işlevsel yapılar kullanılmaya devam edilmiştir (Acun, 2002). Anadolu'daki bütün yapılarda -kervansaraylar, medreseler, camiler- düzenli, simetrik, merkezi bir nokta etrafında dengelenmiş ve yönelmiş detaylarda kozmosun imgesi yer almış, kentlerde de yapıların birbiriyle ilişkisi ve duruş şekilleri dört ana aksa göre belirlenmiştir (Ogel, 2008).

Osmanlı döneminde ise kent merkezini vakıflarca desteklenen ve cami, imaret, hastane, kütüphane gibi yapılardan oluşan külliyeler oluşturmuş, kentlerin iyileştirilmesi ve Osmanlı kimliğini kazanması ise hanlar, bedesten, dükkanlar, kervansaraylar, değirmenler, hamamlar gibi yapıların inşa edilmesi ile gerçekleşmiştir. Bu girişimler eski kentleri ayağa kaldırmak ve yeni kent merkezleri oluşturma süreçlerinde benimsenmiş, yönetim yapıları ise genellikle geçit törenlerinin, gösterilerin ve yarışmaların yapıldığı ve meydan özelliğini kazanan kalelerde yer almışlardır (Acun, 2002). Bu dönemde, genellikle kale kentlerinden ovalara geçiş yapan Selçuklu kentlerinden farklı olarak, Osmanlı kentleri dağ eşiklerine kurulmuş, hem dağın hem ovanın avantajlarından yararlanarak özgün bir yapı kazanmıştır (Aliağaoğlu & Uğur, 2016).

Kentlerin karakteristik özelliklerini yansıtan unsurlar ise dar ve dönemeçli sokaklar, organik doku, iç avlulu evler, çıkmaz sokaklar ve farklı meslek grupları ya da dini gruplara göre örgütlenmiş mahalle yapılarıdır (Acun, 2002). Kentin bu yapısı, ailelerin birlikte yaşayabilmesini ve çıkmaz sokaklarla mahremiyet kazanmalarını sağlamış ve kente özgün bir doku ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı kentleri Roma kentlerinden farklı olarak askeri kışla ya da garnizon kentleri olmamış (bazı durumlarda Yeniçerilerin hakimiyet kurmuş olduğu kentler olsa da), kent yapısı basitçe ekonomik, kültürel ve dini faaliyetlerin gerçekleştiği merkez bölgesi ve ondan ayrılan konut bölgesi olmak üzere ikiye ayrılmıştır; çarşılar ise genellikle kaleye, önemli yollara ve kültürel alanlara yakın yerlerde konumlanmıştır (Aliağaoğlu & Uğur, 2016). Camilerin yapısı, minarenin düşeysel vurgusu ve yatay elemanları ile

düzeni ve kozmik karakteri vurgulamaktadır (Norberg-Schulz, 1991). Bu noktada, cami ve avlusu kamusal alanın merkezi konumundayken, çarşı da cami ile birlikte ticareti ve kültürü kentin merkezinde toplamaktadır.

4.1.4 Yeni Çağ ve kent

Orta Çağ'dan sonra kilise gücünü kaybetmeye başlamış, kentsel mekan laikleşmiş (Lefebvre, 2016), antik dünyaya duyulan ilgi ile birlikte antik anıtlar ön plana çıkarken kentlerdeki Orta Çağ dokusu hasar görmeye başlamış, Barok dönemde ise tarihi doku hedef alınmış ve "merkezi otorite anlayışı ve kent devletlerinin yerini alan monarşik yönetimleri ise geçmişten kalan tüm değerleri silip atmayı politik açıdan daha güvenli bulmuşlardır" (Aygen, 1996, ss.45-46). Bu süreci tetikleyen unsurlardan birisi de organik kent dokusundan yeniden simetriye ve düzene dönüş düşüncesidir. Bu dönemde, Orta Çağ kent merkezleri yeniden düzenlenmiş ve 'geliştirilmiş', kilisenin gücünün damgasının kentte hissedilmesinin sağlanması ve etrafa dağılmış odak noktalarının, kutsal yerlerin birbirine ve kentin çekirdeğine bağlanması hedeflenmiştir. (Kostof, 1995).

Dolayısıyla Orta Çağ'dan sonra geçiş sürecinde Rönesans döneminde yeni bir kent anlayışından bahsetmek güçtür; ancak bu süreçte Rönesans düzeni ile yeni güzellik kavramı çerçevesinde Orta Çağ kentlerinin dönüşümü, büyük kentlerin geliştirilip büyütülmesi, daha düzgün yollar, cephelerde tekdüze öğeler ile ortaya çıkan kompleks bir yapıdan söz edilebilir (Mumford, 1961; Kostof, 2004). Bu süreçte Rönesans ile birlikte antik kaynaklara başvurulması sonucu, 'öze dönüş' sağlanmış, antik dönem kent anlayışı benimsenmiş ve kentlerde merkeziyetçilik/merkez vurgusu anlayışı devam etmiştir. Aynı dönemde tasarlanan ideal kentler, merkezi yapıya sahip olmanın yanı sıra, kentlerde insan geometrisinin mükemmelliği ön plana çıkarılmış ve tekrar surlara göre şekillenen. geometrik yapılı, biçimsel ve estetik kent anlayışı hakim olmaya başlamıştır (Kürkçüoğlu, 2010). Rönesans döneminde yapılmış olan kentsel çalışmaların önemli öncülerinden birisi olan Alberti, kent tasarımında dikkate aldığı prensipleri Vitrüvius'un çalışmalarına dayandırmış ve merkezi planlı, merkezde simetrik ve görkemli meydanı olan, çevresinde sembolik ve prestij etkisine sahip kamu yapılarının konumlandığı 'ideal kent' önerileri geliştirmiştir. Bu anlayış, tıpkı Antik Çağ'da ve öncesinde ele alındığı gibi, kentleri, dinin ve otoritenin hakimiyetlerini sürdürdükleri bir mekân olarak tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle, önerilen 'ideal

kentler', geçmişte olduğu gibi merkezde kilise, şato, saray, askeri birim gibi önemli yapıları konumlandırarak, kent merkezleri otoritenin gücünü gösterdiği sembolik mekanlar haline gelmiştir.

Avrupa'da Rönesans'ın yaşandığı bu dönemlerde, Osmanlı kentleri de gelişim aşamasının zirvesine çıkmış, simgesel ve kutsal mekanlar ile süslenen ve kimlik kazanan kentlerin çekirdeğini cami merkezli külliyeler oluşturmuştur (Saatçi, 2020). Bu süreçte Osmanlı'da kentleşme o denli önem kazanmıştır ki 16. yüzyılda nüfusun yaklaşık %6.3'ü kentlerde yaşamaktaydı ve aynı dönemde İngiltere, Almanya ve Fransa'da kentleşme ancak %2 civarındaydı (Aliağaoğlu & Uğur, 2016). Özellikle İstanbul'un fethi -ki bu süreç aslında birçok sebeple Rönesans döneminin başlangıcı sayılır- ile İstanbul kentinin geliştirilmesi de Avrupa'da Rönesans'ın ilk yıllarına denk gelmiş, İstanbul'un Bizans'tan kalan mirası korunmuş, önemli ticaret aksları kullanılmaya devam edilmiş, Ayasofya camiye çevrilmiş, kiliselerin konumlandığı her tepeye külliyeler yerleştirilerek kent çekirdekleri oluşturulmuştur.

Bu dönemde özellikle Mimar Sinan'ın eserleri anıtsal yapılar anlamında İstanbul'u öne çıkarmış ve İstanbul genelinde yeni bir kimlik kazanan kentsel mekân simgesel özellik kazanmıştır. Süleymaniye Cami ile Sinan, Gotik katedralin Hristiyanlar için taşıdığı anlama eşdeğer şekilde İslam dünyası için özel anlamlar taşıyan bir yapı tasarlamıştır (Darling, 2007). Diğer yandan, Ortadoğu'da da önemli gelişmeler yaşanmış, hem dünya anlayışı hem kent anlayışı dönüşüme uğramıştır. Ancak Ortadoğu'da yaşanan Rönesans'ın daha eskilere dayandığını belirtmek gerekir. 9. ve 10. yüzyıllarda hem Antik Yunan eserleri hem de Sasani mirası yeniden ele alınmış, bu gelişme diğer sanatlarda olduğu kadar mimariyi de etkilemiş ve Anadolu'dan Hindistan'a cami, kervansaray ve diğer önemli yapılarda bu etki görülmeye başlanmıştır (Darling, 2007).

Yanı sıra, Antik Yunan eserlerinin yeniden okunması aslında eski dönemlerden kalan daha az hasar görmüş eserler ve anıtlara sahip olan İslam coğrafyasında daha etkili olmuş, hümanizm düşüncesi ve tartışmaları 9. yüzyıldan itibaren doğu ülkelerinin gündemine gelmiştir (Burke ve diğ., 2017). Doğu'da Rönesans'ın en yoğun yaşandığı yerlerin başında Osmanlı gelmekteydi ve bu sürecin yaşanmasında Fatih Sultan Mehmet'in kozmopolit yapısı ve dünya görüşü etkin rol oynamıştır. İtalya'dan Constanzo de Ferrara, Gentile Bellini gibi Rönesans sanatçılarını portre çizimleri için

İstanbul'a davet eden Fatih Sultan Mehmet döneminde Leonardo Da Vinci'nin de İstanbul'a geldiği düşünülmektedir (Darling, 2007). Ayrıca, mimari yapılar ve kentsel müdahaleler için de İtalyan sanatçılar görevlendirilmiş, Topkapı Sarayı inşaatında Filarete ve Michelozzo gibi tasarımcılar İstanbul'a getirilmeye çalışılmış, Sultan II. Bayezid döneminde ise Da Vinci Haliç için bir köprü önerisi sunmuş, Sultan ise Michelangelo'yu İstanbul'a davet etmiştir (Burke ve diğ., 2017). Dolayısıyla, Osmanlı'nın Rönesans ile ortaya çıkan gelişmeleri takip ettiği ve yaşamın her alanında olduğu gibi kentlere de uygulamaya çalıştığı görülmektedir.

Öte yandan, bu süreç tek yönlü olmaktan çok uzaktır; Avrupa Rönesansı da "doğu" kültüründen etkilenmiş ve bu sayede gelişmiştir. Resimlerde doğu motifleri, Türk kırmızısı ve turkuaz renklerinin kullanımı, özellikle Şam kentinde üretilen metal işlemelerin Venedik'te yer bulması, dekorasyon ve motiflerin doğu kültüründen etkilenmesi, edebiyatta Gazali, İbn Rüşd'un çevirilerinin yapılması ve okunması (Burke ve diğ., 2017) Rönesans'ın ortaklaşa ve multi-kültürel bir yapıdan beslendiğini ortaya koyar. Burke ve diğ.'e göre karşılıklı fikir alışverişi ve etkileşim o denli büyüktür ki "Sultaniye Kubbesi" ya da "Olcaytu Türbesi" yapısı Floransa katedralinin (Santa Maria del Fiore) kubbesinin ilham kaynağı olmuştur (Burke, ve diğ., 2017). Rönesans süresince kentsel yapı özelinde yaşanmış bir diğer gelişme ise sömürgeci ülkelerin kolonilerinde ve özellikle Güney Amerika kentlerinde yeni kentsel yapı olarak antik dünyanın kent anlayışını benimsemeleri ve Avrupa'nın eski kentlerinde kullanımının mümkün olmadığı gridal planların tekrar denenmeye başlanmasıdır (Burke, ve diğ., 2017).

4.1.5 Endüstri Devrimi ve kent

Kentlerin yapılarının değişimini tetikleyen gelişmeler ise aslında 'aydınlanma dönemi' olarak bilinen süreçte yani Rönesans döneminden sonra başlamış, yeni buluşların üretime etkisi artmış, elektriğin bulunması, buharlı tren gibi yenilikler toplumsal düzeni değiştirdiği gibi kentleri de etkilemeye başlamıştır. Mumford'a göre kentlerin yapısının asıl değişimi 15. ve 18. yüzyıllar arasında gözle görülür bir hal almıştır; 15. yüzyılda veba Avrupa'da büyük bir toplumsal yıkıma sebep olmuş, sonrasında kilisenin gücünü kaybetmesi, ticaretin gelişmeye başlaması ve endüstri devrimi kentleri tamamen dönüştürmeye başlamış, kiliselerin hakim olduğu kent merkezleri borsa ve ticaret donatıları tarafından işgal edilmiş, özellikle başkentler büyük göçler

almış, kalın duvarlı iki katlı evler yerini ahşap strüktürlü beş altı katlı ve bazı durumlarda 10-15 katlı binalara bırakmıştır (Mumford, 1961). 1750-1850 yıllarına tekabül eden ilk endüstri devrimine (Sjoberg, 1965) 1789-1799 yıllarında Fransız devrimi de eşlik etmiştir. Fransız devrimi yeni bir dünya anlayışını getirdiği gibi, kentleri de etkilemiş, devrimden sonra özellikle askeri teknoloji alanındaki gelişmeler kentleri çevreleyen surları anlamsız kılmış, duvarlar yıkılmış ve endüstri devrimi ile birlikte kentler hiç beklenmedik bir büyüme ile karşı karşıya kalmış; 'eski kent merkezleri'nin etrafında yeni yerleşim birimleri kurulmaya başlanmıştır (Krier, 1991). Endüstri devrimi ile surların içinde sıkışmış olan Orta Çağ kentleri surların dışına doğru büyümüş ve özellikle yeni mahalle dokusu ve fabrikalar ile şekillenmeye başlamıştır (Tekkanat & Türkmen, 2018).

Lefebvre'e göre endüstrileşme süreci "yaklaşık yüz elli yıldır toplumdaki dönüşümlerin motoru olduğu tartışmasız bir gerçektir (Lefebvre, 2020, s.21). Toplumdaki değişmeler de doğrudan kentleri etkilemiş, bu süreçte yeni bir kentleşme modeli ile karşı karşıya kalan kentlerde yeni örüntüyü fabrikalar, dar sokaklar ve yoğun yapılaşma içeren işçi yaşam alanları şekillendirmiştir (Thorns, 2002). Başka bir ifadeyle, endüstri devrimi ile birlikte kentin yeni çekirdeğini fabrikalar oluşturmuştur. Fabrikalar din ve sanatın yerini almış, kentlerin en iyi noktalarını ele geçirmiş, su kaynaklarına yakın yerler 'işlevsellik' acısından uygun olduğu için fabrikalara tahsis edilmiştir[20] (Mumford, 1961). Özellikle buharlı trenlerin ve tren yollarının geliştirilmesi, fabrikaların konumlandığı bu yeni kentin nüfusunun hızla artmasına sebep olmuş, büyük göçler beraberinde işçiler için fabrikaların etrafında şekillenen yeni yaşam alanlarını getirmiştir.

Kenar mahallelerin oluşmasındaki en önemli etkenlerden birisi de tren yolları, tramvay ve yer altı ulaşım araçlarının kentte yer almaya başlamasıdır (Mumford, 1961). Bu noktada, endüstri devrimi ile birlikte özellikle 19. yüzyılda büyük kent merkezlerine doğru yaşanan kitlesel göç ve bu nüfus artışına karşılık olarak kentlerin tarihi merkezlerini yıkarak ortaya çıkarılan iş merkezleri ve yeşil alanlar, kentlerin dönüşümünü tetikleyen önemli sebeplerden bazılarıdır (Aygen, 1996). Engels'in çalışması ilk endüstri kenti modelini şöyle tanımlamaktadır: kentin merkezinde ofis ve

[20] Bu yer seçiminin amacı atıkları en düşük maliyetle nehirlere akıtmaktı, bu yaklaşım sonucunda nehirler fabrikalar için adeta kanalizasyon görevi görmeye başlamıştır.

depolardan oluşan ticaret bölgesi konumlanırken, merkezin çeperlerine doğru ise sırasıyla çalışan sınıfın yaşadığı bölge, ardından bahçeli villaya benzer konutlarda orta üstü sınıfın yaşadığı bölge konumlanmaktadır ve bu iki konut bölgesini orta sınıf altı ticaret ve dükkanların konumlandığı ana yol ayırmaktadır (Thorns, 2002). Bu tanımlamadan aslında kentin merkezinde 'para'nın konumlanmaya başladığını, sınıfsal ayrılığın ise Antik Çağ ya da Orta Çağ'dan farksız bir şekilde devam ettiğini tespit etmek mümkündür. Yaşanan bu büyük toplumsal kırılmalar, 'kenar mahalle' olgusunun ortaya çıkması, kentte merkezi gücün dönüşümü, bu süreçteki kentleşme yöneliminin 'endüstri kenti' olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Çünkü bu kent modeli, ondan önceki kentlerden bazı kesin farklılıklarla ayrılmış, geleceğin kentlerinin temellerini tanımlamıştır.

Endüstri devriminin kentleri dönüştürme noktasında tetiklediği bir diğer dönüşüm ise coğrafi keşiflerden sonra hızlanan sömürgecilik faaliyetlerinin artması ve bu durumun kentsel mekana yansımalarıdır. Endüstri devriminin yarattığı yeni dünya düzeninde yeni ticaret yolları, hammadde ihtiyacını karşılamak ve yeni bir pazar ihtiyacı ortaya çıkmış bu sebeple Güney Amerika ülkeleri, Afrika ülkeleri ve Hindistan gibi örnekler başta olmak üzere birçok ülke emperyal güçlerin egemenliği altına girmiştir. Bu örneklerden birisi olan Sri Lanka ya da Seylon adasındaki Colombo kenti üzerinden sömürgeci yaklaşımı ele alan Perera, kentleşme sürecinin yerlilerin yok sayıldığı bir tutumla yapıldığını, kentsel mekanın yerli halkı marjinalleştirecek şekilde ayrıştırıldığını ve kentin kale bölgesinin kentin geri kalanı ile kıyaslandığında eşi olmayan bir yapı olarak politik gücün merkezini temsil ettiğini ileri sürer (Perera, 2002).

Dolayısıyla, sömürge kentlerde aslında merkezde yine otoriter güç kendisine yer bulmuş ve kent sömürgeci gücün yansıması halini almıştır. Benzer süreçler Amerika kıtasında ve Avustralya'da yaşanmış, sömürgeciler kendi yaşam standartlarını ve kent anlayışlarını "yeni dünya"ya taşımış, yerel ekosistem ve yaşam şekli yıkıma uğratılmıştır; bu süreçte kentler eşit mülk dağılımı, daha kolay kontrol sebebiyle gridal sistemle düzenlenmiş, "düzen"e sahip olmayan kentler yerine "modern" kent anlayışı, dokusu ve mimari stili getirilmiş ve en önemlisi ticaretin hakim olduğu kent merkezleri tasarlanmıştır (Ignatieva & Stewart, 2009). Böylelikle, Avrupa'da başlayan endüstri devrimi kentleşme anlayışı, özellikle Amerika'da kentleri şekillendiren temel yaklaşım haline gelmiştir.

Bu bağlamda, Kostof, Orta Çağ, Rönesans ya da Barok dönemi kentleri gibi tanımlamaları evrensel bulmadığı için, Sjoberg'in de kullandığı haliyle 'endüstri öncesi kentler' tanımını yapmaktadır (2004). Bu dönemi kapsayan kentler arasında gözle görülür farklılıklar vardır ancak Kostof'a göre bazı ortak yanları tanımlamak da zor değildir; toplumsal yapı elit ve alt sınıflardan oluşmaktadır ve hemen hemen bütün örneklerde kent merkezleri devlet, din ve elit yerleşimi için ayrılmıştır (Kostof, 2004). Bu noktada, endüstri öncesi tanımı, diğer tanımlamalardan daha doğru bir hal alır. Çünkü kent tarihi yalnızca Avrupa'dan ibaret değildir; aynı dönemlerde farklı evrimsel aşamada olsalar da Asya'da, Afrika'da ve Amerika'da da kentleşmeye dair çok sayıda emare ve gelişmeler vardır. Diğer taraftan, bu tanım aslında yeni bir kent modelinin doğmuş olduğuna da işaret etmektedir. Dolayısıyla endüstri öncesi kentler ve endüstri kenti arasında önemli farklılıklar vardır ve endüstri kenti daha önce de altı çizildiği gibi yeni bir dünya anlayışı çerçevesinde yeni bir kent anlayışının da temellerini atmıştır.

4.1.6 20. yüzyıl ve kent

Dünyanın hızlı bir dönüşüm içine girmesi ve yaşanan teknolojik gelişmeler, özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru ve 20. yüzyılın başında kentlerle ilgili çalışmaların yapılmasını, kentlerin ele alınmasını ve yeni yaklaşımlar üretilmesini sağlamıştır. Bu süreçte nüfus artışı ve ulaşım araçlarının kentte büyük bir yer kaplamaya başlaması ile hem 'gerçekçi' hem de 'ütopya' çalışmaları ortaya konmuş, geleceğin kenti tasarlanmaya çalışılmıştır. Krier'e göre bu dönemde en önemli çalışmalar Ebenezer Howard'ın 'Garden Cities of Tomorrow'u, Soria y Mata'nın 'Linear City"si, Tony Garnier'in 'Cite Industrielle'i ve Camillo Sitte'in 'Städtebau Nach Seinen Kunstlerischen Grundsätzen' önerileridir (Krier, 1991). Kent planlamasında yeni bir soluk ve bakış açısı getiren bu çalışmalar Krier'e göre iyi yorumlanmadıkları için dünyada pozitif bir etki yaratamamış, sonrasında ise Le Corbusier'in dünya genelinde birçok kent için geliştirmiş olduğu 'yenilikçi' çalışmalar ise (Krier, 1991) belki de bugünün kentlerinin yoğun yapılaşmalı, hacimli, çok katlı binaların ve işlevselliğin ön planda olduğu, bağlamından kopuk kentlerin habercisi olmuştur.

Mumford ise Howard'ın ve Mata'nın çalışmalarının yanına örnek kent önerileri olarak Peter Kropotkin'in 'Fields, Factories, and Workshops' çalışmasını ve Le Corbusier'in Vertical Garden City çalışmalarını koyar (Mumford, 1961). Bu süreçte kuşkusuz Le

Corbusier'in 'yenilikçi' ve 'radikal' denebilecek çalışmaları öncü çalışmaların başında gelmiş, kentlerde 'yeni bir dünya anlayışı' ve yeni bir bakış açısının nasıl dönüşümleri tetikleyebileceği açık bir şekilde ortaya konmuştur. Corbusier, modern kentlerde organik yapılaşmaya yer olmadığını vurgular ve ona göre organik yapılaşma modern insan için, ya da daha doğru bir ifadeyle bir amaç uğruna hareket eden insan için uygun değildir. Modern insan düz çizgiler üzerinde hareket eder ve modern kentler de düz ve düzenli örüntüler kurgusu ile tasarlanmalıdır. Bu süreçte kentlerde anlamdan çok işlev önem kazanmış, simgesellikten çok ulaşım ve günlük yaşama yoğunlaşılmıştır.

Öte yandan, 20. yüzyılın ilk yarısında modern kent anlayışı dışında sömürgecilik de kentleri şekillendirmeye devam etmiştir. Fransa'da yapmış olduğu çalışmaların karşılığını bulamayan Le Corbusier özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde bazı kentlerle ilgili tasarımlar yapmış ve 'yeni dünya' anlayışını bu bölgelere de taşımaya çalışmıştır. Bu noktada özellikle Fransız sömürgesi Cezayir'de Casbah bölgesi için hazırlamış olduğu 'Obus' adlı proje başlıca örneklerden birisidir. 20. yüzyılın başlarında sömürgeleştirilmiş kentlerde yapılan çalışmaların önemli örneklerden bir diğerini ise "Yeni Delhi" projesi teşkil etmiştir. Ridley'e göre (1998) 17. yüzyılda inşa edilen ve dar yollardan oluşan, geleneksel yaklaşım ile ortaya çıkan "Eski Delhi kenti yüksek bir nüfusa sahip iken, yanı başında İngilizler tarafından inşa edilen Yeni Delhi ise daha az nüfusa sahip, ağaçlarla donatılmış ve araçlar için yapılmış geniş yolları, bungalov evler, törensel ve sembolik işlevler için önemli ölçüde alanın tahsis edildiği bir kentsel yapıya sahiptir. Saray'a İngiliz askerleri tarafından el konmuş ve yaklaşık 450 metrelik bir kuşağı kapsayan bölgede yer alan yerel konutların tamamı yıkılmıştır; Ridley'e göre bu yıkım bu bölgede eskiden hüküm sürmüş Moğol İmparatorluğu'nun sömürgeci kültüre boyun eğmesini simgelemiştir (Ridley, 1998). Eski ve Yeni Delhi arasında bir bağlantı için hiçbir girişim yapılmamış, yerel halk duvarların ardında bırakılmış ve bölgede ayrımcı, yeni bir dünya görüşü dayatılmıştır. Bu yaklaşım, eskinin yerine 'yeni bir kent düzeninin' empoze edilmesini, yeni kent anlayışının 'eskinin' doğal dokusuna saygı göstermemesini ve kentin her noktasında sömürgecilerin gücünün simgelenmesini içermiştir.

Diğer taraftan, 20. yüzyılda kentlerin yapısına etki eden diğer önemli kırılma noktası ise dünya savaşları ve özellikle II. Dünya Savaşı'dır. Tarih boyunca medeniyetler var oldukça savaş olgusu da varlığını sürdürmüş ve hatta kayıtlı tarih göz önüne

alındığında toplamda 3421 yılın sadece 268 yılı savaş olmadan yaşanmıştır (Durant&Durant, 1997). Dolayısıyla, savaşlar binlerce yıldır toplumları şekillendirdikleri gibi kentleri de şekillendirmişlerdir. Ancak, II. Dünya Savaşı, öylesine yıkıcı bir etki bırakmıştır ki Laakkonen'a göre "insanlık tarihinde başka hiçbir savaş, şehirlere, şehirlere karşı ve şehirlerde bu kadar vahşet ve yıkımla" yapılmamıştır (Laakkonen, 2020, s.2). Savaşın getirdiği yıkımlar bir yana, sonrasında kentlerin ayağa kaldırılma süreci de kentlerin dönüşümünde ve tarihi kent dokusunun yitimi noktasında önemli bir rol oynamıştır (Aygen, 1996). Yeniden yapılanma sürecinde geçmişin mirası olan geleneksel yapılara saygısızlık yapıldığını düşünen Bogdanoviç, bu sürecin aslında işlevselcilik ideolojisinin kötüye kullanımının sonucu olduğunu düşünmektedir (Vukoviç, 2011). Bu süreçte özellikle 'kentleri modernleştirme' adı altında kentlerdeki tarihi doku büyük yıkımlara sahne olmuştur.

Savaş süresince yalnızca stratejik yerler değil, kentleri özgün kılan dokuya da saldırı gerçekleştirilmiş, kentlerin geçmişi silinmeye çalışılmıştır. Kentlerin gelişim sürecini ele alan çalışmalarda kentleri şekillendiren unsurların ticaret ve savaş gibi nedenler olduğu ileri sürülmektedir ancak Lynch buna karşı çıkar ve ona göre savaşlar ve ticaret kentin oluşumunun nedenleri değil tam aksine kentleşmenin sonuçlarıdır (1981). Dolayısıyla, kent olgusu ve özellikle kent ve kentli arasındaki ilişki aslında güçlü bir durum ortaya çıkartmış; kentler dünya tarihini şekillendirmiş ve yönlendirmiştir. Kentler bu gücü onlara atfedilen anlamlar ve onlara aidiyet hisseden insanlardan alır. Savaşlarda yaşanan yıkımların sebebi de bundan ibarettir; kentlerin yıkımı bir 'zayiat' olmaktan çok, bilinçli bir yıkıma işaret eder. Bu süreçte yıkılmak istenen şey aslında toplumsal olgular, değerler, kimlik göstergesi yapılar ve kent hafızasıdır.

Öte yandan yeniden yapılanma süreci yeni kimlik arayışı içerisindeki ülke ve kentlerde büyük müdahalelerin de önünü açmış, ortaya çıkan konut krizi ise kültürel değerlerini geleceğe aktarma çabası içerisindeki kentlerde hızlı bir konutlaşma sürecini başlatmıştır. Bu süreçte Kostof'a göre yeni bir kent modeli de ortaya çıkmış, 'sosyalist kentler' özellikle II. Dünya Savaş'ı sonrasında şekil almaya başlamıştır (Kostof, 2004). Polonya ve Yugoslavya'yı örnek olarak gösteren Kostof, sosyalist kentlerin kapitalist kentlerden farklı olarak merkezlerinde ticaret yapılarının, bankaların ve fabrikaların yerine halkın kullanımına açılmış büyük meydanları, devlet yapılarını,

anıtsal yönetimsel yapıları, sosyalist anıtları ve halk için gerekli diğer donanımları barındırır ve kentle ilgili bütün parametrelere devlet karar verir (Kostof, 2004).

Dünya savaşlarından sonra, özellikle Yugoslavya'nın dağılışı ile başta Bosna ve Kosova'da süregelen savaşlar da Balkanlar özelinde kentleri etkilemiş, dünya genelinde kentleri etkisi altına alan küreselleşme ve kapitalizm odaklı yaklaşıma karşı savunmasız bırakmıştır. Yugoslavya'da yaşanan yıkımlar ile ilgili yazdığı "Kenti Korumak: Saraybosnalı Arkadaşlarıma bir Mektup" çalışmasında Bogdanoviç yaşanan süreçleri şu sözlerle anlatır:

> *"Bir şekilde varlığımın ayrılmaz bir parçası ve kendime çok yakın hissettiğim şehirlerin (...) soğuk kanlı ve korkunç bir teknoloji tarafından neredeyse ritüelleşmiş bir katliama uğrayacaklarını hiçbir zaman hayal etmemiştim (...) kent kurucu ve kent yıkıcıları arasındaki çatışma konusunda, her dönemde var olan 'urbifilik' ve 'urbofobik'ler arasındaki dürtüler konusunda, her klan, sürü ve etnik grup, her ve bütün bireyler konusunda takıntılı hipotezlerimde doğruya ne kadar da yakınmışım, ve ne kadar da uzak" (Bogdanoviç, 1994, s.118).*

Bogdanoviç'in bu sözleri, kentleri toplumun bir parçası olarak gördüğünü ve hatta kentleri içsel varlığının bir yansıması olarak tariflediğini ortaya koymaktadır. Ona göre, kentler ve medeniyet arasında -etimolojik kökenleri dahil- sarsılmaz bir bağ vardır ve kentlerin yıkımı medeniyetin en yüce değerlerine karşı ahlaksız bir muhalefet olarak tanımlanabilir (Bogdanoviç, 1993). Bu noktada, Bogdanoviç'in de vurguladığı şekilde diğer tüm savaşlar gibi Dünya Savaşları'nın da kentlerin fiziksel ve anlamsal katmanlarında önemli dönüşümleri başlattığını ve hem toplumsal anlamda hem de 'kentleşme' noktasında yeni bir dönemin başladığını söylemek mümkündür.

4.1.7 Küreselleşme ve kent

Endüstri devriminden ve dünya savaşlarından sonra yeni bir dünya anlayışının toplumlar ve kentler üzerinde büyük bir etki yarattığını söylemek mümkündür. Bu dünya anlayışı kapitalizmin merkezde olduğu 'aynılaşan' ya da 'jenerikleşen' kentlerin doğmasına sebep olmuştur. Yeni bir kimlik arayışı içerisindeki kentler ortak trendleri takip etmeye başlamış, kendi mitlerini oluşturma gayesiyle kent merkezlerini şekillendirmiş ve kentlere doğru yaşanan büyük ve önlenemez göçlerin sonunda 'modernizm' adı altında 'yıkımlar ve yeniden yapımlar' süreci doğmuştur. Rönesans

döneminde Alberti'nin öne sürmüş olduğu 'tek ve büyük kent merkezi' düşüncesi bu dönemde de karşılık bulmuş, Lynch benzer bir yaklaşımla kentlerin yoğun bir yapıya sahip tek merkeze sahip olmaları gerektiğini ileri sürmüştür (Lynch, 2018). Bu merkez aslında devlet tarafından kontrol edilen, otoritenin gücünün hissedildiği, paranın baş rolde olduğu, kulelerin ve alışveriş merkezlerinin kentin silüetini şekillendirdiği yeni bir kent ütopyasını temsil etmektedir. Diğer bir anlatımla, kozmik kentler referanslarını evrenin yorumlanmasından ve tanrıdan alırken (Kostof, 2004), modern kentin referansı kural koyucuların otoritesi ve paradır. Bu sebeple kentlerin merkezi üretimden tüketime doğru bir kayma yaşamış ancak otorite ve gücün sembolü kent merkezini terk etmemiştir.

Otoritenin gücü kentsel mekânda hem fiziksel hem de anlamsal müdahalelerde bulunur ve bu güç hem kentsel peyzajda, hem toplumsal yapıda karşılık bulur (Diener&Hagen, 2019). Dolayısıyla, kentsel mekân ve özellikle kent merkezi tarih boyunca olduğu gibi küreselleşen kentte de gücün simgesi ve otoritenin vücut bulduğu yer halindedir. Diğer bir söylemle, tarih öncesinden günümüze, kentsel mekân hem fiziksel yapı hem de anlamsal katmanları göz önüne alındığında, bir sürekliliğe sahiptir. Çünkü hakimiyetini sürdüren ideoloji, erk, otorite değişse de, kentler değişen duruma göre anlam kazanmış, bu süreçte de hüküm süren ideoloji ve toplumsal değerlere göre şekillenmişlerdir.

Bunun yanında, güçlü bir anlamsal katmana ve bilince sahip kentler ise, dönüşüme karşı direnmiş ve bazı durumlarda yapısal çevre toplumları ve otoritenin gücünü dönüştürmüş, özgün yapısını korumayı başarmıştır. Öte yandan, tarih boyunca kentlerin geçirdikleri evrime, taşıdıkları anlam ve öneme bakıldığında - Sümerler'den Hititler'e, Antik Yunan'a, Roma'ya, Sasaniler'e, Selçuklular'a, Osmanlılar'a, sömürgeci yaklaşıma ve modern kentlere kadar - kent olgusunun tarihin her anında bir fiziksel bütünlükten çok daha fazlasını simgelediğini ve aslında somut görünen katmanı kadar, görünmeyen, aidiyet hissi uyandıran ve onu dünyadaki diğer tüm kentler karşısında özgün kılan katmanının da önem arz ettiğini söylemek mümkündür.

4.2 Kentlerde Fiziksel Katmanın Tanımlanması

Kentlerin tarihsel süreçte geçirdikleri dönüşüm, onların medeniyetle, toplumla, tarihle, yaşamla, içinde süregelen olaylarla ve zamanla iç içe olduklarını ortaya koymaktadır. Tüm bu unsurlarla sürekli etkileşime geçen kent, çeşitli anlamlar yüklenen, anlamları

yansıtan, toplumsal dönüşüm ve otoritelere göre farklılaşan bir yapıya sahiptir. Tarihin çeşitli noktalarında kentler bazen savunma anlamına gelmiş, bazı durumlarda ticarete yön vermiş, dinin merkezi olmuş, sosyal ve kültürel devrimleri tetiklemiş, ona biçilen işlevin dışında toplumsal hayatın merkezinde olmayı sürdürmüştür. Dolayısıyla, kentlerin yaşantıya bir altlık oluşturmaktan çok daha fazlası olduğu açıktır; kentler fiziksel yapılarının ötesinde zaman içerisinde biriken, tortulaşmış bir katman daha vardır. Bu katman ancak kenti inceleme, anlama ve yorumlama süreçlerinin sonucunda ortaya çıkar. Bu doğrultuda, kentleri oluşturan, anlamlı kılan öğeleri ele almak, kentlerin farklı yaklaşımlar ile nasıl incelendiğine odaklanmak ve kentleri kent yapan özgün niteliklerini çözümlemeye çalışmak gerekir.

Daniel Quinn'in 'İsmail' adli kitabında etik ve felsefe üzerinden kültürün ne olduğunu, toplumları nasıl değiştirdiğini ve önyargılar üzerinden bir okuma yaparken, hayatın her alanında sıkça kullanılan ancak anlamı boşaltılan kültür kavramının en basit tanımını şu pasajlarla ve soru cevap süreci ile yapar:

> *"- Kültür tam olarak nedir? Diye sordu İsmail sonunda. - (…) Bir toplumu toplum yapan şeylerin bütünüdür bence. - İsmail başını salladı. Peki, bu bütün nasıl meydana gelir? -Ne kastettiğini anlamadım galiba. Toplumların yaşamasıyla meydana gelir. - Evet, serçeler de yaşar, ama bir kültürleri yoktur. -Tamam, şimdi anlıyorum. Bu bir birikim. Bu bütün bir birikim. -Bu birikimin nasıl ortaya çıktığını söylemedin bana. - Ah, tamam. Birikim bir nesilden diğerine aktarılan şeylerin bütünüdür. Ne zaman ortaya çıktığına gelince… Bir tür belli bir zekâ seviyesine ulaşınca, o neslin bireyleri bir sonraki nesle bilgi ve tekniklerini aktarmaya başlar. Sonraki nesil bu birikimi alır, üzerine kendi icraatlarını ve terbiyesini ekler, ortaya çıkan bütünü de kendinden sonra gelen nesle aktarır. -Ve bu birikime de kültür denir. -Evet, öyle herhalde. -Kültür sonraki nesillere aktarılan şeylerin tamamıdır tabii, ama yalnızca bilgi ve tekniklerden ibaret değildir. İnançları, varsayımları teorileri, adetleri, efsaneleri, şarkıları, öyküleri, dansları, fıkraları, hurafeleri, önyargıları, beğenileri, tavırları… Her şeyi kapsar" (Quinn, 2018, s.222).*

Quinn'in tanımı, kültürün insanlar tarafından üretilen ve keşfedilen bilgilerin yine insanlar tarafından zaman içerisinde biriktirilerek, nesilden nesile aktarılarak nasıl oluştuğunu ve neleri kapsadığını ortaya koyar. Kültür Quinn'e göre (İsmail'e göre) 'toplumu toplum yapan bütün olarak kültür her şeyi kapsar'; bu durumda kentleri de kültürün parçası olarak görmek doğru olacaktır. Eliasson, kültürü büyük ölçüde fiziksel bir olgu olarak tanımlar (Eliasson, 2017). Bu tanım bir yönüyle doğrudur;

fiziksel olamayan kültürel öğeler de bir şekilde kendilerini fiziksel olarak gösterirler ya da yansıtırlar. Bu bağlamda, kentler de kültürün önemli parçalarından biri olarak hem fiziksel hem fiziksel olmayan öğelerden oluşur denebilir. Kenti kent yapan şey de tam olarak bu bütünlüktür; bir katman ya da öğeler bütünü öğretici, hatırlatıcı, anımsatıcı bir rol üstlenirken, diğeri ise bu katmanın somutlaşmasını sağlar, onu besler ve temsil eder. Bu doğrultuda, hem her iki katmanı hem de aralarındaki ilişkiyi anlamak için, katmanları oluşturan öğelere eğilmek gerekir.

Lynch de kenti bir mekânsal fenomen olarak ele alır ve bu fenomenin üç temel çalışma başlığı içerisinde tartışıldığını ileri sürer; bunlardan birincisi şehrin gelişimiyle ilgili kamusal kararların ele alındığı 'planlama teorisi', ikincisi kentlerin formlarını ve bu formların nasıl işlevlendiğini ele alan 'işlevsel teori', üçüncüsü ise insani değerler ve kent yapısı arasındaki ilişkiler çerçevesinde yoğunlaşan 'normatif teoridir' (Lynch, 1981). Lynch bu noktada 'iyi bir kent' tartışmasına gittiği için normatif teori çerçevesinde ilerlediğini söyler; bu çalışmada ise 'iyi bir kent'ten çok, 'kenti anlamlı kılan ögeler, süreçler, durumlar nelerdir' ya da daha doğru bir ifadeyle 'kentin karmaşık ve derin yapısı nasıl okunabilir' noktasında bir sorgulama yapılacaktır. Ancak bu sorgulamanın yapılabilmesi için, Lynch'in de vurguladığı noktalar olarak kentin gelişimi, formu, tarihi, toplumsal değerlerle etkileşimi, işlevi gibi konulara da değinmek gerekir.

4.2.1 Kentleri antropomorfizm bağlamında tanımlamak

Kentleri organizma olarak yorumlamak, analojilere gitmek ya da insan vücuduna benzetmek, farklı çağlarda gündeme gelmiş bir yaklaşımdır. Antik Çağ'da insan evrenin mikro kozmosu olarak düşünüldüğü için insan bedeninin ölçüleri kutsal addedilmiş, evrenin düzenini yansıttığı kabul edilmiş ve hem kentlerde hem de mimari yapılarda, cephelerde bu ölçüler ve kabuller bir referans noktasını oluşturmuştur. Vitrüvius'a göre insan bedeni kozmik bir düzeni temsil eder ve parça bütün ilişkisi çerçevesinde iyi bir oran sağladığı için mimari kompozisyon için birincil kaynak olarak ele alınmalıdır (Drake, 2000). Vitrüvius dışında, Alberti'nin çalışmaları ve Da Vinci'nin Vitrüvius Adamı çalışması bu bakış açısının temellerini oluşturmuştur. Özellikle Rönesans döneminde eğinilen bu konu çerçevesinde Francesco di Giorgio Martini ve hem mimar hem de anatomist olan Claude Perrault da bazı çalışmalar yapmış, mimariye güzellik katan oranı insan bedeninde aramış, kentler üzerinde yapılan çalışmalarda da insan bedeni referans alınmıştır (Drake, 2000).

Öte yandan, insan vücudunun özelliklerinin kentlere atfedilmesi de bir diğer yaklaşımı oluşturmaktadır. Bu bakış açısıyla, kentleri oluşturan ögeler organlara benzetilmiş, analojiler yapılmış ve kentin ağırlıklı olarak fiziksel özellikleri üzerinden bir tanımlamaya gidilmiştir. Antropomorfizm ya da insan biçimcilik olarak tanımlanan bu yaklaşımla kentler insan vücuduna benzer şekilde işlev görürler; yollar aslında damarlara benzer, kent merkezi kalbe işaret eder, kentteki yeşil alan ve parklar oksijen ürettikleri için akciğerlere denk düşer ve yönetim birimleri ise kentleri kontrol etme işlevleri nedeniyle sinir sistemine benzetilir. Corbusier ise kentleri biyolojik hücrelere benzeterek tartışmaya yeni bir boyut katar (Trummer, 2013). Kostof'a göre modern biyolojinin gelişmesiyle de ilişkisi olan bu yaklaşımın iki temel nedeni vardır; birincisi bazı kentlerin yapılarının organizma görüntüleriyle karşı konamayacak kadar büyük benzerlikler göstermesi, ikincisi ise organlar ve kent ögelerinin eşleştirilmesi "basit bir canlandırma dürtüsünü tatmin etmiş; kentsel yaşamın önceliğini doğrulamıştır" (Kostof, 2004, s.52).

Bu benzetmeler kentlerin fiziksel bütünlüklerine, onları oluşturan yapılara ve aralarındaki mekânsal organizasyona dikkat çekmiştir. Bu analoji, modernizm döneminde de kullanılmış, Trummer'a göre küreselleşme ve kapitalizm döneminde standardizasyonun da devreye girmesiyle işlevsellik ön plana çıkmış, mimarlar kentleri "akışlar, içeri giren, dışarı çıkan ya da içinde dolaşan enerji" üzerinden tanımlamaya çalışırlar ve kent "dinamik bir çevre" olarak "formu maddenin kristalleşmesi olarak anlaşılır ve yapısı rizomatik bir ağ olarak tanımlanır" (Trummer, 2013, s.52). Bu noktada, Rossi'ye göre kentleri organizmalar ile ilişkilendirilmesinin temelinde, Friederich Ratzel'in işlevselcilik çalışmaları yatar (Rossi, 1982).

Dünyanın insan vücudunun devasa hali olarak tanımlanabileceğini ileri süren Tuan, benzer tartışmalarda insan vücudunun 'kozmos'un imgesi olarak algılandığını ya da kozmolojik çerçevenin merkezinde yer aldığını, bu durumun da aslında bütün maddesel evrende en bilinen olgunun en kolay gözlemlenebilir olan insan ve vücudu olmasından dolayı kaynaklandığını ileri sürer (Tuan, 2001). Dolayısıyla Antik Çağ'lardan bu yana süregelen bu benzetmelerin temelinde, insan vücudunun 'bilinmesi' ve insan ile etkileşimde olan kentlerin insan gibi büyüdüğünün, insan gibi geliştiğinin, insan gibi farklı özellikler barındırdığının kaçınılmaz bir şekilde düşünülmesi yatmaktadır. Bu sebeple, kentleri tanımlamanın en kolay yolu, bir benzetme yoluyla ele almak olmuştur. Ancak bu yaklaşım birçok açıdan eksiktir;

tanımlamalar kentleri algılama noktasında bir 'kolaylık sağlıyor olsa da, kentler gerçekte basit bir analoji ile insan uzuvlarına benzetilemeyecek karmaşıklıkta bir yapıya sahiptirler. Dolayısıyla, kentleri incelemek çok daha derin bir analiz ve bakış açısı gerektirir. Ancak antropomorfizm yaklaşımının getirebileceği önemli yaklaşımlardan birisi, aslında insana atfedilen kozmik değerlerin dolaylı yoldan kente de atfedilmesi olmuştur.

4.2.2 Kentlerde fiziksel katman ve kent-toplum etkileşimi üzerine

Kentler tarih boyunca farklı tanımlamalarla ele alınmış, zamanın ruhu ile doğru orantılı olarak farklı bakış açıları bağlamında anlamlandırılmış ve tarif edilmeye çalışılmıştır. Kentler ile ilgili ortaya atılan çalışmaların büyük bir kısmı, onların fiziksel varlığı üzerine yoğunlaşmış, kentler yapıları, yapılar arasındaki ilişkiler sistemi, dokuları, işlevler bağlamında incelenmiş, farklı tanımlamalar ileri sürülmüştür. Ancak sonrasında özellikle sosyolojik çalışmalara temellenen yaklaşımlar, kentlerin tek boyutlu olmadıklarını, uzamda bir fiziksel nesne olarak ele alınamayacaklarını ortaya koymuş, toplumsal olayların kentlerin oluşumu ve gelişimindeki rolü üzerine yoğunlaşılmıştır.

Alberti, parça bütün ilişkisi üzerinden hareketle kentleri eve benzetirken, ona göre evler de aslında minyatür birer kente benzer (Schulz, 1991; Trummer, 2013). Kentlerin eve benzetilmesi, onların karmaşık yapılarının bir eve indirgenmesi demektir ve aslında işlev ve form temelli bir yaklaşımı ortaya koyar. Kentler de evler gibi 'odalara' ayrılır ve aralarında ilişkiyi sürdüren 'koridorlar' vardır. Ancak bu yaklaşımın temel sorunu aslında kentlerin evlerin aksine kolektif bir yapıya sahip olmaları, sürekli dönüşmeleri ve çok daha derin anlamlar barındırmalarıdır. Lynch de benzer bir yaklaşımla kentleri tanımlarken en temel ifadeyle ele alır ve ona göre "mimari bir eser gibi, kent de uzamdaki bir yapıdır. Tek farkı, ölçeğinin daha büyük olması ve uzun zaman içinde algılanabilir olmasıdır" (Lynch, 2018, s.1).

Lynch'in bu yaklaşımı, kentlerin içlerinde barındırdıkları yapılara benzerliği üzerinden hareket eder ve kentleri bir yapıya indirgerken, aynı zamanda yapılan 'zamansallık' vurgusu ise aslında küçük bir farktan çok daha fazlasıdır. Çünkü, Alberti'ye benzer bir yaklaşımla kentler biçimsel ya da işlevsel olarak analoji yapılarak bir mimari yapıya benzetilirken, onların barındırdıkları kolektif olma hali ve toplumsallık yanları göz ardı edilmiş olunur. Özellikle 'zaman' vurgusu bu noktada

önemlidir. Zaman aslında kentlerin katmanlaşması ve bugünkü karmaşık yapılarını almaları noktasındaki en temel unsurdur. Bu sebeple Lynch'in de vurguladığı ancak belki de hafife aldığı gibi, kentleri bir yapıdan ayıran en temel özellik zamansal oluşları ve aynı zamanda toplumsal olarak algılanmaları, deneyimlenmeleri ve toplumlar ile doğrudan etkileşime girmeleridir.

Kentleri tanımlama noktasında bir diğer yaklaşım ise, kentleri örüntüler bağlamında ele almaktır. Alexander'in 'Pattern Language' yaklaşımı, her kentsel alanın öğeleri arasındaki ilişkiler üzerinden belirli bir örüntü ile tanımlanabileceğini ileri sürer (Alexander, 1979). Bu yaklaşım karmaşık kent yapılarını ve kentlerin özgünlüğünü anlama noktasında indirgemeci olsa da, tarihsel süreçte kentlerin genel ve takip edilebilir özelliklerini tespit etme sürecinde değerlidir. Çünkü, kentlerin gelişim sürecinde çeşitli etkenler sonucunda ve özellikle farklı işlevler nedeniyle kentsel alanlar ve hatta kentler arasında farklı sistemler oluşur ve örüntüleri incelemek, bu sistemlerin nasıl ve hangi koşullar altında geliştiklerini ortaya koyar.

Alexander'a göre bina veya kentlerin yapılarının büyük bir kısmı ilişkilerin örüntüleri ile şekillenmektedir ve bu örüntülerle ilişkili olay örüntüleri de mevcuttur (Alexander, 1979). Aslında daha derin anlamlara sahip olan ve her yer ya da kültüre göre farklılaşan bu örüntüler olaylar ve uzamla birlikte toplumların kültürlerini oluşturur; örüntüler "kültür tarafından icat edilmiş, kültür tarafından iletilmiş ve uzamda sabitlenmiştir (Alexander, 1979, s.92). Bir başka ifadeyle, kentleri oluşturan bu örüntüler, aslında kentleri özgün kılan en temel özelliklerdir ve kentlerde yaşayan toplumların kültürel değerleri ve dünya görüşleriyle doğrudan ilişkilidir. Diğer taraftan, Alexander, bu örüntülerin yoktan var edilmediğini, çoğaltıldığını ve kopyalandığını düşünür. Nasıl bir çiçek sıfırdan üretilemez ve tohumun toprağa ekilerek büyütülüyorsa, kentler de öyle büyürler (Alexander, 1979); her yapı veya kent otonom bir süreç sonucunda şeklini ve pozisyonunu alır ve özgünleşir.

Alexander'in 'örüntüler' tanımı, aslında kentlerin fiziksel yapısına odaklansa da, olaylar ve toplumların kültürleri ile şekillenen ve bir noktada da onları yansıtan örüntüler, aslında daha katmanlı bir sürecin sonucudurlar ve de daha derin bir anlam ifade edebilirler. Çünkü örüntüler, aynı zamanda kentlerde yaşayan toplumlar tarafından şekillenmekte, toplumsal olaylarla vücut bulmaktadırlar. Bu bağlamda, kentlerin doğaları gereği toplumla ve toplumsal olaylarla nasıl etkileşime girdiği ve nasıl özgünleştiklerini incelemek önemlidir.

Diğer yandan, Rossi'nin 'Şehrin Mimarisi' tanımının ardında, kenti toplumdan ve medeni yaşamdan ayrı bir yapı olarak görmemesi yatar (Rossi, 1982). Diğer bir deyişle, kent tıpkı mimari eser gibi içinde anlamlar barındıran, barındırdığı özelliklere toplumsal yaşamı da yansıtan bir yapıya sahiptir. Bu doğrultuda, şehrin mimarisi aslında kentin iki farklı yönüne vurgu yapar; birinci yaklaşıma göre kent zaman içerisinde büyüyen, zamanın izlerini taşıyan, tarihi metinler olarak ele alınabilecek olan, büyük, karmaşık bir mimari ve mühendislik ürünü olarak "insan yapımı dev bir obje"dir; ikinci yaklaşıma göre ise kent "kentin kendisi gibi kendi biçimi ve tarihince karakterize edilmiş kentsel eser"dir ve birinci tanımı tamamlayıcı olarak fiziksel strüktürlerinin dışında değerlerin sentezi olarak da tanımlanabilirler (Rossi, 1982, s.29).

Bu doğrultuda, Rossi'nin kentleri temelde iki katman üzerinden ele aldığı açıktır; birincisi uzamda bir nesne gibi uzanan fiziksel kent katmanı, diğeri ise bu fiziksellik ile kendisini yansıtan anlamsal katmandır. Kentin genel formunun bir anlamı vardır ve toplumsal birikimleri yansıtan anlamsal katman kendisini "belirli bir içerik olarak gösterir, form ve işlevin önüne geçer" ve bir anlamda "onları kucaklar" (Rossi, 1982, s.48). Bu süreçte kent-toplum etkileşimi ise baş rolü oynar. Dolayısıyla kentlerin özgünleşmesi, içinde yaşayan toplumlar sayesinde olur; toplumlar tarih boyunca oluşturdukları kültürü geleceğe aktarır ve bu kültür kenti de şekillendirir.

Kentleri bir sanat eseri olarak ele alan bir diğer yaklaşım ise Lefebvre'un tanımında gizlidir. Lefebvre, kentin yalnızca fiziksel bir bütünlükten çok daha fazlası olduğunu düşünür ve kentlerin bu yönü onları üründen yapıta dönüştürür. Kentler "yapıttır" ve "basit maddi üründen ziyade sanat eserine yakındır" (2020, s.64). Üretim ise, kentlerde insanların üretimine tekabül eder. Dolayısıyla, kentler toplumlardan etkilendikleri gibi toplumları üreten olgulardır ve "çabanın, iradenin, öznelliğin, düşünümün imgelerini" taşırlar (Lefebvre, 2020, s.47). Bir başka ifadeyle, kentlerin fiziksel katmanları kentlerde yaşayan insanları, onların yaşanmışlıklarını, umutlarını ve dolayısıyla kimliklerini yansıtırlar.

Lefebvre'un toplumsallık vurgusuna Lynch de katılır ve ona göre kentler "potansiyel olarak, karmaşık bir toplumun güçlü bir sembolüdür. Görsel olarak da öne çıkarsa, anlamı daha da güçlenebilir" (Lynch, 2018, s.5). Diğer bir anlatımla, kentler toplumları şekillendirirken aynı zamanda onları yansıtmaya başlarlar. Lefebvre bu karşılıklı etkileşime vurgu yapar ve kentleri ve toplumları ayrılmaz bir bütün olarak ele alır. Ona

göre bu ikilinin arasındaki etkileşim o denli güçlüdür ki birbirlerini şekillendirir ve dönüştürürler; kentlerin "toplumu oluşturan unsurlarla (…), toplumun tarihiyle ilişkileri hep oldu. Dolayısıyla, bütün olarak toplum değiştiğinde şehir de değişir" ve bu süreç kentleri özgün kılar (Lefebvre, 2020, s.63).

Lefebvre'ün üstünde durduğu karşılıklı değişim hali, Durell'e göre aslında daha çok tek yönlü işlemektedir. Durrell insan ve toplumsal davranışların bağlamı ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu ve aslında yaşadıkları peyzajın dışavurumu olarak tanımlanabileceklerini, kültürel üretimlerinin de yer'in karakteristik özelliklerine bağlı olduğunu savunur (Relph, 1976'da atıfta bulunduğu gibi). Bu doğrultuda Durell'in vurguladığı şey aslında yüzyıllar içerisinde yoğrularak ortaya çıkan bir bağlamın içinde yaşayan toplumları doğrudan yönlendirme gücüne sahip olduğudur. Diğer bir ifadeyle, Durell'e göre güçlü bir peyzaj, etrafına bir yaşam biçimi dikte eder ve içinde yaşayan toplumlar tamamen değişse de peyzajın varlığı aynı yaşam biçiminin sürmesini olanaklı kılar[21]. Bu yaklaşım çok keskin ve aşırı olsa da, belirli bir yerin ya da kentsel mekanın bir dünya görüşü yansıtma gücünü elde etmesi, toplumsal etkileşimin doğal sonuçlarından birisidir. Bu süreç aslında kentsel mekanlara anlam katarak özgünleşmeleri doğrultusunda ilk adımı atmalarını sağlar.

4.3 Kentlerde Anlamsal Katmanın Tanımlanması

Kentlerin önemini ve aslında fiziksel bir bütünlükten çok daha fazlası olduklarını vurgulayabilmek adına en önemli tanımlamalardan birisi belki de Henry James'in kent tanımıdır: Kentler "insan yaşamının en büyük birikimi, dünyanın en eksiksiz özetidir. İnsan ırkı orada başka herhangi bir yerden daha iyi temsil edilmektedir" (Mumford, 1961, s.561'de alıntıladığı gibi). Başka bir söylemle, kentler insanların yüzyıllardır oluşturdukları medeniyeti, kültürü, tarihi ve bütün başarıları yansıtan yegâne unsurlardır. Kostof'a göre ise "kentler, binaların ve insanların karışımıdır (…) Kent, mücadelelerimizin ve zaferlerimizin nihai anıtıdır: geçmişin gururunun sergilendiği yerdir" (Kostof, 2004, s.16). Kostof, kentlere insanlarla birlikte anlam bulan ve onların geçmişini simgeleyen uzamsal parçalar olarak adeta bir 'anıtsallık' atfetmiş, 'gurur

[21] Durell bu noktada Fransızlar örneğinden hareket eder. Fransızların yaşadıkları yerlerden çıkartılması ve yerlerine 'Tartarların' getirilmesi ile, iki jenerasyon sonra Tartarların da aynı kültürel normlar çerçevesinde yaşamlarını sürdüreceklerini, 'Fransız' yaşam stilinin benimseneceğini düşünür (Relph, 1976'da atıfta bulunduğu gibi).

vurgusunu' yapmıştır. Bu durum her zaman böyle olmasa da, kentlerin insanlık tarihini iyi ve kötü yanlarıyla yansıttığı söylenebilir. Bu da kentlere somut yapılarından çok daha derin bir anlam bahşeder.

Lefebvre (2017), kentin ne anlama geldiğini, hangi katmanlardan oluştuğunu ortaya koyarken çok farklı tanımlamalara gider, ona göre kent; "karşılaşma noktası, birleşme yeri, eş zamanlılık (…) somut bir soyutlama (…) kültürün ortaya koyduğu eserler, durumlar, gündelik hayattaki değişiklikler ve kesintiler (…) bütün bunların toplamı (…) bir form ve hazne, boşluk ve doluluk, üst-nesne ve nesne olmayan, üst-bilinç ve bilinçlerin toplamı"dır (s.114). Kentsel mekân transparandır ve "anlamlı şeyler 'yüzüyor' olsa da her şey bir anlam taşır; her şeyin 'saf' formla bir ilişkisi vardır (Lefebvre, 2017, s.115). Tüm bu tanımlamalar, kentin 'görünen' yüzünden çok daha fazla olduğunu, en azından çok farklı anlamlar barındırdığını düşündürür. Kent toplumun yaşantının getirdiği bütün karmaşık ilişkilerin, bütün çelişkilerin, etkileşimlerin merkezidir ve formu üzerinden farklı anlamlar içerir, yansıtır ve aktarır. Kentin bu özellikleri onu aynı anda hem nesne hem bilinç yapar; fizikselliği nesnelliğin gerekliliğini karşılar ve somut bir çerçeve sunarken; soyut katmanı onu toplumun kolektif bilinci haline getirir.

Diğer yandan, kentin farklı katmanlarına vurgu yapan Ar'a (2021) göre bağlamı oluşturan iki öğeden birisi fiziksel diğeri ise anlamsal boyuttur ve anlamsal boyut aslında bağlamla kurduğu karşılıklı ilişki üzerinden ardındaki farklı kültürel boyutlara rağmen her zaman belirli bir kozmologya düşüncesini yansıtır ve aslında bağlamı tanımlar (Ar, 2021). Bu bağlam ise sürekli bir şeyler biriktirir ve yansıtır. Diğer bir ifadeyle, bağlam aslında fizikselliği üzerinden anlamsallığını insanların yorumuna ve okumasına açar. Bu sürecin nasıl işlediği, Walter Benjamin'in Paris anlatısını üzerinden daha iyi anlaşılabilir: "Paris, yaya yürüyen için gerçekten de bir peyzajdır. Ya da daha kesin bir anlatımla, kent, yayanın karşısında belirgin bir biçimde diyalektik kutuplarına ayrılır: Onun karşısında bir peyzaj gibi açıldıktan sonra, onu sıcak bir oda gibi sarar" (Benjamin, 2002, Paris Pasajları II, e,1). Benjamin'in bu tanımı, kentlerin aslında insanlara sürekli farklı yönlerini gösterdiğini, onları çevrelediğini, kendisini okuttuğunu ve bu deneyimlerin insanlarda farklı bir etki bıraktığını vurgular.

Çevre ve insan arasındaki etkileşime ve çevrenin insan tarafından 'okunmasına' Rapoport da değinir. Rapoport'a göre çevreyi değerlendirme ve anlamlandırma süreci ayrıntılı bir incelemeden çok biraz duygusal bir yaklaşımı ve imgeler üzerinden

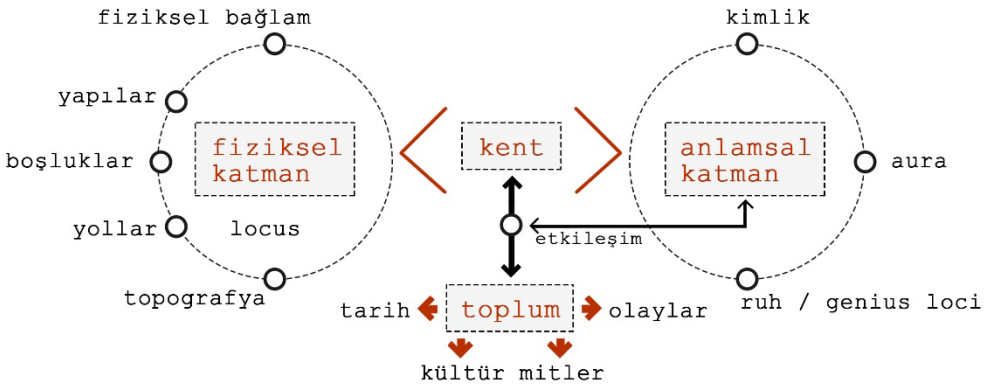
ilerlemeyi gerektirir; insan aklının bilişsel sınıflandırma, kategoriler ve şemalar üzerinden dünyaya anlam yüklemeye çalışması da bu anlama sürecinin bir parçasıdır ve somut kültürel öğeler de bu sınıfsal anlamlandırmanın fiziksel ifadesidir (Rapoport, 1990). "Bu fiziksel öğeler kültürel kategorileri görünür ve istikrarlı kılmakla kalmaz, anlamları da vardır ve insanların sınıflandırmasıyla eşleştiğinde deşifre edilebilirler" (Rapoport, 1990, s.15). Diğer bir ifadeyle, içlerinde anlam barındıran fiziksel öğeler, bazı kodlarla donatılmıştır ve insanların bakış açıları ve kavrayışlarına göre anlamlarını gün yüzüne çıkartma kabiliyeti taşırlar. Bu kodlar, Benjamin'in Paris anlatısındaki diyalektik kutuplara tekabül eder.

Öte yandan, kentlerin okunmayı bekleyen kodları, aynı zamanda onları özgünleştirir ve anlam katar. Kentler aslında resmi ya da resmi olmayan tarihle ve deneyimlerle birlikte onları diğer kentlerden ayıran anlamlarla donatılmış, toplumsal olarak üretilmiş, zaman içerisinde dönüşüme uğrayan ve insanların yaşamlarını sürdürdükleri özgün ve anlamlı yerlerdir; kentleri diğer kentlerden özgün kılan şey ise onların fiziksel özellikleri değil, fiziksel çevrenin zaman içerisinde yararlı ve anlamlı hale gelmesi ve bu anlamlı katmanın insanları kente bağlamasıdır (Chen ve diğ. 2012). Alexander ise, özgünlüğü oluşturan unsurlardan birisi olarak 'olaylar'ı öne sürer. Alexander bir bina ya da kente karakter veren şeyin aslında orada daha sıklıkla yaşanan olaylar olduğunu vurgular (1979). Olaylar kentleri şekillendiren ve özgünleştiren en önemli etkenlerden birisidir. Özellikle sıklıkla tekrarlanan olaylar çevrenin yapısına büyük etki yapar; bir ömür boyunca bir kez olabilecek büyük olaylar ise sıklıkla yaşanan olaylara göre daha küçük etkiye sahiptirler (Alexander, 1979). Olayların çevreyi ve kentleri şekillendirdiği yaklaşımı doğru olsa da, büyük olayların öneminin altını çizmek gerekir. Çünkü sıklıkla yaşanan olaylar başta olmak üzere, kentlere ve hatta dünya geneline yön veren gelişmeler aslında 'büyük olaylardır'. Büyük olaylar tarihte kırılmalar yaratır ve çevreyi önemli ölçüde etkiler. Savaş, göç, otorite değişikliği gibi olaylar kentsel mekânı yeniden üretir, bazı durumlarda özgünlüğü tamamen yok eder, diğer durumlarda ise özgünlüğü pekiştirir. Dolayısıyla, 'olay' unsuru, kentleri özgünleştiren, fiziksel çevreyi dönüştürdüğü gibi taşıdığı anlamları da etkileyen unsur olarak, kentlerin anlamsal katmanının oluşumunda çok güçlü bir yere sahiptir.

Kentleri özgün kılan ve anlamsal katmanın oluşumunu tetikleyen unsurlar bağlamında, Rossi, uzam-yer tartışmasından ilerleyerek tartışmayı kent özelinde ele alır ve 'locus'

tanımını ortaya atar. Özgün bir yeri tariflemeye çalışan Rossi'ye göre locus "belirli bir konum ile içindeki binalar arasındaki ilişkidir. Aynı anda tekil ve evrenseldir (1982, s.103). Locus bağlama işaret etmez ama tamamen ilişkisi yoktur da denemez; ancak açık olan şudur ki çeşitli yaklaşım ve analizlerle, aşırı rasyonel tanımlarla da açıklanması kolay değildir (Rossi, 1982). Başka bir ifadeyle, locus aslında yapı ve bağlam arasındaki etkileşimden doğan özellik, kentleri biricikleştiren ruh ve belirli bir yerin özgünlüğüne işaret eden temel niteliktir.

Bu bağlamda kentleri özgün kılan katmanlara bakıldığında kentlerin fiziksel katmanları üzerinden okunabilen kentin kimliği, kentin ruhu ve kentin aurası gibi tanımlamalar çerçevesinde değerlendirildikleri (Şekil 4.2) ve bu tanımlamaların aslında kentleri diğer kentlerden ayıran temel niteliklere işaret ettiği görülür. Bu nedenle, çalışmada bu tanımlamalar üzerinden bir okuma yapılmaya ve ardından kentlerin bilinç kazanması noktasında hafıza kavramına değinilmeye çalışılacaktır.

Şekil 4.2: Kentlerde fiziksel ve anlamsal katman arasındaki etkileşim (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

4.3.1 Kentin kimliği

Kentleri özgün kılan, onları diğer bütün kentlerden ayıran özellikler farklı tanımlamalar ile ele alınır. Temelde diğer tanımlamalarda olduğu gibi, insana atfedilen ve insana özgü olarak düşünülen bazı özelliklerin kentlerde de var olduğu düşünülür ve bunlardan birisi de kimlik tanımlamasıdır. Kimlik özünde bir şeyin ne olduğunu, hangi özellikleri ile başkalarından ayrıldığını vurgular ve şeylerin tanımlanmasına yarayan niteliklerin bütünü olarak ele alınabilir. TDK'da kimliğin ilk tanımı, insan özelinde bir tanımlama içerir ve "toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü" anlamına gelirken, üçüncü anlamı "herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü" (Url-10) olarak

tanımlanır. Dolayısıyla, kimlik aslında kapsayıcı bir tanımlamadır ve kentlerdeki karşılığına bakıldığında, kentlerin fiziksel ve anlamsal katmanlarını özgünleştiren bütün unsurların birleşimine denk gelir. Lynch'e göre kimlik, yapı ve anlam ile birlikte çevresel imgeyi şekillendiren üç öğeden birisidir (Lynch, 2018). Bu noktada, yapı uzamsal ve dokunsal etkileşime, anlam duygusal bir katmanı, kimlik ise nesnenin tekilliğini ve özgünleştirici noktayı temsil eder (Lynch, 2018).

Diğer bir ifadeyle, kentlerin görünür maddi özelliklerinin yanı sıra, maddi özelliklere iliştirilmiş manevi anlamlarla oluşan soyut dinamikler de vardır; bu farklı katmanların birbirleriyle etkileşimi yerin anlamını, başka bir deyişle doğal, maddi ve manevi özellikleri içeren 'kimliği' oluşturur (Uçar&Rıfaioğlu, 2011). Kimlik ise, kentsel mekânda anlamın önemini ve gelişimini vurgular; nesnel olarak maddi, öznel olarak ise karakteristik özelliklerden oluşmaktadır (Cheshmehzangi, 2012). Başka bir söylemle, kimlik, kentsel mekânın nesnelliği üzerinden çağrıştırdığı değerlerin bir toplamına tekabül eder.

Kimliği olaylar ve etkinlikler bağlamında ele alan Lynch, aktivite ve ritüellerin belirli bir konumla ilişkilenmesi konumu farklı kıldığını ve genel tanımı ile yer hissi olarak ele alınan durumun aslında kimlik olarak tanımlanabileceğini ileri sürer; kimlik belirli bir yerin karakteri ve özgün yapısı ile başka yerlerden ayrışmasıdır (Lynch, 1981). Bu tanıma Relph de katılır ve Camus'un Cezayir gezilerini kaleme aldığı denemeleri inceleyen Relph, yer'in kimliğinin aslında fiziksel çevre, aktiviteler ve anlamlar çerçevesinde oluştuğunu ileri sürer (Relph, 1976). Dolayısıyla, kimlik belirli bir çevrede yaşayan insanlar ve onların değerlerinin toplamının dışında, orada olagelen olaylar, eylemler, etkinlikler ve ritüellerden de güç alarak şekillenir. Bir diğer söylemle, toplum ve yer birbirlerinin kimliğini şekillendirir ve bu durumda peyzaj aslında toplumsal inanış ve değerler ile var olur (Relph, 1976). Tuan ise bir yapı veya peyzaj uzantısının anlamlar üzerinden kendi dünyasını oluşturabildiğini ve zaman veya çevresindeki kültürden bağımsız bir şekilde kimliğini koruyabildiğini düşünür (Tuan, 2001). Dolayısıyla, kimlik aslında bir çevrenin anlam ve süreklilik kazanmasının sonucudur denilebilir. Başka bir ifadeyle, belirli çevreler ya da kentsel mekanlar ve hatta kentler, insanlarla, toplumsal yaşamla ve olaylarla bir diyalog oluşturarak anlam kazanırlar ve anlamın oluşmasında rol oynayan tüm etkenlerin bir aradalığı kimliği var eder.

4.3.2 Kentin ruhu

Kentlerin görünmeyen ancak var olduğu hissedilen bu katmanı tanımlama noktasında farklı dönemlerde geliştirilen önemli tanımlamalardan birisi Antik Roma döneminde ortaya atılan 'genius loci' tanımlamasıdır. Bir Roma kavramı olan 'genius loci' 'yerin ruhu' anlamına gelir ve "genius" aslında koruyucu ruh" olarak insan ve yerlere yaşam verir, "onların karakter ve özünü belirler" (Norberg-Schulz, 1991, s.18). Norberg-Schulz'a göre yerleşimlerin mikrokozmosunu temsil eden 'genius loci' 'şey'lere özgünlük katan karakter ile şekillenir ve yer tarafından biriktirilen anlamlardan oluşur (Norberg-Schulz, 1991). Bu tanım ile, ruh aslında kimlikten biraz ayrışmaya başlar. Ancak yine de karakter ve anlam vurguları, her iki çözümlemede de ortak kullanılan tanımlardır. TDK'da ruh sözcüğü sırasıyla "dinlerin ve dinci felsefelerin insanda vücuttan ayrı bir varlık olarak kabul ettiği öz, tin, can kuşu', 'en önemli nokta, öz' ve 'esans" olarak tanımlanır (Url-11). Bu bağlamda, yerin ruhu da aslında yerden ayrı ama ona anlam ve can katan bir varlıktır; yerin en önemli unsuru ve özüdür. Norberg-Schulz, genius loci'nin tanımında, 'yerin ruhu'nu oluşturan iki katmanın varlığından söz eder; nesnelerin aralarındaki ilişkilerden türeyen ve biriken 'anlam' ve "ilişkiler sisteminin biçimsel özelliklerini temsil eden" 'yapı'dan oluşan genius loci, neyin sembolize edildiği, neye atıfta bulunulduğu ve nelerin biriktirildiği ile belirlenir (Norberg-Schulz, 1991, s.166). Diğer bir ifadeyle, anlam aslında yere ilişen soyut nitelikleri, yapı ise yeri özgün kılan somut nitelikleri kapsamaktadır ve ikisinin bir arada oluşu yerde genius loci'nin temellenmesini sağlar.

Zeytinoğlu (2021) yerlerin belirli sınırları olduğunu ve bu özelliklerin aslında belirli yerleri diğer yerlerden ayırdığını düşünür. Bu durumu "Atina Atinalıların ruhudur" örneği üzerinden ele alan Zeytinoğlu'na göre "her bir 'yer'in ya da 'mekan'ın bir ruhu varsa, 'yer'ler ve 'mekan'lar ayrı ayrı ruhlar taşırlar" (2021, s.24). Dolayısıyla, yerin ruhu aslında belirli bir yerdeki özgünlüğe, farklı olma haline vurgu yapar; başka bir ifadeyle, "kentin ruhu' şehrin tarihi, (…) şehrin ayırt edici ve belirleyici karakteri, hafızası olur" (Rossi, 1982, s.130). Bu ayırt edici özelliği örnek üzerinden ele alan Norberg-Schulz, aslında bağlam ile ilişkiye ve bu durumun nasıl özgün bir durum yarattığına dikkat çeker. Norberg-Schulz'a göre bir yerin ya da kentin karakteri, içindeki yapıların yer ve gökyüzüyle kurduğu ilişki ile şekillenir; "bir kasaba, binalarının çoğunun yer ve gökyüzü ile aynı şekilde bağlantılı olması nedeniyle bizi memnun ettiğinde; ortak bir yaşam biçimini, yeryüzünde ortak bir varoluş biçimini

ifade ediyor gibi görünürler, böylece insanın tanımlayabileceği bir genius loci oluştururlar (Norberg-Schulz, 1991, s.63). Başka bir anlatımla, yapının yer'de duruş şekli, gökyüzüne yükseliş hali ve bağlamıyla kurduğu ilişki ona has bir karakter bahseder ve kentlerde kolektif bir 'duruş' ve 'yükseliş' birliği, bağlam ile güçlü bir ilişki, yerin ruhunu yaratır ve tanımlanabilir hale getirir.

Bu noktada, Larkham & Jive'n'a (2003) göre, Norberg-Schulz'un genius loci tanımı "yerin topoğrafyası', 'kozmolojik ışık durumu ve doğal gökyüzü durumu', 'binalar' ve 'kültürel peyzajdaki sembolik ve varoluşsal anlamlar" çerçevesinde ilerler (Larkham & Jive'n, 2003, s.70). Bu tanım da aslında Norberg-Schulz'un bağlam ve yapı arasındaki ilişkinin altını çizdiğini gösterir; bu ilişkinin aşkın bir durum yarattığı ve bu durumun sembolik değerinin yere özgü bir ruh oluşturduğu düşünülür. Dolayısıyla, bu şartlar aslında genius loci'nin oluşması için gereken temel koşulları tanımlar. Diğer yandan, Norberg-Schulz, yerin ruhunun yalnızca insan yapımı çevrelerde değil, doğal çevrelerde de var olabileceğine dikkat çeker; böylelikle doğal çevrenin kendine has karakteri de aslında onu etrafından ayıran ve özgün kılan bir ruh ile şekillenir.

Öte yandan yerin ruhunu yer ve insan ilişkisi üzerinden ele alan Seamon'a göre genius loci bir yerin coğrafi bütünlüğü ve insanların etkisiyle sahip olduğu "eşsiz ambiyansına, atmosferine ve karakterine" (2012, s.11) işaret eder. Fiziksel çevre ve insanlar arasındaki etkileşim ile ortaya çıkan yerin ruhu, elle tutulamaz, tanımlanması zor ancak insanın çevresiyle etkileşime geçtiği andan itibaren çevresini kuşatan bir atmosfer olarak (Seamon, 2012) kendisini hissettirir. Bu sebeple, yerin ruhu aslında insan ve çevrenin etkileşimi ile algılanabilir bir olgudur denilebilir. Aydınlı'ya (2003) göre ise yerin ruhunu şekillendiren etkenler "mekânsal yaşantı sırasında yaşamın içinden çıkan değerler"dir ve "yerin ruhu algılanan dünya/nesne ve algılayan birey/özne arasındaki diyalog ile yakalanır" (Aydınlı, ss.58-59). Diğer bir deyişle, yerin ruhu yapılı çevre üzerinden insanla iletişime geçer ve varlığını hissettirir; çevresini algılayan birey ise bu fenomeni deneyim üzerinden kavramaya çalışır.

Habibi'de yerin ruhunu benzer bir yaklaşımla tanımlar ve ona göre "bir yerin ruhu, bir yerin fiziksel yapısının ötesinde bir şeydir ve bireyler onu kavramsal, bireysel ve kolektif hafızalar ve ayrıca onlar için yaratılan çağrışımlar sayesinde anlarlar" (Nasekhiyan&Vali, 2014'te alıntılandığı gibi, s.3747). Dolayısıyla, bir yerin ruhu Norberg-Schulz'un vurguladığı fiziksel veya nesnel durumlarla

anlaşılabileceği/hissedilebileceği gibi, kendisini deneyim ve algılama yoluyla da gösterir ya da ortaya koyar.

Diğer taraftan kentlerde genius loci katmanını ele alan Norberg-Schulz'a göre kentin genius loci'si kökünü güçlendirmek için yerelliğin ruhunu içermelidir; "yerleşimlerin özü biriktirmekten oluşur", biriktirmek ise "farklı anlamların bir araya getirilmesi" olarak tanımlanabilir (Norberg-Schulz, 1991, s.195). Dolayısıyla, bir kentin genius loci'si aslında 'yerel' değerlerle tanımlanır ve bu değerlerin birikmesi, anlamların katmanlaşması kentleri özgün kılmaya başlar.

4.3.3 Kentin aurası

> "*Sanat deneyiminde kendine özgü bir alışveriş gerçekleşir; ben duygularımı ve çağrışımlarımı mekâna ödünç veririm, mekan da bana, algılarımı ve düşüncelerimi ayartan ve özgürleştiren aurasını ödünç verir" (Pallasma, 2016, s.14).*

Aura kavramı, yerin ruhu tanımına benzer bir şekilde, nesnelerin, mekanların ve kentlerin biricikliğine işaret eder. Yerin ruhu tanımının yanında, aura kavramının bir çarpıcı yanı da aslında gizem ve çekiciliği de çağrıştırıyor olmasıdır. Aydınlı'ya göre aura ya da atmosfer yer duygusunu oluşturan yaşam alanlarına işaret eder (Aydınlı, 2003). Diğer bir ifadeyle, aura fiziksel çevrenin anlam kazanması ya da insanda farklı bir his yaratması ile deneyimlenir. Dolayısıyla, aura aslında fiziksel çevre ve toplumlar arasındaki ilişkilerden doğar; karşılıklı etkileşim bir yeri özgün yapan unsurları oluşturur ve yerin 'öz'ü aslında aurayı, karakteri ya da ruhu tariflemeye başlar.

Öte yandan, aurayı atmosfer ile aynı anlamda kullanan ve aslında bu kavramın popülerleşmesini sağlayan Walter Benjamin'dir. Benjamin, 'aura' kavramına ilk kez 'Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat Yapıtı' çalışmasında değinir. Ona göre bir yapıtın yeniden üretilmesi, çoğaltılması onun özgünlüğünün yitimi ile sonuçlanır ve 'aura' solmaya başlar (Benjamin, 2010). Dolayısıyla aura bir nesnenin tek olması, çoğaltılamaması ve özgün karakteri ile ortaya çıkan bir durumdur. Benjamin diğer çalışmalarında ve özellikle 'Pasajlar' çalışmasında da aura kavramını konu edinir ve yine atmosfer olarak da tarifler. Benjamin'e göre yeniden üretimin oluşturduğu sorun, "sanat yapıtının şimdi ve burada'lığı-başka deyişle, bulunduğu yerde biriciklik niteliği taşıyan varlığı"nın doğasına aykırı olmasıdır (Benjamin, 2002, Bölüm II, par.1). Benjamin'in vurgulamaya çalıştığı şey, bağlamın önemi, bağlamın nesneleri/yapıtları şekillendirmesi, bu yapıtların bağlam ile etkileşimi neticesinde özgünleşebilmesidir ve

buna ‘yapıtın hakikiliği’ tanımlamasını yapar. Bu noktada vurgulanan bir diğer nokta ise yapıtın ‘o anda var olması’ gerekliliğidir. Belirli bir anda ve tekil olarak var olan yapıtın aurası vardır; aksi halde aura yok olmaya mahkumdur.

Türkçe’de karşılığı olmayan aura kavramının yerine Benjamin’in de sıklıkla kullandığı atmosfer tanımlaması kullanılır. Atmosferin de TDK’daki ‘mecazi’ tanımı, “içinde yaşanılan ve etkisinde kalınan ortam, hava” (Url-12) olarak geçmektedir. Dolayısıyla aura aslında içinde ya da etrafındaki özneyi etkisi altına alır; ‘içinde yaşanılan’ tanımı ise onu bir nesneye ait olgu olmaktan çıkarır ve mekansallaştırır.

Benjamin aura kavramını özellikle sanat eserleri için kullanmış olsa da, onun kentlerle ilgili yapmış olduğu çalışmalar, hemen hemen bütün çalışmasında kenti altlık olarak kullanmış olması ve aynı zamanda aura kavramı ile ilgili yaptığı farklı tanımlar[22], aura kavramının kent özelinde de karşılığı olduğunu ortaya koyar. Öte yandan Benjamin’e göre aura aslında sanat eserinin benzersiz oluşu ve geleneklere, ritüele olan bağlılığı sonucunda var olur; “eski bir Venüs heykeli, onu bir saygı nesnesi haline getiren Yunanlılar arasında, onu uğursuz bir put olarak gören Orta Çağ din adamlarından farklı bir geleneksel bağlamda duruyordu. Ancak ikisi de onun benzersizliğiyle, yani aurasıyla eşit derecede karşı karşıyaydı” (Benjamin, 2010, Bölüm IV). Bu örnek, heykel üzerinden aslında heykelin belirli bir kentsel mekânda aura oluşturması olarak da okunabilir. Heykel işlevinden ya da taşıdığı anlamlardan bağımsız olarak, biricikliğiyle bir auraya sahiptir ya da etrafında farklı bir atmosfer oluşmasını sağlar. Başka bir ifadeyle, aura bağlamdan bağımsız bir şekilde deneyimlenir.

Hansen’a (2008) göre de, Benjamin, auranın sanılanın aksine yalnızca belirli yerlerde ya da nesnelerde değil aksine her yerde görülebildiğini ileri sürer. Dolayısıyla, Benjamin’in de vurguladığı gibi, aura yalnızca nesnelerde değil, insanı çevreleyen bütün gerçeklikte var olabilir ve buna kentsel mekanlar ya da kentlerin tamamı da dahildir. Jameson’a (1970) göre Benjamin’in aura tanımı ilkel toplumlardaki ‘kutsal’ın modern dünyadaki karşılığıdır ve nesneler dünyasındaki aura insanlar dünyasındaki ‘gizem’ ve ‘karizma’ tanımlarına tekabül eder (Jameson, 1970). Başka bir ifadeyle, aura aslında nesneyi farklı kılan, ona bir bilinmezlik katan ve çekicilik bahşeden ruhani

[22] Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat Yapıtı çalışmasında II. Bölüm’de verdiği örnek, aura’nın fiziksel çevrede de karşılığı olduğunu doğrular niteliktedir: “Bir yaz öğleden sonra dinlenirken ufukta bir dağ sırasını veya gölgesini üzerinize düşüren bir dalı gözlerinizle takip ederseniz, o dağların, o dalın aurasını yaşarsınız” (Benjamin, 2010, Bölüm II).

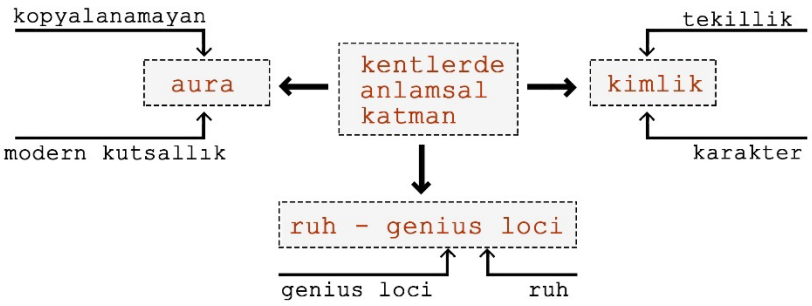
bir özelliktir. Dolayısıyla, kentlerin aurası, aslında onların 'modern bir kutsallık' içerdiğini söylemenin başka bir yoludur; bu kutsallık algısının temelinde ise özgün kullanımının aksine toplumsal yaşam ile yoğrulmuş bir değerler bütünü ve biricik olma tavrı yatmaktadır.

Diğer taraftan, auranın algılanması ve deneyimlenmesi hem bireysel hem de kolektif bir sürece işaret eder. Bu süreç belirli bir bilgi ya da göstergeye dayanmaz ve çevrenin ya da nesnenin biricik oluşundan kaynaklanır. Savage'a göre "Benjamin görüntülerin ve anıların bilinçli bir sürecin müdahalesi olmadan özümsenebileceğini ve böylece onların bir kişinin deneyiminin parçası haline gelebileceğini ima eder" (Savage, 2003, s.46). Dolayısıyla deneyim her zaman bilinçli bir süreçten ibaret değildir ve 'bilinçsiz' bir deneyim sürecinden de bahsetmek mümkündür. Aura'nın benzersiz oluşu ve aslında bağlamı ve işlevi fark etmeksizin hissettirdiği ve oluşturduğu atmosfer de aslında bir ön bilgi olmadan insanda farklı bir duygu yaratır ve deneyimin parçası olabilir. Auranın algılanma ya da hissedilme süreci bir bağlama ya da bilgiye ihtiyaç duymaz; o eşsizliğiyle kendisini açığa çıkartır ve özneye kabul ettirir. Diğer yandan, Bolter ve diğ.'e göre "bir nesnenin veya yerin aurası, bir kullanıcı veya kullanıcı grubu için kültürel ve kişisel öneminin birleşimidir" (2004, s.37). Bir başka ifadeyle, aura aslında kişinin kendi dünya görüşü ve aynı zamanda kültürel birikimin, ortak değerlerin sentezi ile ortaya çıkar. Bu özellik aurayı bir yandan öznel kılsa da, bir yerin aurası ya da atmosferi kolektif bir şekilde de hissedilir.

Öte yandan, Benjamin'e göre Baudelaire, modern çağın çarpıcı sonucu olarak 'auranın yıkımı"nı ileri sürer (Benjamin, 2002). Bu tanım, modern çağın replikalarla, çoğaltılmış nesnelerle dolu, özgünlüğün yitirildiği bir dünyaya işaret eder. Çünkü 'kopyalanmak' bir nesnenin özgünlüğünü ve biricikliğini yok ettiği için auranın da yok olması ile sonuçlanır. Bu süreç, kentsel mekanlarda da benzer bir karşılık bulur; kopyalanmış, taklit edilmiş kentsel mekanlar özgün olmaktan çok uzaktır ancak buradaki temel fark bağlam ile ilişkinin varlığıdır. Kentsel mekânda oluşan aura ya da atmosfer bağlam ile sıkı sıkıya bağlıdır ve onun kopyalanması özgün mekânı etkilemez; o aurasını korumaya, sürdürmeye devam eder. Diğer taraftan, kopyalanmış ve başka bir bağlamda replika olarak duran mekânda ise auradan bahsetmek imkansızdır.

Özetlemek gerekirse kent kimliği, kent ruhu, kent aurası gibi tanımlamalar kentleri farklı kılan, diğer kentlerden ayıran ve onların soyut katmanlarının ortaya konması

noktasında ileri sürülen tanımlamalardır (Şekil 4.3). Birbirleriyle benzer ve ayrışan yanları olmalarına rağmen her üç tanımlamanın temelinde 'biriciklik' tanımı yatar; kimlik, ruh ya da aura kentlerin görünmeyen ancak algılanabilen anlamsal katmanlarına işaret ederler.

Şekil 4.3: Kentlerde anlamsal katman olarak kimlik, ruh ve aura (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

4.4 Kentlerin Bilinç Kazanması: Kentsel Hafıza

Kentler, kendilerine has özellikleriyle bir özgünlüğe sahip olur ve diğer kentlerden ayrılırlar. Bu özellikler genellikle kentlerin içinde yaşayan toplumlar tarafından şekillenir ve dolayısıyla kentler toplumların değerler bütününe karşılık gelir. Kimlik, ruh, aura, atmosfer ve karakter gibi tanımlamalarla ele alınan 'özgünlük sağlayan nitelikler' dışında kentlere yön veren ve onları hem uzamda hem de zamanda biricikleştiren bir diğer katman ise kentlerin hafızasıdır. Hafızanın geçmiş ve bugün arasında kurduğu ilişki ve önem Ahmed Hamdi Tanpınar'a göre şu şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır:

> *"Niçin geçmiş zaman bizi kuyu gibi çekiyor? İyi biliyorum ki aradığım şey bu insanların kendileri değildir; ne de yaşadıkları devre hasret çekiyorum (...). Hayır, muhakkak ki bu eski şeyleri kendileri için sevmiyoruz. Bizi onlara doğru çeken bıraktıkları boşluğun kendisidir. Orada izi bulunsun veya bulunmasın, içimizdeki didişmede kayıp olduğunu sandığımız bir tarafımızı onlarda arıyoruz (...). Çünkü bu darüssıla'nın (vatan hasreti, nostalji) kendisi başlıbaşına bir alemdir. Onunla geçmiş hayatın en iyi izahını yapabiliriz (...) ve biraz da böyle olduğu için onun ışığında daha içli, daha kendimiz olan bugünü yaşamamız kabildir" (Tanpınar, 1960, ss. 328-332).*

Tanpınar'ın Beş Şehir kitabında geçmişin 'cezbedici' yanının aslında ne olduğunu sorguladığı bu pasaj, bir nostalji olarak geçmişin ve tarihin aslında bir şekilde bugünü de şekillendirdiğini ve günümüzdeki 'eksikliklerin' aslında yine nostaljik bir bakış

açısıyla geçmişte arandığını vurgular. Tanpınar'ın bu yaklaşımı aslında geçmiş ve bugün arasındaki bağların kopması, yaşamda bir düzensizlik ve insani geçmişe çeken bir boşluk oluşturur. Dolayısıyla, geçmiş zaman ve bugün arasındaki bağların sürdürülebilir olması aynı zamanda hafızanın geleceğe aktarılması ve toplumsal bilincin de kaybolmaması adına önemlidir.

Hafıza, genel anlamıyla elde edilen bilgilerin depolanması ve gerektiği zaman bu bilgilerin çağrılması gibi bir tanıma denk gelse de, onun temel işlevi 'bilinç' oluşturmaktır. Bilinç, insanlarda var olmanın ve benliği oluşturmanın temel şartıdır ve bu kentler için de geçerlidir. Kentlerin geçmişlerini sürdürülebilir kılmaları bir kentsel gelenek ya da kentsel kültür oluşturmalarının, katmanlaşmanın, sürdürülebilir olmalarının ve özgün olmalarının en önemli koşulu bilince sahip olmalarıdır. Bir diğer ifadeyle, bilinç hem toplumların hem kentlerin ayakta durabilmelerini, geçmiş üzerinden bir gelecek kurgulayabilmelerini, bir muhakeme gücüne sahip olmalarını sağlar.

4.4.1 Hatırlama, unutma, amnezi ve karşı-hafıza

Nora'ya göre hafıza "hatırlanması imkânsız olan şeylerin heybetli ve baş döndürücü stoğudur, hatırlama ihtiyacı duyabileceğimiz şeylerin sonsuz listesidir" (Nora, 2006, s.25). Başka bir deyişle, hafızanın temelinde aslında belirli olay ve bilgileri kaydetmek ve hatırlama süreciyle bilgileri çağırabilmek yatar. Diğer yandan, hafızanın bir diğer özelliği bilgileri saklayarak geleceğe aktarmaktır. Hatırlama ise geçmişte kalmış bir bilgi ya da olayın hafızadan çağrılması ve kullanılması olarak ele alınabilir. Halbwachs'a göre bu süreç aslında geçmiş anıların günümüzde yeniden inşası olarak tanımlanabilir (Halbwachs, 1980). Başka bir söylemle, hafıza, insanlarda hatıraların beyinde yeniden yapılandırılarak çağrılma işlemine tekabül eder; dolayısıyla hafıza aslında geçmişin birebir yansıması değil, hatıralarda kalan anıların ve hatırlanmayan detaylar olarak çeşitli boşlukların yapay bir şekilde doldurularak yeniden strüktüre edilmesidir (Assmann, 2015; Connerton, 1989). Bir diğer anlatımla, hafıza, "ister bireysel olsun ister kolektif, şimdiki zaman filtresinden geçen bir geçmiş görüntüsüdür (Traverso, 2009, s.11). Özetlemek gerekirse, hatırlamak her zaman anıların belirli referanslara ve aynı zamanda hatırlanan zamanın normlarına, düşünce yapısına, sosyo-politik ve kültürel durumuna bağlıdır.

Öte yandan, Schudson, hafızanın seçiciliğine vurgu yapar ve hatırlama sürecinin manipülasyon üzerinden ilerlediğini ileri sürer. Dolayısıyla hafıza dış etkenlere bağlı olarak yeniden üretilir, bazı anıların unutulurken bazıları ön plana çıkmaya başlar (Schudson, 2007). Bir başka ifadeyle, hatırlama sürecinde bazı anılar ön plana çıkarken diğerleri geri planda kalır. Suarez-Aruz, hafızanın oluşumunda hatırlama kadar unutmanın ve dolayısıyla amnezinin de önemini vurgular. Ona göre "düşüncelerimiz ve anılarımızın her biri amnezi tarafından şekillendirilip saptırılmıştır" ve "insanlığın yazılı tarihi belleğin olduğu kadar amnezinin de eseridir (Suarez-Aruz, 2007, ss.248-256). Bu tanımlama, hafızanın hatırlama süreçleri kadar unutma süreçleri ile de biçimlendiğini, unutmanın doğal bir gereksinim olduğunu ortaya koyar. Ancak, unutmanın doğal olmayan bir süreç ile de gerçekleşmesi mümkündür ve bu süreç hafıza kaybı ya da amnezi olarak tanımlanır. Amnezi, bir dış etki sonucunda hafızanın belirli bir kısmının ya da tamamının yok olması anlamına gelir. Kısmi amnezi halinde hafızada sınıflandırılmış belirli bilgi bloğu yitimi ortaya çıkarken, total bir amnezi hali hafızanın bütün izlerini siler ve hatırlamak imkansızlaşır.

Diğer yandan, Halbwachs, hatırlamanın bireyselden çok kolektif bir süreç olduğunu düşünür ve kolektif hafıza kavramını ortaya atar. Ona göre, kişiler bireysel olarak hatırlasalar da, bulundukları toplum ya da gruplar çerçevesinde ortak bir hafıza oluşur ve gruplar kolektif bir şekilde hatırlamaya başlar (Halbwachs, 1980). Diğer bir ifadeyle, kolektif hafıza, belirli bir gruba ait bireysel hafızaların toplamını oluşturur. Bu grup, aslında belirli bir toplum ya da kentli olarak da tanımlanabilir. Böylelikle, belirli bir kentte yaşayan insanların kendi değerler sistemine göre ve ortak yaşanmışlıkların getirdiği ortak bilgiler ışığında kolektif bir hatırlama ve hafıza oluşturma sürecine girdikleri söylenebilir. Başka bir söylemle, kolektif hafıza toplumsal grupların kültürlerinin deposu ve taşıyıcılarıdır (Leite, 2009). Kolektif hafızanın şekillenmesi, belirli toplumların bir arada olması, bir arada hareket etmesi, ortak bir geçmişe sahip olmaları ve belirli bir ritüel ya da gelenek bağlamında yaşamaları ile mümkün olur. Bu toplumların oluşturdukları ortak değerler, bireysel olmaktan çok uzaktır ve kolektif bir şekilde hatırlanarak nesiller boyu aktarılan bir bilgi kaynağı halini alır. Bu noktada, kolektif hafıza aslında bireylerin deneyimleri ve değerlerinin bir ortak ürünüdür çünkü bireyler bir toplum içerisinde iken aslında o

toplumun değer ve hafızasına katkıda bulunur ve kolektif hafıza bu süreçlerle şekillenir.

Winter (2006) da kolektif hafıza tanımını ele alırken, aslında bireylerin hatırladığını ancak farklı grupların birlikte hatırlama eylemi içerisinde bulunmaları ile bir' kolektif hatırlama' sürecinden bahsedilebileceğini vurgular; bu bireylerin ölümü ya da ilgilerini kaybetmeleri ile kolektif hatırlama sona erer (Winter, 2006). Ancak bu sürecin tam tersi de mümkündür. Schudson, bireysel ve kolektif hafıza arasındaki ayrıma vurgu yaparken, aslında bireysel hafızanın kısa ömrüne ve kolektif hafızanın 'ölümsüzlüğüne' dikkat çeker (Schudson, 2007); dolayısıyla hatırlamak bireyselden çok toplumsaldır. Çünkü insanın hatırlayabileceği şeyler yalnızca kendi ömrüyle sınırlı iken, ait olduğu topluma ve değerlere ait bilgiler kolektif hafızada erişilebilir olur.

Bu sebeple Rigney, kolektif hafızayı yüzmeye benzetir; suyun üstünde kalabilmek için devamlı hareket gerektiği gibi, kolektif hafızanın sürdürülebilir olması için de sürekli uyarılması gerekir (Rigney, 2008). Bir diğer ifadeyle, hatırlama süreci devam ettiği ve hafıza güncelliğini koruduğu sürece kolektif hafıza varlığını sürdürmeye devam eder ve görece daha hassas ve savunmasız olan bireysel hafızaya göre sürdürülebilir bir yapıya sahiptir. Diğer taraftan Schudson'a göre kolektif hafızanın temel özellikleri sırasıyla 'toplumsal olması', 'seçici olması', 'seçim aşamasını etkileyen süreçlerin varlığı' ve 'her zaman tartışmaya açık olması' olarak özetlenebilir (Schudson, 2007). Bu noktada, Halbwachs gibi kolektif hafızanın altını çizen Schudson, hafızada belirli şeyleri hatırlanırken bazı şeylerin unutulduğuna ve bu seçici sürecin birçok etkene dayandığına vurgu yapar. Dolayısıyla, hafıza gibi kolektif hafıza da bir yeniden yapılanma süreci ile oluşur ve aslında çeşitli etkenlerin devreye girmesiyle manipülasyona da açık olur.

Bu noktada, Halbwachs, kolektif hafıza ve tarih kavramlarının ayrımına dikkat çeker ve her ne kadar benzer görünüyor olsalar da, aralarında büyük bir zıtlık olduğunun altını çizer. Halbwachs'a göre tarih ve hafıza arasındaki en belirgin fark[23], tarihin olaylara uzaktan bakması, yani olay geçtikten sonra ortaya çıkması, kolektif hafızanın

[23] Halbwachs'ın 'The Collective Memory" kitabında tarih ve kolektif hafıza arasındaki farkı ele aldığı alt başlıklardan birisi "Tarih, Olayların Kaydı, Kolektif Hafıza, Geleneğin Deposu"dur. Dolayısıyla bu bölümün başlığı da aslında iki kavram arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

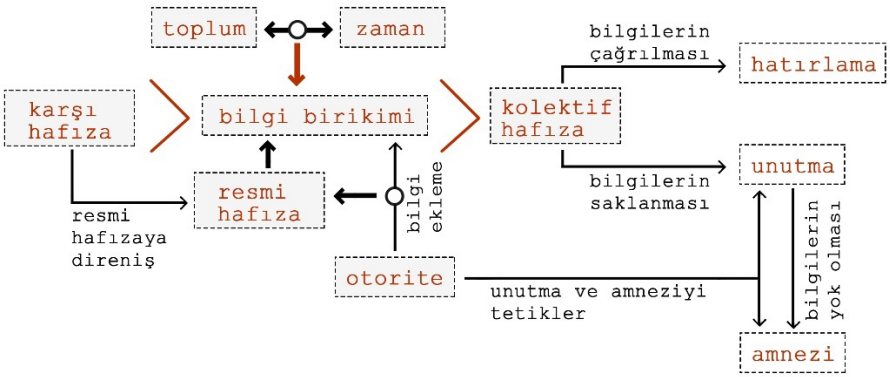
ise sürekli var olması, sürekli canlı tutulması ve hatırlanmasıdır. Tarih aslında farklı bakış açıları ile ele alınıyorsa da evrenseldir ve birdir; öte yandan ne kadar grup varsa o kadar kolektif hafıza vardır (Halbwachs, 1980). Nora'ya göre de tarih ve hafıza eş anlamlı olmaktan çok uzak iki kavramdır; hafıza belirli bir gruba aittir, yaşamın içindendir; tarih ise geçmişte kalan olayların yeniden düzenlenmesidir (Nora, 2006). Başka bir söylemle, kolektif hafıza daha duygusal yapısıyla geleneklere, değerlere ve toplumların 'yaşamları' ile ilgili iken, tarih resmi bir yaklaşıma sahiptir ve toplumsal yaşantıdan çok olaylara ve kırılma anlarına odaklanır. "Hafıza Halbwachs'ın ve Nora'nın vurguladığı gibi gruplara ait ve özgün bir hatırlama aracı iken, tarih evrensel olmakla birlikte aslında yoğun bir kontrol mekanizması ile şekillenen, geçmişe dair bilgilerin dönüşmüş ürünüdür. Çünkü tarih hiçbir zaman gerçekte yaşanmış olaylarla bağlantılı değildir. Tarih aslında geçmişin toplumun istekleri doğrultusunda ve güncel doğrulara göre yeniden üretilmesidir" (Abdula, 2019, s.45). Bu noktada, tarihin yönlendirilmesi, toplumun isteklerinin dışında, otoritenin kurduğu anlatımla doğru orantılıdır denilebilir. Çünkü tarihi toplumlar benimsese de dönüştüren ve belirli bir bakış açısına göre düzenleyen unsur her zaman otoriteler olmuştur.

Bu bağlamda, Edward Said (2000), dünyanın çeşitli yerlerinde, hafızanın otorite tarafından 'yeniden üretilmesi'ni, 'hafızanın icadı' olarak tanımlar. Bu süreçte anıtlar başta olmak üzere, toplumların kültürü, geçmişi, seremoniler, ritüeller, toplumsal sınıf farkları ve gelenekler 'hükmeden' ve 'hüküm edilen' için yeni bir kült oluşturmak, otoriteyi sağlamak ve insanları bir araya getirmek için 'yeniden icat edilir' (Said, 2000). Dolayısıyla, otorite belirli bir amaç doğrultusunda yeni değerler, mitler ve anlatılar empoze eder ve hafıza sürekli yeniden şekillenir. Said'e göre "geleneğin icadı, ulusal geçmişin belirli parçalarını manipüle ederek, diğerlerini bastırarak ve tamamen işlevsel bir şekilde yükselterek kolektif hafızayı seçici bir şekilde kullanma yöntemidir. Bu nedenle, hafıza mutlaka otantik değil, daha çok faydalıdır" (Said, 2000, s.179). Bu yeniden şekillendirilmiş hafıza otoriteye fayda sağlar ve toplumlarla birlikte tarih belirli bir kurumun tekeline girer.

Diğer yandan, Tanyeli (2020) de, otoritenin belirli değerleri dayatmasına karşı çıkar ve hayatın her alanında (okullar, anıtlar, adalet sarayı) belirli bir ideolojinin ve kimliğin sürekli vurgulanmasını 'ideolojik şiddet' olarak tanımlar. Bu şiddet, otoritenin belirli bir kimliği ya da etnisiteyi vurgulaması ve gündelik yaşamın merkezine koymasıyla sürekli artar. Ancak, Tanyeli'ne göre "her birimizin ne

olduğumuza kendimizin karar vermekte özgür olduğumuz biçiminde bir temel insan hakkımız olmalıdır" (Tanyeli, 2020, s.361). Başka bir deyişle, toplumlara dayatılan düşünce ve ideolojilere karşı koymak, hem manipüle edilen tarihin tekelinden çıkmak hem de insani bir hakkı savunmak olarak değerlendirilebilir.

Bu doğrultuda, tarihin aslında güvenilir olmaktan uzak olduğunu söylemek mümkündür. Otorite, istenmeyen bilgileri, değerleri ve kültürleri göz ardı ederek, tarihi yeniden yazar ve aslında 'gerçek' ve 'kurgu' birbirine girer. Gerçek bilgilerin korunup saklanması ise, tarihin dışında bir anlatıyı gerektirir. Bu noktada, Foucault, 'karşı-hafıza' kavramını ortaya atar. Foucault'nun öne sürdüğü karşı-hafıza kavramı, aslında resmi tarihe bir başkaldırış olarak değerlendirilebilir (Foucault, 1977). Karşı-hafıza, üstü örtülen ve göz ardı edilen gerçekler üzerinde durarak otoritenin baskısı ve yönlendirmesi ile şekillenen resmi tarihin karşısında durur. Başka bir deyişle, karşı-hafıza, resmi tarihi tartışmaya açar ve otoritenin hafıza bağlamında oluşturmuş olduğu dominasyonu yıkmaya çalışır (Satır, 2021). Dolayısıyla, karşı-hafıza aslında ana akım medya ve otoritenin oluşturmuş olduğu tarihin aksine, 'gerçek' tarihi ortaya koyma gayesi taşır ve bu doğrultuda bastırılmış ve unutulmuş bilgilerin yeniden öğrenilmesi ve yeniden oluşturulması sürecine dayanır (Şekil 4.4).

Şekil 4.4: Kolektif hafızanın oluşumu: hatırlama, unutma, karşı-hafıza ve amnezi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

4.4.2 Kolektif hafızanın mekansallaşması ve kentsel hafıza

Halbwachs, hatırlamanın ve hafızanın fiziksel mekân ile ilişkisine değinir ve ona göre fiziksel çevre ve hafıza bir etkileşim halindedirler; hafıza belirli mekanlarda vücut bulurken mekanlar da hafızayı etkiledikleri gibi koruma ve aktarma işlevine soyunurlar. Halbwachs'a göre "fiziksel çevremiz bizim ve başkalarının 'damgasın' taşır" ve aynı zamanda geçmişi yakalamak ancak fiziksel çevre üzerinden mümkündür

(Halbwachs, 1980, s.128). Bir diğer ifadeyle, mekanlar aslında geçmişe açılan birer kapı görevi görür ve geçmişin günümüzde deneyimlenebilmesini sağlayan yegâne iletişim yöntemleridir. Dolayısıyla, "her kolektif hafıza mekânsal bir çerçevede vücut bulur" (Halbwachs, 1980, s. 140). Assmann da hatırlamanın fizikselliğe ve zamansallığa ihtiyaç duyduğunu ve bu sebeple belirli bir zamana ilişmek ve belirli bir konumda mekansallaşmak istediğini öne sürer. Mekân, hatırlama ve hafızanın oluşumu noktasında kritik bir öneme sahiptir; "hatıralar aynı şekilde yaşanan bir mekâna dayanırlar. (…) Kendini grup olarak sağlamlaştırmak isteyen her topluluk sadece içsel iletişim biçimlerinin sahnesi olarak değil, aynı zamanda kimliklerinin sembolü ve hatıralarının dayanak noktası olarak bu tür mekanları yaratmak ve garanti altına almak ister" (Assmann,2015, s.47).

Diğer taraftan, Lynch, belirli bir fiziksel çevrenin "geçmiş deneyimlerin hatırasıyla algılanabilir" olduğunu düşünür (Lynch, 2018, s.1) ve bu sebeple fiziksel çevrenin üstlendiği sosyal rollerden birisi kolektif hafıza ve semboller için bir altlık oluşturmaktır (Lynch, 2018). Bir başka söylemle, kolektif hafıza fiziksel çevre üzerinden somutlaşır ve varlığını sürdürür. Fiziksel çevre tanımını bir adım ileri götüren Zeynep Aygen, tarihi yapıların kolektif hafıza ile kurdukları güçlü ilişkiye değinir. Aygen'e göre "tarihi yapılar, bir toplumun kolektif hafızasının en bariz ve görünür varlıklarıdır" (Aygen, 2013, s.45). Dolayısıyla, tarihi yapılar kolektif hafızayı temsil eder ve hafızanın kentlerdeki karşılıklarından birini teşkil ederler.

Öte yandan, fiziksel çevre ve kolektif hafızanın birbirlerini dönüştürme gücüne parmak basan Halbwachs'a göre gruplar çevreyi dönüştürmekle kalmaz, çevreye uyum da sağlarlar; grupların her safhasının mekânsal olarak karşılığı varken, yerin de her detayının gruptakiler için bir anlamı vardır (Halbwachs, 1980). Bir başka deyişle, mekanlar grupların hafızasını somutlaştırırken onları dönüştürmeye de başlarlar. Bu tanımdaki gruplar bir kentte yaşayan toplum olarak ve mekân da kent olarak ele alındığında, kolektif hafızanın kentlerle doğrudan bir etkileşimde olduğu çıkarımı yapılabilir. Diener&Hagen, bu etkileşimin dönüştürücü gücüne işaret eder; "kent aynı anda neyin kurtarılacağına ve neyin terk edileceğini, neyin inşa edileceğine ve hangi tarzda inşa edileceğine, neyin anılacağına ve neyin en iyi şekilde unutulacağına karar vermek için hem bir mekân hem de bir araçtır" (Diener&Hagen, 2019, s.12). Diğer bir deyişle, kentler kolektif hafızanın mekânsal karşılığı olarak onları temsil etmenin yanı sıra, kolektif hafızanın şekillendirilmesinde de rol oynarlar. Bu bağlamda, kentlerin

kolektif hafızayı yansıtma, kolektif olarak hatırlama ve hafızayı geleceğe taşımadaki rolünün önemine vurgu yapmak gerekir. Kentler, çeşitli kentsel mekanlar ve yapıları vasıtasıyla geçmiş ve şimdiki zamanın birlikte algılanabilir olduğu yerlerdir ve kentlerin bu özelliğini ele alan Pallasma bu süreci şöyle açıklar:

> *"Binalar ve şehirler zamanın araçları ve müzeleridir. Tarihin geçişini görmemizi ve bireysel yaşamı aşan yaşam döngülerine katılmamızı sağlarlar. Mimarlık bizi ölülerle ilişkiye geçirir; binalar aracılığıyla bir Ortaçağ sokağının telaşını hayal edebilir, katedrale yaklaşan heybetli bir tören alayını tasavvur edebiliriz. Mimarlığın zamanı alıkonulmuş bir zamandır; en büyük binalarda zaman sapasağlam durur. Karnak'taki Büyük Sütunlar'da zaman hareketsiz ve zamansız bir şimdide donmuştur. Bu devasa sütunlar arasındaki mekanlarda zaman ve mekan ebediyen birbirine kilitlenmiştir; madde, mekan ve zaman kaynaşarak tek bir temel deneyime, var olma duygusuna dönüşür" (Pallasma, 2016, s.65).*

Pallasma'nın şiirsel anlatımı, aslında binalar üzerinden geçmişin okunabilmesine vurgu yapar ve zamanın belirli mekanlarda donduğunu ileri sürer. Diğer bir deyişle, binalar ve mekanlar somut ve fiziksel duruşlarıyla geçmiş bilgileri, geçmişin izlerini, ruhunu, yaşanmışlıkları vücutlarında barındırırlar. Dolayısıyla, binalar, mekanlar ve çeşitli öğelerden oluşan kentler de bütün bu geçmiş izlerin ve hatıraların toplu bir şekilde fizikselliğe bürünmesi olarak ele alındığında, kentsel hafıza tanımı ortaya çıkar.

Crinson'a göre kentsel hafıza, kentin fiziksel peyzajı ve nesneler bütünü ile geçmişin hatırlanmasını sağlayan, çeşitli izlerle geçmişi somutlaştıran bir olgudur (Crinson, 2005). Wang da benzer bir yaklaşımla kentsel hafızayı kentlerin gelişim sürecini yansıtan kolektif hafıza olarak tanımlar ve kentlerdeki çeşitli sembolik yapıların onu sürekliliğini temsil ettiğini düşünür (Wang, 2016). Hafıza sayesinde ortaya çıkan bu süreklilik kentin geçmiş ve geleceği arasında bir bağ oluşturur ve Rossi kentlerde oluşan hafızayı "kentlerin bilinci" olarak tanımlar (Rossi, 1982, s.131).

Bu bilinç kentteki yaşanmışlıkları, tarihi, toplum ve fiziksel mekân arasındaki etkileşimleri, hatıraları, hatırlamaları, unutmaları, değerlerin birikimini ve aktarımını temsil eder. Başka bir söylemle, kentsel hafıza kolektif hafızanın maddi olarak karşılığını bulması, zaman içinde çeşitli unsurlar çerçevesinde yoğurulması, kültür filtrelerinden geçmesi ve damıtılması ile oluşur; böylelikle kentsel hafıza aslında bir hafıza deposu olarak kentlerin hatırlamaları noktasında bir beyin görevi görür. Diğer

yandan, Wang, kentsel hafızanın toplumsal fonksiyonlarına değinir ve Wang'a göre "yerel bir olgu olarak kentsel hafıza, yerel ve toplumsal tarihin derinliklerine kök salar, böylece kişisel duygular ve toplumsal çevre tarafından oluşturulur ve nihayetinde yerler ve insanlar için güçlü bir bağ işlevi görür" (Wang, 2016, s.4). Bir başka ifadeyle, kentsel hafıza hatırlamanın dışında kent ve kentli arasında kurulan ilişkiye de aracı olur.

Öte yandan, Rossi kentsel hafıza tanımına yer ve kolektif hafıza arasındaki ilişki üzerinden yaklaşır. Rossi kolektif hafızayı kentleri şekillendiren ve karmaşık kentsel yapıya öncülük eden temel unsur olarak tanımlar ve Rossi'ye göre:

> *"Kentin kendisinin, içinde yaşayanların kolektif hafızası olduğu ve hafıza gibi nesneler ve yerlerle ilişkilendirildiği söylenebilir. Kent, kolektif hafızanın locus'udur. Locus ve kentli arasındaki bu ilişki daha sonra hem mimari hem de peyzaj açısından kentin baskın imajı haline gelir ve belirli eserler hafızasının bir parçası haline geldikçe yenileri ortaya çıkar (Rossi, 1982, s.130).*

Dolayısıyla, kentli ve yer çerçevesinde ortaya çıkan etkileşim kentleri şekillendiren temel süreci tanımlar ve kent bu süreçte kolektif hafızanın temsilcisi görevini üstlenir.

Öte yandan, "Yıkarak Yapmak: Anarşist Bir Mimarlık Kuramı İçin Altlık" kitabında yer ve hafıza üzerinden ilerleyen 'yerin hafızası' tanımının insan üzerinden bir analoji ya da yerin "içkin tarihselliği" üzerinden yapıldığını düşünen Tanyeli, birinci tanımı "saçma bir metafor" olarak ele alır; ikinci tanım bağlamında ise tarihin toplumsal üretim olması dolayısıyla yerle ilişkisinin olmadığını ve neticede kentin hafızasının olmadığını ileri sürer (Tanyeli, 2020, s.273). Radikal bir bakış açısı olarak yorumlanabilecek bu tanımlamaların yanı sıra, Tanyeli, yıkmak ve yapmak arasında bir bağıntı olduğunu, eskinin yerine gelen yeninin bağlamı hiçe saymadığını ve yeninin aslında eskinin yaratmış olduğu bağlamla etkileşime girdiğini söyler; dolayısıyla yeni eskiye 'koşullanmıştır' ve 'mutlak yeni' diye bir şey yoktur (Tanyeli, 2020).

Bu yaklaşım, ilk tanımlamanın aksine yerin özgünlüğüne, geçmişin hatırlama gücüne ve dolayısıyla hafızaya işaret eder. Bu doğrultuda, hafıza, Tanyeli'nin tanımladığı şekilde katı ve dikte edici bir olgu olmaktan çok, 'eski'nin değerlerinin ve kalıntılarının (eğer varsa) geleceğe yön vermesi ve belirli bir konumun bilinç kazanarak yere dönüşmesi olarak ele alınabilir. Ancak hafıza hiçbir zaman Tanyeli'nin de kitabında vurguladığı gibi geçmişin 'zombileri' olarak ele alınmamalı; aksine hafıza bir toplumun ve belirli bir yerin bilinci, kültürel değerlerin yansıması olarak

değer görmelidir. Modernist yaklaşımın kentleri yeniden yapma girişimi karşısında Benjamin de geçmişe önem atfeder ve ona göre "şimdiyi kurtarmanın tek yolu, tarihsel açıdan kalıcı yerlerin bastırılmış gizli gücünü geri kazanmaktır" (Elliot, 2022, s.172). Dolayısıyla, kentsel hafızanın ayakta tutulması, şimdiyi ve geleceği koruma altına alma noktasında kritik bir öneme sahiptir. Aksi halde, 'eski'nin bilgisini tamamen hiçe saymak, kentleri ve toplumları bir bilinçsizliğe doğru iter, amneziler çoğalır ve özgünlük yok olur.

4.4.3 Hafıza mekanları; kasıtlı, kasıtsız ve karşı-anıtlar

Kentsel hafıza, kent ve geçmiş, kentli ve kolektif hafıza arasında bağ kuran birçok öğenin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu öğelerden birisi, ilk olarak Pierre Nora'nın tanımlamış olduğu 'hafıza mekanları'dır. Nora, somut ve soyut kültürel miras değerlerinin hafızayı aktarma ve koruma noktasında önemine vurgu yapmış, anıtlar, mezarlar, tarihi yapılar dışında ritüeller, bayramlar gibi etkinlikleri de hafızanın temsilcileri olarak tanımlamıştır. Nora'ya göre hafıza mekanlarının temel işlevi "zamanı durdurmak, unutma işini engellemek, nesnelerin durumunu tespit etmek, ölümü ölümsüzleştirmek, somut olmayanı (…) göstergelerin en azı içinde anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde somutlaştırmak"tır ve her zaman dönüşebilme potansiyelini barındırırlar (Nora, 2006, s.32). Nora'nın bu tanımı, hafıza mekanlarının aslında kentlerde geçmişe yolculuğu mümkün kılan mekanlara işaret eder. Başka bir deyişle, hafıza mekanları, hatıraların ve anıların iliştiği mekanlardır.

Lynch, kent ve kentli arasındaki ilişkiye vurgu yapar ve ona göre "her bir kentlinin kentin bazı kısımlarıyla uzun bir münasebeti olmuştur ve ona ilişkin kendi imgesi hatıra ve anlamlarla yüklüdür" (Lynch, 2018, s.1). Ancak, Lynch'in deyimiyle kentlerin bazı 'kısımları' yalnızca bireysel değil, kolektif olarak anlamların yüklendiği ve geçmişin hatırlandığı yerlerdir ve bu yerler hafıza mekânı olarak tanımlanırlar. Hafızanın mekân ile sıkı bir bağa sahip olduğunu vurgulayan Nora'ya göre "hafıza mekanları anımsadığımız şeyler değil, fakat hafızanın mayalandığı yerlerdir, geleneğin bizzat kendisi değil onun laboratuvarıdır (Nora, 2006, s.12). Başka bir söylemle, hafıza mekanları hafızanın oluştuğu, geliştiği ve yapılandığı mekanlardır.

Öte yandan, kentlerde hafızayı temsil eden ve aynı zamanda kentsel hafızayı teşkil eden diğer ögelerden birisi ise anıtlardır. İngilizce'de anıt sözcüğünün karşılığı olan 'monument', Latince'de "hatırlatan şeyler" ve "aktarılması gereken şeyler" anlamına

gelir ve Giedion'a göre "anıtsallık, insanların içsel yaşamlarını, eylemlerini ve sosyal anlayışlarını ortaya koyan sembollere sahip olma konusundaki sonsuz ihtiyacından kaynaklanır" (Giedion, 1994, ss.552-553). Bir başka deyişle, anıt aslında hatırlanmak ya da bazı amaçlar uğruna hatırlanması gereken şeylerin somut bir noktaya işlenmesi olarak tanımlanabilir. Çünkü bir yere anıt yapmak, aynı zamanda uzun süreli bir hafızayı güvenceye almanın yollarından birisidir (Rigney, 2008). Yanı sıra, anıtlar ve kültürel miras belirli grupların kimliklerini yansıtan kültürel temsil öğeleridir (Leite, 2009) ve bu özellikleriyle tarih boyunca farklı medeniyetlerin hafızası anıtlar vasıtasıyla korunmaya çalışılmış, anıtlar birçok önemli olayın tanığı ve temsilcisi olmuştur. Bir anıtın belirli bir kültüre dair değerleri nasıl yansıttığını Stonehenge örneği üzerinden ele alan Tuan (2001), bu tür anıtların "genel ve özgül anlamlar barındırdıklarını" ve "özgül anlamların zamanla değişmesine karşın genel anlamların sürdüğünü" düşünür (Tuan, 2001, s.164). Dolayısıyla, anıtların taşıdıkları genel ya da ilk anlam kültürel dönüşümlere rağmen korunur ve yansıtılmaya devam eder.

Diğer taraftan, anıtların tarihsel süreçteki rolüne odaklanıldığında, anıtların belirli bilgileri, gücü, otoriteyi, başarıları, önemli kişileri unutmamak, verilen değer ve önemi vurgulamak ve geleceğe aktarmak için inşa edildikleri görülür. Anıtların ilk işlevi ya da anlamı, tanrıları simgelemek, insanlar ve ruhani dünya arasında köprü kurmak ve kutsal alanları işaretlemektir. Antik Yunan'da anıtlar, toplumsal yaşamda çok az kullanılırken yalnızca tanrılar uğruna yapılmıştır (Giedion, 1994). Sonrasında ise Antik Mısır ya da Mayalar örneklerinde görüldüğü üzere daha ihtişamlı anıtlar, medeniyetlerin gücünü ve aynı zamanda otoriteleri simgelemiştir. Diğer taraftan, tapınaklar, kiliseler gibi kutsal yapılar da görkemli yapıları ve duruşlarıyla anıtlaşmış, günümüzde işlevlerinden çok, anıtsal yapılarıyla ön plana çıkmaktadırlar. Yakın tarihe bakılacak olursa, özellikle dünya savaşları, uzun bir uykuya dalmış olan anıt kültürünü yeniden ayağa kaldırmış, toplumsallığı ve kimliği güçlendirmek için çeşitli olay ve kahramanların adına anıtlar yapılmıştır. Ancak yeni dünya düzeninde anıtlar tarihi manipüle etmek, 'istenen bilgileri ulaştırmak', belirli düşünce ve ideolojileri bastırmak için de kullanılmıştır.

Lefebvre'e (2017) göre anıtların iki yönü vardır; biri baskıcı ve sömürgeci yönü, diğeri ise "tasarlamanın ve tahayyül etmenin mümkün olduğu tek kolektif (toplumsal) yaşam yeri" olmasını sağlayan birleştirici yönüdür (2017, s.25). Birinci yönü, otoriteler tarafından belirli bir amaç için kullanıldığında baskın gelir ve anıtın temel görevi

belirli bir ideolojiyi, gücü ve düzeni yansıtmaktır. İkinci durumda ise, anıtlar onlara biçilen işlevi, yansıttıkları kültürü de aşarak yeni bir durum, "bir aşkınsallık, bir başka yer meydana getirir (Lefebvre, 2017, s.25). Bu noktada, anıtlar yapılış amaçlarına ya da kazandıkları anlama göre aslında kasıtlı, kasıtsız ve karşı-anıt olarak üç başlık altında tanımlanabilir.

Öncelikle Riegl, anıtları 'kasıtlı' ve 'kasıtsız' anıtlar olarak ikiye ayırır; kasıtlı anıtlar belirli bir amaca hizmet etmek için inşa edilirler; kasıtsız anıtlar ise herhangi bir olayı anma amacı ile yapılmamış ancak taşıdıkları değer sebebiyle anıtlaşmış yapılardır. Bu noktada devreye zaman mefhumu girer; kasıtlı anıtlar zaman ile mücadele halindedirler ve zamana direnerek güçlerini kaybetmemeye çalışırlar; öte yandan kasıtsız anıtlar ise zaman geçtikçe değer kazanırlar. "Yaş, nesneyi bir anıt olarak tanımlayan işaret olur (Arrhenius, 2013'te alıntıladığı gibi, s.52). Dolayısıyla, kasıtlı ve kasıtsız anıtlar yapılış amaçlarına göre büyük farklılıklar gösterir. Kasıtsız anıtlar, doğaları gereği anıt yapmak için yapılmamış, zamanla anıtsal bir hal almış ve anıtlaşmış yapılardır. Lynch, "dikkat çekici özelliği olmayan gerçek bir şey"in "uzun süreli aşinalıklar sonrasında hafızada kimlik ve yapı" kazanabileceklerini düşünür (Lynch, 2018, s.7). Bu tanım, aslında kasıtsız anıtlar tanımına karşılık gelir ve Lynch'in vurguladığı gibi kasıtsız anıtları değerli kılan 'uzun süreli aşinalığa' yol açan zamansal katmandır. Kentin belirli mekanları ya da yapıları inşa edilişleri sırasında anlam barındırmasalar da zamanla anlam kazanırlar.

Diğer taraftan, zamana meydan okuyan bu yapı veya mekanlar, 'eski' ve 'tarihi' olmaları sebebiyle de değerlenir ve anıtlaşırlar. Yanı sıra, bazı kasıtsız anıtlar zaman içerisinde anlam dönüşümüne de uğrarlar. Bevan'a göre günlük yaşamın parçası haline gelmiş yapıların savaşlarda yıkıldıktan sonra yeniden yapılmaları, onları 'kasıtsız anıtlar'dan, kendilerini yıkan olayların 'kasıtlı anıtlar'ına dönüştürür (Bevan, 2016). Dolayısıyla, bir yapının yıkılış nedeni, onun yapılış sürecinde yeni anlamlara bürünmesine yol açar ve 'kasıtsız anıtlar' ya da herhangi bir anlam barındırmayan yapılar, 'kasıtlı anıtlar'a dönüşürler.

Öte yandan, anıtların büyük bir çoğunluğu kasıtlı anıtlar sınıfına girer. Bu anıtların özellikle otoriteler tarafından belirlenmiş çeşitli amaçları, mesajları ve misyonları vardır. Başka bir ifadeyle, bu anıtların önceliği çevresine bazı işaretler yaymaktır. Bu bağlamda, bir mekânın önce insanlar için 'üretildiğini' sonrasında ise 'okunabileceğine' vurgu yapan Lefebvre, bazı durumlarda bazı mekanları oluşturulma

amaçlarının okunmak olduğunu ve "okunmak için yaratılmış (üretilmiş) mekan, mekanların en düzenbazı, en hilecisi olabilir" (Lefebvre, 2016, s.163). Bu mekanlara en iyi örnek ise kasıtlı anıtlardır; belirli bir amaca hizmet eden ve belirli bir ideolojiyi, düşünceyi yaymaya çalışan anıtlar, aslında tarihsel anlatıda bir illüzyon yaratırlar.

> *"Anıtsallık her zaman okunur bir kesinlik dayatır; istediği şeyi söyler; daha fazlasını gizler. Siyasal, askeri, en uç örneğinde faşist olan anıt, güç istencini ve iktidarın keyfiliğini, kolektif irade ve düşünceyi ifade etme iddiasındaki işaret ve yüzeylerin altında barındırır. Aynı zamanda da hem olasılığı hem zamanı gizler" (Lefebvre, 2016, ss.163-164).*

Lefebvre'ün bu tanımı, belirli otoritelerin kendi dünya görüşlerini ve tarihin kendileri tarafından onaylanmış versiyonlarını yansıtmak amacıyla ürettikleri kasıtlı anıtların temel amacını anlama noktasında değerlidir. Diğer taraftan, Assmann'da otoritenin bu yönelimine vurgu yapar ve ona göre otorite olarak hükümdarlar her zaman hatırlanmak isterler ve bu sebeple geçmişin dışında geleceği de etkileri altına almaya uğraşırlar; 'iktidar kendisine geriye yönelik meşruluk ve ileriye yönelik ebedilik kazandırır" (Assmann, 2015, s.79). Böylelikle hem geçmiş ile ilgili hak iddia edebilirler hem de gelecekte de unutulmamaya çalışırlar. Bu anlamda, kasıtlı anıtlar aslında yoruma dayalı politik kaynaklardır (Owen, 2004) ve Nietche'nin deyimiyle "iktidarın iradesinin damgası" olarak tanımlanabilirler (Bevan, 2016'da alıntıladığı gibi, s.25).

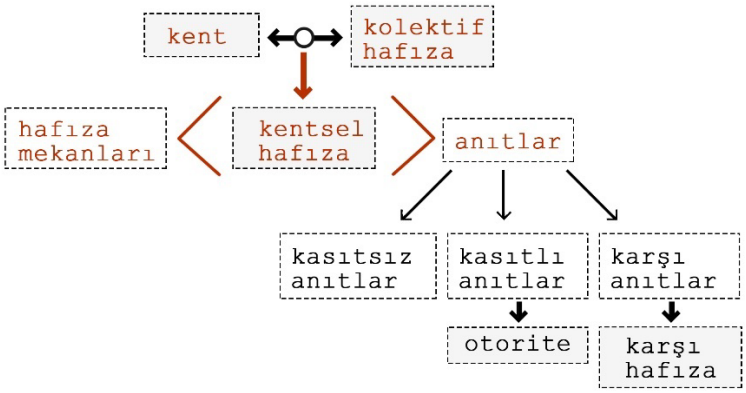
Diğer yandan, yoruma yer bırakmadan belirli bir mesaj kaygısı taşıyan anıtların hegemonyasını kırma noktasında karşı-anıtlar yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Karşı-anıtlar, geleneksel anıtların aksine, zor okunabilen, doğrudan bir mesaj vermeyen anıtlardır. Onlar geleneksel anıt yaklaşımına karşı çıkar ve çok anlamlı yapılarıyla aslında bir 'anma' eylemine, sorgulamayı ve yorumlamayı dahil ederler (Krzyżanowska, 2015). Yorumlamaya açık olmaları, karşı-anıtları daha 'yumuşak'laştırmış, topluma yaklaştırmış ve üstü örtülen konuların da unutturulmamasını sağlamıştır. Bu bakımdan karşı-anıtlar, aslında özünde dikte edilen düşüncelere direnişi sembolize ederler ve unutulan, unutturulmaya çalışılan, susturulan noktalara parmak basmaya çalışırken reddedilen ve ihmal edilen konuları yeniden canlandırmayı amaçlarlar (Krzyżanowska, 2015).

Son olarak, ister kasıtlı ister kasıtsız olsun, zaman faktörü, anıtların taşıdıkları anlamın yitimini ya da dönüşümünü de mümkün kılar. Değişen dünya görüşü, toplumsal erozyon gibi gelişmeler birçok şeyi değiştirdiği gibi anıtların taşıdıkları anlamı da

değiştirir. Bu bağlamda, Silva, kentin anlamını yapılandırmaya çalışırken, anıtların tarihsel hatıraları yansıtma güçleri noktasında bir sorgulamaya gider. Silva'ya göre yaşanan dönüşümlerden sonra anıtların özgün anlamlarını taşımaları, onların korunmasıyla doğru orantılıdır (Silva, 2012). Silva'nın parmak bastığı durum tarih boyunca dünyanın her noktasında sürekli tekrarlanan bir süreçtir; belirli kentsel mekanlar belirli toplumların kültürel değerlerine göre şekillenmiş ve onların birikimlerini ve kültürünü yansıtmıştır. Sonrasında dönüşen kentler ve toplumlarla, göç, savaş, iktidar sonucunda aynı mekanlar ya da anıtlar artık ya geçmişin 'istenmeyen' düşüncelerini yansıtan ve yeni topluma 'musallat' olan birer kentsel mekâna dönüşmüş, ya da çok açık bir sembolik değerleri yoksa taşıdıkları anlamlar unutulup gitmiş ve dönüşüme uğramıştır.

Ancak bu durum, o anıtların ya da kentsel mekanların artık değer taşımadıklarını göstermez. Onlar, birileri onları hatırlayıncaya dek, geçmişin tanıkları olarak kentsel ve kolektif hafızanın bir parçası olmaya, kentin geçmişi ve geleceği için değer taşımaya ve vazgeçilmez olmaya devam ederler. Anıtların bu amansız direnişine Lefebvre de değinir ve ona göre anıtlar toplumların aidiyet hissettikleri ve onların özelliklerini yansıtan "kolektif bir aynadır" (2016, s.233). Tam da bu sebeple bir toplumu yeryüzünden silmek isteyen saldırılar, anıtları hedef alır. Ancak "en güzel anıtlar kalıcı görünümleriyle kendini ortaya koyarlar; devasa bir duvar, ezeli göründüğü için, zamandan kaçtığı için anıtsal güzelliğine erişir. Anıtsallık ölümü aşar; sonuç olarak, kimilerinin "ölüm itkisi" diye adlandırdığı şeyi de aşar (Lefebvre, 2016, s.233). Ölümü aşan anıt, üzerine kazınmış düşünce ve anlamları, tamamen yok oluncaya dek bağlamına yansıtmaya devam eder.

Bu bağlamda, hafıza mekanları, kasıtlı ve kasıtsız anıtlar ve karşı anıtlar hepsi belirli bir dönemi ve belirli olayları, düşünceleri yansıtırlar. Bu yapı ya da mekanlar kolektif hafızada bir şekilde yer bulur ve aslında hafızayı yansıtma güçleriyle kentsel hafızayı da şekillendirmeye başlarlar. Bazı yapılar zamanla anıtlaşırken, diğerleri yapılış amaçları doğrultusunda sürekli bir anlam taşır ve anıt olarak tahayyül edilerek yapılırlar. Dolayısıyla kentsel hafıza hem kasıtlı hem kasıtsız hem de karşı anıtlarla doludur ve hafıza mekanları ile birlikte bütün bu öğeler kolektif hafızanın fiziksel yansıması halini alırlar (Şekil. 4.5).

Şekil 4.5: Kolektif hafıza ve kentsel mekan üzerinden kentsel hafızanın oluşumu: hafıza mekanları ve anıtlar (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

4.5 Bölüm Sonucu: Kentleri Okuma Yaklaşımları

Kentlerin incelenmesi ve belirli bir sistem içerisinde ele alınması noktasında çok sayıda çalışmadan bahsetmek mümkündür. Bazı çalışmalar kentlerin fiziksel yapısına, okunabilirliğine ve işaretlerine yoğunlaşırken, diğerleri kentleri toplumsal yapıdan ayrı tutmamış, kentlerin barındırdıkları anlamlara yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalardan birisi Kevin Lynch'in kentlerin 'okunabilirliğini' ve 'imgelenebilirliğini' tartışmaya açtığı öncü çalışmasıdır.

Kenti sistematik bir şekilde ele alan ve kenti oluşturan öğeleri işlev ya da algılanma durumlarına göre belirli alt gruplara ayırmaya çalışan Lynch, kent kimliğini tanımlamaya çalışırken aslında kentin fiziksel öğelerinin kategorize edilmesinin önünü açmıştır. Lynch'e göre kent imgesinin bileşenleri sırasıyla kentte parçaların bütünlerle ilişkisini kuran 'yollar' (yaya yolları, kanallar, demiryolları, sokaklar, toplu taşıma alanları), kentte iki farklı bölge arasında sınır teşkil eden ve sürekliliği bölen 'kenarlar' (demir yolları, kıyılar, duvar veya su öğeleri), farklı algılanabilen ve ortak bir karakteristik özelliği yansıtan 'bölgeler', kentlerde farklı aksların kesişimi ya da bazı aksların kesintiye uğradığı stratejik noktalar olarak da tanımlanabilecek olan 'düğüm/odak noktaları' (kavşaklar, kapalı veya açık meydanlar, toplanma alanları) ve kolay tanınabilir referans noktaları olarak 'işaret ögeleri' (kuleler, kubbeler, yükseltiler) şeklinde tanımlanabilir (Lynch, 2018). Ancak tüm bu bileşenler ölçeğe göre farklı anlamlar barındırabilir ve birbirlerinin yerine geçme potansiyelini de barındırırlar. Dolayısıyla, Lynch'in öne sürdüğü bu yaklaşımda, kenti şekillendiren öğeler arasındaki çizgi aslında bulanıktır. Yollar, kenarlar, bölgeler, odak noktaları ve

işaret ögeleri kesin çizgilerle ayrılmaz; kimi durumlarda yollar kenar olarak algılanabilirken, başka bir durumda bir odak noktası işaret ögesi vazifesi görebilir. Dolayısıyla, Lynch'in asıl amaçladığı şey, öncelikle karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahip olan kentlerin belirli alt başlıklar altında toplanması ve bu doğrultuda incelenmesidir.

Diğer yandan, 'kent ağaç değildir' -A City is not a Tree- çalışması ile Christopher Alexander kentleri doğal ve yapay kentler olarak ayırır. Bu ayrım, kentleri tanımlama ve inceleme noktasında yeni bir bakış açısı yaratır. Alexander'a göre karmaşık bir yapıya sahip olan kentler, çok sayıda farklı nesne, olay veya durumun bir araya gelmesiyle şekillenir. Bu öğeler insan, ev, bahçe, hatta kentlerin altyapı sistemleri olabilir (Alexander, 1965). Kenti ve kent yaşamını oluşturan her şey kentleri şekillendiren bir unsurdur. Ancak bu öğelerin bir araya gelme şekilleri kentlerden kentlere farklılık gösterir. Alexander bu öğelerin bir araya geliş şekillerini de 'ağaç' ve 'yarı kafes' sistemleri olarak tanımlar; ağaç sistemli kentler yapay kentleri, yarı kafes sistemli kentler ise doğal kentleri tanımlar (Alexander, 1965). Ağaç sistemlerde her öge diğer ögeyle bir kez eşleşebiliyorken, yarı kafes sistemde öğeler arasında çok sayıda farklı birleşme yolu bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yarı kafes sistem çok farklı olasılıkların aynı anda bir araya gelmesini, kentlerde farklı öğelerin katmanlaşmasını ve doğal bir yapının oluşmasını sağlarken; yapay kentlerde üst üste gelme ya da çakışma sayısı çok azdır ve Alexander'a göre yapay kentler "kentlere özgü özsel bileşenlerden yoksundur" (Karatani, 2021, s.71). Alexander'in örneği üzerinden yola çıkıldığında, 20 kümeli bir ağaç sistemin alt küme sayısı 19 iken, yarı kafes sistemin alt küme sayısı bir milyondan fazladır (Alexander, 1965). Dolayısıyla, yarı kafes sistem sonsuz olasılıklara gebe iken, ağaç sistem öngörülebilir ve çok az 'üst üste' gelme noktaları sunmaktadır.

Karatani'ye göre "Alexander'in kent görüşü, yaşanabilir, insanca bir kent mekanını desteklemek adına şehir planlamasına karşı çıkanların görüşünden çarpıcı biçimden farklıdır. Çünkü Alexander'a göre, doğal kent, 'doğanın yaptığı bir kent'tir. Alexander doğayı yüceltmez, insan yapımı olanın karşısına da yerleştirmez" (Karatani, 2021, s.78). Öte yandan, Alexander'a göre yarı kafes sistemli kentlerin belirli bölümleri yıkıldıktan sonra yerine ağaç sistemli yaklaşım ile müdahale edildiğinde kentler ayrışma ve çözünmeye gider (Alexander, 1965). Dolayısıyla doğal kentler ve yapay

kentler arasında büyük bir fark olduğunu söylemek mümkündür; doğal kentin bir bölümü bile yapay kent yapısıyla ele alındığında kent özgünlüğünü yitirmeye başlar. Öte yandan, yapay kentleri doğal kent bileşenlerini kullanarak canlandırma çalışmaları da "doğal kent görüntüsünü ya da imgesini taklit ettikleri için" (Karatani, 2021, s.71) başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkumdur. Alexander'in kentlere yaklaşımı ve ileri sürdüğü inceleme sistemi belirli bir mantık çerçevesinde geliştirilmiştir ve kentlerin fiziksel bütünlüklerini bilimsel bir yöntemle ele almak olarak tanımlanabilir. Bu noktada, Alexander'in yaklaşımını ele alan Lefebvre'e göre "kent olgusunu mekânın ve içeriklerinin çelişkilerini incelemeden, yani diyalektik yöntemi kullanmadan" kentin biçimsel özelliklerine yoğunlaşmak da mümkündür (Lefebvre, 2017, s.51). Bu yaklaşım, kentin anlamsal katmanını hesaba katmadan fiziksel bütünlüğüne yoğunlaşır ve aslında Lefebvre'ün vurguladığı gibi belirli çelişkileri dışarıda bırakarak ilerler. Dolayısıyla kent fenomeninin bütününü çözümlemeye yoğunlaşmayan bu yaklaşım, Lynch'in kent ögeleri arasındaki sınıflandırmasının aksine, farklı kent yapılarına yoğunlaşır ve aralarındaki sınıflandırma sürecine katkıda bulunur.

Lynch ve Alexander'in çalışmalarından ayrılan bir kentsel çözümleme yöntemi tanımlayan Amos Rapoport, çevre ve barındırdığı anlamlara yoğunlaşır. Rapoport, kentleri anlama ve anlamlandırma sürecinde 'gösterge' ve 'semboller' üzerinden ilerlemektense, sözsüz iletişim yöntemiyle ele almanın daha doğru olacağını savunur; bu süreç temelde analoji ve metaforlar üzerinden ya da çevrenin verdiği ip uçlarını sözsüz iletişim yöntemiyle incelemek olarak tanımlanabilir (Rapoport, 1990). Rapoport'a göre inceleme sürecinde dikkat edilmesi gereken başlıklar sırasıyla 'gönderici', 'alıcı', 'iletişim kanalı', 'mesajın formu', 'kültürel kod', 'göndericinin sosyal durumu ya da amaçlanan anlam' ve 'bağlamdır'[24] (Rapoport, 1990). Dolayısıyla, Rapoport'un kurmaya çalıştığı 'anlamlandırma sistemi', çevreyle karşılıklı olarak sözsüz bir iletişimi mümkün kılmaya odaklanır; bir diğer ifadeyle, çevrede kodlanmış anlamlar bazı iletişim kanalları ve bilgiler ışığında okunabilir hale gelir.

[24] Rapoport sözsüz iletişim yöntemini farklı bir sistem olarak tanımlasa da, ileriki bölümlerde ele alınacağı gibi, bu yaklaşım gösterge ve sembollerin okunması yaklaşımları ile büyük benzerlikler göstermektedir.

Rapoport'a göre anlamına odaklanılan çevrenin üç değişkeni vardır ve bunlar 'sabit ögeler' (kent ögeleri, binalar, yollar), 'yarı sabit ögeler' (kent mobilyası, işaretler) ve 'sabit olmayan ögeler'dir (ikamet eden canlılar olarak insanlar) (Rapoport, 1990). Bu öğelerin incelenmesi noktasında ise sırasıyla şu ip uçlarına dikkat etmek gerekir: 'görüş' (uzamsal özellikler, form, büyüklük, ölçü, malzeme, eski-yeni, gölge, yoğunluk, topoğrafya, doğal-insan yapımı, coğrafi konum), 'ses' (gürültü, sessizlik, insan sesi, doğal sesler), 'koku' (doğal kokular, insan yapımı veya endüstriyel, trafik kokusu), 'sosyal öğeler/insanlar' (insan tipleri, konuşulan dil …), 'aktiviteler ve kullanımlar' (dini yapılar, restoranlar, kafeler, endüstri, oyun alanları) ve 'nesneler' (işaretler, reklamlar, dekorlar)[25]. Bu işaretler, aslında çevrenin çeşitli ip uçları üzerinden iletişime geçme yöntemidir; çevre en uygun bağlamı oluşturarak anımsatıcı işlevine bürünür (Rapoport, 1990).

Özetlemek gerekirse, Rapoport'a göre uzam, zaman, iletişim ve anlamın bir arada olması olarak tanımlanan 'çevrenin anlamını incelemek' (1990), aslında ip uçlarını takip ederek ortak özellikleri tespit etmek, bütüne ulaşmak, çağrışımları ve anımsatıcıları izlemek, bağlamla ilgili var olan bilgi ışığında yorumlamak ve bir sonuca varmaya çalışmaktır. Bu doğrultuda da odaklanılacak kentsel öğeler ve takip edilmesi gereken ip uçları tanımlanmış olduğundan, geriye toplanan verilerin yorumlanması ve anlamlandırılması kalır. Diğer taraftan, kentleri incelerken insanları da sabit olmayan ya da hareketli öğeler olarak bir 'kent ögesi' gibi tanımlayan Rapoport'a benzer yaklaşımı Lynch de benimser. Lynch'e göre:

> *"Bir kentin hareketli ögeleri ve özellikle de kentte yaşayan insanlar ve faaliyetleri, sabit fiziksel kısımlar kadar önemlidir (...) kent algısı genellikle bütüncül değildir. Daha çok, başka endişeleri de içinde barındıran parçalı bir algıdır. Neredeyse her duyu işin içine girer ve imge de bütün bunların birleşimidir" (Lynch, 2018, s.2).*

Dolayısıyla, içinde yaşayan insanlardan bağımsız bir kentsel çözümleme mümkün değildir. Çünkü toplumlar kentlerin en önemli dinamiklerini teşkil eder ve onları

[25] Bu yaklaşım, kentleri deneyimleyerek toplanacak olan bilgilere işaret eder. Bu çalışmada da alan çalışması bağlamında benzer veriler katılımcı gözlemci olarak kentleri deneyimleyerek toplanmaya çalışılmış, ayrıca anketlerle kent sakinlerinin deneyim ve bilgilerine de başvurulmuştur. Ancak çalışmanın temel bilgi toplama yöntemi bu değildir.

şekillendiren unsurların başında gelir. Bu sebeple, kentleri anlamak, toplumları ve toplumlarla kentler arasındaki ilişkiyi anlamaktan geçer.

Kentin fiziksel ve anlamsal katmanları arasındaki etkileşim üzerinden bir çözümlemeye giden bir diğer yaklaşım ise Aldo Rossi'ye aittir ve 'Şehrin Mimarisi' kitabında kendi yaklaşımını çeşitli örnek ve başlıklar üzerinden tanımlamaya çalışır. Rossi'ye göre kenti incelemenin yolu, kentin çekirdeğini oluşturan ve baskın doğasını yansıtan birincil öğelere odaklanmaktan geçer. Birincil öğeler, kentin evriminde önemli bir rol üstlenir, kenti oluşturan başlıca eserlerle ilişkilendirilirler ve bu öğelerin kentlerdeki doğal ve yapay katmanlarla birleşimi, kentin fiziksel strüktürünü oluşturmaktadır (Rossi, 1982).

Öte yandan, Rossi'ye göre kent işlevsel bakış açısıyla incelendiğinde -ki Rossi kentleri işlevsel bakış açısıyla ele almanın, öğeleri anlamaktan çok sınıflandırmaya yarayacağını düşünür- üç farklı sınıfın varlığı ortaya çıkar; bunlar sırasıyla 'konutlar', 'sabit aktiviteler' ve 'sirkülasyon'dur. Bu noktada, sabit aktiviteler kamusal yapılar, okullar, hastaneler, ticari yapılar olarak aslında 'birincil öğeler'e denk gelirler (Rossi, 1982). Dolayısıyla, birincil öğeler aslında kolektif bir şekilde üretilen ya da kolektif olarak anlam kazanmış olan yapıları içerir; bu anlamda tarihi eserler ve özellikle anıtlar birincil kentsel eserler olarak zaman içerisinde işlevsel dönüşüme uğrasalar ve dönüşseler de temel nitelikleri sabit kalır (Rossi, 1982, s.87). Rossi'nin birincil öğeleri, Rapoport'un sabit ögelerine denk düşse de daha özelleşmiş bir tanımlama içerir. Rossi Rapoport'un aksine, sabit ögeleri önem ve kentteki yerleri bağlamında sınıflandırmış, kentlerin kolektif yapısında yer alan yapıları 'sabit aktiviteler' olarak adlandırmıştır. Birincil öğe olarak ele alınan bu sınıf, kentin özgünleşmesinde rol oynayan bütün kentsel mekanları tanımlar. Dolayısıyla, kentlerin anlamına ulaşmak, bu mekanları incelemekten geçer.

Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Lynch her ne kadar kent kimliği üzerinde dursa da büyük ölçüde kentlerin fiziksel yapısına yoğunlaşmış, kenti oluşturan alt grupları sınıflandırmaya çalışmıştır. Alexander ise Lynch gibi kentlerin fiziksel yapısından ilerleyerek aslında kentleri birbirinden ayıran sistemleri tanımlama girişiminde bulunmuştur. Öte yandan, Rapoport ve Rossi ise farklı sınıflandırma ve yaklaşımlar ortaya koyarak kentlerin fiziksel yapısı üzerinden anlamsal katmanın yansımalarını okumaya, kentlerin anlamını çözümlemeye çalışmışlardır. Rapoport işaretleri

yorumlamaya girişirken, Rossi kentin hafızasını oluşturan kentsel öğelere dikkat çekmiş ve hafızayı 'üreten' mekanlar üzerinden aslında kolektif hafıza ve kentsel hafıza tartışmasının temellerini atmıştır.

Bu bağlamda, kentleri farklı açılardan ve çerçeveden ele alan bu çalışmalar, belki de yüzlerce farklı kent okuma yaklaşımlarından birkaçını teşkil etmektedirler. Ancak, bu noktada önemli olan, ele alınan bu yaklaşımların kente farklı yaklaşmaları, farklı amaçları benimsemiş olmaları, kenti okuma noktasında yeni anlam setleri önermeleri ve kurmaya çalıştıkları alternatif okuma yöntemleri ile kentin özünü anlamaya çalışmalarıdır. Çünkü kentin özü, ya da kenti özgün kılan özellikler, gerçekte anlaşılması ve tanımlanması zor bir katmana işaret eder. Bu katmanın karmaşıklığı ve aynı zamanda bir o kadar basit oluşunu en iyi ele alan anlatımlardan birisini 'Görünmez Kentler' çalışmasında Italo Calvino yapmıştır:

> *"Merdivenli yolların kaç basamaktan oluştuğundan, kemer kavislerinin açı derinliğinden, çatıların hangi kurşun levhalarla kaplandığından söz edebilirim sana; ama şimdiden biliyorum, hiçbir şey söylememiş olacağım sonunda. Zira bir kenti kent yapan şey bunlar değil, kapladığı alanın ölçüleri ile geçmişinde olup bitenler arasındaki ilişkidir: bir sokak lambasının yerden yükseldiği ve orada idam edilen zorbanın sallanan ayakları ile yer arasındaki uzaklıktır; o lambadan karşı parmaklığa gerilen ip ve kraliçenin düğün alayının geçeceği güzergâhı donatan süslemelerdir; parmaklığın yüksekliği ve şafakta onun üzerinden atlayıp kaçan gizli sevgilinin sıçrayışıdır; bir saçağın eğimi ve aynı pencereye süzülen bir kedinin o saçak üzerinde kayarcasına yürüyüşüdür; burnun arkasından birden çıkıveren harp gemisinin toplarıyla çizdiği siluet ve saçağı yok eden bombadır; balık ağlarındaki yırtıklar ve ağlarını yamamak üzere iskeleye oturmuş, kraliçenin gayri meşru oğlu olduğu ve kundağıyla, oraya, iskeleye bırakıldığı rivayet edilen zorbanın harp gemisinin hikâyesini yüzüncü kez birbirlerine anlatan o üç yaşlı adamdır" (Calvino, 2021, s.62).*

Calvino'nun bu anlatımı, kenti özgün kılan şeyin aslında kente has yapıların, yapılar arasındaki ilişkilerin, orada yaşayan insanların, insanlar ve kent arasındaki etkileşimin, hafızada yer etmiş ve yaşanmış önemli veya önemsiz birçok olayın kentte birikmesi ve bu birikimin kendisini bir şekilde dışa vurmasıdır. Bu dışavurum doğrudan anlaşılacak bir süreç olmaktan çok uzaktır; ancak bilgi ve deneyim ile kendisini açığa çıkarır. Bu bağlamda, kentin her noktası, kentte yaşanan her olay kente ait önemli bir referansı teşkil eder. Diğer bir söylemle, kent Lefebvre'ün tanımladığı haliyle

“zihinsel ve toplumsal bir biçimdir, eşzamanlılığın, bir araya gelmenin, çalışmanın, karşılaşmanın (daha doğrusu, karşılaşmaların) biçimidir. Niceliklerden (mekânlar, nesneler, ürünler) doğan bir niteliktir. Bir farklılıktır, daha doğrusu farklılıklar kümesidir” (Lefebvre, 2020, s.99). Dolayısıyla kent toplum, zaman, olaylar ve mekanların birbirlerini durmadan etkilemesi ve bir arada var olmalarını sağlayan bir fenomendir.

Bu fenomen, aura, kimlik, ruh veya hafıza gibi tanımlamalar ile ele alınır ve bu tanımlamaların kenti özgün kılan katmanı ortaya çıkardığı ya da tanımladığı düşünülür. Bu bağlamda, çalışmada tüm bu yaklaşım ve tanımlamaların bütünsel ve kapsayıcı bir bakış açısıyla ele alınması, yorumlanması ve tartışılmasını mümkün kılmak amacıyla yeni bir bakış açısı getirilmeye çalışılacak ve aslında kentleri okuma noktasında yeni bir okuma önerisi olarak studium ve punctum kavramları öne sürülecektir.

5. KENTLERİ OKUMA NOKTASINDA YENİ BİR ÖNERİ: STUDİUM VE PUNCTUM KAVRAMLARINI ÖDÜNÇ ALMAK

Kentler ele alınan yöntem ve bakış açısına bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanabilir ve kentleri oluşturan ögeler çeşitli yaklaşımlara göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulabilir. Bu çalışmada ise, kentler Roland Barthes'ın Camera Lucida kitabında fotoğrafları inceleme bağlamında öne sürmüş olduğu 'studium' ve 'punctum' kavramları çerçevesinde ele alınacaktır. Bu doğrultuda, öncelikle Barthes'ın de öncüleri arasında yer aldığı göstergebilim disiplinine kısaca değinilecek, göstergebilimsel yaklaşımın temel prensip ve kavramları ortaya konacak ve ardından göstergebilimsel yaklaşımın kentleri okuma noktasında nasıl ele alınabileceği sorgulanmaya çalışılacaktır. Camera Lucida kitabının çalışmada kullanılacak olan studium ve punctum kavramlarını tanımlaması dışında bir diğer önemi, göstergebilim çalışmaları ile öne çıkan Barthes'ın, bu kitapta fenomenolojik bir yaklaşımı da benimsemiş olmasıdır. Dolayısıyla, Camera Lucida, belki de göstergebilimsel ve fenomenolojik yaklaşımın bir arada nasıl kullanılabileceğini ortaya koyan önemli bir kaynak olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda, göstergebilimin kentleri okuma noktasında değerlendirilmesi Roland Barthes dışında, Henri Lefebvre, Victor Hugo, Umberto Eco, Italo Calvino ve diğer önemli referanslar eşliğinde sürdürülecektir.

Devamında, öncelikle Barthes'ın çalışmalarına odaklanılacak ve onun göstergebilim çalışmalarında aslında çevreyi, mimariyi ve kentleri nasıl ele aldığı, kentlere nasıl yaklaştığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Barthes'ın düşünce yapısını anlamak, öne sürmüş olduğu studium ve punctum kavramlarını daha iyi kavrayabilmeyi mümkün kılar ve onun kentlere yaklaşımını çözümlemek de aslında studium ve punctum kavramlarının kentler özelindeki karşılıklarını tespit edebilme doğrultusunda değerli ve gereklidir. Bu bağlamda, gerekli altyapı oluşturulduktan sonra, studium ve punctum kavramları öncelikle Barthes'ın bakış açısıyla, sonrasında kentler özelinde değerlendirilecek, her iki kavramın öz nitelikleri ortaya konacak, bu niteliklerin kentlerdeki karşılıkları tanımlanmaya çalışılacaktır.

Bölümün sonunda, kentleri okuma noktasında yeni bir bakış açısı ya da yöntem tanımlanmaya çalışılacak, bu yöntemin hangi bilgi toplama yöntemleri ile desteklendiği, nasıl ele alınabileceği ve amaçları ortaya konacaktır. Yöntemin en önemli noktası ise, kullanılacak olan soyut kentsel kesitlerdir. Bu doğrultuda, bu kesitlerin nasıl oluşturuldukları, neye hizmet edecekleri ve hangi bilgilerden oluşup hangi bilgileri açığa çıkarabilme potansiyeline sahip oldukları ve kesitlerin studium ve punctum ile ilişkisi değerlendirilecektir.

5.1 Kentlerin Göstergebilimsel Yaklaşımla İncelenmesi

Saussure ve Peirce'ın öncü çalışmaları ile gelişen ancak yaklaşık olarak 2,500 yıllık bir geçmişe sahip olan göstergebilim, dilbilim disiplininin araştırma dallarından birisi olarak temelde dili oluşturan öğelerin gösterge olarak ele alınması ve gösteren-gösterilen ilişkisinin incelenmesine dayanır. Ancak, sonrasında göstergebilim özellikle Peirce'ın ve ardından Barthes'ın çalışmaları ile farklı disiplinlerde de kullanılmaya başlanmış, ardından Eco'nun çalışmaları ile göstergebilimsel yaklaşımın mimarlık alanında da kullanımının önü açılmıştır. Bu noktada, Barthes'ın studium ve punctum kavramları özelinde ilerleyecek olan çalışmada, Barthes'ın anlamlar dünyasına nasıl yaklaştığı ve kentlerde studium ve punctum tanımlamalarının göstergebilimsel yaklaşımla nasıl ele alınabileceğinin tartışılabilmesi için öncelikle göstergebilimsel yaklaşım ile ilgili ardından da kentlerde göstergebilimsel yaklaşımın uygulanması ile ilgili kısa bir bağlamsal altyapı oluşturulmaya çalışılacaktır.

5.1.1 Göstergebilimsel yaklaşım üzerine

> *"İnsan ağaçlar ve taşlar arasından günlerce yürür. Göz nadiren takılır bir şeye. Yalnızca, onu, başka bir şeyin işareti olarak tanıdığı zaman: kumdaki iz kaplanın geçişini anlatır; sazlık, bir su damarını haber verir; japongülü kışın bittiğini muştular. Bunlar dışında her şey dilsiz, her şey aynıdır; ağaçlar ve taşlar sadece ağaç, sadece taştır (...) Göz, şeyleri görmez, başka şeylerin anlamını yüklenmiş şeylere ait şekiller görür (...) Eğer bir binada hiçbir tabela, hiçbir figür yoksa binanın biçimi ve kentin düzeni içindeki yeri, işlevini göstermeye yeterlidir: krallık sarayı, hapishane, darphane, ilkokul, genelev. Satıcıların tezgâhlarda sergilediği mallar da kendileri için olmaktan çok, başka şeylerin işaretleri oldukları ölçüde anlam taşırlar" (Calvino, 2021, s.64)*

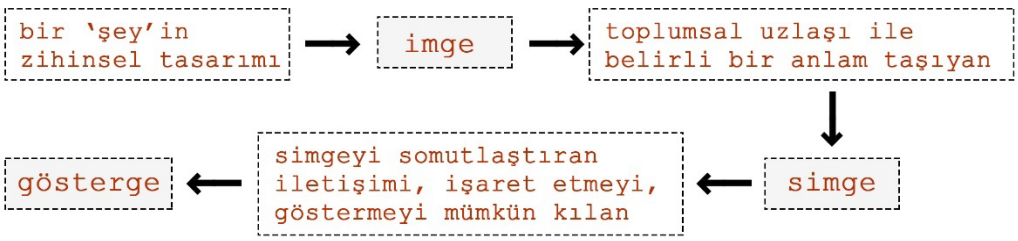
Bir şey'in başka bir şey'e işaret etmesi, göründüğünden çok daha fazlası olması, aslında her şeyin ardında, içinde saklı bir anlam barındırması dünyayı anlamlı kılan ve şey'ler arasında ilişkiyi sağlayan bir sistemin habercisidir. Calvino, bu sistemi en yalın haliyle anlatmış, doğadan yapılı çevreye her şeyin aslında anlam ile var olduğunu, bir öznenin çevresine baktığında yalnızca anlam barındıran şey'lerin gözüne göründüğünü vurgular. Bu tanımlamalar, aslında yaşamın içindeki bir çok şeyin, nesnelerin, mekanların, doğanın çeşitli durumlarda insanın zihninde bir şeyler çağrıştırdığına işaret eder. İnsan çevresini algılarken, bir yeri deneyimlerken zihninde gördüklerinin yansımasını oluşturur ve etrafını anlamlandırmaya çalışır. Bu anlamlandırma ve zihinde inşa etme süreci aslında görülen nesnelerin ve çevrenin imgesini oluşturur. Lynch'e göre "imge, hem anlık duyguların hem de geçmiş deneyimlerin bir ürünüdür" (Lynch, 2018, s.4) ve bu özelliği ile aslında aynı zamanda hem zihinsel bir anlatım olabilir hem de bilgi birikiminin zihinde şekillendirilmesi ve sonrasında aktarılması noktasında da işlev görür.

Yanı sıra, gerçek 'şey'lerin zihindeki karşılığı olarak imgenin benzer nitelikteki diğer şey'lere işaret etmesi simge tanımına tekabül eder ve Çongur'a göre (2021) "anlamı benzerlik ve bir uzlaşma ilişkisi içinde kültürel ve toplumsal bir değere sahip, sayılamayan soyut bir gerçeklikle özdeşleşen her biçimin simge olduğu kabul edilir" (Çongur, 2021, s. 63). Bu noktada benzer şekilde simgenin aktarımı ve insanlar arasında bir iletişim aracı olarak kullanımı da göstergelere işaret eder. Günay&Parsa'ya göre "simgeleştirme toplumsal ve bireysel uzlaşmaya dayanır ve gösterge ile nesnesi arasındaki ilişki öğrenilmek durumundadır. Gösterilen her zaman soyuttur. Simge bir tür yorumlama işidir. İmgeyi okumak demek, daha önceden kodlanmış bir şeyin kodunu çözmek demektir" (Günay&Parsa, 2012, s.16). Diğer yandan Ünal da gösteren ile gösterilen arasındaki bağın toplumsal kodlardan ileri geldiğini düşünür (Ünal, 2016). Dolayısıyla, gösterge aslında ister yerel ister evrensel olsun, belirli toplumsal kabullere dayanır ve kültürel kodlar vasıtasıyla iletişimin özüne işlenmiş vaziyettedir.

İmgeden göstergenin oluşumuna kadarki süreci açıklamaya çalışan Eco, imgenin kavrama ve sonrasında da işaret olarak göstergeye dönüşme sürecini taş devri insanı ve mağara örneği üzerinden anlatır (2019). Eco'ya göre taş devri insanı rüzgar, fırtına veya yağmurdan korunmak için bir mağaraya sığındığında mağarayı gözlemler, kavrar ve mağaradan çıkarken iç-dış ilişkisini duyumsar. Böylece aslında mağaranın giriş

oyuğunu iç-dış tanımından içeri girilebilecek-çıkılabilecek bir mekan olarak kafasında canlandırır ve bu aslında mağara fikrini ya da imgesini oluşturur. Sonrasında bu insan başka bir mağara gördüğünde ya da korunmaya ihtiyacı olduğunda bu ilk mağara fikrini anımsayabilir ve ikinci mağara aslında artık imgeyi mağara kavramına dönüştürür. Artık mağara kavramını anlayan ve özümseyen insan için bundan sonra gördüğü diğer mağaralar da ortak bir tanımlama içerisinde ele alınabilir ve somut olarak gördüğü mağaraların ortak bir yansıması olarak kafasında soyut bir mağara örneği şekillenir. İnsan bu mağarayı diğer insanlara çizimlerle aktardığında bir gösterge olarak iletir ve aslında bir iletişim aracı olarak kullanır. Dolayısıyla işlev (gerçekten kullanılmasa bile) iletişime dönüşür (Eco, 2019). Diğer bir anlatımla, imge aslında zihinde tasarlanan bir şeydir ve zihinde tasarlanan şeyin başka şeylere işaret etme ya da simgeleme özelliği bağlamında iletişim belirtmesi, gösterge tanımının temelini oluşturur.

Küçüköner, gösterge ve imge arasındaki temel farkı ilkinin somut ikincisinin ise soyut olması olarak açıklar ve ona göre "imge, gerçeğin, varlığın, anlamın yerini alan şey; simge, imgeyi taşıyan, biçimlendiren, görünür, duyulur, tutulur, dokunulur kılan şey; gösterge de, imgeyi taşıyan simgenin daha anlaşılır, daha kolay algılanabilir bir seviyedeki bir şekli"dir ve "bu haliyle gösterge, biçimdir. Anlamın taşıyıcısı olan biçimi"dir (Küçüköner, 2005, s.79). Başka bir söylemle, gösterge soyut ve zihindeki imgeyi toplumsal olarak görünür kılan bir iletişim sistemi ve anlamın zihinler arası somut arabulucusudur (Şekil 5.1).

Şekil 5.1: İmge, simge ve gösterge arasındaki ilişkiler sistemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

Barthes'a göre göstergebilim aslında genel kanıya göre bir gösterenin gösterileni işaret etmesini değil, gösteren, gösterilen ve gösterge kavramlarına birlikte yoğunlaşır. Bu noktada sistem aslında gösteren, gösterilen ve gösterge kavramlarının birbirlerini takip etmesi ile değil, bu üç kavramın bir bağıntı üzerinden bir araya gelmesi ile oluşur. Dolayısıyla, "gösteren ve gösterilen kavramlarının çağrışımsal toplamı göstergedir"

(Barthes, 1991, s.111). Bu bağlamda, göstergeleri inceleyen ve Peirce ve Saussure'ün öncüsü oldukları göstergebilim, aslında temelde en basit haliyle bir şeyin başka bir şeye karşılık gelmesi, bir şeyin başka bir şeyi çağrıştırması ile ortaya çıkan sistemle ilgili çalışmalar yapan bir bilim dalı olarak tarif edilebilir.

Rifat'a göre göstergebilim tanımı özellikle Saussure'ün 'semiyoloji' ve 'Peirce'in 'semiyotik' tanımlarına göre ele alındığında, birincisi daha çok bir bildirişime odaklanır ve Türkçe'de 'bildirişim göstergebilimi' olarak tanımlanabilir haldeyken, semiyotik'in karşılığı olarak daha karmaşık ve katmanlı, anlamsal katmanına sahip göstergelerin ele alınması ise 'anlamlama göstergebilimi' olarak isimlendirilebilir (Rifat, 2019).

> *"Son derece karmaşık yapıları olan, söylediğinin dışında da bir şeyler belirten, anladığımızı sandığımız anda yeni anlamlarla dolan, değişik biçimlerdeki yaklaşımlara ve hatta yorumlara olanak veren, kucaklaştıkça derinleşen, derinleştikçe insanı kucaklayan, insan kültürü var olup geliştikçe onunla birlikte evrim geçirip 'sürüklenen', anlamlı bütünler de vardır" (Rifat, 2019, s.13)*

Bu bütünlerin anlaşılması ve tanımlanması zordur ve bu sebeple anlamlama göstergebilim yaklaşımı ile ele alınmaları ve kapsamlı bir şekilde çözümlenmeleri gereklidir (Rıfat, 2019). Anlamlama göstergebiliminin amacı "insanı çevreleyen anlamlar evrenini, bu evren içindeki anlamların üretilme sürecini, kısacası, 'insanın insan için ve dünyanın insan için taşıdığı anlamları' kavramak" olarak özetlenebilir (Rifat, 2019, s.14). Dolayısıyla, aslında anlamı daha gizli olan ya da belirti göstergelerdeki gibi doğrudan anlaşılamayan göstergeler, yorumlayıcı yaklaşım ile ele alınır ve gösteren-gösterilen arasındaki ilişki anlamlama üzerinden kurulur. Karaman da gösteren ve gösterilen ilişkisi üzerinden kurulan bağıntıyı 'anlamlama' olarak tanımlar ve anlamlama "gösterenin göstergesini, gösterilen olarak zihinde canlandırma sürecidir" (Karaman, 2017, s.31)

Saussure'ün yaklaşımı üzerinden ilerleyen ancak onun aksine dilbilimi göstergebilimin alt bölümü olarak görmek yerine, göstergebilimi dilbilimin alt bölümü olarak tanımlamış olan Barthes'ın göstergebilim'i tanımlamak ve göstergenin gösteren ve gösterilen gibi iki ayrı öğesini ele alma noktasında ilk yaptığı şey, gösterge kelimesinin dilbilimsel sökümünü yapmak ve göstergenin kullanımını meşrulaştırmak olmuştur. Bu doğrultuda Hegel, Peirce, Wallon ve Jung'un eserlerini inceleyerek bu anlamda kullanılan diğer terimlere dikkat çeker; bu kavramlar sırasıyla 'belirtke',

‘belirti’, ‘görüntü’, ‘simge’ ve ‘yerine’ terimleridir. Hepsinin ortak yönü doğaları gereği iki şey arasındaki bağlantıyı belirtmeleridir (Barthes, 1979).

Ancak bu terimlerin kullanılmasında bazı çelişkiler ve çatışmalara dikkat çekerek, dilbilimde komşu terimlerle çekişme yaratmayan ve çelişkileri ortadan kaldıran tanımlama olarak gösterge terimini öne çıkarır. Barthes’e göre en basit haliyle iki yönlü olarak tabir edilebilecek olan ve sonuç ürünü temsil eden gösterge, bir aracı olarak anlatım düzlemini oluşturan bir ‘gösteren’ ve içerik düzlemini oluşturan ‘gösterilen’den oluşur ve anlamlama da her ikisini de birleştiren eylemdir (Barthes, 1979). Ayrıca, “gösteren zorunlu bir şekilde özdeksel ya da tinsel olmayandır ve gösteren görevi gören nesneler, görüntüler, davranışlar anlam aktardıkları ölçüde bir şey belirtirler” (Barthes, 1979, s.36). Diğer bir ifadeyle, gösterge tanımlaması aslında gösteren ve gösterileni kapsar ve bir anlamlandırma eylemi ya da çalışmada da kullanılacağı şekliyle yorumlama üzerinden etkileşime girerler; nesnel olan, kişinin ilk anlamıyla kullandığı ve dolayısıyla bir anlatım görevi üstlenen gösteren, bilgi ve yoruma dayalı bir şekilde içerik düzlemini şekillendiren gösterileni çağrıştırır.

Öte yandan, Peirce’ın gösterge sisteminde yorum kısmı özel bir konumdadır ve Saussure’ün gösteren ve gösterilen’inin yanı sıra ‘yorumlayan’ da sisteme dahil edilir. Ancak aslında Saussure’ün sistemde doğrudan yorumlayan olmasa da, gösteren ve gösterilen arasındaki bağıntı her zaman bir yoruma ihtiyaç duyar ve her iki yaklaşım da benzer bir yol izler denilebilir. Karaman da aslında yoruma ve yorumlayıcıya özel bir anlam atfeder ve ona göre göstergebilimde ‘metni’ okuyan alıcı veya okuyucu aktif bir rol üstlenir ve göstergeyi ele alan özne alıcı’dan çok okuyucu olarak tanımlanır “çünkü ‘okur’ terimi çok daha önemli bir etkinliği ifade eder ve okuma öğrenilen bir şeydir, yani metni anlamlandırma süreci okurun kültürel deneyimi tarafından belirlenir (Karaman, 2017, s.27).

Dolayısıyla, gösterge öncelikle bir ön bilgi bağlamında ya da okuyan öznenin kişisel bilgileri ışığında ele alınır ve belirli bir kültürel birikim bağlamında yorumlanarak anlamlandırılır ya da okunur. Bir başka ifadeyle “nesnelerin gösterilenleri, bildirinin vericisine değil de büyük ölçüde alıcıya yani nesnenin okuyucusuna bağımlıdır” (Barthes, 2021a, s.203). Bu noktada, yorum ‘gösterilen’i şekillendirir. Gösteren ve gösterilen arasındaki etkileşime değinen Eco’ya göre ise “gösterenler algılanabilir ve betimlenebilir – hiç değilse ilke olarak kendilerine yakıştırdığımız gösterilenlerden bağımsız olarak algılanabilir ve betimlenebilirler – gösterilenler ise gösterenleri

okumak, çözmek için kullandığımız şifreye göre değişebilirler" (Eco, 2019, s.28). Dolayısıyla gösteren aslında somut ve sabit iken, gösterilen bakış açısı, yorum, kültürel kod veya ön bilgiye göre ve hatta bağlama göre değişiklikler gösterir.

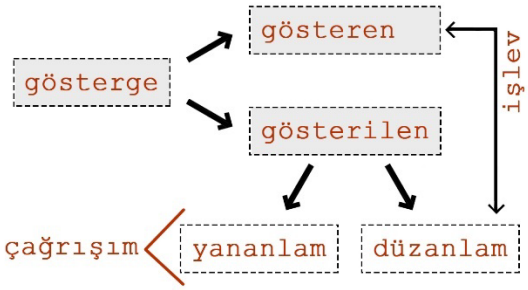
Diğer taraftan, göstergeler doğaları gereği insan ve çevresi ya da insanlar arası bir iletişim sistemini oluşturur. Nesnelerin çağrışım yapma ve aslında bir anlamda insanlarla iletişim kurma gücüne Halbwachs da değinir ve ona göre çevredeki belirli nesneler "dilsiz ve hareketsiz bir toplum" olarak tanımlanabilir ve bu nesneler "konuşmasalar da onları anlıyoruz çünkü kolayca yorumlanabilecek bir anlamları var"dır (Halbwachs, 1980, s.129). Halbwachs'ın dilsiz ve hareketsiz toplum olarak tanımladığı şeyler aslında gündelik hayatın içinde insanları saran göstergeler topluluğudur. Bu göstergeler sürekli bir şeyler anlatır, belirtir ya da anlam taşır. Günay&Parsa'ya göre "göstergeler iletişim kurmak için insanlar tarafından üretilmiştir. Bir düşünceyi, görüşü, yeni çıkan bir ürünün varlığını gösterge yoluyla bir başkasına aktarıyoruz" (2012, s.12). Ancak bu bütün göstergeler için yapılabilecek bir genelleme olmaktan çok uzaktır. Çünkü insanlar tarafından belirli durumları, şeyleri, düşünceleri aktarmak için üretilmiş kasıtlı göstergeler olduğu gibi, bazı göstergeler de zaman içerisinde ve kasıtsız bir şekilde ortaya çıkmıştır. Örnek olarak kentlerde bazı simgeler kasıtlı değildir; rastgele ya da zamanla oluşmuş, yapı veya mekanların işlevinden bağımsız farklı bir şeyler çağrıştırırlar. O halde, bütün göstergeler insanlar tarafından üretilmiştir demek bu göstergeleri dışarda bırakmak olur.

Öte yandan, belirli nesneler insanlar tarafından tanımlı bir işlev için üretilmiş olabilir ve bu nesnelerin işlevi ve anlamı toplumsal etkileşim süreci sonunda dönüşebilir veya kendiliğinden katmanlaşarak güçlenebilir. Diğer bir ifadeyle, yapılı çevrede bilinçli olarak inşa edilmiş göstergeler olduğu kadar, kent yaşamı içerisinde zamanla kendi kendine gelişmiş olan ya da evrimleşmiş göstergelerin varlığından da bahsetmek mümkündür. Eco, göstergelerdeki bu dönüşüm sürecini gösteren ve gösterilenin zaman içerisindeki değişebilme potansiyeline değinerek ele alır ve ona göre bir gösteren, farklı sayıda gösterilene sahip olabilir, tarihsel süreçte gösteren ve gösterilen anlam kayması yaşayabilir, nesneler işlevini kaybederken simgeselliğini koruyabilir, işlevini korurken simgesel yanı kaybolabilir, hem işlev hem simgesel yapısı kaybolurken yeni bir işlev edinebilir ve aynı zamanda işlev simgesel olabilir (Eco, 2019). Dolayısıyla, zaman faktörü devreye girince, gösterge de anlam kayması yaşayabilir ya da gösteren ve gösterilenden en az biri dönüşebilir ya da yok olabilir.

Öte yandan, göstergelerde gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki sonucunda ortaya çıkan anlam, gösterenin özelliklerine ve yorumlara bağlı olarak birden fazla olabilir. Bu noktada, göstergebilimde gösterilen düzanlam ve yananlam olarak ikiye ayrılır. Bu ayrıma giden ve düzanlam-yananlam tanımlamalarını ilk olarak ortaya atan ise L. Hjelmslev'dir (Rifat, 2019). Sonrasında ise Barthes ve Eco düzanlam ve yananlam bağlamında çalışmalar yapmış, gösterilenin bu ikili durumunu incelemeye çalışmıştır.

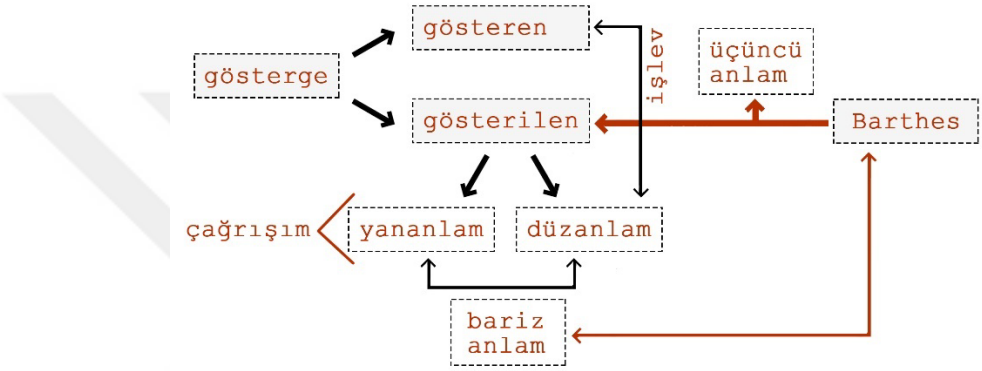
Bu doğrultuda, düzanlam aslında gösterenin doğrudan ilettiği ilk ve aslında 'işlevsel' anlamı olarak tanımlanabilirken, yananlam ise daha derin bir anlamı temsil eder ve yoruma bağlıdır. Eco, düzanlam ve yananlam arasındaki farkı yine mağara örneği üzerinden ele alır ve ona göre taş devri insanı için mağaranın koruma işlevi düzanlamı teşkil ederken, "zaman ilerledikçe 'aile', 'toplumun çekirdeği', 'güven' gibi yananlamlara da gönderme yapar" (s.32). Bu da aslında mağaranın 'simgesel işlev' kazandığını gösterir. Diğer bir anlatımla, düzanlam ilk akla gelen ve ilk işaret edilen iken, yananlam toplumsal, kültürel ve bazı durumlarda bireysel değerler üzerinden anlam bulur.

Eco, yananlamların en az düzanlam kadar önem teşkil ettiğini vurgular ve yananlamın aslında simgesel ve aynı zamanda antropolojik bir yanı olduğunu öne sürer (Eco, 2019). Dolayısıyla, yananlam, toplumsal değerlerle üretilen bir anlamdır ve Eco'ya göre en az düzanlam kadar değerlidir. Bu sebeple, Eco, düzanlam-yananlam tanımını aynı zamanda birincil işlevler ve ikincil işlevler olarak da tanımlar (Eco, 2019). Karaman'a göre ise düzanlam genellikle evrenseldir ve zihinlerde ortak bir tanıma işaret ederken, yananlam kültürel ve toplumsal normlarla ilişkilidir ve zihinde farklı tanımlamalara işaret edebilir: "Düz anlam göstergenin neyi temsil ettiğini, yan anlam ise göstergenin nasıl temsil edildiğini temsil etmektedir" (Karaman, 2017, s.31). Başka bir anlatımla, düzanlam göstergenin işlevine, yananlam ise bu işlevin çağrışımlarına tekabül eder (Şekil 5.2).

Şekil 5.2: Göstergelerde gösteren ve gösterilen arasındaki bağıntı: gösterilende yananlam ve düzanlam (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

Özetlemek gerekirse, Saussure'ün gösterge sisteminde gösteren ve gösterilen ikilisi varken; Peirce'in gösterge sistemi gösterge, nesne ve yorumlayandan oluşur. Peirce ayrıca görüntüsel (ikon), belirti ve simge gösterge sınıflandırmasına da gitmiştir (bu noktada giriş bölümünde de belirtildiği gibi, çalışma gösteren ve gösterilen tanımı üzerinden ve simge gösterge tanımı benimsenerek ilerleyecektir). Yanı sıra, göstergelerdeki 'gösterilen', düzanlam ve yananlam olarak yine iki tanım üzerinden incelenmektedir. Barthes ise, sonraki çalışmalarında düzanlam ve yananlamı aslında 'bariz' anlamlar olarak birlikte değerlendirir ve daha derinlerde saklı başka bir anlamın varlığına işaret ederek 'üçüncü anlam'[26] tanımını yapar (Burgin, 1986) (Şekil 5.3).

Şekil 5.3: Barthes'ın bariz anlam ve üçüncü anlam tanımının ilişkiler sistemi (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

5.1.2 Göstergebilim ve kentleri okumak

Öncelikle Peirce'ın çalışmaları ve ardından Barthes'ın çalışmaları, göstergebilimin dilbilim çalışmalarının dışında da kullanılmasını sağlamış, özellikle Barthes, yaşamın içinde bir anlam barındıran ve insanın etrafını saran her şeyin gösterge olarak tanımlanabileceğini düşünmüştür. Dolayısıyla, kent ögeleri ve kentler de bu sınıfa dahildir ve gösterge olarak değerlendirilebilirler. Barthes'ın birçok çalışmasında kentlerle ve mimari yapılarla ilgili referanslarına rastlamak mümkün iken, Eco'nun 'Mimarlık Göstergebilimi' kitabı, göstergebilimi aslında mimarlığı ve dolayısıyla kentleri de okuma noktasında kullanılabilecek bir yaklaşım olarak tanımlamıştır.

Eco'ya göre göstergelerin öğeleri "fiziksel olarak algılanabilir biçimlerde karşımızdadır"lar ve "tarih de, bu fiziksel olarak algılanabilir olguları durmadan anlamlamak ve yorumlamaktan başka bir şey yapmamaktadır; istedikleri kadar gizemli ve belirsiz görünsünler, tarih bunları gösterge olarak nitelemekten hiçbir zaman geri

[26] Bu yaklaşım, özellikle Camera Lucida çalışmasındaki punctum tanımı ile benzerlikler gösterir.

durmaz" (Eco, 2019, s.27). Dolayısıyla, yapılı çevre aslında göstergelerle doludur ve tarihsel süreç içerisinde sürekli anlamlar taşır; bu anlamlar dönüşür, gelişir ancak okuyan özne için görünenin ardında her zaman okunacak bir şeyler vardır.

Kentlerin barındırdıkları anlamlara Tuan da değinir ve ona göre kentler "bir anlam merkezi" olarak çok sayıda sembole sahiptir ve aslında kentlerin kendileri semboldür. "Geleneksel kent, dünyevi ve cehennemi doğanın kaotik güçlerine karşı aşkın ve insan yapımı düzeni" simgelemektedir (Tuan, 2001, s.173). Başka bir söylemle, kentler içlerinde barındırdıkları anlamlarla sembollerin bir aradalığına altyapı hazırlarken kendileri de sembolleşirler. Kentlerin gösterge ve sembol oluşturma gücüne değinen Cheshmehzangi, kentlerde geçmiş anıların belirli yerlerle kurdukları bağ ile gösterge ya da sembol oluşturma güçleri olduğunu, bu sürecin kentlerin imgelenebilirlik ve kimliklerinin gelişmesinde önemli bir yere sahip olduğunu ve bu sebeple göstergelerin aslında çevrenin kimliğinin ve yerin anlaşılması bağlamında önemli araçlar olduklarını düşünür (Cheshmehzangi, 2012). Dolayısıyla, kentsel göstergeler fiziksel semboller olmaktan çok daha fazlasıdırlar ve görünmeyen bir katmana gönderme yaparlar. Vargün de kentlerin anlamsal boyutuna dikkat çeker ve ona göre kentler fiziksel bütünlükleri dışında zaman içerisinde yoğun anlamlar içeren bir yapıya da sahiptirler ve bu anlamlar aslında kent yaşamını, otoriteyi, düşünce yapısını okunaklı kılan kültürel birikimlerin yansıması olarak tanımlanabilir (Vargün, 2021). Dolayısıyla, kentler okunmayı bekleyen göstergeler olarak ele alınabilirler.

Kentin tamamı bir gösterge olarak ele alınabileceği gibi -bu durumda kent ögeleri farklı farklı gösterenlerdir- kentin öğeleri de teker teker birer gösterge olarak tanımlanabilirler. Assmann (2015) da kentin bu özelliğine vurgu yapar ve ona göre "bellek sanatı, hayali mekanlarla, hatırlama kültürü ise doğal mekanlara koyduğu işaretlerle çalışır. Hatta ve özellikle bütün bir coğrafya kültürel belleğin aracı olarak kullanılabilir. Bu durumda işaretler ("anıtlar") fazla kullanılmaz, mekanın tamamı bir işaret derecesine yükseltilir, göstergeleştirilir (Assmann, 2015, s.68). Assmann'ın 'bütün bir coğrafya' tanımı kentler olarak da yorumlanabilir. Dolayısıyla, kentler de uzamda devasa bir gösterge olarak ele alınabilirler. Diğer bir anlatımla, Lefebvre'ün tanımıyla kentlerdeki göstergeler en küçük ayrıntıdan yapı öğelerine, binalardan "süper-nesne, yani şehrin kendisi"ne (Lefebvre, 2020, s.82) kadar geniş bir yelpazede tanımlanabilirler. 'Süper-nesne' tanım ise Barthes'ın bir arada olan nesneler topluluklarının bir gösterge olarak hareket edebilecekleri düşüncesine benzer. Barthes

bu durumlarda anlamın aslında göstergeler arasında yayıldığını ileri sürer (Barthes, 2021a). Bu bağlamda, bir gösterge gibi kentsel öğe toplulukları ya da süper-nesne olarak kentlerin okunabilirliği de tartışmaya açılabilir hale gelir.

Kentlerin okunması noktasında çok farklı yaklaşımlar yapılmış olsa da, Victor Hugo'nun 'Notre Dame'ın Kamburu' kitabında yaptığı analoji, en önemli referanslardan birisini teşkil etmektedir. Matbaanın gelişmesi ile, mimari eserlerin 'tarihi kaydetme' özelliklerini yazıya devredeceklerini düşünen Hugo, bu süreci 'mimarinin ya da mimarlığın ölümü' olarak tanımlar (2021). Hugo'ya göre (2021) mimari, insanlığın varoluşundan itibaren özellikle 15. yüzyıla kadar "insanlığın büyük kitabı, insanın güç ve zeka anlamında gelişim evrelerinin temel ifadesi"ni teşkil etmiştir ve mimarlık bu özelliği ile "taştan kitaba" benzetilmiştir (Hugo, 2021, s.187).

> *"mimarinin on beşinci yüzyıla kadar insanlığın temel kayıt defteri olduğunu, bu dönemde dünyada yapıya yansımayan tek bir karmaşık düşüncenin var olmadığını, her halk düşüncesinin tıpkı dini yasalar gibi bir anıtı bulunduğunu, insan türünün taşa yazdığının dışında önemli bir düşünceye sahip olmadığını belirtmemiz gerekir. Peki neden? Çünkü dini olsun, felsefi olsun her düşünce varlığını sürdürmek, harekete geçirdiği kuşağın ötesinde gelecek kuşakları da etkilemek, iz bırakmak ister. Oysa el yazmalarının ne eğreti bir ölümsüzlüğü vardır! Bir yapı çok daha sağlam, kalıcı ve dayanıklı bir kitaptır!" (Hugo, 2021, s.194).*

Bu benzetme ile Hugo, mimarlığı, insanlık tarihini anlatan bir çeşit tarih kitabına ve yazıya benzetmiştir; yazı analojisi ile aslında mimari öğeleri harflere (bütün öğeler hep birlikte bir mimarlık alfabesini ortaya çıkarır), öğelerin (harflerin) birleşmesi ile ortaya çıkan mekanları sözcüklere, büyük yapıları ise sözcükleri bir araya gelmesiyle oluşan cümlelere benzetir (2021). Hugo'ya göre mimarlık, ilk kavimlerden bu yana toplumların önemli değerlerini, geleneklerini, hafızasını, anılarını, düşüncelerini ve tarihlerini sembolik değer taşıyan binalar ile somutlaştırmış ve belirli noktalara sabitleyerek ölümsüzleştirmiştir; "böylece insanlığın ilk altı bin yılı boyunca, mimari Hindistan'ın en eski pagodasından Köln Katedraline kadar insan türünün kullandığı en büyük yazı olmuştu. Öyle ki, bu devasa kitapta sadece dini semboller değil, tüm insan düşüncesinin sayfası ve abidesi vardı" (Hugo, 2021, s.189).

Böylelikle, mimari ya da yapılar toplumsal birikimlerin ve kültürün anlatıcısı konumunda iken, insanlar bu anlatımları semboller üzerinden okur ve bilgiler geleceğe aktarılır. Diğer bir ifadeyle, matbaanın ortaya çıkışına kadar, toplumlar düşünce ve

değerlerini yapılar ile yansıtmış, kentler okunmayı bekleyen 'kitaplardan' oluşmuştur. Dolayısıyla Hugo'nun yaklaşımı ile kentler de çok sayıda kitabın bir arada olduğu kütüphaneler olarak ya da çok sayıda eseri (birbirleriyle ilişkili) bir arada barındıran devasa bir kitaba benzetmek mümkündür. Yapıları, mekanları, yolları, köprüleri ve diğer ögeleri ile kentler, orada yaşamış olan toplumları, tarihi, hafızayı ve olayları temsil ederler ya da 'okunaklı' kılarlar. Bunu da belirli semboller, şifreler ve kodlarla yaparlar. Barthes da Hugo'nun bu yaklaşımına destek verir ve kentleri yazıya benzetirken, kentlerde yaşayan insanları da bu yazıyı sürekli okuyan okuyuculara benzetir (Barthes, 2021a).

Lefebvre de kentleri bir obje olarak kitaba / yazıya benzetir ve ona göre:

> *"Şehir nesneydi ve hala da öyledir; fakat kullanılabilir, araçsal herhangi bir nesne gibi değildir, şu kurşun kalem, şu kağıt gibi değildir. Onun nesnelliği ya da "nesneleşmesi" (...) anlatım dilinin ya da lisanın (...) nesnelliğine benzetilebilir. Bu "nesneleşme", filozofların eski soyut nesnesinden ya da dolaysız ve gündelik bir nesneden ziyade, kültürel bir gerçeklikle, mesela yazılı kitapla karşılaştırılabilir. O noktada bile dikkatli olmak gerekir. Şehri bir kitapla, bir yazıyla (semiyolojik bir sistemle) karşılaştırsam da, onun dolayım niteliğini unutmaya hakkım yoktur" (Lefebvre, 2020, s.65).*

Dolayısıyla, kentler kültürel birer nesne olarak okunabilir kitaplara benzerler. Ancak, Lefebvre kentlerin karmaşık yapılarının ve onları oluşturan ilişkiler sisteminin göz ardı edilmemesi gerektiğini de vurgular. Diğer yandan, Barthes ise kentleri benzer bir yaklaşımla dile ve söyleme benzetir: "bizi çevreleyen her şeyi kentin görsel kültürü bağlamında ele almamız gerektiğine vurgu yapar ve ona göre "şehir bir söylemdir ve bu söylem gerçekten bir dildir: şehir sakinleriyle konuşur; biz bulunduğumuz şehri konuşuruz; içinde yaşayarak, içinde dolaşarak, bakarak" (Barthes, 1997, s. 158). Lefebvre de benzer bir yaklaşım ile kentleri söylem olarak da tanımlar ve ona göre "şehrin sözü vardır: Sokaktan, meydanlardan, boşluklardan geçip giden ve buralarda olup biten şey, buralarda söylenen şey. Şehrin dili vardır: Söylemlerde, jestlerde, giysilerde, kelimelerde ve kelimelerin şehir sakinlerinde kullanımında ifade bulan falanca şehrin özellikleri" (Lefebvre, 2020, s.82).

Barthes'ın ve Lefebvre'ün bu tanımlamaları, kitap analojisi ile okunabilir olan kentlerin aynı zamanda bir söylem olarak da yorumlanabileceklerini ve bir dil oluşturduklarını öne sürer. Her iki yaklaşımın temelinde ise ortak bir soyutlama vardır;

kentler onları oluşturan öğelerin bir araya gelmesi, farklı ilişki ağları oluşturmaları ile bir şeyleri kayda alır ve içinde yaşayan insanlara anlatmaktadırlar. Dolayısıyla, kent öğelerinin kitap analojisinde de söylem analojisinde de sözcüklere benzetilmesi, onların bir şeyler anlattığını ve belirli yaklaşım stratejileriyle anlatılan şeylerin çözümlenebileceğini müjdeler.

Öte yandan, Tanyeli (2020) ise Hugo'nun öncülük ettiği bu bakış açısına karşı çıkar. Ona göre Hugo'nun mimarlığı 'mesaj veren' ve 'konuşan' nesne olarak tanımlamasının merkezinde "mimarlıkla toplum arasında bir öğreten-öğrenen, anlatan-dinleyen, aktif olan-pasif olarak alımlayan ilişkisi vardır" (Tanyeli, 2020, s.20). Ancak, Tanyeli bu mesajların tekil olma durumuna ikna olmaz ve ona göre "mesaj tekil bile olsa anlamları daima çoğuldur" ve Hugo bunu fark edememiştir. Çünkü aslında mimarlık güçlü bir mesaj verme gayesi taşısa da "mesajın anlamını tanımlayan şey, aktaran mecra (medium) değil, alımlayan öznedir (Tanyeli, 2020, s.20).

Bu bağlamda, Tanyeli'nin yaklaşımı mesajın tekilliğinin sorgulanması ve mesajın aslında yorumlayan özne ile anlam bulması bağlamında doğru iken, bazı yapıların en azından basit veya güçlü mesajları doğrudan verdiği ve insanların da bu mesajları doğrudan okuyabildikleri açıktır. Diğer taraftan, kitaplarda yazılan bilgiler de binalarda olduğu gibi tekil bir mesaj içermez ve öznenin yorumuna bağlıdır. Bu noktada, Hugo'nun kitap benzetmesinde aslında bir sorun yoktur; sorun bu işaretlerin aslında hem kitapta hem yapılarda farklı yorumlanabilir olmasındadır. Kaldı ki bu aslında bir soruna da işaret etmez çünkü göstergebilimsel yaklaşımla da ele alındığında, bir gösterenin farklı gösterilenleri, düzanlamlar ve yananlamları olabilir. Bu durum göstergeyi sorunlu kılmaz; aksine onun zenginliğini ve katmanlılığını ortaya koyar. Dolayısıyla kentler de yapılar da okunmaya müsait nesneler olarak ele alınabilirler; okuyan özne ise belirli ön bilgiler ve kültürel kodlar eşliğinde aslında ortak bir zeminde buluşarak yine de benzer anlamları çıkarabilir.

5.1.2.1 Kentsel göstergeler nasıl okunur?

Lefebvre 'Şehir Hakkı' kitabında vurguladığı gibi, kentlerin göstergebilimsel yaklaşımla ele alınmasının "teorik ve pratik" olarak çok büyük bir öneme sahip olduğunu, kentlerin belirli mesajlarla iletişime geçtiğini, bu mesajların taşıdıkları kodlara göre anlaşılabilir ya da anlaşılamaz olduklarını ve kentlerin bu özellikleri ile

göstergebilimsel yaklaşımla yani "gösteren ve gösterilen, anlamlandırma ve anlam gibi dilbilim kaynaklı kavramlara göre kavranabilir" olduklarını düşünür[27] (Lefebvre, 2020, s.81). Dolayısıyla, aslında kentlerde belirli bilgilerin kodlanmış olduğunu ve bazı kodlar üzerinden ve göstergebilimsel yaklaşımla bu kodlara ulaşılabileceğini kabul eder. Ancak, kentlerin yalnızca tek bir sistem üzerinden ele alınırken ve değerleri de bu sistem üzerinden okumaya çalışırken kentlerin çok sayıda alt-sisteme sahip olduğunun da unutulmaması gerektiğinin altını çizer (Lefebvre, 2020). Bu alt-sistemlere Lynch de vurgu yapar ve ona göre "kendi özgül düzeyinde şehir, kendini ayrıcalıklı alt-sistem olarak gösterir; çünkü diğer alt-sistemleri yansıtabilir, sergileyebilir ve kendini bir "dünya" olarak, dolaysızlık ve yaşantı yanılsaması içinde biricik bütünlük olarak sunabilir" (Lynch, 2018, s.83). Dolayısıyla, kentlerin göstergebilimsel yaklaşım ile gösteren ve gösterilene indirgenmesi bazı sorunlara da yol açar.

Lefebvre'ün "Mekanın üretimi" kitabında da değindiği gibi, mekanın okunmak ya da "toplumsal mekanı deşifre eden bir prosedür-oluşturma çabası" sorun taşıyabilir[28] (Lefebvre, 2016, s.39). Bu sorunlar, kentleri bazı 'doğrudan alınan mesajlar' çerçevesinde yorumlama girişimi ile ortaya çıkar. Çünkü, kentler dilbilimde olduğu gibi saf bir mesaj içermez ve mesajların ya da kodların yorumlanması, belirli bir kültürel çerçeve içerisinde ele alınması gerekir. Bu anlamda, kentlerin göstergebilimsel yaklaşımla ele alınması, beraberinde hermeneutik fenomenolojik bir yaklaşımı da gerektirir. Bu süreç aslında ilk başta kentlerle ilgili kültürel, geleneksel, ideolojik verilerin bir araya getirilmesi, ardından bu verilerin gösteren ve gösterilen bağlamında ele alınması ve kent fenomeninin ön bilgiler çerçevesinde yorumlanması olarak ilerlemelidir. Bu doğrultuda, kentleri okumak tekil yapıların doğrudan

[27] Lefevbre "Kentsel Devrim" kitabında da kentlerin göstergebilimsel yaklaşımla ele alınabileceğini ileri sürer ve ona göre "kent olgusunu bu yöntem ve bu aydınlatmadan hareketle düşünmeyi yasaklayan hiçbir şey yoktur. Şehrin ve kent olgusunun işaret ve anlamlar bakımından zengin (veya fakir) olması bunu elbette ilginç olmaktan çıkarmaz (Lefebvre, 2017, s. 51).

[28] Lefebvre, 'Mekanın Üretimi" kitabında mekanı okumanın mümkün olup olmadığı konusunda kararsızdır çünkü ona göre mekan herşeyi söylemez ve mekan çok karışık bir sistemler bütünüdür: "Mekanın okunması mümkün müdür? Hem evet hem hayır. Evet: "Okur" deşifre eder, kodu çözer (…) Ama yine de hayır. Toplumsal mekan, üzerine mesaj yazılan (kim yazar?) beyaz bir kağıt asla değildir. Doğal mekan ile kentsel mekan asın yüklüdürler. Burada her şey müsveddedir ve karmakarışıktır (Lefebvre, 2016, s.162).

mesajlarına odaklanmaktan çok, kentlerdeki yapıların bağlamları ile kurdukları ilişkilere ve yapılar arasındaki kodlara yoğunlaşmak anlamına gelir.

Göstergebilimsel yaklaşımı mimari özelinde ele alan ve göstergebilimi yapı ya da daha geniş haliyle kentler bağlamında kullanılmasının yolunu açan Eco da benzer bir yaklaşım ile bir mimari göstergeyi okumanın, onun şifresini bilmekten geçtiğini düşünür. "Biçim işleve, ancak edinilmiş beklentiler ve alışkanlıklar dizgesinin bağlamında gönderme yapar; yani bir şifre bağlamında" (Eco, 2019, s.31). Bu şifrelerin okunabilmesi için çok sayıda verinin bir araya getirilmesi gerekir. Çünkü şifre genelde toplumsal yapıya ve kültüre sıkı sıkıya bağlıdır; bazı şifreler evrensel olabilirken, bazıları da yereldir; dolayısıyla çeşitli nesneler evrensel olarak aynı şeyi çağrıştırırken, diğerleri yerel kültüre göre farklı ve daha özel şeyler çağrıştırabilir. Eco'nun mimari göstergeler için yaptığı tanımlar, kentler için de geçerliliğe sahiptir ve aslında Lefebvre'ün 'mekanın deşifre edilmesi' tanımına uygundur. Bu bağlamda, 'mimari şifreler' Lefebvre'ün 'kentsel kodlar'ına denk düşmektedir.

Kentlerin okunması noktasında öncü çalışmaları ile önemli bir yere sahip olan Lynch ise kenti 'imgelenebilirlik' kavramı üzerinden değerlendirir ve imgelenebilirliği "herhangi bir gözlemcide güçlü bir imge yaratma olasılığı taşıyan fiziksel objenin niteliği" (Lynch, 2018, s.10) olarak tanımlarken Lynch'e göre çevrenin imgesini oluşturan nitelikler ise "biçim, renk ve düzenlemelerdir. Nesnelerin yalnızca görme duyusuna değil, diğer duyulara da keskin ve yoğun bir biçimde verili oldukları durumlarda buna okunaklılık ya da görünürlük de denebilir" (Lynch, 2018, s.10). Dolayısıyla, Lynch de imge üzerinden 'kentlerin okunmasına' değinir. Kent imgesi, kentin insan zihnindeki yansıması ile eşdeğer olarak ele alınırsa bu imgenin form almış hali simgeyi, simge ise bir gösterge çeşidini tanımlar. Diğer bir anlatımla, kentin imgelenebilir ve okunabilir olması, kentlerin bir gösterge olarak tanımlanmasının da yolunu açmış olur. Bu noktada, kentler ister devasa birer gösterge, ister göstergeler topluluğu olarak ele alınsın, taşıdıkları anlam ve fiziksellikleri üzerinden çağrıştırdıkları bilgiler aynıdır ve kente dair bir anlatıyı, bir hikayeyi oluştururlar. Bu hikayenin okunması toplumsal bir uzlaşıya ve yoruma dayalıdır ve kentin bir fenomen olarak bütüncül bir şekilde ne ifade ettiğinin ortaya konması noktasında değerli bir yaklaşımdır.

Öte yandan, Rapoport kentlerin göstergebilimsel yaklaşımla okunması konusunda biraz çekingen bir tavır sergiler. Ona göre gösterge ve sembol yaklaşımı çok

kullanılmış olmasına rağmen önemli sonuçlar vermemiştir -her şey gösterge ise göstergelerin önemi yitirilir- ve anlaşılmazı zor ve karmaşık bir yaklaşımdır (Rapoport, 1990). Oysa, bir şeyin ya da nesnenin gösterge olması onun anlamını boşaltmaz; tam aksine onun belirli bir anlam barındırdığını ortaya koyar. Kaldı ki, Barthes'ın de vurguladığı gibi, bir şeyin anlamı yoksa bile aslında anlamı olmaması da bir gösterge olarak tanımlanabilir; göstergeler "anlam taşımıyormuş gibi göründükleri zaman da kesinlikle hiç bir anlam taşımama anlamı taşırlar" (Barthes, 2021a, s.197). Bu bağlamda Rapoport kentleri okuma noktasında sözsüz iletişim yöntemini tercih eder; göstergelerin yalnızca doğrudan bir anlama işaret ettiklerini, diğer yandan sembollerin (simgelerin) ise göstergelerden farklı olarak çok sesli oluşları nedeniyle birden çok anlama işaret ettiklerini belirtir ve her iki yaklaşımı da benimsemez (Rapoport, 1990). Bu noktada, özellikle Peirce'ın öne sürdüğü gösterge üçlüsünde simgelerin de aslında gösterge olarak ele alındığını vurgulamak gerekir. Dolayısıyla aslında böyle bir ayrıma gidilemeyeceği açıktır. Simgeler de bir gösterge türü olarak, göstergelerin Rapoport'un düşündüğünün aksine yalnızca tek bir anlama işaret etmediklerini ortaya koyar. Göstergeler aslında yoruma dayalı olarak farklı anlamlara işaret edebilirler.

5.1.2.2 Kentsel göstergelerin özellikleri üzerine

Bu noktada, kentsel göstergebilim yaklaşımında kentsel göstergelerin nasıl ele alındığına odaklanıldığında, başta Eco'nun mimarlık göstergebilimi için yapmış olduğu tanımlardan yola çıkmak gerekir. Eco'ya göre mimari göstergeler gösteren ve gösterilen olarak ayrılırken, gösterenin "mümkün kıldığı işlev" gösterileni oluşturur (Eco, 2019). Diğer bir anlatımla, gösterilen aslında gösterenin sunduğu işlevlere tekabül eder. Eco'nun işlev ve gösterilen arasında kurduğu bağıntıya Lefebvre de katılır ve ona göre "mimarlıkta form gösteren, işlev ise gösterilen olarak ele alınabilir[29] (…). Gösteren, gösterilen karşısında neyse, form da işlev karşısında odur: Form işlevi ifade eder, onu bildirir" (Lefebvre, 2016, s.164). Dolayısıyla, işlev aslında bir anlam da taşır ve düzanlamlara işaret eder. İşlev aynı zamanda bir eylemi de tanımlar ve eylem de olaylar örüntüsü üzerinden kültürel kodlar ile şekillendirilir. Dolayısıyla işlev (gerçekten kullanılmasa bile) iletişime dönüşür ve bu sebeple Eco, mimari yapıların işlevlerinin onları gösterge olarak tanımlanması noktasında belirleyici

[29] Barthes'a göre ise nesnenin işlevi en azından bu işlevin göstergesidir (Barthes, 2021a)

olduklarını düşünür. Diğer söylemle, mimari işlevler aslında birer anlam barındırır ve bu anlamlar nesne ve insan arasında bir iletişime yol açar. Örneğin bir merdiven insana "yukarı çıkma uyarısı gönderir" (Eco, 2019, s.21) ve aslında barındırdığı işlevi iletir.\

Bu bağlamda, kentlerdeki öğelerin teker teker gösterge olarak ele alınması noktasında, Eco'nun tanımlamış olduğu yaklaşımların kullanılması mümkündür. Bütün kentin gösterge olarak ele alındığı durumlarda ise, kentin belirli bölgelerinin işlevsellik bağlamında analiz edilmesi ve böylelikle kentsel ölçekte bir gösteren gösterilen ilişkisine odaklanmak gerekir. Castells'a göre kentlerdeki mekânsal yapının incelenmesi, aslında gösteren olarak tanımlanabilecek olan mekânsal formlar üzerinden gösterilen olarak tanımlanabilecek olan ideolojik dışavurumların ortaya çıkarılmasını sağlar (Lagopoulos, 2019'da atıfta bulunduğu gibi). Diğer bir anlatımla, kentlerin fiziksel bütünlüğü göstereni teşkil ederken, fiziksel bütünlüğe 'iliştirilmiş ideolojik ve aynı zamanda belki de kültürel ve toplumsal değerler ise gösterilene tekabül eder. Bu noktada, gösteren aslında açıktır ve kolay tanımlanabilirken, gösterilenin daha derin bir çözümleme sürecine tabi tutulması gerekir.

Bu doğrultuda Vargün'e göre kentsel göstergebilim düzanlam yerine yananlama yoğunlaşır ve sosyal göstergebilimsel yaklaşımla kentlerdeki fiziksel yapılar üzerinden ideolojik ve gücü yansıtan işaretleri okumaya, ilişkilendirmeye odaklanır (Vargün, 2021). Çünkü, gösterenlerin düzanlamları halihazırda işlevleri üzerinden okunabilirken, yananlamlarının ele alınması aslında daha önemli ve derin anlamların ortaya çıkarılmasını sağlar (Şekil 5.4). Başka bir söylemle, mimari nesnelerin işlevleri düzanlamları çağrıştırırken aynı zamanda ideolojik boyutu ise yananlama göndermede bulunur (Eco, 2019). Eco düzanlam ve yananlamı Gotik Katedral örneği üzerinden tartışmaya çalışır ve bu durumda katedralin düzanlamı ya da birincil işlevi 'bir araya gelmek' olarak tanımlanırken, yananlamı ya da ikincil işlevi ise 'mistik atmosfer, kutsallığı temsil eden ışığın dağılımı gibi simgesel değerlerin anlatımıyla tanımlanabilir (Eco, 2019). Bu örnek birçok farklı yapı ve kentsel mekan ölçeğinde de çoğaltılabilir.

Şekil 5.4: Gösteren üzerinden gösterileni okumak: formun işleve işaret etmesi ve ideolojik dışa vurumlar (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

Bu bağlamda, kentlerde çok sayıda farklı gösterge çeşidinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan bazılarına Lefebvre değinir ve ona göre "şehrin sembolik bir boyutu vardır; anıtlar, ama aynı zamanda boşluklar, meydan ve geniş caddeler de evreni, dünyayı, toplumu ya da basitçe devleti simgelerler. Şehrin paradigmatik bir boyutu vardır; karşıtlıkları, içeriyi ve dışarıyı, merkez ile çeperi, kent toplumuna dahil olanla olmayanı içerir ve gösterir" (Lefebvre, 2020, ss.82-83). Dolayısıyla, kentleri şekillendiren önemli ya da önemsiz, tarihi ya da yeni yapılar, yollar, anıtlar, boşluklar, doluluklar, sınırlar, meydanlar hepsi birer gösterge olarak ele alınabilir. Bunlardan bazıları yalnızca düzanlamlara sahip iken, diğerleri ise yananlamlara da sahip olabilir.

Diğer yandan, kentlerde ilk göze çarpan göstergeler Rapoport ve Rossi'nin sabit öge ya da birincil öğe olarak tanımladıkları yapılar ya da öğelerdir. Bunlar kamusal mekanlar, kültürel yapılar, kentin ön planda olan simgeleşmiş ya da Lynch'in deyimiyle işaret noktaları, tarihi yapılar, köprüler, önemli akslar, önemli olaylarla ilişkilendirilen yapılar ve anıtlardır. Antik örnekler olarak özellikle otoritenin ve dinin sembolü olmuş ve kent merkezinde konumlanan görkemli yapılar, yüksek platformlu, kubbeli, kuleli anıtsal yapılar; günümüzde ise 'en büyük' ve 'en yüksek' gibi tanımlamaları elde etmeye çalışan yapılar, kentlerde göze çarpan ilk göstergeler olarak tanımlanabilirler. Bunların dışında, başta dikkat çekmeyen ancak inceleme ve bazı ön bilgiler ile ortaya çıkan göstergeler de vardır. Bu göstergeler kentlerdeki bazı küçük detaylar, bazı yapılar arasındaki ilişkilerden doğan durumlar, boşluklar, yıkımlar ve doğal uzantılar da olabilir. Bu doğrultuda, kentlerde mikro ve makro ölçekte pek çok göstergeye rastlamak mümkündür. Bu göstergelerin bazıları kasıtlı yapılmış iken, bazıları zaman içerisinde göstergeleşmiştir.

Bu noktada, göstergelerin bazıları kentin geçmişine de işaret etme potansiyeli barındırır. Örneğin, Calvino, kentlerdeki göstergelerin hafıza ile ilişkisine dikkat çeker ve göstergelerin aslında kentlerin sürdürülebilir olmasını ve geleceğe aktarılmasını sağladığını ileri sürer; "bellek denen şey çok zengin: sürekli yineler göstergeleri, yineler ki kent var olmaya başlasın" der (Calvino, 2021, s.69). Dolayısıyla, kentin hafızası aslında kendisini sürekli ürettiği göstergeler üzerinden canlı tutar. Aynı konuya Assmann da parmak basar ve ona göre "geçmiş sadece gerektiği ve anlamlı olduğu, yani göstergeleştiği ölçüde hatırlanıyor" (Assmann, 2015, s.306). Başka bir ifadeyle, göstergeleşemeyen bilgiler ya da belirli nesnelere sabitlenememiş bilgi ve kültürel değerler sürdürülebilir olma özelliklerini kaybederler. Göstergeler ise bu

bilgilerin yok olmasını engeller. Aygen'in (1996) aktarımı ile İbn-i Haldun'a göre "eski binaların şekilleri ve süs öğeleri eski medeniyetlerin göstergesi olarak tanımlanabilir" (Aygen, 1996, s.44). Dolayısıyla, mimarlık aslında çeşitli detaylarla farklı uygarlıklara işaret edebilir ve onları sürdürülebilir kılır. Benzer bir yaklaşımı Rossi de sergiler ve kentsel dinamikler içerisinde sabit olarak duran anıtları 'kolektif'in göstergesi olarak tanımlar (Rossi, 1982). Dolayısıyla, anıtlar da aslında kolektif değerlerin, kolektif hafızanın ve kentsel hafızanın sürdürülebilir olmasını sağlayan göstergeler olarak tanımlanabilirler.

Diğer taraftan, göstergeler aynı zamanda dönüşüme de maruz kalabilirler:

> *"Her şeyi yutan canlılığıyla tarih, formların içini boşaltır ve yeniden doldurur; bir formun kendi asıl gösterilenlerini alır ve yeni gösterilenlerle zenginleştirir. Tarihin bu kaçınılmaz eylemlerine karşı alınabilecek tek önlem, göstergesel biçim ve sistemleri yeniden hayata geçirebilen grupların ve kültürlerin sezgisel bilgeliğine güvenmektir" (Eco, 2019, s.43).*

Eco'nun tarih olarak tanımladığı güç ise aslında toplumsal dönüşümler ve otoritenin gücüdür. Bu süreçler ya da etkiler çeşitli nesneleri, mekanları ve dolayısıyla kentleri dönüştürür ve aslında gösteren üzerinden gösterileni de şekillendirirler. Bir diğer farklı gösterge türü ise bir şeyin yokluğunun da kentlerde gösterge olarak okunabilir olması ile ortaya çıkar. Örneğin savaşlarda yıkılmış bir yapının ardında bıraktığı boşluk ya da işaretler ve hatta bağlamını oluşturan diğer yapılarda kalan izler bir gösterge olarak değerlendirilebilirler. Dolayısıyla, gösterge her durumda bir nesneyi değil, durumu ya da 'olmamayı' da kapsar; yıkılmış olmak ya da belirli sebepler neticesinde artık var olmamak, ideolojilerin, savaşların, yıkımların, şiddetin, ölümlerin, politikanın, sosyo-kültürel durumun göstergesi olabilir.

Göstergeleri farklı kılan bir diğer özellik ise oluşum süreçleridir. Dilbilimde bütün göstergelerin kasıtsız olduğu düşünülürken, kentlerde kasıtlı göstergeler de vardır. Bu göstergeler belirli otoritelerin ya da toplumların göstermek ya da işaret etmek istediği anlamları barındırırlar ve dolayısıyla zamanla oluşmuş kasıtsız göstergelerden ayrılırlar. Dolayısıyla, kentsel göstergeler aslında biçimsel, anlamsal, bağlamsal, nedensel, simgesel ve işlevsel olarak farklı başlıklar altında toplanabilir. Yanı sıra, Lefebvre, kentlerde birden fazla ve farklı işaret ve anlam sisteminin var olduğunu vurgular (Lefebvre, 2017) ve bu açıdan bakıldığında kentlerde bağlama, tarihsel sürece, toplumsal yapıya (toplumsal yapının kent içerisindeki dağılımı bağlamında),

otoritenin söylem oluşturma ‘hevesine’ göre farklı türden gösterge sistemlerinin mevcut olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, kentlerde yer alan göstergeler özellikle ‘yananlam üretme’ özellikleri çerçevesinde sırasıyla şu şekilde sınıflandırılabilirler:

1. Kasıtlı Anıtlar/ögeler: Kentlerdeki en belirgin göstergeler olarak ilk bakışta hemen göze çarpan, bilinçli bir şekilde adeta gösterge üretircesine üretilmiş olan anıtlar, anıtsal yapılar, sembolik yapılar; ideolojik, ulusal, dini düşünceleri yansıtan nesne ya da yapılar, zamanın ruhuna uygun olarak kenti domine eden ve gücün etkisi ile yapılan yapılar, düzanlamları ve yananlamları açıkça belli olan göstergeler;

2. Belirli bir işlev barındıran yapı tipleri ya da kentsel mekanlar: Kolektif hafızada yer bulmuş belediyeler, kütüphaneler, dini yapılar, okullar, garlar; işlevleri bağlamında okunabilir göstergeler;

3. Kasıtsız Anıtlar/ögeler: Yapılış dönemlerinde anıt olarak yapılmamış ancak zaman içerisinde anıtlaşmış, ön bilgiye dayalı olarak kodların çözülmesi ve yorumlanması ile anlaşılabilecek ve yananlama sahip olan göstergeler; ‘tarihi yapılar: güncel halleriyle bir ideolojiyi yansıtmayan yapılar/ögeler, tarihsel önemleri nedeniyle kentin ‘eski ve antik’ olma halini yansıtan yapılar; herkes tarafından benimsenen ve zamanın ruhu ile ilgisi olmasa da toplum tarafından benimsenmiş olan yapılar, düzanlamları belli iken yananlamları yoruma ve ön bilgiye dayalı göstergeler;

4. ‘Henüz’ kolektif hafızada yer bulmamış ve belirli işlevleri yerine getiren yapılar/ögeler: Kentin simgesel anlam barındırmayan (en azından toplumsal olarak) ve kentin işlevsel öğeleri olarak konutlar ve diğer kentsel öğeler; bu öğelerin zaman içerisinde her zaman kasıtsız anıta dönüşme ihtimalleri vardır; işlevleri bağlamında gösterge olarak ele alınabilirler ancak yananlam üretme güçleri yoktur ya da ‘henüz’ yoktur;

5. Yapılar arasındaki ilişkilerin taşıdıkları anlamlar: Belirli yapıların konumlanış şekilleri, topografyayla ilişkileri, diğer yapılarıyla kurdukları ilişkiler sistemi bir gösterge olarak okunma potansiyeline sahiptirler;

6. Yıkılmış ya da yok olmuş yapıların izleri: Kentlerde varlıklarını sürdüremeyen ancak belirli ip uçları ve izler üzerinden okunabilir ve hatırlanabilir olan yapıların ‘var olmama hallerinin’ göstergeleşmesi;

7. Kentin çekirdeği olarak merkezler ve meydanlar: Bu bağlamda kentin tarihsel süreçteki merkezi ve çekirdeği tek bir gösterge olarak ele alınabilir, Kentin meydanını çevreleyen öğelerinin bir arada bulunması ile oluşturdukları 'kolektif anlam'; 'kolektif gösterge'; kentin oluşturan farklı öğelerin bir aradalığı, birbirleriyle ilişkileri, etkileşimleri, birbirlerine yaptıkları jestler, kentin bu birliktelik çerçevesinde sahip olduğu ruh, aura, atmosfer, karakter, kimlik, hafıza; düzanlamı ve yananlamı olan ve ön bilgiler ışığında derin analiz ve yoruma dayalı ele alınması gereken göstergeler bütünü.

Bu yaklaşım, kentlerdeki göstergeleri oluşum ve anlamları açısından sınıflandırma girişimi olarak değerlendirilebilir ve her zaman güncellenmeye açıktır. Bu sınıflandırma ile ortaya çıkan şey aslında kentsel göstergelerin çoğunun, dildeki göstergelerin aksine doğrudan bir anlama işaret etmiyor olmalarıdır. Dolayısıyla bu göstergeler önce araştırma ve sonra da yorum üzerinden anlamlandırılabilirler. Kentlerin göstergelerini okuyabilmek ve yorumlayabilmek için ya da kentlerin şifresini çözebilmek için de belirli bir koda ihtiyaç duyulur. Bu kod aslında göstergeyi oluşturan kültürel birikim, değerler, gelenekler ve kentle ilgili herhangi bir ön bilgiden oluşur. Bu nedenle, kentlerdeki göstergeleri okumak, bağlamı anlayabilmekten, kentin geçmişini ve toplumsal yapısını kavrayabilmek ve tanımlayabilmekten geçmektedir.

Bu ön bilgiler, göstergelerin anlamlandırılabilmesi ve gösterenler üzerinden gösterilenlere ulaşılabilmesi noktasında hayati öneme sahiptirler. Diğer bir anlatımla, kentsel göstergeler, üzerinde uzlaşılmış değer ve kavramlar üzerinden çözümlenebilirler. Bu uzlaşı yerel veya evrensel olabilir; bazı göstergeler yerel kodlar üzerinden okunabilirken, diğerleri evrensel simgeler ve anlamlandırmalar ile çözümlenebilirler. Bahsi geçen bu ön bilgi ve uzlaşılar ise kentin kimliği, ruhu, aurası ve hafızasını oluşturan bilgilere tekabül eder. Dolayısıyla, kentsel göstergelerin okunması düzanlamdan çok yananlama yoğunlaşmayı gerektirir. Düzanlamlar bu kentsel öğelerin işlevlerini tanımlarken, yananlamlar belirli bir kültürel bağlam çerçevesinde kodlanmış bilgilerin açığa çıkmasını sağlar. Bu anlam anlaşılması ise ancak yoruma dayalı bir yaklaşım ile mümkündür.

5.2 Roland Barthes ve Kentleri Okumak

"*Göstergeler amatörü, yani göstergeleri seven kimse; şehirlerin amatörü yani şehirleri seven kimse. Çünkü ben hem şehirleri hem de göstergeleri seviyorum. İşte bu*

ikili sevgi (herhalde sonuçta bir tek şeydir bu), belki de biraz tahmin yoluyla, bir şehir göstergebiliminin olanaklı olduğuna inanmaya yöneltiyor beni" (Barthes, 2021a, s.206).

Göstergebilim'in gelişmesi ve aynı zamanda farklı disiplinlerde kullanılması noktasında öncü çalışmalar yapmış olan Roland Barthes, dünyaya belki de herkesten farklı gözlerle bakar, yaşamın içindeki her şeyin gösterge olduğunu ve insanların günlük yaşamlarında bu göstergeleri durmadan okuduğunu düşünür. Barthes'ın çalışmaları okuyucuya her nesnenin ardında başka bir anlam olduğunu, dolayısıyla yaşamın her katmanının anlam barındırdığını düşündürür. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılabileceği gibi ve "Göstergebilimsel Serüven" kitabının başlığından da belli olduğu şekilde, Barthes göstergebilimi 'sever', onu 'yaşamının serüveni' olarak tanımlar ve hayatının merkezine koyar. Göstergebilim dışında, yine yukarıdaki alıntıda vurguladığı haliyle, kentler Barthes'ın dünyasında önemli bir konumdadır; Göstergebilimsel İlkeler çalışmasından Göstergeler İmparatorluğu'na, Mitolojiler'den Eiffel Kulesi'ne kadar bütün çalışmalarında kent bir şekilde kendisine yer bulur. Bu durum, göstergebilimsel yaklaşımın kentsel ölçekte de ele alınmasının yolunu açar ve özellikle Barthes'ın çalışmalar bu bağlamda önemli bir yol gösterici olur.

Barthes'ın kentlere nasıl yaklaştığını anlayabilmek için öncelikle göstergebilimsel yaklaşımı nasıl ele aldığına odaklanmak gerekir. Barthes, nesnelerin anlamına ulaşma doğrultusunda, öncelikle nesnelerin tanımlanmasının önemli bir rol oynadığını düşünür (Barthes, 2021a). Kentlerde de durum böyledir, belki de çok sayıda nesnenin bir araya gelmesi olarak ya da devasa bir nesne olarak tanımlanabilecek olan kentlerin anlamına odaklanmak için, öncelikle onları iyi bir şekilde tanımlamak gerekir. Bu noktada, her nesne öncelikle "bir şeye yarayan bir şey" (Barthes, 2021a, s.196) olarak ele alındığında, nesnelerin ilk özelliği bir işlev yerine getirmeleri ya da bir işlev tanımı üzerinden yorumlanabilir olmalarıdır[30]. İlk bakışta bu doğrudur, ancak Barthes'ın da vurguladığı gibi nesneler bünyelerinde belirli bir anlam da taşırlar ve anlam taşımayan bir nesnenin varlığından söz edilemez. Bu anlam, "nesnenin kullanımını aşan" bir anlam olarak da özetlenebilir (Barthes, 2021a, s.197). Nesnenin anlam belirtmesi ya da aktarması ise nesnenin ortaya çıkışından (imal edilişinden) itibaren başlar.

[30] Bu noktada Barthes, Eco ile benzer bir yaklaşımı benimser.

Dolayısıyla, anlamın oluşumu, nesnenin toplum ile etkileşimi neticesinde olur. Bu bakımdan, kentler de nesne ya da nesneler topluluğu olarak insan ile etkileşim içerisinde, insanların 'imal ettikleri' şeylerdir ve ilk oluşumlarından itibaren günümüze kadar sürekli bir anlam kazanma ve aktarma sürecindedirler. Şüphesiz bu anlam zaman içerisinde dönüşür, nesnenin yok olmasıyla doğru orantılı olarak yok olabilir ve yeni anlamlar ortaya çıkabilir.

Bu noktada, her nesne bir gösterge ise, içerisinde bir gösteren ve gösterilen barındırır. Barthes bu tanımlamanın yanına, göstergelerin anlamlandırılması noktasında bazı 'ön yargılara' ya da 'kültürel kodlara' da vurgu yapar; "kafamızda, nesnelerle ilgili az çok bilinçli olarak bir sınıflandırma olmadan yaşayamayız; bu sınıflandırma bize içinde yaşadığımız toplum tarafından benimsetilmiş ya da telkin edilmiştir"[31] (Barthes, 2021a, 199). Başka bir söylemle, göstergelerin yorumlanması sırasında belirli bir bilgi birikimi, bakış açısı, normlar üzerinden hareket edilir ve bu durum aslında göstergelerin farklı yorumlanabilmesinin de yolunu açar. Belirli göstergelerin herkesçe kabul görmüş ve aynı anlamlama süreci ile aynı gösteren ve gösterilenlerine ulaşılabilirken, bazı göstergeler yukarıda belirtilen özelliklere göre çok sayıda farklı gösteren ve gösterilene sahip olabilir. Bu bağlamda, gösterilenler de aslında önceki bölümde üzerinde durulduğu gibi düzanlam ve yananlam olarak ikiye ayrılır.

Bu ayrımın dışında Barthes, göstergelerin ikincil düzeydeki işleyişi olarak mitleri öne sürer. Barthes'a göre mitoloji, tarihselcilik ve göstergebilimin parçasıdır ve "anlamın biçime dönüşmesi" görevini üstlenir (Barthes, 1991, s.131). Mitler aslında göstergeler, kültür ve toplum üçgeninin oluşturduğu etkileşim ile ortaya çıkar ve yerel ya da evrensel olarak bir 'öyküyü' anlatır. Barthes'ın da vurguladığı haliyle mitler aslında ideolojilerin gerçekleri saklamak, yeni anlamlar üretmek için kullandıkları, toplumsal ve ideolojik düşüncelerle kaplı gizli mesajlar veren göstergelerdir ve herhangi bir anlamı dönüştürme gücüne sahiptirler (Barthes, 1991). Başka bir ifadeyle, mitler kültürel değerlerin, tarihin ve geleneklerin bilgilerini ve simgeledikleri anlamı kolektif bir bilince dönüştürmeye yarayan araçlardır; bu araçların kimin tarafından ne için kullanıldığı ise mitin işlevini belirler.

[31] Bu tanım Eco ve Lefebvre'ün kod tanımı ile ve Rapoport'un şifre tanımı ile benzerlikler gösterir.

Diğer taraftan, Barthes göstergebilimsel yaklaşımın kentlerde nasıl ele alınabileceği üzerine fikirler de üretmiştir. Bu fikirlerin bazıları doğrudan kentle ilgili iken[32], diğerleri dolaylı olarak mimarlık ve kentleri konu edinmiştir. Bu çalışmalarında Barthes'ın üzerinde durduğu konu, kentlerin ya da yapıların sembolik değerleri, gösterge olarak nasıl ele alınabilecekleri ve çözümleme yolunda hangi adımların atılması gerektiğidir. Barthes'a göre "genel olarak insan uzamı (yalnızca şehir uzamı değil) her zaman anlam taşımıştır" (Barthes, 2021a, s.206). Kentler, göstergeler topluluğu olarak anlamın merkezini temsil etmiş ve bu yönleriyle her zaman "belirgin öğeler ve belirgin olmayan ögeler"den kurulu bir dokuya sahip olmuşlardır (Barthes, 2021a).

Diğer yandan, Barthes, kentlerin bu potansiyelinin yeterince değerlendirilmediğini ve kentlerin okunması yönünde çalışmaların çoğalması gerektiğine vurgu yapar, anket veya fonksiyonel incelemelerden çok kentlerin okunmaya ihtiyacı olduğunu söyler. Bu doğrultuda, Barthes, kentlerin anlamına yönelik çalışmaları ile Lynch'in öncü olduğunu, ancak kentin imgesi ve okunabilirliğine yoğunlaşan Lynch'in aslında kenti okunabilir ayrık birimlere (yollar, kenarlar, bölgeler, 'düğüm/odak noktaları' ve işaret ögeleri) ayırmış olmasına rağmen, kenti parçalar üzerinden değil bütün üzerinden ele aldığını ya da Barthes'ın tanımıyla yapısalcı değil gestaltçı bir yaklaşım benimsediğini düşünür (Barthes, 2021a). Dolayısıyla, kentlerin anlamına ulaşmak için daha farklı ve derin tartışmaların sürdürülmesi gerektiği açıktır.

Yanı sıra, Barthes, kentleri inceleme noktasında aslında dolaylı olarak zaman kavramına da değinir. Tarihsel süreç içerisinde dinamik bir yapıya bürünen kentlerin sürekli değiştiklerine ve aynı şekilde süreç içerisinde gösterilenlerin de sürekli değişebileceğine vurgu yapar. Bu sebeple, kentleri ele alırken, farklı zamanlarda yaşadıkları dönüşümleri ve bu dönüşümlerin kentin anlamını, dolayısıyla göstergebilim bağlamında gösterilenini de değiştirdiğini hatırlamak gerekir. Bu bağlamda, kentleri okuma noktasında Barthes'ın attığı ilk adım, metin çözümleme girişiminde olduğu gibi bir yöntem çerçevesinde ilerlemektir. Bu da önce kentleri birimlere ayırmak ve sonrasında da sınıflamak ve örnekler üzerinden ortak noktaların ve ayrımların tanımlanmasıdır (Barthes, 2021a). Diğer bir anlatımla birimlerle "örnekçelerin birleşim ve dönüşüm kurallarını bulmak" gerekir. "Bu gözlemler

[32] Göstergebilimsel Serüven kitabında 'Alanlar" kısmında "Göstergebilim ve Şehircilik" bölümü.

günümüzdeki göstergebilimin hızlı bir dökümünü yaptıkları ve son birkaç yıldır göstergebilimsel 'görünüm'ün aynı kalmadığı gerçeğini hesaba kattıkları ölçüde, bizleri bir şehir göstergebilimine doğru yararlı biçimde yönlendirebilirler" (Barthes, 2021a, s.211). Dolayısıyla kentleri okuyabilmek için, kenti belirli bir yaklaşım çerçevesinde küçük birimlere ayırıp, birimler arasındaki üst-üste ya da yan-yana gelmeleri, benzerlikleri, farklılıkları, tekrarları ortaya koymak ve bu süreçte kentlerin zaman içerisindeki dönüşümüne de dikkat etmek gerekir.

5.2.1 Göstergeler İmparatorluğu ve Eiffel Kulesi üzerine

'Göstergeler İmparatorluğu' kitabıyla anlamın kültürel farklılıklar çerçevesinde nasıl farklılaştığını ya da daha iyi bir ifadeyle anlamın yerelliğini ve aynı nesne ya da mekanların farklı kültürlerde nasıl başka başka anlamlar taşıdığına odaklanan Barthes, farklı örnekler üzerinden doğu kültürünü ve özellikle Japon kültürünü ele alır. Bu bağlamda ele aldığı örneklerin bazıları da kaçınılmaz bir şekilde kentsel mekanlarla ilgilidir. Barthes, kitapta Tokyo'yu ele alırken, öncelikle batıdaki kentler hakkında bir tanımlama yapar. Ona göre batıda kentlerin belirli bir merkezleri vardır. Bu merkezler aslında kiliselerle, iktidarı, parayı, sermayeyi temsil eden yapılarla ve buluşmayı mümkün kılan mekanlarla "gerçekliğin görkemli doluluğu"nu (Barthes, 2007, s.37) oluşturur.

Öte yandan, Japonya'da Tokyo örneğinde kentin merkezi görünmeyen ve girilmesi yasak olan, imparatorun konumlandığı ve aslında boş bir yerdir (Barthes, 2007). Barthes bu noktada aslında 'boş gösterge' tanımını yapar ve Tokyo kent merkezi gibi boş göstergelerin aslında aynı anda her türlü sembolik yaklaşıma açık olduğunu ve aynı zamanda hiçbir anlama gelmediğini de ileri sürer. Dolayısıyla, doğu ve batı kültüründe kent merkezi farklı anlamlandırılmaktadır ve göstergelerin de farklı olduğu açıktır. Bu durum, göstergelerin yerelliğine de vurgu yapmaktadır. Diğer yandan, birçok farklı anlamla doldurulabilen ve Barthes'ın "göstergelerin belirsizliği" olarak tariflediği boş göstergeler Barthes'a "anlam oyunu" ya da yazma fırsatı verir (Miller, 1985, ss.86-87). Diğer bir ifadeyle, boş gösterge, göstergedeki gösteren ve gösterilen arasındaki kopma olarak tanımlanabilir ve bu durum özneye onu istediği gibi yorumlama şansı verir.

Aynı kitapta, Barthes bu sefer farklı yapı tipolojilerinin göstergeleşmesi üzerine yorumlarda bulunur. Barthes'a göre garlar (tren garları), kendilerine has yapıları,

bulundurdukları işlevler ile aslında bir mahalleyi teşkil eder ve onun deyimiyle 'kentçi'lere referansta bulunarak "kentin anlam iletmesini, okunmasını" mümkün kılar ve işaret noktasına tekabül eder (Barthes, 2007, s.44). Diğer yandan, garlar, kentlerdeki diğer büyük işaret noktalarının –katedraller, kiliseler, belediyeler ve tarihsel anıtlar- aksine, kutsal olmaktan arınmış kentsel işaret noktalarıdır (Barthes, 2007). Dolayısıyla garlar da aslında kutsal olmamalarına ya da tarihi olmamalarına ve anıtsal değer taşımıyor olmalarına rağmen bir yer tanımlarlar, anlamlar barındırırlar ve göstergeleşirler. Bu örnek, kentlerde yalnızca 'önemli' yapıların ya da 'anıtların 'gösterge değeri taşımadıklarını, bir işlev ve çevresinde belirli olaylar tanımlayan yapı ya da mekanların da çeşitli nitelikleri bakımında gösterge olarak değerlendirilebileceklerini ortaya koyar. Barthes, garların dışında, bazı mahallelerin yapıları ve içinde bulundurdukları çeşitli işaret ve izler ile aslında geçmişi hatırlatma güçlerine de vurgu yapar ve kentin içinden geçerken bir mahallede yaşadığı deneyimleri şöyle tarif eder: "yerin bu sesi, tarihin sesidir; çünkü belirtici ad burada anı değil, geçmişin bilinçle anımsanmasıdır" (Barthes, 2007, s.47). Başka bir söylemle, kentsel mekanlar ayrıca geçmişi ve belirli bir bilinci yansıtan göstergeler olarak da okunabilirler.

Öte yandan, Barthes'ın Eiffel Kulesi üzerine yazdığı deneme, kent, yapı ve toplum arasındaki ilişkinin göstergeler üzerinden nasıl okunabileceğini, bir yapının ya da kentsel mekanın kent için ne anlam ifade edebileceğini, neleri simgeleyebileceğini ortaya koyan önemli referanslardan birisidir. Eiffel Kulesi denemesi, kentsel göstergebilim yaklaşımı için de bir kılavuz olma niteliği taşır. Barthes, kuleye karşı çıkan sanatçıların aksine, onu Paris'in önemli bir parçası ve gündelik hayatın merkezinde yer alan bir yapı, simge, anıt olarak ele alır ve kule aslında Paris'in evrensel simgesi ve halkın, bölgenin en büyük göstergesidir (Barthes, 2021b).

Eiffel Kulesi'nin Paris için önemini betimlerken Barthes'ın dikkat çektiği noktaların başında kulenin oluşturduğu paradoks gelir; kule hem bakılan bir nesne hem ziyaret sürecinde bir bakış halidir, "kule gören bir nesne, görülen bir bakıştır" ve tüm özellikleri ile "benzersiz bir anıt"tır (Barthes, 2021b, s.14). Diğer yandan, kulenin en önemli özelliği ise işlevi ya da daha doğru bir ifadeyle işlevsizliğidir. Kule 'yararsızdır'! Eiffel Kule'si yapılırken aslında bilimsel amaçlar uğruna yapılmış, ancak kule bütün bu amaçların dışına çıkarak, işlevlerinden sıyrılmış ve kasıtsız bir anıta dönüşmüştür. Barthes'ın deyimiyle "kule, anıtın bir tür sıfır derecesini

gerçekleştirmektedir, o; hiçbir kutsal şeye katılmaz" (Barthes, 2021b, s.17). Kulenin kutsal yapılar sınıfına girmeden anıtlaşması, Barthes'ın Göstergeler İmparatorluğu kitabındaki 'gar' örneği ile benzerlik gösterir. Dolayısıyla, Barthes, kutsal olmayan yapıların da anıt veya gösterge olabileceğini kule örneği üzerinden yine vurgular. Eiffel Kulesi, belirli bir işlev ve amaca hizmet etmeksizin, zamanla kazandığı benzersiz anlamlar nedeniyle Paris'in odak noktası haline gelmiştir ve bu özelliği ile kule "Paris uzamının coğrafi, tarihsel ve toplumsal bütün yapısını hafif işaretiyle gizliden gizliye sabitleştiren bakıştan, tanıktan başka bir şey değildir" (Barthes, 2021b, s.22). Başka bir ifadeyle, kule aynı anda hem kentin fiziksel yapısını domine eder hem de kentin toplumsal ve tarihi değerlerini simgeler.

Barthes kulenin anlamını, simgelediklerini incelerken, onun yapısından, biçiminden ve küçük parçaların bir araya gelişinden, malzeme olarak taşı bir anlamda yenen ve onun yerine geçen, yükselmeye izin veren çelikten yapısını da inceler, tanımlar ve önem atfeder. Sonrasında ise kendi deyimi ile Paris'in 'simgeler ormanı'nda yeni bir simge olan kulenin farklı bakış açılarıyla ele alındığında nasıl başka anlamlara gelebildiğini ortaya koymaya çalışır. Kule öncelikle fiziksel bütünlüğü ve ütopik ve fırlamaya hazır yapısıyla bir rokete benzer, demirden bir danteldir, sade gövdesi ve gökyüzüne uzanışı ile bir bitkiyi andırır, bacakları koparılmış bir böceğe ve aynı zamanda kanatları kesilmiş ancak daha yükseğe uçmaya çalışan bir kuşa, insan gövdesine hatta Paris'e göz kulak olan bir kadına benzer (Barthes, 2021b). Diğer taraftan, kule aynı zamanda modernliği, 20. yüzyılı, devrimi, bilimi, mühendisliği, endüstriyel gelişimi, çeliğin gücünü, çelik konstrüksiyonu ve etrafındaki köprülerle birlikte yeri göğe bağlayan bir köprüyü, narin yapısıyla hafifliği ve yukarıya yükselişi simgeler (Barthes, 2021b). Dolayısıyla, Barthes kuleyi hem görünümü hem de anlamı bağlamında çok farklı bakış açıları ile ele alarak yorumlar ve fiziksel formu ile çağrıştırdığı ve aynı zamanda simgesel gücü ile hayal ettirdiği farklı 'gösteren ve gösterilen'lerine değinir.

Öte yandan, Barthes'a göre Eiffel Kulesi'nin en önemli özelliklerinden birisi de Paris'i sergileyiş şeklidir. Bu bağlamda, kuleyi ziyaret etmek aslında Paris'i algılamak ve okumak ile eşdeğerdir; "Kule Paris'e bakmaktadır. Kule'yi ziyaret etmek demek; Paris'in belli bir özünü algılamak, anlamak ve onun tadını çıkarmak için balkona çıkıp oturmak demektir. Burada da Kule özgün bir anıttır" (Barthes 2021b, s.17). Çünkü kuleden bakmak bu noktada kenti kuşbakışı olarak görme ve kenti okuma imkanı verir.

Miller'a göre "gözlemcinin bakış açısının bu görsel dönüşümü, aynı zamanda entelektüel bir aşkınlığa da vesile olur. Gözlemci, şehrin bir sakini olmaktan çok bir tür okuyucusu haline gelir" (Miller, 1985, ss.81-82). Diğer bir ifadeyle, kente böyle bir açıdan bakmak, özneye farklı bir perspektif sunar ve kenti okumaya yöneltir. Barthes'a göre kuleden Paris'i izleyen kişi, kentin önemli noktalarını saptar, onlar arasında ilişkiler kurmaya çalışır, bilgileri ayırır, tekrar düzenler, zihinsel bir etkinlikle kenti bir nesne gibi kavramaya çalışır. Barthes bu zihinsel süreci "deşifre etmek" olarak tanımlar. Başka bir ifadeyle, kentleri farklı bir bakış açısıyla ele almak, onları çözümleme noktasında da değerli bilgiler açığa çıkmasının önünü açar[33]. Tuan da bir panoramanın izlenmesi sürecinde gözün belirli sabit nesnelere takıldığını ve gözü çeken bu nesnelerin aslında bir imaj yarattığını ileri sürer. Ona göre "bir sahneye genel olarak bakmak mümkün değildir; gözlerimiz dinlenme noktaları arar durur" der ve aslında göz sürekli bir işaret ögesine ya da farklılaşan noktalara yoğunlaşır (Tuan, 2001, s.161).

Dolayısıyla, Tuan'ın ve Barthes'ın vurguladıkları şey, kentlerin okunma süreçlerinin belirli işaret noktaları ya da göstergeler üzerinden ilerlediğidir. "Nedir aslında bir panorama? Deşifre edilmeye çalışılan bir görüntüdür, içinde, bilinen yerlerin tanınmaya, işaret noktalarının saptanmaya çalışıldığı bir görüntüdür[34]" (Barthes, 2021b, s.19). Bu tanım ile Barthes, aslında bir kent okuma yöntemini betimler ve işaret noktaları tanımı ise Lynch'in işaret ögelerine bir gönderme olarak kullanılır. Özetlemek gerekirse, Barthes'a göre kentleri okumak aslında işaret noktaları üzerinden kenti çözümlemeye çalışmak, "kaçınılmaz olarak bir tarih hayal etmek" ve deşifre etmek olarak tanımlanabilir (2021b, s.20). Diğer taraftan, Barthes okuma sürecini 'yeniden oluşturmak' olarak tanımlar; dolayısıyla kentleri incelerken elde edilen bilgiler ve kent deneyimi, zihinde yeni bir kentin inşa edilmesi sürecini başlatır. Bu inşa sürecinde de başrolü her zaman göstergeler üstlenir.

---

[33] Bu çalışmada da, sonraki bölümlerde ele alınacağı üzere kentler farklı bir bakış açısıyla, soyut kentsel kesit yöntemiyle okunmaya çalışacaktır.

[34] Bu bağlamda, Barthes yukarıdan baktığı kenti çözümlemeye başlar ve Paris'in kırılma noktalarına odaklanır, tarih öncesindeki Parisi, sonra Orta Çağ'daki Paris'i, ardından Monarşi'den imparatorluğa geçiş süresindeki geniş zamanı ve son olarak modern zamanı ele alır ve her dönemde yaşanan önemli tarihsel olaylara değinir. Bu noktada aslında çeşitli yapıları ve modern anıtları da birer gösterge olarak ele alır. Dolayısıyla, kente belirli bir bakış açısından bakmak, onu çözümlemek ve göstergeleri üzerinden okuma sürecini kolaylaştırır.

5.2.2 Göstergebilime yeni bir yaklaşım ve Camera Lucida'ya geçiş

College de France'taki Edebiyat Göstergebilimi Kürsüsü'nün Açılışı Dersi'nde (7 Ocak 1977'de) Barthes, göstergebilim ile ilgili yapmış olduğu tanımlamada, göstergebilimin diğer bilimlerle bir arada ortak çalışmalar yürütme noktasında kullanılabileceğini ileri sürer. Ona göre "göstergebilim gerçeği daha çok belli yerler ve belli anlarıyla ortaya çıkarmaya çalışır" (Barthes, 2021b, s.60). Mitolojiler kitabında da göstergebilimi çeşitli araştırmalar için gerekli ancak yeterli olmayan bir bilim (Barthes, 1991) olarak tanımlar. yandan, göstergebilimin diğer disiplinlerle iş birliği içerisinde hareket etmesinin gerekliliğine de vurgu yapar. Lefebvre de "kent fenomeni"nin anlaşılabilmesi için disiplinler arası bir çalışmanın gerektiğini düşünür ve ona göre kenti incelemek "coğrafyacıların, demografların, iktisatçıların, sosyologların, göstergebilimcilerin vs. sözcüklerini (kısmı okumalarını) birleştiren bütünlüklü bir okumayı gerektirir" (Lefebvre, 2017, s.161). Bu bağlamda, göstergebilim veri toplama ve bir bakış açısı oluşturma noktasında önemli bir yaklaşım iken, farklı yaklaşımlarla da desteklenerek daha derin analizlerin önünü açma potansiyeli barındırır.

Diğer taraftan, Barthes farklı çalışmalarında göstergebilimin biçimin bilimi olduğunu, göstergelerin bağlamından bağımsız bir şekilde incelendiğini (Barthes, 1991) ve ayrıca göstergebilimin 'hermeneutik ya da yorum bilimi olmadığını, daha çok betimlemeyle uğraştığını (Barthes, 2021b) ileri sürmüştür. Ancak, Camera Lucida kitabı Barthes için de dönüm noktası olmuş, kitap onun düşünsel dönüşümünü ortaya koymuştur. Barthes, Camera Lucida kitabında fotoğrafları incelerken ve bir yandan da göstergelere odaklanırken, ele aldığı göstergeleri sürekli 'bağlamı' ile ilişki kurarak 'yorumlar. Dolayısıyla bu süreç Barthes'in bundan önceki düşünceleri ile bir zıtlık oluşturur; Barthes göstergeleri incelerken hem bağlama önem verir hem de anlamı yorum üzerinden bulmaya çalışır. Ayrıca, kitapta fenomenolojik bir yaklaşımı[35] da benimsediğini açıkça ifade eder[36] (Barthes, 2016). Burgin'e göre de Barthes çalışmasını açık bir şekilde fenomenolojiyle ilişkilendirir ve özellikle kitabı "Sartre'nin zihinsel imgelemenin fenomenolojisi açısından genişletilmiş bir tartışma

[35] "Kitap kendisini bir fenomenoloji olarak da sunuyor" (Derrida, 2001, s.57).

[36] Örnek olarak: "Bu fotoğraf araştırmasında olaybilimin tasarısı ve dilinden birkaç şey ödünç almıştım" (Barthes, 2016, s.33).

olan L'Imaginaire adlı kitabına ithaf etmesi" bu yaklaşımı kanıtlar niteliktedir (Burgin, 1986, s.79).

Dolayısıyla, Camera Lucida belki de göstergebilimsel ve fenomenolojik yaklaşımın bir arada kullanıldığı bir çalışma olarak tanımlanabilir. Barthes, Camera Lucida'da fotoğrafı incelemeye ve onu özgün kılan unsurları gün yüzüne çıkartmaya çalışır. Bu süreçte fotoğraf üzerinde dikkatini çeken detaylara yoğunlaşır, bilgi veren ip uçlarını takip eder ve bir anlamda fotoğrafın içinde barındırdığı şifreyi kırmaya çalışır. Diğer bir söylemle, fotoğrafta bilgi veren unsurları yorumlayarak anlamına ulaşma gayesi taşır. Ancak bu yaklaşım da Barthes'ın Eiffel Kulesi'nde altını çizdiği başka bir tanımla çelişir. Eiffel Kulesi denemesinde Barthes kuleden oluşan panoramadaki göstergelerin deşifre edilme süreçlerini ele alırken "bir panorama asla bir sanat yapıtı gibi tüketilemez, çünkü bir tablonun estetik bakımından ilginçliği, onda, bilgiden doğan özel noktaları tanımaya çalıştığımız anda sona erer" der (Barthes, 2021b, s.20).

Oysa Camera Lucida'da bir sanat yapıtı olarak fotoğrafı incelerken 'bilgiden doğan' noktaları anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Bu yaklaşım da Barthes'in Camera Lucida'da eski çalışmalarına nazaran farklı bir bakış açısı geliştirdiğini ve özellikle 'yorumlamaya' önem verdiğini gösterir. Bu bağlamda, bu çalışmada da denendiği üzere, fenomenoloji ve göstergebilim yaklaşımlarının birlikte kullanımı bir sorun doğurmaktan çok yararlı bir yaklaşımı tanımlar denebilir. Çünkü, göstergebilim ile biçim üzerinden hareketle başlatılan inceleme, özellikle hermeneutik fenomenoloji yaklaşımı ile yorumlandığında göstergelerin özünde neler barındırdıkları ortaya çıkar.

Bu süreç özellikle yananlam'ları ortaya çıkarma ve anlamlandırma noktasında değerlidir. Barthes'ın yukarıda verilen alıntılarına dayanarak da, göstergebilimin farklı yaklaşımlarla -disiplinler arası bir çalışmayla- ele alınması daha doğrudur çıkarımını yapmak mümkündür. Diğer yandan, göstergelerin doğaları gereği belirli kültürel kodlar üzerinden okunabilir olmaları, hermeneutik fenomenolojinin benimsediği ve belirli normlar üzerinden ilerleyen -önyargılardan uzaklaşmayı ve öznenin kendisini parantez içine almasını gerektirmeyen[37]- yorumlayıcı yaklaşım ile çakışır. Dolayısıyla, her iki yaklaşım da birbirini besler ve geliştirir. Møystad'a göre "bir şeyin nasıl anlam kazandığı sorusu göstergebilimsel bir sorun iken, bir şeyin ne olduğu ise fenomenolojik bir sorudur" (Møystad, 2012, para.9). Dolayısıyla kentleri okuma

[37] Hermeneutik fenomenolojinin bu yaklaşımına tezin metodoloji bölümünde değinilmiştir.

noktasında her iki soruya cevap bulmak için her iki yöntemi bir arada kullanmak gerekir.

Bu bağlamda, sonraki bölümde Barthes'ın Camera Lucida kitabında öne sürdüğü studium ve punctum kavramları ele alınacak ve kentleri okuma noktasında her iki kavramın kullanılması üzerinden bir inceleme yürütülecektir. Barthes, Hugo'dan alıntı yaparak kent ve şiir arasında yaptığı benzetmeye yer verir ve kentsel göstergebilimi bu yaklaşım ile tanımlamaya çalışır: "Hugo'nun da herkesten daha güzel belirttiği gibi şehir bir şiirdir ama klasik bir şiir değildir, belli bir konu üstünde odaklanmış bir şiir değildir. Göstereni sergileyen bir şiirdir o; sonuçta şehir göstergebiliminin kavramaya ve dile getirmeye çalışacağı da işte bu sergilemedir" (Barthes, 2021a, s.217). Bu çalışmada ise, studium ve punctum kavramları ödünç alınarak, aslında kent ve fotoğraf arasındaki analojiden yola çıkılarak bir kent okuması yapılmaya çalışılır. Bu noktada, öncelikle fotoğraf için öne sürülmüş bu kavramların sökümü yapılmalı ve kentleri okuma noktasında nasıl kullanılabilir hale gelebilecekleri 'sergilenmelidir'.

5.3 Kent Katmanları Olarak Studium ve Punctum

Kentleri tanımlama noktasında kullanılacak olan studium ve punctum kavramları, Barthes'ın Camera Lucida kitabında fotoğrafları inceleme noktasında öne sürdüğü bir kavram setidir. Bu bağlamda, studium ve punctum'un kentler özelinde karşılıklarını incelemek için önce kitapta Barthes'ın nasıl bir yaklaşım sergilediği ortaya konacak, ardından da bu iki katmanın kentlerdeki karşılığı üzerine sorgulamalar yapılacak ve bir tanımlama getirilmeye çalışılacaktır.

5.3.1 Camera Lucida'da studium ve punctum

Fransız edebi kuramcı, yazar, felsefeci ve göstergebilimci Roland Barthes'ın 1980 yılında yayınlanan 'Camera Lucida' kitabının temel amacı, fotoğrafın özünün ele alınması, fotoğrafın tam olarak ne olduğunun tartışılması-tanımlanmaya çalışılması ve aynı zamanda fotoğrafın yaşam ve ölüm çerçevesinde sorgulanmasıdır. Barthes, fotoğrafı analiz ederken, "onsuz fotoğraf'ın bir hiç olacağı tümeli formülleştirmeye" (Barthes, 2016, s.20) çalışmaktadır. Başka bir söylemle, fotoğrafın anlamını bulmaya çalışır ve bu doğrultuda, 'fotoğraf nedir?' sorusunu sorar. Cevapları ararken de, fotoğrafların ilk izlenimde onda uyandırdıkları duygular üzerinden ilerler. Kitap,

aslında birbiriyle ilişkili olsa da farklı noktalara yoğunlaşan iki bölümden ve kırk sekiz alt başlıktan oluşmaktadır.

Birinci bölümde Barthes genel olarak fotoğraf konusunu neden ele aldığını, kendisinin fotoğrafçı olmamasına rağmen neden fotoğrafın özü hakkında bir tanımlama yapma gereksinimi duyduğunu, fotoğrafın aslında bilinen özelliklerinin dışında ne gibi anlamlar taşıdığını ele alır. Bunu yaparken de, onu etkileyen fotoğrafları örnek göstererek ve inceleyerek ilerlemeye çalışır. Barthes'ı etkileyen ve fotoğrafın doğasını sorgulamaya iten fotoğraf, Napolyon'un küçük kardeşi Jerome'un 1852 yılında çekilmiş olan fotoğrafıdır. Fotoğraf karşısında duyduğu heyecanı Barthes, "ben İmparator'a bakan gözlere bakıyorum" (Barthes, 2016, s.15) olarak tariflemektedir. Fotoğrafların bazıları Barthes'ın ilgisini çekerken, diğerleri ona çok sıradan gelmektedir ve Barthes bu ayrımı yaparken, kişide bir heyecan uyandıran, ona bir duygu yoğunluğu yaşatan fotoğrafları "Fotoğraf" (büyük F ile) olarak isimlendirirken, bayağı bulduğu ve ona çekici gelmeyen fotoğrafları ise "fotoğraf" (küçük f ile) olarak isimlendirmektedir. Barthes, fotoğrafın katmanlı ve ikiliklerden oluşan bir yapıya sahip olduğunu ileri sürer.

Yanı sıra, fotoğraf ele alınırken, fotoğrafın teknik bilgileri, kompozisyon kuralları, tarihi veya toplumbilimsel nitelikleri önemini kaybeder; Barthes'e göre önemli olan fotoğrafta onun ilgisini çeken, onu duygulandıran, ona zevk veren ortak özellikleri tespit etmektir. Bu noktada, Barthes, fotoğrafın özünde iki katmandan oluştuğunu ileri sürer: birincisi fotoğrafın temel niteliklerini, taşıdığı bilgiyi ve genel kompozisyonu oluşturan 'Studium' iken, ikincisi tam olarak açıklanamayan ve kişide bir heyecan uyandıran 'Punctum' katmanıdır. Barthes, bazı örnek fotoğrafları bu gözle irdeledikten sonra, fotoğrafın gerçek anlamını ve dolayısıyla tanımlamasını yapabilmek için daha derinlere inmesi gerektiğini kavrar ve bu aslında kitabın dönüm noktasını oluşturur.

İkinci bölümde Barthes, annesinin ölümü üzerinden hareketle, onun fotoğraflarına bakarken yaşadığı duyguları, fotoğrafın yapısı gereği oluşturduğu paradoksları, fotoğrafın yaşam ve ölümle kurduğu ilişkiyi ele alır. Aslında kitabı yazma sebeplerinden birisi de ölmüş olan annesine duyduğu özlem ile onun 'gerçek halini' fotoğraflarında arama girişimidir. Çünkü fotoğraf, yaşamı ve ölümü başka hiçbir mecranın yapamayacağı şekilde içinde barındırır ve aynı zamanda dışarıya yansıtır. Bu bağlamda, annesinin eski fotoğrafları üzerinden çıkarımlarda bulunan Barthes'a göre, fotoğrafın en önemli güçlerinden birisi geçmişte yaşanan gerçeklikleri yansıtma

özelliğidir; ‘fotoğraf’ın neyin artık olmadığını söylemesi gerekmez, o yalnız ve kesin olarak neyin olmuş olduğunu söyler (Barthes, 2016, s.103). Öte yandan, zaman da fotoğrafta hareketsizleşir ve tek noktada donar, böylelikle yeni bir gerçeklik oluşur. Bu nedenle de, kitabın sonlarında annesinden sonra kendi ölümünü de ele alan Barthes, studium ve punctum’un yanı sıra, fotoğrafta yeni bir punctum olarak ‘zaman’ı tanımlamaktadır.

Barthes’ın fotoğraf üzerine sorgulamalar ve tanımlamalar yaptığı bu çalışmada en önemli noktalardan birisi studium ve punctum gibi iki yeni kavramı ileri sürmüş olmasıdır. Latince’de ‘çalışmak’, ‘incelemek’ gibi anlamlara gelen studium Barthes için kişisel bilgi birikimi ve kültürel birikim sonucunda fotoğrafta ‘tanıdık olan’ bir özelliktir ve “her zaman klasik bir bilgi kitlesine gönderme yapar” (Barthes, 2016, s.39). Diğer bir söylemle, studium ilk bakışta kişinin ilgisini çeken, fotoğrafın içeriğini oluşturan çerçeve ya da kompozisyon olarak tanımlanabilir. Studium gözlemciye çeşitli ip uçları verir ve okunmayı bekleyen önemli bilgiler barındırır. Öte yandan Latince’de sivri uçlu bir nesne ile oluşturulan delik, sıyrık anlamına gelen punctum, Barthes’ın tarifiyle, “studium’u kırar (ya da deler) (...) Bu öğe sahneden yükselir, bir ok gibi dışarı fırlar ve bana saplanır” (Barthes, 2016, ss.39-40).

Punctum algısal parametrelerini dönüştürür ve izleyicileri kör alanlarda bir maceraya çıkartırken, kafalarında zaman, mekan, yaşam ve ölüm gibi metafiziksel sorular uyandırır (Jenkins, 2013). Studium ise punctum için bir altyapı oluşturur. Ancak yine de, punctum’u studium’dan ayrı düşünmek mümkün değildir. İkisi farklı şekillerde bir araya gelir ve Barthes’e göre aralarındaki ilişki sistemi tam olarak tanımlanamaz: “studium ile punctum (eğer oradaysa) arasında bir bağıntı kuralı koymak olası değildir. Tek söylenebilecek şey, bunun bir birlikte bulunma sorunu olduğudur” (Barthes, 2016, s.57). Başka bir ifadeyle, bir fotoğraf yalnızca studium’dan oluşabilir; ancak punctum’un olduğu bir fotoğrafta studium ve punctum her seferinde farklı bir etkileşim içerisindedirler.

Derrida da, studium ve punctum’un birbirlerini dışlayan belirgin bir muhalefet içerisinde olmadıklarını ve dolayısıyla birlikte bir kompozisyon oluşturduklarını savunur. Derrida’ya göre studium ve punctum kavramları arasında bir uzlaşı vardır ve punctum, kodlanmış olan studium’un aksine kodlanmanın ötesinde bir şeye işaret eder: punctum “ona ait olmadan ona aittir ve onun içinde yeri belirlenemez; asla çerçevelenmiş alanın türdeş nesnelliğine kaydedilmez, bunun yerine orada yaşar, daha

doğrusu ona musallat olur: "Bu bir eklemedir, 'esneklik: fotoğrafa eklediğim şeydir ve yine de zaten orada olan şeydir" (Derrida, 2001, s.41). Dolayısıyla, punctum aslında studium ile birlikte var olabilir, onun bünyesindedir ve ona ilişmiş vaziyettedir. Başka bir deyişle, studium ve punctum'un birlikte karşılıklı bir ilişki çerçevesinde var olması, fotoğrafları anlamlı kılan temel niteliklerin başında gelmektedir.

Öte yandan, iki öğe arasındaki temel fark, studium'un fotoğrafta bir arka plan oluşturması, punctum'un ise onu kararsızlığa düşüren, dağıtan bir unsur olarak ortaya çıkmasıdır (Metcalf, 2016). Bu nedenle, Barthes punctum'u tanımlarken, kültür, tarihsel bilgiler gibi nitelikleri ayrı tutar ve bunları 'studium' çerçevesinde değerlendirir (Shurkus, 2014). Diğer bir ifadeyle, kültürel birikim ve tarihe bağlı bilgiler fotoğrafı farklı kılmaktan uzaktır; onu farklı kılan her zaman muğlak detaylar yani punctum'dur.

Bu noktada, yazının ve fotoğrafın başyapıtlarından birisi olarak tanımlanan Camera Lucida kitabının, fotoğrafların dışında diğer birçok disiplinde olduğu gibi kentler özelinde de kullanılabileceğini ileri süren bu çalışma, studium ve punctum kavramlarının tanımladıkları yeni bakış açısının kentleri okuma bağlamında da önemli bir tartışma zemini hazırlayabilecek potansiyele sahip olduğunu, dolayısıyla mimarlık alanında da önemli bir eser olarak ele alınabileceğini ileri sürer. Çünkü Barthes, punctum kavramını fotoğraf için özel bir kavram olarak tanımlamış olsa da, Jenkins'e göre punctum "öznel doğası gereği, farklı bağlamlar için de açık kapılar bırakır" (Jenkins, 2013).

Bu bağlamda, studium ve punctum kavramları fotoğraf dışında çok farklı disiplinde bir inceleme yaklaşımı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Punctum'u tarif edilemeyen ve studium'un arasından sızan bir olgu olarak tanımlayan ve kavramları sabit fotoğraflar yerine hareketli videoları inceleme noktasında ele alan "Hareketli İmgelerde Punctum" (Kayserilioğlu, 2019), punctum tanımını tiyatro disiplini bağlamında ele alan "The Theatricality of The Punctum: Re-Viewing Roland Barthes' Camera Lucida" (Wilson, 2017), studium ve punctum tanımlarını Transilvanya'nın demiryolları ve peyzajını inceleme noktasında kullanan "Photography, Railways and Landscape in Transylvania, Romania" (Purcar, 2019), punctum'un fotoğrafın dışında da kullanılabilir olduğunu vurgulayan ve onu animasyonlarda arayan "Another Punctum : Animation, Affect, and Ideology" (Jenkins, 2013), resimlerdeki punctum katmanını tanımlamaya çalışan "The Punctum in the Paintings of Pierre Bonnard

(Duffy, 1993), studium ve punctum kavramlarını mimari fotoğrafları yorumlama noktasında ödünç alan "Framing the Facade: Studium and Punctum in Architectural Photography" (Note, 2013) ve kavramları psikoanalitik çalışmaları yorumlama sürecinde kullanan "Studium and Punctum in Psychoanalytic Writing: Reading Case Studies Through Roland Barthes" (Amiri, 2018)[38] gibi çalışmalar, studium'u ve punctum'u farklı yaklaşımlarla ve farklı disiplinlerde ele alan çalışmalardan bazılarıdır.

Yanı sıra, bazı mimari projelerin hem temsil hem de tasarım olarak fotoğraf olgusuna yaklaşması üzerine tartışma yürüten Metcalf özellikle dijitalleşme ile birlikte mimarlık ve fotoğraf arasındaki sınırların bulanıklaştığını ve mimarlığın fotoğraf teorilerinden beslenmeye başladığını düşünür (Metcalf, 2016). Dolayısıyla, studium ve punctum da bu bulanık sınır üzerinde fotoğraflardan kentlere geçişi sürdüren bir yaklaşım içerisinde kullanılabilir. Tüm bu yaklaşımlar, mimari yapıların ve kentlerin de fotoğraf gibi studium ve punctum kavramları çerçevesinde değerlendirilebileceklerini; başka bir ifadeyle, studium ve punctum'un kentsel ölçekte karşılık bulabileceğini ortaya koyar.

Öte yandan literatürde mimari ya da kentsel ölçekte henüz değinilmemiş olduğu gözlemlenen studium ve punctum kavramları, "A Way to Read Urban Text, A Way for Architecture and Urban Design" adlı bir yüksek lisans projesinde ele alınmaya çalışılmış ve farklı bir yaklaşım benimsendiği gözlemlenmiştir[39]. Çalışmada, kentlerin öğeleri, konutlar, ortak özellikler, yaşanan deneyimler, morfoloji, işlevlere göre kent parçaları, Lynch'in öne sürmüş olduğu yollar, kenarlar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret ögeleri studium olarak; kültürel öğeler, bazı kentlerin önemli yapıları ya da mahalleleri, anıtlar, önemli noktalar, mahallelerin anlamı, çevreleri sarılmış meydanlar, önemli cepheler, kentlerin devrimsel gücü ve işaretler ise punctum olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada bir adım daha ileri gidilerek,

[38] Bu çalışmada Donald Meltzer ve Meg Harris-Williams'ın kavram seti olarak 'carving ve enveloping' (oyma ve kaplama) kavramları studium ve punctum kavramları ile eşleştirilir; enveloping yeni bir objenin tanıdık bir bağlama işaret etmesi, carving ise bir objenin yabancı gelmesi, insanı delen bir şok etkisi yaratması olarak tanımlanır (Amiri, 2018).

[39] Politecnico di Milano Üniversitesi'nde Mimarlık ve Kentsel Tasarım Yüksek lisans bölümünde Elvio Manganaro, Francesco Pavan, Riccardo Rapparını önderliğinde yürütülen 2021-2022 öğretim yılında final stüdyosunda öğrenci Jiale Zhu tarafından yapılmış olan çalışma: 'Studium' and 'Punctum', A Way to Read Urban Text, A Way for Architectüre and Urban Design

kentsel mekan öğeleri studium ve punctum olarak işaretlenmeye, sınıflandırılmaya çalışılır ve ardından projelendirme sürecinde de studium ve punctum tanımlarını kullanılarak aslında mimari projelerde studium ve punctum -yapıların önemli yerleri ya da çekirdeği olarak- tasarlanmaya çalışılır.

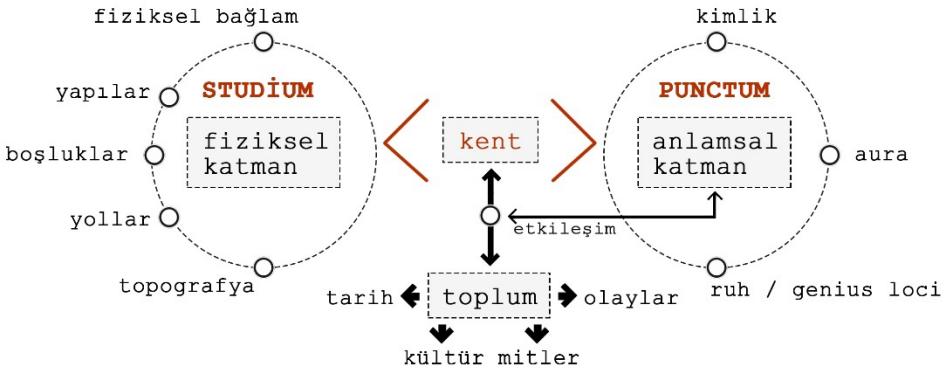
Bu yaklaşımdaki temel sorun, öncelikle punctum'un kentin fiziksel yapısı üzerinden tanımlanmaya çalışılmasıdır. Çünkü punctum aslında hiçbir zaman bir yapıya denk gelmez; gelse bile tanımlandığı anda aslında punctum olmaktan çıkar. Bu sebeple, kentlerde anlamlı ya da tarihi yapıları kentin punctum'u olarak tanımlamak yanlış bir yaklaşımdır. Çünkü punctum belirli yapıların taşıdıkları anlam ya da yapılar arasında doğan anlamlarla tanımlanabilir. Yanı sıra, studium ve punctum'u tasarlama girişimi, önceki yaklaşımdan daha da sorunlu bir hal alır. Punctum'un tam olarak tanımlanamaz ve aslında bir yapıya indirgenemez tarafı bir yana bırakılsa bile, kasıtlı bir şekilde punctum'u tasarlamak, punctum'un temel mantığı ile büyük bir çelişkiye düşer. Punctum, doğası gereği kasıtsızdır ve kasıtlı bir detay bile kentlerde punctum'u yok eder. Kaldı ki, kentin punctum'u zaten bir yapı değil, kentin tamamı ile ilgili, diğer bir ifadeyle kentin anlamı ile ilgilidir.

5.3.2 Kentlerde studium ve punctum

Bu anlamda, kent bağlamında ele alındıklarında, Barthes'ın tanımladığı studium kavramının karşılığı kentin fiziksel varlığıdır denilebilir. Studium olarak tanımlanabilecek olan bu katman, kentin ilk bakışta gözlemlenen bileşenleri –konumu, yapıları, yolları, doğal öğeleri- kentin studium'unu oluşturur. Bu bileşenler, kentin belirli özellikleri hakkında ip uçları verir; kentin tarihi, içinde yaşayanlar, tarihsel süreçte başından geçenler göze çarpar. Bir başka söylemle, studium kentin bağlamsal altyapısıdır ve kente dair bilgi birikiminin yoğunlaşmış katmanıdır.

Ancak bu katman en başta kenti farklı kılan, ya da Barthes'ın deyimiyle 'kente aşık eden' katmanı oluşturmaz. Kenti farklılaştıran, öne çıkmasını sağlayan ve aslında anlamsal bir olguya işaret eden katman punctum'dur. Çünkü, punctum tanımlaması, yerin ruhu, hafızası ya da kimliği tanımlamaları gibi kenti biricikleştiren niteliklere işaret eder; tek fark punctum'un hepsinden daha derin, kapsayıcı, tanımlanamaz ya da tekil veya tikel bir bakış açısı ile tanımlanabilir olmasıdır. Kent bağlamında punctum, kentin olmazsa olmaz bileşeni, kentin özüdür. Punctum, kentin özgün katmanı, kenti tanımlayan ve öne çıkaran özelliğidir. Studium'dan farklı bir şekilde punctum, 'aşık

olunan' ve ayırt edici özellik ya da "beklenmedik parıltı"dır (Barthes, 2016, s.113). Özetlemek gerekirse studium ve punctum kavramlarının kent katmanları olarak karşılıkları kentleri var eden fiziksel ve anlamsal katmanlardır; studium kentin fiziksel çevresi, bilgisi, tarihi, birikimi ve gözlemcinin izlediği sahnelerin altyapısı olarak tanımlanabilecekken, punctum kentin en basit tanımlamayla soyut ve anlamsal katmanına karşılık gelmektedir (Şekil 5.5).

Şekil 5.5: Kentlerde studium ve punctum (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

Bu bağlamda, Barthes'ın çözümlemesi kullanılarak 'kent nedir?', 'kentin anlamı nedir?' ve 'kentin özü nedir?' soruları, 'kentin studium'u ve punctum'u nedir?' olarak sorgulanabilir hale gelir. Dolayısıyla, her iki kavramı da daha yakından incelemek, kentlerdeki karşılıklarını tanımlamak ve kentlerle ilgili ileri sürülmüş diğer tanımlamalarla -özellikle bu çalışmada ele alınmış olan tanımlamalar olarak kimlik, ruh, aura, hafıza, bilinç- karşılaştırmak ve kentlerde studium ve punctum tanımlamalarının nerede durduklarına bakmak gerekir.

Kentler, karmaşık ve karakteristik özellikleriyle sosyal farklılıkları, kültürel kökeni, dini yapıyı ve bazı değerler bütününü temsil etme gücüne sahiptirler (Chen ve diğ. 2012). Kentlerin bu gücü, onların studium'larından ileri gelir ve studium'u oluşturan ögeler ne kadar güçlü ise, gözlemciyi o kadar kendisine çeker. Ancak, Barthes'ın dikkatini çeken ve onu 'delen', studium'u adeta kışkırtan aslında punctum katmanının varlığıdır. Barthes Nikaragua'daki ayaklanma ile ilgili çekilmiş fotoğrafın (Şekil 5.6) onu neden çektiğini anlatırken fotoğrafın ilginç olmaktan uzak olduğunu söyler ve aslında fotoğraf onun için yalnızca "var olur" ve "onun varlığı (serüveni) aynı dünyaya ait olmadığı için heterojen kalan iki süreksiz elemanın birlikte var olmasından" kaynaklanır (Barthes, 2016, s.35). Dolayısıyla, fotoğrafı özgün kılan ve diğerlerinden ayıran şey, zıt kutupların bir araya gelişi, ikilikler ile -fotoğraftaki askerler ve

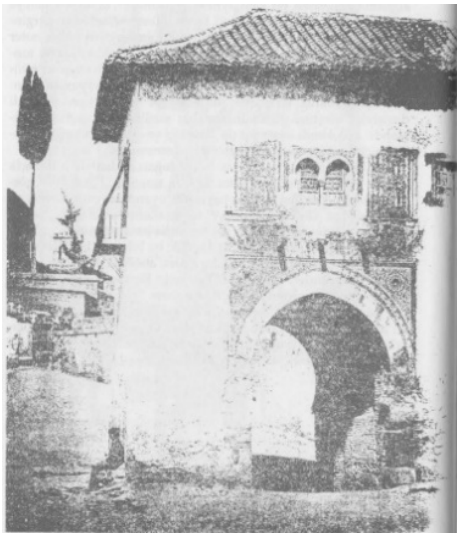
rahibeler- heterojenlik oluşturmalarıdır (Barthes, 2016). Diğer fotoğraflar ise kötü olmamalarına rağmen onun dikkatini çekmezler çünkü onun gözünde "ne belirti, ne de gösterge" taşımazlar (Barthes, 2016, s.36). Dolayısıyla, Barthes aslıda bir gösterge arama peşindedir; ancak bu göstergenin düzanlam ya da basit bir yananlamdan çok daha fazlasına işaret ettiği açıktır.

Şekil 5.6: " Hemen anladım ki onun varlığı, aynı dünyaya ait olmadığı için heterojen kalan iki süreksiz elemanın birlikte var olmasından geliyordu ... "Koen Wessing: Nikaragua, 1979, (Camera Lucida, Barthes, 2016, s.37).

Punctum kavramının yarattığı etki ve öznelliği, Barthes'ın "Alhambra" adlı fotoğraf üzerinden yaptığı açıklama ile daha iyi anlaşılabilir (Şekil 5.7):

> *"Eski bir ev, loş bir kapı sundurması, çiniler, dökülmüş bir Arap süslemesi; duvara yaslanmış oturan bir adam, bomboş bir sokak, bir Akdeniz ağacı (...): bu eski fotoğraf (1854) bana dokunuyor: yaşamak istediğim yer orası, bu kadar basit" (Barthes, 2016, s.44).*

Şekil 5.7: "Orada yaşamak istiyorum". Charles Clifford: Alhambra (Grenada). 1854-1856, (Camera Lucida, Barthes, 2016, s.54).

Bu fotoğraf bir şekilde Barthes'ı çeker ve o, belki de orada yaşama fikrine aşık olmaktadır. Neden bu hissi yaşadığını tam olarak tarif edemez ancak o fotoğrafta kesinlikle onu 'delen' bir şeyler vardır. Fotoğrafa bakarken 'orada bulunmuş olduğundan neredeyse emin olduğunu düşündüren bir şeyler vardır ve belki de bu bilinçaltındaki düşüncelerden kaynaklanıyor olabilir. Dolayısıyla, punctum belki de toplumların bilinçaltında yer etmiş bilgi ve mitler bağlamında kolektif bir şekilde etkilenebilecekleri bir katman olabilir mi? Eğer öyleyse, punctum öznel olmaktan çıkar ve belirli kültürel kodlara göre kolektif bir şekilde algılanabilir hale gelir. Eldrigde'e göre studium bir bağlam ya da ortamdaki tutarlı bir drama iken, punctum okunamayan, kendi varlığı ile sahneyi domine eden ve izleyiciyi izlemesi için motive eden özelliktir (Eldridge, 2016). Ancak, okunamayan tanımı bu bakış açısına göre dönüşebilir hale gelmeye başlar.

Öte yandan, studium'dan farklı olarak punctum'un en önemli özelliklerinin başında, kimi zaman detay kimi zaman da fotoğrafın tamamı olabilmesidir[40]. Bazen küçük bir ayrıntı olarak bile punctum'un ortaya çıkması ile "artık fotoğraf 'herhangi bir şey' değildir" (Barthes, 2016, s. 64). Başka bir söylemle, küçük bir unsur, insanı içine çeken bir özellik, fotoğrafı özel kılma kabiliyetine sahiptir. Bu durum kentler için de geçerlidir; eski anılarımızı ve hatıralarımızı geçmişten günümüze aktaran herhangi bir iz ya da yapı, kentleri özgün kılan özelliklerin başında gelir. Bu izler, kentleri Barthes'ın işaret ettiği 'bayağılıktan' kurtarır ve fark yaratır. Bu durumda, kentleri farklı kılan iz ya da detayın büyüklüğü önemli değildir; anlamsal ve simgesel boyutu ile bazı durumlarda bütün kente hakim olabilir ve punctum gibi o da genleşme özelliğine sahiptir.

Diğer yandan, Barthes, fotoğraf'ın zaman ile ilişkisine de değinir. Ölmüş olan insanların ya da ölümü bekleyenlerin fotoğraflarına bakarken fotoğrafta ilgisini çeken ve aslında punctum görevi gören detay, oradaki insanların ölecek olmasıdır (Barthes, 2016) ve dolayısıyla zaman kavramıdır.

> *"1865'te genç Lewis Payne, Dışişleri Bakanı W.H. Seward'a bir suikast girişiminde bulunmuştu. Alexander Gardner, hücresinde asılmayı bekleyen Payne'ın fotoğrafını*

[40] "Punctum'un (daha az Proust'cu olan) bir başka genleşmesi daha vardır: bir yandan "ayrıntı" olarak kalırken, diğer yandan da tüm resmi doldurduğu zamanki paradoksu" (Barthes, 2016, s.61).

çekmiş. Fotoğraf fena sayılmaz; genç de öyle: bu studium 'dur. Punctum ise şudur: O ölecek" (Barthes, 2016, s.113).

Böylece, insanlar aynı anda hem ölü hem de canlıdır ve fotoğraf içerisinde geçmişi barındırma gücünü elde eder. Bu bakımdan fotoğrafın zamanı bükme ve aynı anda farklı zamanları içerme özelliği bazı mekanlarda ve kentlerde de mevcuttur çünkü günümüzde geçmişi deneyimleyebilmek yalnızca mekanlar üzerinden mümkündür (Halbwachs, 1980). Belirli mekanlar geçmiş ve şimdiki zamanı bir arada barındırır ve geleceği de hayal ettirir. Bu durum, kentlerde farklı zamanların aynı anda bir arada olma halini ortaya çıkarır ve belki de bu yüzden kentler özgünleşir. Dolayısıyla fotoğraflarda da, kentlerde de, günümüzde geçmiş yaşanabilir hale gelir ve farklı zamanlara ait ip uçları gözlemlenebilir.

Diğer taraftan Barthes, punctum'u ele alırken, onu öne çıkaran detayların tamamen kasıtsız olması gerektiğini, kasıtlı bir detayın oraya bilinçli bir şekilde konduğu hemen ortaya çıkacağı için punctum'u oluşturamayacağını ileri sürer[41]. Bu nedenle, punctum'u tam olarak ne kentin kimliği, ne de hafızası olarak tanımlamak mümkün değildir. Çünkü bu tanımlamalar kasıtlılığa ve manipülasyona açıktır. Öte yandan, kentlerde yapay bir şekilde oluşturulan kasıtlı anıtlar, tarihi eserlere benzetilmeye çalışılan yapılar tutarlı bir hafıza oluşturamazlar. Çünkü kentsel hafızayı oluşturan hafıza mekanları Nora'ya göre kolektif hafızanın bilinçsiz örgütlenmesi ile var olurlar (Boyer, 2012'de atıfta bulunduğu gibi). Dolayısıyla, hafıza mekanları zamanla toplumlar arasında değer atfedilen mekanlardır ve hafızada herhangi bir çaba olmadan kendiliklerinden yer bulurlar. Tarihsel süreç içerisinde kullanıcıları üzerinden anlam kazanan bu yapıları/mekanları Riegl'ın "kasıtsız anıtlar" tanımına da uygundur. Ancak, kasıtlı anıtların da hafızada yer ettiği durumlar vardır; bu durumda bu yapı ya da anıtların kentleri domine etmesi ya da belirli bir düşünceyi vurgulamak için yapılmış olmaları kentlerdeki punctum'u yaralar ya da yok edebilir.

5.3.3 Studium ve punctum'un temel nitelikleri üzerine

"Maddi morfoloji ile toplumsal morfolojiyi ayırt etmenin hem yeridir, hem de gereği vardır. Belki de burada, mevcut, dolaysız gerçeklik, pratik-duygusal, mimari veri olan şehir ile düşünce tarafından tahayyül edilmesi, inşa veya yeniden inşa edilmesi

[41] Bazı ayrıntılar beni "delebilir". Eğer delmezlerse bunun nedeni fotoğrafçının onları oraya bilerek koymuş olmasıdır (Barthes, 2016, s.63).

gereken ilişkilerden oluşan toplumsal gerçeklik olan kentsel arasında bir ayrım yapmamız gerekir. Bununla birlikte, bu ayrım tehlikeli görünür ve önerilen adlandırma risksiz kullanılamaz. Bu şekilde belirtilen kentsel, topraktan ve maddi morfolojiden geçiyor, hayali bir tür aşkınlık içinde bağlardan ve kayıtlardan özgürleşerek kendiliklerin, tinlerin ve ruhların spekülatif varlık tarzına göre şekilleniyor gibidir" (Lefebvre, 2020, s.67).

Yukarıdaki tanımda Lefebvre, kenti 'maddi ve toplumsal morfoloji', -gerçeklik, pratiklik, mimari veri olarak- 'şehir' ve -düşünceye bağlı, hayal edilen, toplumsal gerçeklik, aşkın bir olgu olarak- 'kentsel' ikilikleri üzerinden inceler. Bu durum, kentlerin yapısının biri daha somut, diğeri soyut iki katmanın bir aradalığına bağımlı olduğunu; bu iki katman arasındaki sürtüşme ve etkileşim ile var olduğunu ortaya koyar. Barthes'ın studium ve punctum tanımları da bu yaklaşıma benzer bir şekilde kentlerin iki farklı ancak birbirine bağımlı katmanını tanımlama potansiyeline sahiptir.

Barthes'ın studium tarifi açık ve yeterince tanımlıdır. Studium'un nasıl ele alınacağı, hangi bilgileri yansıttığı ve nasıl okunabileceği noktasında da soru işaretleri yok denecek kadar azdır. Ancak punctum tanımı ise muğlak ve bazı yönlerden sorunludur. Barthes, punctum'un kültürel kodlar ya da studium üzerinden yorumlanamayacağını ve tam olarak tanımlanamaz olduğunu ileri sürse de[42], kendisi bazı örnekler üzerinden punctumu tanımlamaya koyulur. Dolayısıyla, punctum'un aslında biraz farklı ele alınabileceği noktasında açık kapılar bırakır.

Note'a göre studium fotoğrafların simgesel anlamlarını yansıtan tek düzeyli bir okuma sağlarken, punctum fotoğraf ve gözlemci arasında bir ilişki kurar (Note, 2013). Burgin'e göre ise Barthes'ın studium ve punctum kavramları, önceki çalışmalarında ele aldığı 'bariz' anlam ve 'obtuse' ya da 'geniş ya da kalın" anlama denk gelir (Burgin, 1986). Bu noktada gösterilenler olarak düzanlam ve yananlam studium'a işaret ederken, punctum daha derin bir anlamın karşılığıdır. Attridge de benzer düşüncededir ve ona göre Barthes'ın tanımına göre punctum bütün kültürel kodlardan sıyrılmış ve studium'a hükmeder. Ancak Barthes punctum'un kültürel kodlarla anlaşılamayacağını ve daha derin anlamlara sahip olduğunu ileri sürse de punctum'u yorumlarken yine kültürel kodlar üzerinden yaptığı çıkarımlar bağlamında ele alır ve

[42] Barthes'e göre "studium her zaman kodlanmış, punctum ise kodlanmamıştır (…) İsimlendirebildiğim bir şey beni gerçek anlamıyla delemez. İsimlendirememe özürü rahatsızlığın iyi bir belirtisidir" (Barthes, 2016, s.67).

bu bir paradoksa yol açar. Diğer bir ifadeyle, punctum da aslında zorunlu olarak kültürel kodlara bağımlıdır (Attridge, 2010, s.121).

Diğer taraftan, studium'dan farklı olarak punctum daha derin ve katmanlı bir anlamlandırma süreci ile tanımlanabilir. Bu sebeple, "punctum ve studium birbiriyle ilişkilidir ve birbirine bağlıdır; olumsallık ve tekillik, kodlanmışlık ve genellikten ayrılamaz" (Attridge, 2010, s.128). Başka bir anlatımla, studium'un oluşturduğu altyapı olmadan punctum da var olamaz. Dolayısıyla, Attridge'e göre de punctum, aynı zamanda Burgin'in de vurguladığı gibi Barthes'ın öne sürmüş olduğu üçüncü anlama denk gelir.

Shawcross'a göre de studium ve punctum arasında karşı konulamaz bir etkileşim ve bağıntı söz konusudur. Studium, kodların, kültürün ve bağlamın temsili, punctum ise bu kültürel bağlama bağlı olmayan işaret olarak tanımlanmakta iken, bazı tartışmalar punctum'u studium'a götüren araç olarak görmektedirler. Bu bağlamda, punctum aslında özgün fotoğrafların öne çıkmasını sağlayan ve kişiyi studium'a ya da tarihsel bağlamına yönlendiren detay ya da niteliktir (Shawcross, 1997). Diğer bir söylemle, punctum aslında studium ile güçlü bir bağıntı içerisindedir ve studium'un ön plana çıkmasını sağlayan temel niteliklerin başında gelir. Başka bir bakış açısına göre ise, punctum studium'a bağımlıdır; çünkü kültürel bir bağlam olmadan, punctum'un delebileceği ve ortaya çıkabileceği bir durum söz konusu değildir (Shawcross, 1997) ve bu sebeple punctum'un var olmasına olanak tanıyan unsur aslında studium katmanıdır. Dolayısıyla, kent özelinde bakıldığında, punctum aslında kentleri özgün kılan, diğer kentlerden ayıran ve bağlamından doğan özgün niteliklerinin toplamıdır. Bu niteliklerin tanımlanması ise kentlerin bağlamına ve yoruma bağlıdır.

Diğer yandan, punctum'un kültürel kodlar ile bu bağlılığı ve studium ile kurduğu 'zorunlu' ilişki onu öznellikten kurtarır. Shurkus'a göre punctum geçmişin şimdiki zamanda vücut bulmasını sağlar ve aslında Barthes'ın aksine, punctum'un belirli şartlarda tekil bir deneyim olmaktan çıktığını ve ortak deneyimleri paylaşmış insanların aslında bazı ikonik fotoğraflar hakkında aynı duyguyu paylaştıklarını vurgular (Shurkus, 2014). Dolayısıyla, kolektif bilgi hazinesi, deneyim ve kültürel değerlerin bir araya gelerek oluşturdukları bir ortak zemin, punctum'u öznel olarak yorumlanabilen bir olgu olmaktan uzaklaştırır ve bazı şartlar altında nesnel olarak da yorumlanabilir hale getirir.

Note'a göre de punctum'un evrensel bir anlamı olmasa da, studium'un üstünde bir 'şey'in "ortak dini, ulusal ve kültürel geçmişi paylaşan" kişilerde ortak bir çağrışım yapması ve gözlemleyenlerin ortak bir punctum'u paylaşmaları mümkündür (Note, 2013, s.6). Özellikle Barthes'ın punctum'u algılama noktasında "bazen bellek işe yarayabilir" tanımı (Barthes, 2016, s.57), punctum'un kolektif olarak algılanabilir olmasının yolunu açar. Dolayısıyla, belirli şartlarda oluşan toplumsal ya da kolektif hafıza ve kentsel hafızada yer etmiş bilgiler, bazı olguların yorumlanmasında 'benzer' yaklaşımları tetikler ve punctum da bu yaklaşım ile 'kolektif' bir şekilde algılanabilir hale gelebilir. Bu süreç bilinçli olabileceği gibi, Barthes'ın Alhambra (Grenada) evi için sergilediği yaklaşım gibi tamamen bilinçaltına yerleşmiş olan bilgi ve dürtülerden da kaynaklanıyor olabilir.

Bu noktada, studium önceki bölümlerdeki tanımlama ve anlatımlar bağlamında ele alınırsa, Alexander'in örüntülerine (1979), Lynch'in beş başlıkta sınıflandırılan kent imgesinin bileşenlerine (2018), Rapoport'un sabit ve yarı sabit ögelerine ya da kültürel kodlarına (1990), Rossi'nin birincil öğelerine (1982) karşılık gelir ve aynı zamanda anıtları -kasıtlı, kasıtsız, karşı anıt- ve hafıza mekanlarını da içinde barındırır. Başka bir anlatımla studium "ister paylaşılan deneyimin duygusal, pratik, tarihsel, isterse başka herhangi bir yönüyle ilgili olsun anlamın ortak zemini" olarak tanımlanabilir (Burgin, 1986, s.78). Gösterge olarak ise, Eco'nun (2019) da vurguladığı şekilde işlevi doğrudan tanımlar[43] ve gösteren ile gösterileni aynı anda yansıtır.

Punctum ise, Barthes'ın tanımlamalarından çıkarımla kasıtsız bir şekilde ortaya çıkan, genellikle bütünün içinde bir detay iken bütüne egemen olma gücü olan ve farklı zamanları bir arada barındırma potansiyelini barındıran bir ayrıntıdır. Bu bağlamda, kentlerde punctum'un karşılığı bir yapı ya da kasıtlı yapılmış bir nesne değildir. Kentlerde punctum katmanı aslında aynı anda kimliği, ruhu, aurayı[44] ve hafızayı içine alır. Bu noktada, Eldridge, punctum'u anlamı tam olarak sentezlenemeyen bir detay olarak bilince benzetirken (Eldridge, 2016), Hansen ise aura tanımını punctum'a

[43] Endüstri bölgesi, tarım bölgesi, tarihi sit alanı, ticaret merkezi gibi işlevsellik bağlamında tanımlanabilir kentsel dokular, verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Bu sınıflandırma yaklaşımı, aynı zamanda Alexander'in örüntü yaklaşımına da benzemektedir.

[44] Fried, punctum'u tanımlarken, popüler kullanımı noktasında Benjamin'in aura tanımına benzetir (Fried, 2005). Bu benzetmenin bir diğer sebebi, aura tanımının punctum ile bazı ortak tanımlamalar içeriyor olmasından kaynaklanıyor olabilir. Punctum'un da aura kavramı gibi insanı cezbeden, belirgin bir niteliğe indirgenemeyen ancak bulunduğu ortamı farklı kılan bir yanı vardır.

benzetir[45] (Hansen, 2008). Ancak, punctum tek tek ele alınırsa yukarıdaki hiçbir tanıma eşdeğer değildir ve hepsini kapsayan bir tanımdır.

Bu sebeple, kentlerde punctum bir yapı veya mekan özelinde tanımlanamaz. Punctum, yapıların bir arada olma hali, yaşanmışlıklar, kenti farklı kılan detay ve atmosferdir. Punctum kasıtlılığa karşıdır ve aynı zamanda karşı-anıt ve karşı-hafıza fikrine yakındır; punctum manipüle edilebilir değil, o var olandır. Punctum'u tanımlama noktasındaki ilk adım, aslında punctum'un var olmasına karşı gelen unsurların 'yokluğunu' ispatlamaktır. Diğer bir anlatımla, punctum'u dönüştürecek ya da yok edecek kasıtlılığın olmama durumunun ortaya konması, punctum'un varlığını doğrulama yöntemlerinden birisidir. İkinci adım ise, kentlerin insanda farklı bir his uyandıran yapıya sahip olup olmadıklarının ortaya konmasıdır. Bu bağlamda, kentleri özgün kılan bu hissin peşinden gitmek, yalnızca algı ile değil, kentle ilgili bilgilerin bir araya getirilmesi ile mümkün olur.

Kasıtsızlık ve özgünlük bağlamında ele alındığında, kentlerin kaderini belirleyen en önemli unsur konumlandıkları topoğrafyadır. Topoğrafyanın dikte ettiği yerleşim, kentleri özgün kılan temel belirleyici faktörlerin başında gelir. Çünkü temelde bu kentler kasıtsız ve fiziki bir bilgiye dayanarak şekillenirler. Bu anlamda, punctum'un topoğrafyayla da yakın bir ilişkisi vardır. Belirli bir topoğrafyaya oturmuş bir kent, en azından kentsel öğelerin konumlanışı ve aralarındaki iletişim ağı bağlamında özgün bir yaklaşımı ortaya koyar ve diğer kentlerden ayrılır. Topoğrafyanın yön verdiği kentler bu bağlamda hem özel bir studium oluşturma, hem de karşı konulamaz bir punctum yaratma potansiyelini barındırırlar.

Diğer yandan, punctum'un hiçbir ideolojiyle, doktrinle bağı yoktur ve o tarafsızdır. Çünkü, doğası gereği punctum hiçbir anlam dayatmaz, o yalnızca belirli olaylar ve fiziksel mekanlar çerçevesinde ortaya çıkar ve var olur. Dolayısıyla punctum bir sonuçtur; tarihsel süreçte yaşanan bütün olayların sonucudur. Belki de bu sebeple, Barthes, okunabilirlik noktasında çağdaş fotoğraflardan çok tarihsel fotoğrafların öne çıktığını düşünür. Tarihsel fotoğraflar gibi kentler de, hem şimdiki zamanı hem de oluşumlarından bu yana geçen bütün süreci kapsarlar, bütün bilgiler katmanlaşarak

[45] Hansen'a (2008) göre "auranın geçmişle ilişkisinin göstergesel boyutu, mutlaka bir süreklilik veya gelenek meselesi değildir; çoğu zaman, hayaletimsi görüntüsü şimdiye yansıyan ve (Roland Barthes'ı anmak gerekirse) bakanı "yaralayan" bir geçmiştir (s.341). Yaralayan tanımında Hansen Roland Barthes'ın punctum tanımına göndermede bulunduğunu not eder (Hansen, 2008).

tortulaşır ve kentler bunları bir şekilde yansıtırlar. Dolayısıyla, bu katmanlaşmış yapı, her zaman yoruma ve okunmaya açıktır.

Gösterge olarak ele alındığında ise, punctum gösterilenin yananlamı ya da Barthes'ın öne sürmüş olduğu 'üçüncü anlam''a tekabül eder. Dolayısıyla, kentlerde punctum'u anlamak, kentin anlamını daha derinlerde aramaya benzer. Özetle, punctum doğası gereği kapsayıcıdır, kentin anlamsal katmanını temsil eder ve yorum üzerinden kendisini gösteren bir olgudur. Punctum, kent fenomenine bilinç veren, onu yönlendiren, özgün kılan yegane niteliktir. Punctum aynı zamanda hem bir detay hem de kentin tamamıdır. Punctum'u okumak, kentin hafızasını, ruhunu, kimliğini ve aurasını aynı anda ele almak, bu niteliklerin nasıl oluştuklarını yorumlamaktır. Dolayısıyla, en önemli nokta, punctum'un okunabilir olmasını sağlama doğrultusunda yeterli bilgilerin ve ip uçlarının bir araya getirilmesidir.

5.3.4 Punctum'un dönüşümü ve yitimi, punctum'suz kentler ve bilinçsiz punctum üzerine

> *"Yolculuk yapa yapa farklılıkların kaybolduğunu fark ediyor insan: her kent bütün öteki kentlere benziyor sonuçta, biçim, düzen ve uzaklıkları değiş tokuş ediyor aralarında yerler, 'biçim'siz, ince bir toz bulutu kaplıyor kıtaları" (Calvino, 2021, s.178).*

Kentler, katmanlaşmış bir bağlama sahip olduklarında, studium'ları şekillenmeye başlar ve tarihsel süreç içerisinde zaman geçtikçe studium katmanı zenginleşir ve görünür olur. Çeşitli müdahaleler ve olaylar zaman içerisinde studium'u dönüştürür ve studium sürekli güncellenir. Öte yandan, kentlerde punctum katmanına her zaman rastlanamaz. Punctum bazı durumlarda kentlerin oluşum süreçlerinden itibaren yoktur, bazı durumlarda zamanla oluşur ya da dönüşür veya yok olur. Diğer bir anlatımla, fotoğrafın aksine, kentlerde studium ve punctum katmanları, sürekli bir dönüşüm halindedirler. Studium'da gelişen olaylar, punctum'u etkiler ve bu süreç punctum'un dönüşümü ve bazı durumlarda yitimini de tetikler. Dolayısıyla, punctum'un tanımlanması yoruma dayalı zorlu bir süreç olsa da, punctum'un var olup olmadığının tanımlanması ise daha kolaydır. Studium'da belirlenen her hangi bir kasıtlı sembol ve domine edici yapı, punctum'u zedeler ya da yok eder. Langer'a göre bir mimari yapı yıkıldığı ya da yandığında, konumu itibarı ile 'yer' aynı kalır, ancak yarattığı illüzyon, hislerin görsel dışa vurumu ve atmosfer bakımından oluşan 'yer' yok olur (Relph, 1976'da alıntıladığı gibi).

Bu noktada, bazı yapı ya da nesneler doğrudan punctum'u teşkil etmiyor olsalar da -ki punctum tekil yapılardan ibaret değildir-, yapının temsil ettiği değerler yok olurken, anlamsal dünya da zedelenir ve sonuç olarak punctum hasar görür. Punctum'u dönüştüren ya da yok eden etmenler, studium katmanında uygulanan standardizasyon, jenerikleşme, küreselleşme ile ortaya çıkan 'aynılaşma', bağlam ile çelişen müdahaleler, yapılar üzerinden yeni bir söylem ve tarih oluşturma çabaları, yeni kentsel imaj kaygıları, belirli ideolojik düşünceleri yansıtma amaçlı yapılmış kasıtlı yapı ya da anıtlar gibi gelişmelerdir. Bu yaklaşımlar, kentleri özgün olmaktan uzaklaştırır ve punctum'u zedeler. Tuan da kasıtlı bilinç oluşturmanın geçmişe zarar vereceğini düşünür ve bu girişimin yararsızlığını ve oluşturacağı potansiyel zararları şu şekilde tanımlar:

> *"Bir yere kök salmak, bir "yer duygusuna" sahip olmaktan ve onu geliştirmekten farklı bir deneyimdir. Gerçekten köklü bir topluluğun türbeleri ve anıtları olabilir, ancak geçmişin korunması için müzeleri ve toplulukları olması pek olası değildir. Bir yer ve geçmiş duygusu uyandırma çabası genellikle kasıtlı ve bilinçlidir. Çaba bilinçli olduğu ölçüde, zihin iş başındadır ve zihin -emperyal egemenliğine izin verilirse- her şeyi mevcut bilgi haline getirerek geçmişi geçersiz kılacaktır" (Tuan, 2001, s.198).*

Tuan'ın tanımı aslında kasıtlı anıtların ve müdahalelerin tıpkı punctum'un tanımında olduğu gibi 'bilinçli' olmaları nedeniyle hafızayı güçlendirmek yerine zayıflatacağını ileri sürer. Dolayısıyla, bilinçli bir hafıza oluşturma girişimi punctum'u da geçersiz kılar. Diğer yandan kendiliğinden anıtlaşan ve kentlerin sembolü olan yapılar ise kentlerin hafızasını ve paralel olarak punctum'larını güçlendirir. Bu noktada verilebilecek örneklerden birisi Barthes'ın da üstünde durduğu Eiffel Kulesi'dir. Kule, bilimsel amaçlarla inşa edilmiş ve bir anıt oluşturma güdüsü ile hareket edilmeden yapılmıştır. Ancak, kule zamanla kentin ve hatta Paris'in ve Fransa'nın sembolü olmayı başarmıştır. Kule kasıtsız yaklaşımı ile kentin punctum'unu da şekillendirmiştir. Dolayısıyla, kule punctum'u şekillendirme ve onu zedelememe halini işlevsizliğine borçludur. Yanı sıra, kentsel hafıza ve punctum arasında bazı temel farklılıklar da mevcuttur; kente eklenen her yapı kentin hafızasında bir şekilde yer bulurken, punctum'da yer bulamaz ya da belirli yapıların eklenmesi punctum'u etkiler.

Bogdanoviç, kentlerdeki yıkımlarda 'kentlerin kimliğinin yıkımı'na daha çok önem atfeder ve ona göre kentlerin en önemli metaforları yıkıldığında kentler ölmüş olur.

“Yıkımın semiyolojisi” adını verdiği bu durum için Bogdanoviç’in odaklandığı örnek ise yüzlerce yıl Saraybosna’da kentin iki yanını ve iki farklı etnik grubu fiziksel ve sembolik olarak bağlayan ve 1993 yılında yıkılan Eski Mostar Köprüsü’nün yıkımıdır (Vukoviç, 2011). Bogdanoviç’in ‘yıkımın semiyolojisi’ ve ‘metaforların yıkımı’ tanımlamaları, kentleri özgün kılan göstergelerin yıkımına işaret eder. Dolayısıyla, bazı metaforlar aslında punctum’u şekillendirir ve yıkımları, Mostar Köprüsü örneğinde olduğu gibi fiziksel bir objenin yıkımından çok daha fazlasının yıkımını simgeler. Bu tip yıkımlar, punctum’u dönüştürmekle kalmaz, onların yitimi ile sonuçlanır.

Diğer taraftan, otoritelerin baskısı ile kentlerin özgün yapısını kaybetmeleri noktasında Paris örneği üzerinden ilerleyen Cansever’e göre Paris “otoritenin iradesi altında, o iradeye uyan ve şahsiyetsiz yapıların yan yana gelmesi ile üst iradenin gücünü temsil eden, insan ölçüsü dışında, dev arsa ölçekli yapı kitleleri ile, bunların arasında yer alan ve içinde insanların şahsiyetlerinin, ferdiyetlerinin yok olduğu mekanlardan oluşmaktadır” (Cansever, 1996, s.126). 1848 yılında Paris’te yaşanan ayaklanma sonrası Haussmann’ın kenti adeta yeniden inşa etme girişimi Benjamin’e göre: “Napoleon emperyalizmi”ni ve “köksüz kalan kentli nüfusun (o andan itibaren kente aniden yabancılaştığının bilinçli olarak farkına varan nüfusun) nefretini” ifade ediyordu (Elliot, 2022, s.109). Bu bağlamda, yıkımlar, Parislileri ‘köksüz bırakmış’, kent ‘şahsiyetsiz’ yapılarla dolmuş ve özünü yitirmiştir. Bu noktada, günümüzde ‘tarihi’ kent görünümüne sahip Paris’in punctumu var mıdır? ya da yeni yapılar zamanla punctumda yer almışlar mıdır? gibi sorular ortaya çıkar. Bu sorulara cevap verilmesi, ancak kentin detaylı bir şekilde ele alınması, tarihsel süreçteki gelişiminin belgelenmesi ve studium ve punctum kavramları çerçevesinde değerlendirilmesi ile mümkün olur. Çünkü, bazı yapılar kent için adeta ‘vazgeçilmez’ bir öneme sahip ve punctum’u şekillendirirken, diğerleri yalnızca studium katmanını oluşturur.

Bu bağlamda Floransa’daki Duomo üzerine bir tanımlama yapan Lynch’e göre kentin gelenekleriyle sıkı sıkıya bir bağa sahip olan ve baskın bir görüntüye sahip olan Duomo Floransa için çok önemli bir yere sahiptir ve “kenti bu muazzam yapıdan ayrı düşünmek olanaksızdır” (Lynch, 2018, s.91). Bu noktada, Duomo punctum’u teşkil etmez ancak onsuz Floransa düşünülemediği için, onsuz bir punctum da düşünülemez. Bu tip yapılar, kentin bilincine öylesine işlemişlerdir ki, fiziksel var oluşlarını çoktan aşmış ve kentin anlamlar dünyasını domine etmeye başlamışlardır. Kentin

punctum'unun 'yapı taşları' olarak adlandırılabilecek olan bu yapıların yok edilmesi de doğrudan punctum'un dönüşümü ya da yitimi ile sonuçlanır.

Öte yandan, bazı kentler oluşumlarından itibaren bir punctum'a sahip değillerdir ve zamanla da punctum oluşturamamışlardır. Bu kentler, punctum'larını yitiren kentlerden ayrı olarak, başından itibaren bir kurgu ile oluşmuş ve katmanlaşmışlardır ve Alexander'in (1979) 'ağaç kent' örneğine benzerler; katmanlaşmaya, mekanların toplumsal olaylar çerçevesinde örgütlenmesine, doğal gelişime izin vermezler. Dolayısıyla, bu kentler belirli şablonların kopyalanması ve çeşitli mitlerin vücut bulması ile gelişirler. Zamanla bir studium katmanı oluşturma başarısı gösterseler de -ki bu da zordur-, punctum katmanının oluşması neredeyse imkansızdır. Amerika'da, Orta Doğu'da ve Uzak Doğu'da son yüzyıl içerisinde ortaya çıkan kentlerden bazıları, punctum'suz kentlere verilebilecek örneklerin başında gelir.

Punctum'suz kentlerin oluşumunu ve gelişimini Calvino'nun şu pasajlarıyla özetlemek mümkündür: "Biçimler kataloğunun sonu yok: her biçim kendi kentini buluncaya kadar hep yeni kentler doğacak. Biçimler alternatiflerini tüketip dağıldıklarında başlar kentlerin sonu. "Baş"sız "son"suz meridyen ve paralel ağları, Los Angeles, Kyoto-Osaka biçimindeki "biçim"siz kentler atlasın son haritalarında birbirine karışıyordu (Calvino, 2021, s.179). Calvino'nun vurguladığı gibi, punctum'suz kentler de başsız ve sonsuz bir yapıya sahip, sürekli kopyalanabilir bir sistem ile kurulu ve diğer kentlere göre 'biçimsiz'dir ya da 'kopyalanmış biçimler'le doludurlar. Diğer yandan, Bogdanoviç de bazı kentlerin ulusal, politik ya da ekonomik amaçlar uğruna suistimal edilen sembollerle donatılmasına karşı çıkar ve bu yaklaşımların kentlerin haysiyet ve kişiliklerine aykırı olduğunu düşünür. Bu noktada Bogdanoviç de Calvino gibi Las Vegas örneğine başvurur ve olumsuz bir örnek olarak kenti 'illüzyonlar şehri' olarak tanımlar (Vukoviç, 2011). Bu bağlamda, illüzyon yaratmak aslında kasıtlı bir harekete tekabül eder ve bu sebeple Las Vegas gibi örneklerde punctum'un varlığından söz edilemez. Çünkü bu kentlerin oluşum amaçları 'kasıtlı' ve 'bilinçli' bir şekilde belirli bir dünya görüşünü yansıtmak ya da 'işlevsellikleri' bağlamında kendilerine bir imaj oluşturmaktır.

Punctumsuz kentler dışında, bazı durumlarda 'bilinçsiz punctum' olgusu da ortaya çıkabilir. Bilinçsiz punctum, kent ölçeğinden çok -bazı istisnalar hariç- belirli mekanlar ölçeğinde tanımlanabilir. Bir kent parçasının ya da kentsel mekanın fiziksel bütünlüğü yok olmuş ya da tanınmayacak derecede harap olmuşsa, bu noktada o

mekan ile özdeşleşmiş ve o mekan ile var olan punctum bilinçsiz kalır. Başka bir ifadeyle, göstereni yok olan gösterge sisteminde geriye yalnızca gösterilen kalmıştır. Bu noktada, studium'dan bazı izlerin kalmış olması, punctum'un tamamen yok olmasının önüne geçebilir ve hatırlatıcı ya da punctum'u 'yaşatıcı' görevini görebilir. Çünkü, bir yapının yokluğu da -eğer belirli izlerle takip edilebilir halde ise- aslında gösterge olarak okunabilir ve böylelikle studium kalıntısı olarak punctum'u canlı tutabilir. Aksi halde, punctum hafızalarda yavaş yavaş yok olmaya mahkumdur. Beyazıt meydanındaki harabeler bu bağlamda belirli kentsel mekan ya da kalıntıların 'bilinçsiz' ya da 'studiumsuz' bir şekilde punctum'u barındırmalarına örnek olarak gösterilebilir. Diğer önemli örnekler ise ören yerleri ya da arkeolojik kalıntılardır. Bu durumda, kentlerin punctum'u belirli izler üzerinden varlığını sürdürmeye çalışır ve yok olmamaya karşı bir direnç gösterir.

5.4 Kentlerde Studium ve Punctum'u Okumak: Soyut Kentsel Kesitler

Kentler, karmaşık yapıları dolayısıyla farklı yaklaşımlarla incelenmesi gereken olgulardır. Bu karmaşık yapıyı okumak, tartışmak ve sorgulamak ancak Lefebvre'ün de vurguladığı gibi çok farklı disiplinlerin bir araya gelmesiyle toplanacak verilerin çakıştırılması sonucunda mümkün olabilir. Çünkü kentlerle ilgili farklı yaklaşımlarla toplanmış parçalı bilgiler kapsamlı bir sonuca işaret etmez. Lefebvre'e göre "parçalı bilimlerdeki her keşif, toplam fenomenin içinde yeni bir çözümlemeye olanak verir" (Lefebvre, 2017, s.50). Dolayısıyla, farklı bilgilerin bir aradalığı ve birlikte çözümlenmesi, kent fenomenini anlama noktasında atılacak adımların başında gelir. Diğer yandan, kentlerin Lefebvre'ün de altını çizdiği gibi politik, iktisadi, ekonomik, sosyolojik gibi farklı inceleme alanları vardır. Bu nedenle kentleri studium ve punctum kavramları özelinde okumaya çalışan bu çalışmada amaç kentin anlamına yoğunlaşmak ve bu doğrultuda fenomenolojik ve göstergebilimsel yaklaşımı benimsemektir. Bu bağlamda, çalışma kentlerin diğer yönleri (politik, ekonomik, vs.) ile ilgili bir çözümleme yapma amacına sahip değildir. Amaç, studium ve punctum kavramları -göstergebilim ve fenomenolojik yaklaşım özelinde- ile kentlerin nasıl okunabileceğine dair farklı bir yaklaşımı ortaya koyma ve bu yaklaşım çerçevesinde nasıl bir yöntem izlenebileceğini sorgulamaktır.

Bu doğrultuda, ilk olarak kentleri okuma noktasında nasıl bir altyapı oluşturulması ve hangi bilgilerin toplanması gerektiği tartışılmalıdır. Rapoport'a göre anımsatıcı işlevi

olan ve kültürel gelenekler başta olmak üzere çeşitli şemalarla kodlanan bilgilerle dolu olan çevrenin anlamını okumak belirli bir kültürel bilgi birikimini şart koşar; bu bilgiler ışığında iletişime geçilen çevrenin kodlarını çözmek mümkün olabilir (Rapoport, 1990). Bilgi birikiminin oluşturulma süreci aslında nispeten basittir ve örnek olarak "önemli yapılar, kutsal yapılar" gibi sınıflandırmalar da (Rapoport, 1990, s.41) okuma ve kod çözme sürecinde katkı sağlarlar. Ancak, elde edilen bilgileri yorumlama noktasında da belirli bir kültürel bilgi birikimine sahip olmak gerekir ve genellikle bağlamın sağladığı bilgiler çevrenin "algısal ve çağrışımsal yönlerini ilişkilendirme" noktasında yarar sağlarlar (Rapoport, 1990, s.75).

Dolayısıyla, çevreyi ya da kentleri okumak, öncelikle bağlamın sunduğu bilgileri incelemek, ilişkiler sistemini ortaya koymak, kentsel yapı ya da mekanları belirli nitelikler ölçeğinde sınıflandırmak ve oluşturulan bilgi havuzu üzerinden yorumlamak ile mümkün olur. Bu sebeple, Rapoport çevreyi okumayı, arkeolojiye benzetir; arkeolojide bulunan izlerin içeriklerinin anlaşılabilmesi için, fiziksel ve bilgisel bir bağlam üzerinden hareket edilmesi ve çıkarımlar yapılması gerekir (Rapoport, 1990). Diğer yandan, çevrenin okunmasından önce toplanan bilgiler arttıkça -özellikle daha heterojen yapıya sahip kentlerde- çıkarım yapmak da daha kolay hale gelir; "mekan organizasyonu, bina formu, işaret sistemleri ve görünür faaliyetler örtüştüğünde, anlam çok daha net ve kentsel form çok daha okunaklı ve akılda kalıcı" bir hal alır (Rapoport, 1990, s.84). Bu sebeple, kentleri okuma noktasında, öncelikli olarak benimsenen yaklaşım bağlamında mümkün olduğunca çok bilginin bir araya getirilmesi, yorumlama sürecinin de daha kolay ve 'görece' daha nesnel[46] olmasının önünü açar.

Diğer taraftan, Lynch, kentlerin okunabilir olmalarının önemine dikkat çeker; ona göre özellikle kentleri oluşturan düzlemlerin, öğelerin, mahallelerin, yolların, simgelerin belirli bir kalıp içinde olması, kolay tanınabilir ve anlaşılabilir olması onları okunabilir kılar (Lynch, 2018). Ancak, Lynch'in vurguladığı bu özellikler aslında kentin okunabilir değil, daha çok tanımlanabilir kılar. Çünkü kentleri okumak, görünenden çok daha fazlasına ulaşmaya çalışmak anlamına gelir; görünen fiziksel yapının ardında

[46] Bu noktada, hiçbir yaklaşımın aslında tam olarak nesnel olmadığını vurgulamak gerekir. Elde edilen veriler de araştırmacının kendi bakış açısı ile toplanır ve belirli bir perspektif çerçevesinde ele alınırlar. Yorumlama süreci de hiçbir zaman tam olarak nesnel değildir. Ancak hermeneutik fenomenolojik yaklaşımda da 'mutlak gerçeği' arama gayesi yoktur ve böyle bir yaklaşım zaten teoride de mümkün değildir. Her çalışma nesnel yönleri olmasına rağmen belirli bir öznelliğe sahiptir.

kent onu gözlemleyen özneye neler anlatır? Nasıl dönüşümler yaşamıştır? Kentin hangi nitelik ya da öğeleri maskelenmiş, hangileri kasıtlı bir şekilde öne çıkartılmıştır? Kentin anlamını şekillendiren cümlelerin hangileri başka anlamlara yorulmuş, hangi sözcüklerin yerlerini başkaları almış, hangi cümleler eksiktir? Ortada kentin okunabilecek bir yanı kalmış mıdır? gibi sorulara cevaplar aranması, kentleri anlamak ve tüm bilgiler ışığında okuma eyleminin tam olarak karşılığına denk gelir.

Kentleri okuma noktasında bir diğer gerekli adım ise kenti deneyimlemektir. Calvino, Görünmez Kentler kitabında kenti deneyimlemenin önemine şöyle vurgu yapar: "Kent girmeden geçen için başka, ona yakalanan ve bir daha çıkamayan için başkadır; biri ilk kez geldiğin, diğeri geri dönmemek üzere terk ettiğin kenttir; her birine farklı bir ad verilmeli"dir (Calvino, 2021, s.166). Diğer bir söylemle, deneyimlenen, içinde zaman geçirilen ve deneyimlenmemiş ya da içinde çok az zaman geçirilen kentin yaptığı çağrışımlar, verdiği bilgiler çok farklıdır. Bir kenti anlamak ve özümsemek için, o kentin içine girilmeli, orada zaman geçirilmelidir. Bu anlamda, kentleri okumak/anlamlandırmak için bir ön koşul, kent ile diyaloğa girmek, zaman geçirmektir. Deneyim, kenti fotoğraftan ayıran önemli farklılıklardan birisidir. Kenti deneyimlemek, fotoğrafı 'deneyimlemek'ten çok farklıdır. Kent, içinde olunabilen, dışardan bakışta kavranamayan bilgilerin -ses, kökü, doku, malzeme- var olduğu bir 'eser'dir ve deneyim bu nedenle önemli bir bilgi toplama kaynağıdır. Ancak, deneyim her zaman bir ön bilgi ile beslenmelidir. Çünkü, belirli bilgiler olmadan, kenti deneyimlemek yarım kalır.

Bilgiler, kentin farklı bir gözle deneyimlenmesini, dolayısıyla bilgi ve deneyimin eşleşmesini sağlar ve kentin özüne yaklaşma noktasında önemli bir adım atılmış olur. Bilgi ile deneyim, kentin studium ve punctum'unu tanımlayabilme ya da en azından anlayabilme doğrultusunda da önemli bir veri kaynağına dönüşür. Başka bir söylemle, deneyim bilgi ile birleştiğinde kentlerde punctum'un var olup olmadığını ortaya koyma noktasında da değerlidir. Çünkü studium'u deneyimlemek, punctum ile ilgili bilgilerin açığa çıkmasını da tetikler. Ancak, deneyimin her zaman kentte geçirilen zamana, bu zamanın kentin hangi bölgelerinde ve sosyo-kültürel çevrede geçirildiğine bağlı olarak farklı sonuçlar verebileceği de unutulmamalıdır[47]. Bu sebeple, deneyimin

[47] Turist ve yerlilerin kentleri nasıl farklı algıladıkları yansıtan ve fotoğraf çekilen yerlerin farklılığını ortaya koyan çalışma: https://www.archdaily.com/920002/a-series-of-maps-reveals-the-difference-in-

aynı zamanda ön bilgiler dışında kentte yaşayan bireylerin düşünce ve yaklaşımları ile de desteklenmesi gerekir.

Bu noktada, Lynch de kentle ilgili çalışmaların kenti kentlinin gözünden de değerlendirebilmesi gerektiğini düşünür. Lynch'e göre bir yerin anlamını keşfetmek, orada yaşayan insanlarla derinlemesine mülakat yapılarak ve o yer ile ilgili masalların, sanat eserlerinin, hafıza öğelerinin ve fotoğrafların içerik analizi ile mümkündür (Lynch, 1981). Dolayısıyla, kenti anlamlandırmak ve okuyabilmek için, öncesinde yapılan bilgi toplama çalışmalarının yanında, deneyim ve kentlilerin düşünceleri de önem kazanır. Tüm bu bilgilerin çakıştırılması, kenti anlama yönünde büyük bir adım atılmasının temellerini atar.

Öte yandan, studium ve punctum kavramları ile kenti okumaya çalışma noktasında Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımını ve metinleri nasıl okuduğunu anlamak da önem kazanır. Çünkü, Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımı, aslında studium ve punctum'u okuma doğrultusunda da ip uçları barındırır. Göstergebilimsel Serüven kitabında 'İlkeler' bölümünde Barthes, bir metnin göstergebilimsel yaklaşımla nasıl çözümlenebileceğini belirli adımlar ve yöntem eşliğinde ele alır. Barthes, incelediği metni önce birbirini izleyen kısa kesitlere ayırır, bu kesitleri numaralandırır ve Barthes'ın tabiriyle 'okuma birimlerini' oluşturur (Barthes, 2021a). Okuma birimleri[48] metinlerdeki gösterenlere karşılık gelir ve Barthes bu gösterenler üzerinden anlamları gözlemlemeye ya da daha doğru bir ifadeyle gösterilenleri, çağrışımları ve yananlamları ortaya çıkarmaya çalışır.

Bu noktada, Barthes, yananlamların bazı durumlarda metnin farklı noktalarında birbirinden uzak dururken bir bağlantıya sahip olabileceklerini ileri sürer; "belli bir yerde başlayan bir eylem çok daha ilerdeki başka bir yerde tamamlanabilir, bitebilir" (Barthes, 2021a, s.173). Dolayısıyla, oluşturulan okuma birimlerinin arasındaki ilişkiler de önem kazanır. Bu doğrultuda, alınan kesit sıklığı ya da oluşturulan okuma birimleri sayısının çoğaltılması, daha fazla anlamın otaya çıkmasını ve Barthes'ın tarifiyle anlamların 'kaymağının çıkartılması'nı mümkün kılar. Bu yaklaşım, kentleri okuma noktasında da karşılığı olabilecek bir yöntemi tanımlar. Kentlerde de

how-cities-are-perceived-by-tourists-and-locals?fbclid=IwAR1qoEQrQSKYmeV5JfheosGPqBWcmG8-xpENvOyhEXFNWTIG-lzlTt4gsVw

[48] Barthes "okumabirim" olarak yazar ve aslında bu tanım için yeni bir sözcük oluşturur.

yananlamları üreten öğeler farklı yerlerde konumlanabilir ve aynı zamanda belirli bir ilişkiler sistemi ile bağıntı oluşturabilirler. Bu doğrultuda, kentleri de okuma birimlerine ayırmak mümkündür.

5.5 Bölüm Sonucu: Yeni Bir Yöntem Tanımlama Girişimi

Yapılan okumalar ve sorgulamalar neticesinde, kentleri studium ve punctum kavramları çerçevesinde okuyabilmek ve anlamak için belirli adımlar tanımlanabilir hale gelmiştir. Bu bağlamda çalışmada önerilen ve izlenecek yöntem maddeler haliyle aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

- İncelenen kentlerle ilgili çeşitli bilgiler -arşiv taramaları, tarihsel okuma, fotoğraflar, kitaplar, romanlar- toplanması ve sınıflandırılması;

- Kentte zaman geçirilmesi, gözlem yapılması ve kent deneyimine önem verilmesi; (kentler belirli ön bilgiler ışığında deneyimlenmelidir);

- Kent sakinleri ile sözlü tarih çalışması yapılması; böylelikle elde edilen bilgilerle karşılaştırılarak çakışma ve çelişkilerin saptanması (deneyim de bu bilgiler ile desteklenebilir);

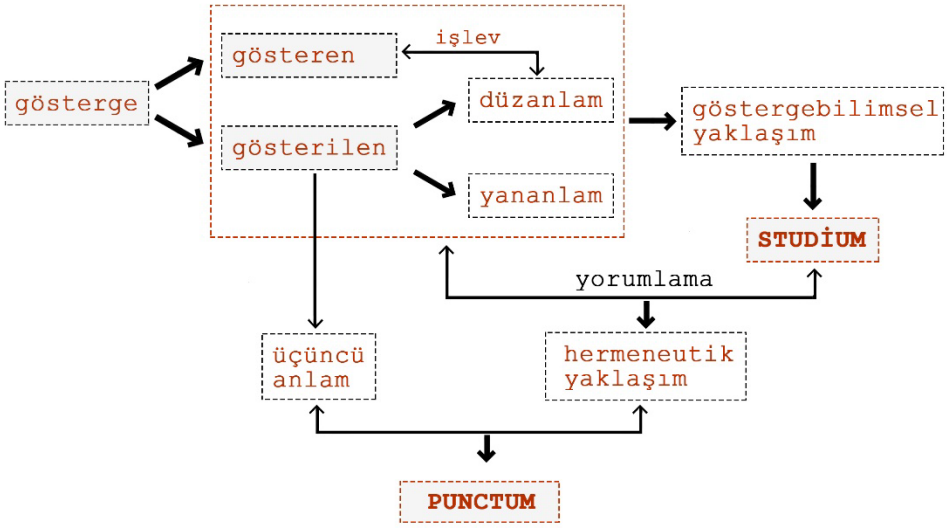
- Toplanan bütün bilgilerin bir araya getirilmesi ve çakıştırılması; içerik analizi ile kente dair bir anlatının oluşturulması;

- Oluşturulan anlatıya göre kentlerin şahit olduğu önemli tarihsel kırılma noktalarının saptanması;

- Elde edilen verilen ışığında ve yaşanan kırılma noktaları bağlamında soyut kentsel kesitlerin çizilmesi[49]; kesit yerleri kent merkezlerinde -tarih boyunca yaşamın yoğunlaştığı yerlerde, bazı kentlerde merkezin kaymış olma ihtimali de vardır- elde edilen bilgilere göre belirlenen önemli akslar dikkate alınarak seçilebilir; kesiler aynı zamanda kolaj, yazı ve fotoğraflarla da desteklenebilir;

[49] Kesitler aynı zamanda silüeti de içinde barındırır. Diğer bir ifadeyle, aslında bir aksta alınan kesitte kesitin arkasında ve önünde kalan önemli yapılar ve mekanlar da resmedilir. Bu yaklaşım ile kesit gerçekçilikten uzaklaşılmış olsa da, böyle bir teknikle kesitlerde daha çok detay ve bilgi işlenmiş olur. Ayrıca kesit yöntemi ile kentleri okumanın aslında kesin sonuçlar bulma ve kentler hakkında bir kesin hüküm getirme gayesi yoktur. Buradaki amaç, aslında yeni bir tartışma zemini oluşturmaktır. Bu sebeple, soyut kesitler, olabildiğince farklı ve önemli bilgileri bir arada toplama noktasında kullanılan bir araçtır.

- Kesitler üzerinden göstergelerin tanımlanması, sınıflandırılması ve diğer bilgiler ışığında studium'un tanımlanması; punctum'un ise hermeneutik yaklaşımla yorum üzerinden değerlendirilmesi (Şekil 5.8).

Şekil 5.8: Göstergebilimsel ve hermeneutik yaklaşımla studium ve punctum katmanlarını okumak ve yorumlamak (diyagram yazar tarafından üretilmiştir).

Bu noktada, soyut kentsel kesitler yöntemi, kentleri okumak için bilgilerin bir araya gelmesini sağlayan önemli bir araç görevi görecektir. Kesitler, barındırdıkları bilgilerle göstergelerin bir ön bilgi üzerinden okunabilmesini sağlarken, yananlamlara ulaşmayı ya da yorumlamayı da kolaylaştırmaktadır. Bir başka ifadeyle, bilgi olmadan ele alınan göstergeler yalnızca düzanlamı ulaşılabilir kılırken, bilgilerin devreye girmesi, göstergeleri yoruma açar ve hermeneutik fenomenolojik yaklaşım devreye girer. Bu bağlamda, kesitler aslında studium'u açık bir şekilde ortaya koyar ve punctum'un yorum üzerinden ele alınması için bir bağlam oluşturur.

Kentleri soyut kesitler üzerinden okumanın diğer önemli kazanımları ise aşağıda yer alan başlıklar üzerinden tanımlanabilir:

- Studium ve Punctum noktasında fotoğraftan kente geçişi sağlayan araç, vasıta ya da 'mecra' oluşturması[50];

[50] Aslında, fotoğraf ve kentlerin ortak ve benzer özelliklerini de vurgulamak gerekir. Öncelikle her iki olgu da insanlığın kültürel üretiminin sonucu ve aynı zamanda sürdürücüsüdür. Hem kentler hem fotoğraflar toplumsal olaylarla ve tarihsel kırılma noktalarına bağımlıdır ve görünür yapılarının ardında derin anlamlar barındırma potansiyeline sahiptirler. Sontag'a göre bir fotoğrafı çekilmeye değer kılan olayın ne olduğunu tayin eden şey 'ideoloji' iken, fotoğrafın en önemli amaçlarından birisi de "kaybolup gitmekte olan bir geçmişi muhafaza" etmesidir (Sontag, 2005, s.23-68-69). Kentlerde de aynı durum söz konusudur ve kentleri şekillendiren güçlerin başında ideoloji vardır ve kentlerde fotoğraflar gibi geçmişi geleceğe aktarma noktasında önemli bir rol üstlenirler. Bu bağlamda, kentler de fotoğraf gibi

- Mimari projelerde de sıklıkla kullanılan ve projelerin farklı düzlemleri ve aralarındaki ilişkileri en iyi şekilde anlatan ve 'gösterme şekli' ya da 'anlatım aracı' olarak kesitlerin, kentlerde de önemli ve farklı bir perspektif getireceği ve dolayısıyla kentlere, nesnelere yeni bir bakış açısı sağlayacağı düşünülmektedir;

- Zamanın dondurularak belirli tarihlerde kentlerin durumunun incelenebilir kılınması; 'görece' nesnel bir şekilde toplanmış bilgilerin bir arada sunulabilmesi ve kente dair farklı detayların bir araya toplanması;

- Kentlerdeki öğe ve mekanların konumunu ortaya koyması ve aralarındaki ilişkiyi görünür kılması;

- Topoğrafya ve nesne arasındaki ilişkiyi betimlemesi [51];

- Farklı zamanlar bağlamında çizilen kesitlerin kentin dönüşümünü daha yoğun (kompakt) ve okunabilir kılması; önemli olayların bir arada var olabilmesi;

- Bilgilerin bir aradalığıyla aslında kolektif hafıza ve kentsel hafızanın topoğrafyasının ortaya çıkarılması ve karşı-hafızayı oluşturması.

Bu noktada, oluşturulan kesitler aslında kentleri okuma noktasında belirli bir çerçeve çizerler. Barthes'ın Eiffel Kulesi örneğinde zihinde oluşturulan kent imgesinin özne tarafından şekillendirilmesini tanımlarken şöyle der: "Tarihin ve uzamın bu noktaları, bakış tarafından (Kule'nin tepesinden) bir kez yerine oturtulduktan sonra, hayal gücü Paris panoramasını doldurmayı, ona yapısını kazandırmayı sürdürür" (Barthes, 2021b, s.22). Soyut kentsel kesitler de benzer bir şekilde belirli referans noktaları ve altlık oluşturduktan sonra ortada kalan boşluklar -hayal gücünün aksine- bilgi ve yorum ile doldurulabilir hale gelir. Başka bir anlatımla, kesitler kentlerin belirli niteliklerini ve özgün karakterlerini gerçek ve soyut düzlem arasındaki bulanık çizgide görselleştirir ve yorumlayıcı yaklaşım ile studium'dan punctum'a doğru bir bağlantı oluşturulmasının yolunu açar.

---

studium ve punctum kavramları çerçevesinde ele alınabilir. Kentsel kesitler bu doğrultuda her iki olguyu da birbirine yaklaştıran ara bulucu görevi görür.

[51] Patrick Geddes "The Valley Section from Hills to Sea" çalışması ile belirli konumlarda hangi tür eylemlerin gerçekleştiğini ve farklı coğrafi şartlar ve biyolojik bilgilere göre yerleşimin topoğrafyayla ilişkisini ortaya koymaya çalışırken, kesitlerle görselleştirme yolunu seçmiştir. Bu çalışmadaki kesit yöntemiyle bir benzerlik taşımasa da, kesit ile düşünmenin gücünü ve ortaya çıkardığı farklı bakış açısını tartışma noktasında önemli bir örnektir. Geddes, P. (1923). The Valley Section from Hills to Sea, New York City.

Barthes, metin çözümleme noktasında daha verimli bir anlamlandırma süreci için örnek olarak simgesel ve yoğun metinler seçmeye çalışır (Barthes, 2021b). Bu bağlamda, çalışmada Kosova'nın Prizren ve Priştine kentleri, benzer bir motivasyonla, simgesel olarak yoğun ve farklı yaşanmışlıkların birikimini yansıtma potansiyeli barındıran kentler olarak ele alınacaklardır.

6. PRİZREN VE PRİŞTİNE KENTLERİNİ OKUMAK

Bu bölümde kentleri okuma noktasında benimsenen yaklaşımın ve yöntemin örnek kentler olarak ele alınan Prizren ve Priştine bağlamında kullanılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, Kosova'nın tarihinde önemli bir yere sahip bu iki kent, tarihsel gelişim süreçleri, kırılma noktaları ve gelişmelerin kentsel mekanı nasıl dönüştürdüğü noktasında incelenecek, sonrasında kentler sözlü tarih çalışması ve soyut kentsel kesitler bağlamında göstergeler üzerinden okunmaya ve yorumlanmaya çalışılacaktır. Bu noktada, amaç kentlerle ilgili derin bir tarihsel analiz yapmaktan çok, belirli adımlarla kentleri okumaya çalışmak ve kentlerdeki studium ve punctum katmanları özelinde tanımlamalar ve karşılaştırmalı tartışma ortamı yaratmaktır. Bu bağlamda, öncelikle Kosova'nın genel özelikleri ve tarihsel süreçte yaşanan kırılma noktalarının kısaca ele alınması, alan çalışması için bir bağlam oluşturma noktasında değerli olacaktır.

6.1 Kosova'nın Yakın Tarihi ve Kırılma Anları

Kosova, Güneydoğu Avrupa'da konumlan, 10,905.25 km2'lik bir yüzölçümüne ve yaklaşık olarak 1.78 milyonluk[52] nüfusa sahip bir Balkan ülkesidir (Url-13). Güneybatı'sında Arnavutluk, Kuzeybatı'sında Karadağ, Kuzeydoğu'sunda Sırbistan ve Güneydoğusu'nda Kuzey Makedonya ile sınırlarını paylaşan Kosova (Şekil 6.1), ülkenin doğusu ve batısını şekillendiren ve kuzeyden güneye doğru bir çizgi ile ayrılan iki platodan oluşur ve ülkeyi çevreleyen dağ ve tepelerle aslında siyasi sınırları coğrafi sınırları ile örtüşmektedir (Malcolm, 2002). Nüfusun yaklaşık olarak %92'sini Arnavutlar ve geri kalanını ise Sırp, Boşnak, Türk, Goralı ve Rom azınlık grupları oluşturmaktadırlar.

[52] Kosova İstatistik Kurumu'na göre verilere ulaşılan tarihte (09.12.2022) Kosova'nın nüfusu 1,773,971'dur.

Şekil 6.1: Kosova'nın konumu ve diğer Balkan ülkeleri (Url-14), (görsel yazar tarafından düzenlenmiştir).

Kosova'nın tarihsel süreçteki yerine odaklanıldığında, yaklaşık olarak M.Ö. 6,000 yıllarına dayanan bir geçmişe sahiptir. İlk yerleşim izlerinin Neolitik çağına ait olduğu saptanan bölgede (UNESCO, 2004) çeşitli teorilere göre Antik Çağ'da "İlirler, Tracanlar, Dardanlar ve Yunanlılar" yaşamış (Demirel, 2016, s.91), ardından M.Ö. 168 yılında Roma İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiş ve imparatorluk Doğu ve Batı Roma olarak iki ayrıldığında da yaklaşık olarak 9. yüzyılın ortalarına kadar Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu boyunduruğu altında kalmıştır (Ramet, 2015; Elsie, 2018). Sonrasında, Kosova bölgesi 11. yüzyılın başlarına kadar Bulgarların egemenliği altında, ardından 12. yüzyılı sonlarına kadar tekrar Bizans İmparatorluğu kontrolünde ve 1445 yılına kadar önce Sırp Hanedanlıklarının ve devamında Ortaçağ Sırp Krallığı'nın egemenliği altında kalmıştır (Malcolm, 2002; Elsie, 2018). 1389 Kosova Savaşı[53] ile bölge yavaş yavaş Osmanlı İmparatorluğu kontrolüne girmeye başlamış, 1445 yılında Kosova bölgesinin tamamı Osmanlı egemenliği altına girmiş ve 1912-13 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları'na kadar da Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kalmıştır. Kentlerin ve kent kültürünün de gelişiminin en önemli yıllarını teşkil eden Osmanlı dönemi boyunca yalnızca II. Viyana Kuşatması sonrasında yaşanan gelişmeler ile 1689-1690 yıllarında Kosova Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiş (Malcolm, 2002) ve 1878 yılında Prizren Birliği

[53] Malcolm, 1371 Marica (Bulgaristan) savaşının ise Kosova Savaşı'ndan önce Osmanlı'nın Balkanlardaki Egemenliğini başlatan süreç olarak aslında daha kritik bir öneme sahip olduğunu ileri sürmektedir (Malcolm, 2002).

ile Arnavutlar milliyetçi hareketi sonucunda 1878-1881 yılları arasında bu hareket tarafından yönetilmiştir (Elsie, 2018). Ardından 1912 Balkan Savaşları sonucunda Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ile birlikte Kosova da Osmanlı egemenliği altından çıkmış; bu sürecin sonunda önce Sırbistan'a bağlı kalmış, 1915 yılında Avusturya ve Bulgaristan tarafından, 1918 yılında ise Fransız ve İtalyan güçleri tarafından işgal edilmiş (Malcolm, 2002) ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı egemenliği altına girmiştir (Csullog&Gülyás, 2015).

II. Dünya Savaşı bütün dünyada olduğu gibi Kosova'da da büyük etki bırakmış, 1941 yılında Sırp, Hırvat ve Sloven ya da Yugoslavya Krallığı çökmüş, bölge Almanlar, İtalyanlar ve Bulgarlar tarafından işgal edilmiştir. Sonrasında, Josip Broz Tito önderliğinde Partizan güçlerinin direnişi sonucunda işgalci güçler püskürtülmüş ve 1945 yılında Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti (Ramet, 2015), 1963 yılında ise Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti[54] kurulmuştur. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti 1992 yılında dağılana kadar Kosova Yugoslavya'nın parçası olarak kalmış, özellikle 1974'te verilen haklarla özerk bölge statüsünü elde etmiştir (Malcolm, 2002; Elsie, 2018).

Ancak önce 1980 yılında Mareşal Tito'nun ölümü, yaşanan ekonomik krizler, Balkanlar genelinde milliyetçiliğin artması ve 1989 yılında Kosova'ya verilen hakların tekrar geri alınması (Malcolm, 2002) ile birlikte Yugoslavya yavaş yavaş dağılış sürecine girmiş; 1990'li yıllarda Hırvatistan, Slovenya, Bosna Hersek (diğer ülkelere göre çok sancılı ve uzun bir bağımsızlık mücadelesi vermiştir) ve Makedonya bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Kosova'da ise 1998-99 yılları arasında savaş yaşanmış ve savaş NATO'nun Belgrad'ı ve çeşitli üsleri bombalaması ile 1999 yılında son bulmuştur. Savaş sürecinde binlerce can kaybının yanında, Kosova genelinde birçok kent ve özellikle tarihi strüktürleri de büyük bir yıkıma uğramıştır[55]. Savaştan sonra Birleşmiş Milletlerin oluşturmuş olduğu UNMİK[56] idari yapısı ile yönetilen ülkede,

---

[54] Yugoslavya aslında Güney Slavlar Ülkesi anlamına gelir. Balkanlarda Adriyatik kıyısında konumlanan, 255,804 km2'lik yüzölçümüne ulaşmış Yugoslavya, Sırbistan, Hırvatistan, Bosna, Slovenya, Makedonya ve Karadağ cumhuriyetleri ve Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerinden oluşmaktaydı.

[55] Kosova genelinde 607 caminin 225'i, 500 Kulla -geleneksel Arnavut yapıları/konutları- yapısının %90'ı hasar görmüş (Herscher & Riedlmayer, 2001), yaklaşık olarak 120 bin konut yıkılmıştır (Judah, 2008).

[56] United Nations Interim Administrative Mission in Kosovo (Birleşmiş Milletler Kosova Geçici İdari Misyonu).

2004 yılı Mart ayında bazı olaylar ve medyanın yanlış yönlendirmesi sonucunda ayaklanma yaşanmış, yaklaşık iki gün süren bu ayaklanmada kentlerde ve kırsal alanlarda Ortodoks kültürel miras değerleri ve Sırplara ait yapılar büyük hasar görmüştür[57] (Elsie, 2018). Sonrasında, 2008 yılında Karadağ'ın ardından (2006) Kosova da bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bu bağlamda, Kosova'nın yaşadığı tarihsel kırılma anlarının, kentlerde mekânsal bir karşılığı olduğunu söylemek mümkündür. Bizans dönemine ait yapılara sahip olan ve özellikle Osmanlı döneminde şekillenen birçok Kosova kenti, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki 'modernleşme' sürecinde ve ardından 1999 Kosova Savaşı'nda da büyük dönüşümlere maruz kalmıştır. Savaştan sonraki süreç de -tıpkı II. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi- kentler yeni bir dönemece girmiş ve hem artan inşaatlar hem de yeni bir kimlik oluşturma noktasındaki müdahaleler, kentlere yeni bir katman daha eklemiş, tarihi katmanda da büyük dönüşüme neden olmuştur. Dolayısıyla, Kosova'da kırılma noktalarını genellikle savaşlar ve sonrasında oluşan yönetim sistemleri oluşturmuş; bu önemli gelişmeler dünyanın genelinde olduğu gibi Kosova kentlerini de şekillendirmiştir.

Judah'a göre, Kosova'da savaş sırasında yaşanan yıkımlar ve aynı zamanda göçler sonucunda fiziksel ve ayrıca zihinsel coğrafya önemli ölçüde dönüşümlere uğramıştır (Judah, 2008). Bu değişimlerin yanı sıra, kentler de hızlı bir dönüşüm sürecine girmişlerdir. Savaş sonrası, Kosova'dan Avrupa'ya yaşanan göçlerin yanı sıra, iç göç yaşanmış, köylerden kentlere yoğun bir nüfus kayması ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra kentli profilinde değişiklik, yönetim sisteminin değişmesi ve yeni oluşturulmaya çalışılan devlet yapısında eksiklikler neticesinde kontrolsüz bir yapılaşma ve yıkım süreci kentleri şekillendirmiştir. Böylelikle, savaştan sonra oluşan yeni ortam, yaşamın her alanını etkilediği gibi, kentleri de etkilemeye, onları dönüştürmeye başlamıştır. Bunun başlıca sebeplerinden bir diğeri de diğer sosyalizm-sonrası ülkelerinde olduğu gibi Kosova'da da savaştan sonra yeni bir kimlik arayışına girilmiş olması ve Avrupa merkezli bir politika izlemesidir. Yugoslavya'nın dağılması ile Güneydoğu Avrupa ülkeleri yeni bir döneme girmiş, sosyo-kültürel ve politik değişimler, fiziksel çevreyi de etkilemiştir; Avrupa Komisyonu'na göre Batı Balkan ülkeleri için en önemli

[57] Savaş sonrası aralarında tarihleri Orta Çağ'a dayanan 70 kilise (Herscher & Riedlmayer, 2000b), ayaklanmada ise 29 Sırp kilise ve manastırı yakılmış veya yıkılmıştır (Judah, 2008).

misyon geçmişin mirasını geride bırakıp reformlara odaklanmaları ve Avrupa'lı gelecekleri için yatırım yapmalarıdır (Hisari, 2018). Böylelikle, Kosova genelinde hem yoğun nüfusun konut ihtiyacını karşılama hem de eskinin izlerini silerek yeni bir kent anlayışı oluşturma düşüncesiyle kentlerin önemli yerleri özelleştirilmeye ve hızla yapılaştırılmaya başlanmıştır. Bu durum Kosova genelinde çok sayıda kenti etkilediği gibi özellikle başkent Priştine ve tarihi yapısıyla öne çıkan Prizren'i de derinden etkilemiştir.

Bu noktada çalışma, önemli kırılma noktalarının Kosova'nın Prizren ve Priştine kentlerini nasıl etkilediğini ve kentsel mekanın nasıl dönüştüğünü inceleyerek, kentleri okumaya ve onları özgünleştiren unsurları ortaya koymaya çalışacaktır. Bu okumanın sonucunda, özellikle göstergelerin değerlendirilmesi ve yorumlanması ile Prizren ve Priştine kentlerinde studium ve punctum katmanları tanımlanmaya çalışılacaktır. Ancak öncesinde okuma yapılabilmesi için, belirli bir bağlamın oluşturulması gerekmektedir.

Prizren, tarihi değerlerini ve kültürel mirasını en iyi şekilde korumaya çalışmış ve günümüze aktarmış Kosova kentlerinden birisidir ve bu nedenle kentlerin tarihi süreç içerisinde farklı etkiler sonucunda nasıl katmanlaştığına ve savaş gibi önemli eşikler sonucunda nasıl dönüşümler yaşandığına dair önemli ip uçları barındırır. Diğer yandan Priştine, Kosova'nın hem nüfus hem yüzölçümü bakımından en büyük kenti ve aynı zamanda başkentidir. Priştine önemli dönüşümlerin yaşandığı kentlerden birisi olarak tarihi mirasının büyük bir kısmını kaybetmesine rağmen, süreç içerisinde yeni gelişmeler ve yapılaşma ile katmanlaşmıştır. Diğer bir ifadeyle, başkent kimliğine sahip olan Priştine, Prizren'e göre daha çok dönüştürülen, her yeni gelen otoritenin kendi baskın kimliğini oturtmaya çalıştığı, sürekli 'modern kent yaratma' sloganlarıyla katmanlaşan bir yapıya sahip olmuştur. Prizren ise, farklı otoritelerin boyunduruğu altında kalmış olmasına rağmen, kendisine has yapısını ve tarihi strüktürünü en az hasarla günümüze kadar ulaştırmayı başarmıştır. Ancak, 1999 Savaşı sonrasında süregelen hızlı dönüşüm, iç ve dış göçler, değişen yönetim yapısı, her iki kenti de büyük bir inşaat alanına çevirme doğrultusunda hızlı adımlarla ilerlemektedir.

Bu nedenle, aynı kırılma noktaları çerçevesinde şekillenen ancak görece farklı müdahalelere maruz kalmış olan Prizren ve Priştine kentlerinin -özellikle yönetimsel, kullanıcı, rejim ve sosyal-politik yapı değişiklikleri sonucunda dönüşümleri bağlamında incelendiğinde- kentsel göstergeleri okuma ve studum ve punctum

tartışması noktasında önemli veriler barındırdıkları düşünülmektedir. Bu doğrultuda, her iki kentin (tarihi çekirdekleri bağlamında) özellikle 1912 Balkan Savaşları'ndan itibaren yaşadıkları dönüşümler, kırılma noktaları olarak II. Dünya Savaşı ve 1999 Kosova Savaşı çerçevesinde ele alınacaktır. Süreç içerisinde kentsel hafızada yer etmiş yapılar/mekanlar tespit edilecek, bu yapı ve mekanların çeşitli müdahaleler sonucunda yaşadıkları dönüşümler incelenecek, göstergebilimsel yaklaşım ile hem yapı ve mekanların taşıdıkları anlamlar hem de yaşadıkları dönüşümlerin hangi amaçlarla ve motivasyonla tetiklendiği yorumlanmaya çalışılacaktır.

6.2 20. ve 21. Yüzyılda Prizren Kentinin Mekânsal Gelişimi

Kosova'nın ve Güneydoğu Avrupa'nın en eski yerleşimlerinden birisi olan Prizren, Kosova'nın güneyinde konumlanır (Şekil 6.2) ve kente bağlı çevre belediyelerle birlikte 640 km2'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Kosova İstatistik Kurumu'na göre nüfusun çoğunluğunu Arnavutlar'ın oluşturduğu Prizren kentinde, Sırp, Türk, Boşnak, Rom, Ashkali, Mısırlı ve Goralı nüfus da azınlığı oluşturmaktadır ve kentin nüfusu yaklaşık olarak 178 bin'dir[58] (Url-15). Bu özellikleri ile Prizren, başkent Priştine'den sonra Kosova'nın en büyük ikinci kentidir ve aynı zamanda tarihsel süreçteki önemi ve kültürel miras değerlerinin yoğunluğu sebebiyle Kosova'nın kültür başkenti olarak tanımlanır.

Şekil 6.2: Prizren'in konumu (görsel yazar tarafından düzenlenmiştir).

[58] Kosova İstatistik Kurumu 11 Aralık 2022 verilerine göre, https://askdata.rks-gov.net/pxweb/en/ASKdata/ASKdata__Census%20population__Census%202011__3%20By%20Municipalities/tab%205%204.px/table/tableViewLayout1/

Prizren'in tarihsel süreçteki yerine odaklanıldığında, coğrafi konumu, Şar Dağlarının eteği ve Aknehir[59] kıyısında konumlanması, önemli ticaret yollarına yakınlığı nedeniyle önemli bir yerleşim olma niteliğini sürekli koruduğu gözlemlenmektedir. Kentle ilgili somut bilgi ve deliller Orta Çağ dönemine dayanmaktadır ve Prizren'de ilk yerleşimin ne zaman ve nerede başladığı ile ilgili bilgiler ise yapılan çalışmalar ile sürekli güncellenmektedir. Nikoliç'e göre kentleşmenin ilk izleri, günümüzde Cuma Camii diye bilinen (Bogorodica Ljevişka) Sırp Ortodoks Kilisesi'nin bulunduğu yerde başlamıştır. Aynı konumda kiliseden önce bir bazilikanın olduğu ve kentin bu çekirdeğin etrafında ve nehir kıyısında şekillenmeye başladığı önemli hipotezlerden birisidir (Nikoliç, 1998). Öte yandan, Nikoliç'in sonradan yapıldığını düşündüğü Prizren Kalesi ise, özellikle yeni bulgular ışığında kentin yerleşiminin asıl başladığı yer olma potansiyelini barındırır. 2004 yılında yapılan arkeolojik çalışmalar, sanılanın aksine, kale bölgesindeki ilk yerleşim izlerinin tarihini Bronz Çağı'na kadar geri götürmüştür (Hoxha, 2015).

Bu bağlamda, gerçek anlamda kentleşme Orta Çağ'da bazilika etrafında başlamış olsa bile, Prizren'de yerleşim çok eski tarihlere dayanır ve kale bölgesi de ilk yerleşim izlerinin bulunduğu yerdir. Kalenin stratejik pozisyonu, önünde uzanan geniş vadiyi kontrol etme gücü, su kaynaklarına yakınlığı, verimli topraklar ve korunaklı yapısı, ilk yerleşimin bu bölgede ortaya çıkmasının temel nedenlerinden bazılarıdır. Bölgenin bir diğer önemi ise Roma yollarından birisi olan Via Egnatia'nın parçası olan 'Ulpiana' yolunun bu bölgeden geçmiş olmasıdır (Nikoliç, 1998). Önemli yolların Kosova ve Prizren için önemine Malcolm'de vurgu yapar ve ona göre Prizren'i zamanın büyük ticaret merkezlerinden birisi olan İşkodra ve nehir üzerinden Adriyatik kıyılarına bağlayan Roma askeri yolu, kenti Kosova bölgesinin en önemli ticaret merkezi haline getirmiştir (Malcolm, 2002).

Tarihte ilk kez 87-150 yılları arasında Thermidava olarak tanımlanan yerleşim, 3. yüzyılda Theranda olarak adlandırılmış, 6. yüzyılda ise Justinyan'ın 'Deadificis' eserinde kale onarımlarının yer aldığı bölümde Petrizen kalesi hakkında bilgilere rastlanmıştır (Recepoğlu, 2009). Bu bağlamda, bölgenin Roma döneminden önce de yerleşim yeri olarak şekillenmeye başladığını ileri sürmek mümkündür. Yanı sıra,

[59] Sırpça -Bistrica ya da Arnavutça - Lumbardhi

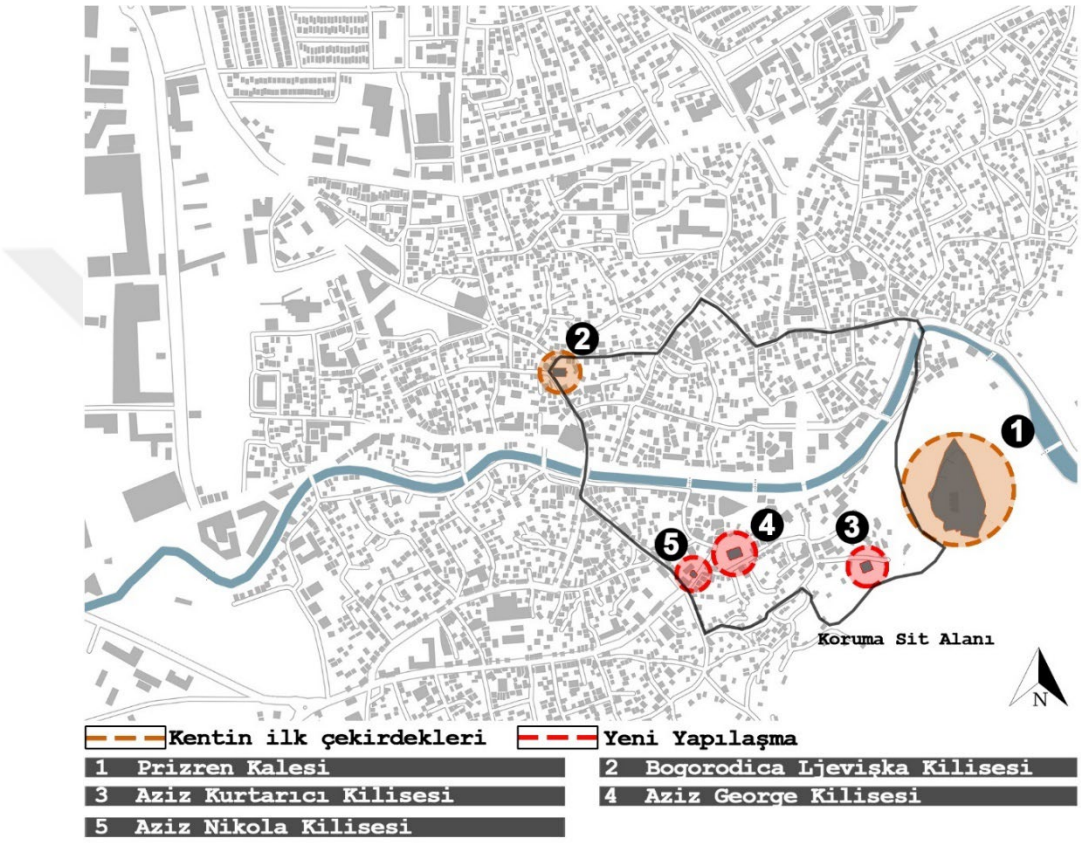
bölgede ve yakın çevrelerde yapılan diğer çalışmalar, Prizren kalesinde ortaya çıkan yerleşimin komşu yerleşimler olan Vlaşne, Naşes Hisarı ve Korişa gibi tarih öncesi yerleşimler ile etkileşimde olmuş olabileceği hipotezini güçlendirirler (Hoxha, 2015). Dolayısıyla, Prizren'in ilk yerleşim yeri olarak kale, yerel öneminin dışında bölgesel bir öneme sahiptir ve diğer tarih öncesi yerleşim yerleri arasında kurulan sistemin bir parçasıdır. Diğer yandan, kalenin surlarının inşası ve ilk şeklini alması ise Bizans döneminde gerçekleşmiştir.

Öte yandan, Antik Çağ'da İlir topluluklarından Dardanların yaşadığı düşünülen bölgedeki ilk kent izlerinin ise günümüz Prizren kentinin yakınlarında Roma askeri yerleşimi olan Theranda olduğu düşünülmektedir. Kosova'nın genelinde olduğu gibi bu bölge de önce Roma İmparatorluğu ve ardından 13. yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğu egemenliği altında kalmıştır. Bu sürede, kent Nikoliç'in tanımıyla önce Bazilika-Kilise etrafında, sonrasında kale etrafında şekillenmeye başlamıştır. Dolayısıyla, kentin omurgasını kale ve bazilika arasında nehirle birlikte şekillenen yol, yolun etrafında konumlanmaya başlayan diğer yapılar ve aynı zamanda 'Ulpiana' yolu şekillendirmiş; Roma ve Bizans kentlerinin aksine coğrafi özellikler nedeniyle cardo-docemanus sistemli bir kent yaklaşımı benimsenmemiştir (Nikoliç, 1998). Diğer bir anlatımla, kent aslında dağın eteği, nehir ve iki yakasını dikte ettiği organik bir örüntü ile büyümeye başlamış ve o dönemin en önemli yapıları arasında şekillenmiştir. Bu süreçte, nehrin yönünün de değişmiş olabileceği ve günümüzdeki konumundan biraz daha kuzeyden geçmiş olabileceği düşünülmektedir (Nikoliç, 1998).

Bizans döneminde kalenin güçlenmesi ile büyümeye başlayan kent, Nemanjiç Hanedanlığı ile Sırpların egemenliği altına geçtikten sonra da gelişimini sürdürmüş ve özellikle Orta Çağ'da bölgenin en önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Malcolm, Orta Çağ'da Prizren'de ve bölgedeki diğer yerleşimlerde Katolik kiliselerinin varlığına da değinir (Malcolm, 2002). Dolayısıyla, kent ticaret ve üretimin dışında yavaş yavaş ruhani bir yer olma özelliğini de kazanmaya başlamıştır.

Diğer yandan, kent sanat ve kültürün de merkezi halini almış ve günümüzde de varlıklarını sürdüren birçok kilise bu dönemde inşa edilmiştir. Bazilikanın konumladığı yerde inşa edilmiş olan ve bir şapel ile saat kulesine sahip olan Bogorodica Ljevişka Kilisesi (1307), kent merkezinde konumlanan Aziz Nikola Kilisesi (1332) ve Aziz George Kilisesi (15. yüzyıl), Prizren'in birkaç kilometre

dışında konumlanan Kutsal Başmelekler Manastırı (1343/1352) ve kale altında konumlanan Aziz Kurtarıcı (1348) ve Aziz Pazar (1371) kiliseleri 14. ve 15. yüzyılda inşa edilmiş kutsal yapılardan[60] bazılarıdır (Şekil 6.3). Tüm bu gelişmeler, özellikle 14. yüzyılda Prizren'i din ve ticaretin merkezi yapmış, Ragusan kolonisi (Dubrovnik) ile güçlenen kent, Vuçitrn ile birlikte bölgenin önemli yönetim merkezlerinden biri haline gelmiştir (Malcolm, 2002).

Şekil 6.3: Osmanlı dönemi öncesinde, Bizans ve ardından Sırp hanedanlığı süresince Prizren, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir).

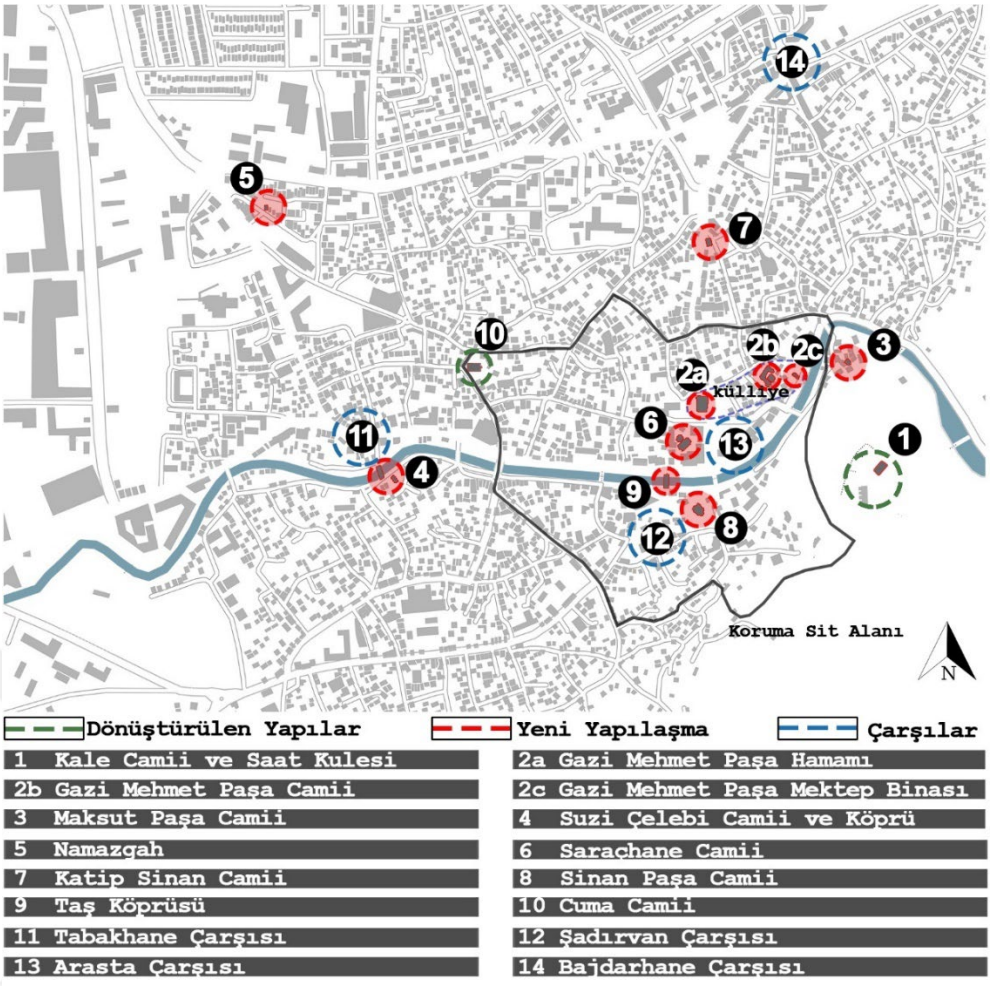
1389 Kosova Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, Balkanları ele geçirmeye başlamış, Prizren ise 1455 yılında Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Bu gelişme, Orta Çağ'da bölgenin önemli kentlerinden olan Prizren'in daha da büyümesini ve kentleşmenin tam olarak şekillenmesini sağlamıştır. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Prizren için Rumeli eyaletlerinden 'Liva-i Prizrin' tanımı yapılmıştır (Hırık, 2015). Bu dönemde kentin baskın imajını oluşturan köprüler,

[60] Prizren'deki Kutsal Başmelekler Manastırı, İpek, Graçanica ve Deçan'da yapılan diğer kutsal yapılar ile birlikte Nemanja'nın 'kilise yapım programı' çerçevesinde inşa edilmişlerdir (Malcolm, 2002).

camiler, hamam, belediye binası, medrese gibi yapılar yapılmış, Prizren kalesi de restore edilerek güçlendirilmiş ve büyütülmüştür. Osmanlı kentinin çekirdeği de aslında Bogorodica Ljevişka Kilisesi ve kale arasında şekillenmiş, cami ve külliye yapımı ile birlikte ise kent kuzeye doğru büyümeye başlamıştır.

Bu bağlamda, nehrin etrafındaki yapılar dışında, nehrin karşı tarafında cami, hamam, kütüphane ve medreseden oluşan Gazi Mehmed Paşa Külliyesi (1563-1574) kentin kuzeye doğru gelişen aksın gelişimini sağlamıştır. Kentin ele geçirilmesinden sonra yapılan ilk yapılardan Kırık Camii ya da Namazgah (1455), kütüphane, tekke ve köprü ile birlikte yapılmış olan Suzi Çelebi Camii (1506), Arasta çarşısında yer alan Arasta ya da Yakub Evrenos Bey Camii (1526), Saraçhane Camii (1534), kentin kuzey aksında yer alan Katip Sinan Camii (1591), kale içerisinde inşa edilen saat kulesi ve Kale Camii (16. yüzyıl), kentin merkezinde taş köprüsü ile silüeti şekillendiren Sofi Sinan Paşa Camii (1615), Maraş Maksut Paşa Camii (17. yüzyıl) ve Bajdarhane Kışlası (1908) Osmanlı döneminde yapılmış başlıca yapılardan bazılarıdır.

Bogorodica Ljevişka Kilisesi ise 1455 yılında kentin fethi ile camiye dönüştürülmüş, kilisenin kulesine minare eklenmiştir. Arasta çarşısı başta olmak üzere kentin ana aksında konumlanan ve 1874 Kosova Vilayeti Salnamesi'nde belirtilen Şadırvan, Tabakhane ve Bajdarhane çarşıları (Demirel, 2016) ve merkezler, nehrin iki yanını birbirine bağlayan taş köprüsü ve arasta köprüsü (üstü kapalı ve arasta çarşısıyla ve şadırvan arasında doğrudan bağlantı kuran köprü), belediye binası ve kentin hemen hemen her noktasını çeşitlendiren konaklar da bu dönemde yapılmış olan diğer önemli yapılardan bazılarıdır. Bu noktada, önemli kentsel mekanlardan 'Şadırvan' meydanı da şekillenmiş, kentin çarşılarının buluşma noktasında (Bytyçi & Gjinolli, 2017) nehrin kıyısında çarşı, camii ve kale altını sentezleyen bir kamusal mekan yaratılmıştır (Şekil 6.4).

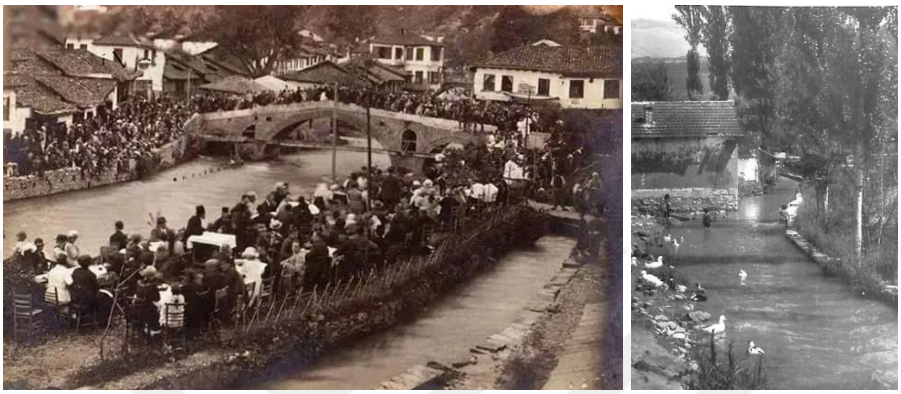

Şekil 6.4: Osmanlı döneminde Prizren, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir).

Osmanlı döneminde, kentin gelişmesini sağlayan bir diğer unsur ise zanaatçılığın gelişmesi ve üretimin artmasıdır. Malcolm'a göre Kosova genelinde sürdürülen 55 zanaatın 45'i Prizren'de faaliyet gösterdiği, kentte vakıfların desteğiyle 16. yüzyıl ortalarında yedi veya sekiz cami, bir medrese, yedi tane ilk okul, bir hamam ve taş köprünün var olduğu bilinmektedir ve 17. yüzyılda da 10,000 konut ile Kosova'nın en büyük kenti unvanına sahip olmayı sürdürmüştür (Malcolm, 2002). Bu dönemde kent 1689 yılında kısa süreliğine Avusturya-Macaristan ordusu tarafından işgal edilmiş ve kent yakıp yıkılmış (Recepoğlu, 2009) ve aslında uzun süre sonra yıkıma maruz kalmıştır.

Prizren kentini özgünleştiren bir diğer unsur ise Osmanlı döneminde yapılmış olan 'kanal sistemi'dir. Jagxhiu&Kovacs-Andor'a göre Osmanlı döneminde Prizren'de kente "Balkanların Venediği" unvanını veren ve nehirden doğan bir sistem oluşturulmuştur. Kentin her sokağına Aknehir'den ayrılan kollardan su getirilmiş ve

‘yaz’ adı verilen bu kanallar kentin sokaklarından geçerek tekrar nehirle bağlanmıştır (Şekil 6.5); ayrıca her ‘yaz’ kolu ‘potok’ denen daha küçük kollarla her evin avlusuna kadar girmiş ve halkın su ihtiyacını karşılamıştır (Jagxhiu&Kovacs-Andor, 2018). Bu su sistemi, işlevinden bağımsız olarak kentin su ile olan bağını daha da güçlendirmiş, kente yeni bir karakter katmıştır. Öte yandan, kale altında da yapılaşma artmış[61], bu süreç kentin silüetinin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Şekil 6.5: Solda Aknehir’in yanından akan ‘yaz’ kolu, (Url-16), sağda nehirden ayrılan suyun kasaba içerisinde mahallelere dağılması, (Nikolic 1998).

19. yüzyılın sonlarına doğru kent çarşısında yer alan 1,000’den fazla dükkanı ile (Malcolm, 2002) gelişimini sürdürmüş ve yavaş yavaş modernleşme çalışmalarına sahne olmaya başlamıştır. 1868-1874 yılları arasında Prizren Vilayetinin merkezi olan kentte modernleşme sürecine doğru ilk adımlar Tanzimat reformlarıyla başlamış; yeni yapı tipolojileri ve yapım teknikleri ile inşa edilen Hükümet Konağı ile imparatorluğun gücü vurgulanmaya çalışılmıştır (Jerliu&Navakazi, 2019). Jerliu & Navakazi’ye göre, merkezdeki kompakt yapı ve Orta Çağ ve Osmanlı kültürel mirasına duyulan saygıdan dolayı kentin geri kalanında benimsenen gelişme yönü ile çakışacak şekilde yapı kent merkezi dışında ve kentin güney-doğu aksında inşa edilmiştir. Bu süreçte ayrıca çok sayıda yol yenileme ve yeni yol yapım çalışmaları da sürdürülmüştür (Jerliu&Navakazı, 2019).

Yanı sıra, 1878 yılında, 10 Haziran günü kentte önemli bir gelişme yaşanmış, bütün Arnavut beyliklerinin bir araya gelmesiyle ve Arnavutların haklarını gözetmek için bir birlik oluşturulması gayesiyle Prizren Birliği kurulmuş (Management Plan for The

[61] Bazı kaynaklara göre kale altındaki yerleşimi yurt dışından getirilen ve kale inşaatında çalışan işçiler başlatmış; kendilerine kalacak yer inşa eden işçiler böylelikle kale altı mahallesinin oluşmasında öncü olmuştur.

Historic Center of Prizren, 2019); Gazi Mehmet Paşa Külliyesi içerisinde dershane binası olarak kullanılan yapı bu olayın yaşandığı yer olarak anıtlaşmıştır. 1870 yılında Şadırvan meydanının güneybatısında konumlanan Katolik Kilisesi, 1887 yılında ise Şadırvan meydanında konumlanan Aziz George Kilisesi'nin olduğu yerde kentin en büyük kutsal yapılarından birisi olarak Aziz George Katedrali inşa edilmiştir. 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı egemenliği altında kalan Prizren, 1912-13 Balkan Savaşları ile Sırpların eline geçmiş (Şekil 6.6) ve ardından Yugoslavya Krallığı'nın parçası olmuştur. Bu süreçte kentte yer alan 32 caminin 30'u kışla, cephanelik ve samanlığa çevrilmiştir (Malcolm, 2002).

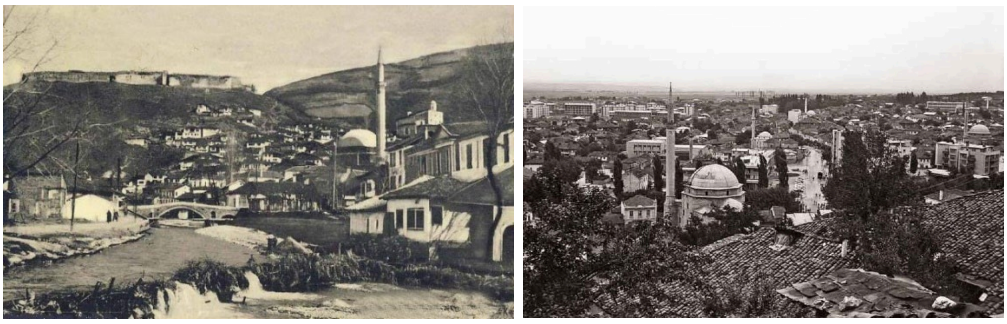

Şekil 6.6: Osmanlı döneminin son yılları ve Balkan Savaşları'nın ardından Prizren: Solda 1863 yılında Josef Szekely tarafından çekilmiş fotoğraf, sağda 1913 yılında kaleden Prizren görüntüsü, (Url-17), (Url-18).

Osmanlı döneminde dokusu şekillenen Prizren kenti, Osmanlı döneminden sonra 20. yüzyıl boyunca birçok müdahaleye maruz kalmıştır. Bu müdahalelerin çoğunluğu tarihi kent merkezi dışında uygulanmış olsa da, tarihi kent merkezi de bazı yıkımlara sahne olmuştur. Nikoliç'e göre Prizren'de 1945-60 yılları arası daha hafif (Şekil 6.7), sonrasında 1960-70 yılları arasında ise daha yoğun bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. İlk olarak bazı konutlar yönetim binalarına çevrilmiş, biri kent merkezi diğer kale altında sendika binasında olmak üzere iki sinema inşa edilmiş, ilk okullar, iki şehir parkı ile birlikte spor sahası ve beton strüktürlü köprüler ya da köprü iyileştirme çalışmaları yapılmıştır (Nikoliç, 1998). Bu dönemde gözlemlenen değişikliklerin başında Arasta köprüsü üzerindeki yapıların kaldırılmış olması ve nehir boyunca bazı küçük dönüşümlerdir.

Diğer yandan, kentin büyümesi ile ilişkili olarak özellikle dünya savaşları arasında Avrupa tipi yeni konutlar, yönetimsel binalar ve hotel gibi yapılar kente eklenmiş

(Management Plan for the Historic Center of Prizren, 2019), kent göç aldıkça dönüşüm devam etmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra tarihi kent merkezinde de yenileme çalışmaları başlamış, bu bölgenin yarısından fazlası yeniden inşa edilmiştir (CHwB, 2016).

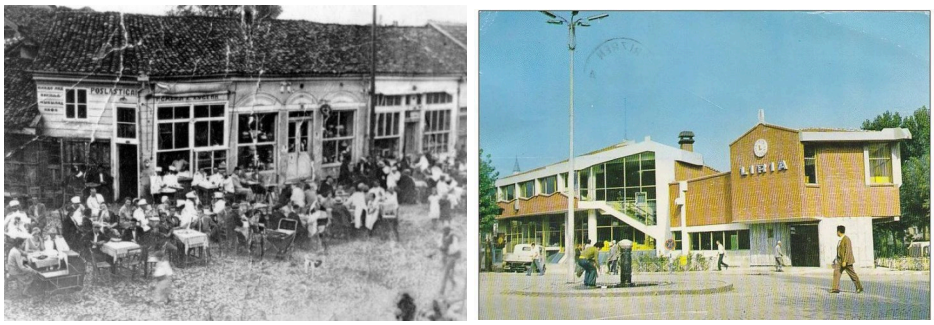
Şekil 6.7: Solda 1934 yılında kaleye doğru bakış, sağda 1950 yılında Prizren, (Url-19), (Url-20).

1960-70 yılları arası ise, kentin modernleşme sürecini teşkil etmiştir. Bu dönemde ekonominin gelişmesi ve göç ile birlikte nüfus artışı, kentlerde yeni kamusal, kültürel ve eğitim yapılarını gerektirmiştir. Bu doğrultuda, kentin üretim geçmişiyle[62] de tutarlı bir şekilde yeni üretim merkezleri, atölyeler, iş merkezleri yapılmaya başlanmış, kentin gelişmeye başlayan kuzey aksında demir yolunun yapımı ile birlikte tren istasyonu, otobüs istasyonu, çok katlı konutlar inşa edilmiştir (Nikoliç, 1998). Bu süreçte, özellikle kentin kuzeybatısında oluşturulan sanayi bölgesi, kentin üretim gücünü arttırmış, ardından yine kentin kuzeyine doğru oluşturulmaya başlanan yeni mahalle örüntüleri ve çok katlı konutlar kentin büyümesinde önemli bir faktör olmuştur. Bajdarhane bölgesinde ise, geleneksel el sanatlarının satılabileceği birimler inşa edilmiş (Domaça Radinost), geleneksel üretim teşvik edilmiştir.

Tarihi kent çeperlerinde yaşanan gelişmelerin dışında, kent merkezinde de bazı dönüşümler ve yenilikler yaşanmıştır. En önemli dönüşümlerin başında, Şadırvan meydanında kısmi olarak yıkılan çarşı bölgesinin yerine büyük bir mağaza olan 'Liria' (alışveriş merkezi) (Şekil 6.8) ve Arasta çarşısının yıkılarak Arasta köprüsüne uzanan yolun her iki yanında yapılan "modern" yapılardır. Modernleşme ve 'eskiyi yık, yenisini yap' mottosuyla hareket edilen bu dönemde yıkılan çarşı, geleneksel el sanatları merkezi olarak ve sunduğu 'buluşma mekanları' ile kentin gündelik

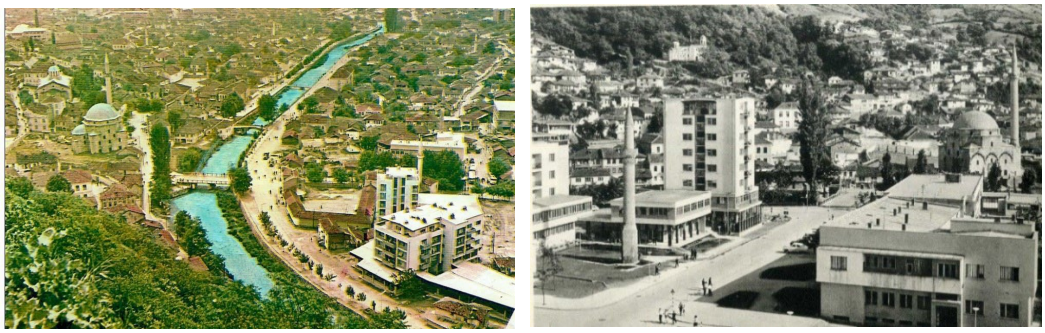
[62] Prizren ve Yakova, gümüş filigran, metal işçiliği ve silah yapımı ile Balkanlar genelinde üne sahiptir (Malcolm, 2002).

yaşamında önemli bir yere sahip kentsel mekanların başında gelmiştir ve yıkımı ile kentin özü hasar görmüştür (Jorganxhiu, 2020).

Şekil 6.8: Solda Şadırvan meydanının doğusunda taş köprü hizasında çarşının yıkılmadan önceki hali, sağda 1972 yılında çarşının yerine yapılan Liria Mağazası, (Url-21), (Url-22).

Daha önce Arasta çarşısının olduğu yerde ve Gazi Mehmet Paşa hamamının karşısında ise hotel, postane, gibi işlevlere sahip Theranda yapısı yapılmış, yolun karşısında da banka ve konut işlevlerine sahip dört-beş katlı yapılar yapılmıştır (Şekil 6.9). Theranda yapısına yakın konumda, Saraçhane camisinin karşısında da kültür evi inşa edilmiştir. Eski çarşıların kısmen yıkılıp yerlerine yüksek binaların yapılması ile kent önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir (Management Plan for the Historic Center of Prizren, 2019). Bu sürecin yaşanmasındaki en önemli gelişme vakıfların feshedilmesi ve mülklerin kamulaştırılmasıdır (Bytyçi&Gjinolli, 2017); böylelikle tarihi yapıların yıkılarak yerine yeni yapıların yapılmasının önü açılmıştır. Yaşanan yıkımlar ile birlikte kent yavaş yavaş 19. yüzyıldan kalma bazı özelliklerini yitirmeye başlamış, kültürel mirası koruma kanunu ve kent gelişim planı ise ancak 1977 yılında yürürlüğe girmiştir (Management Plan for the Historic Center of Prizren, 2019).

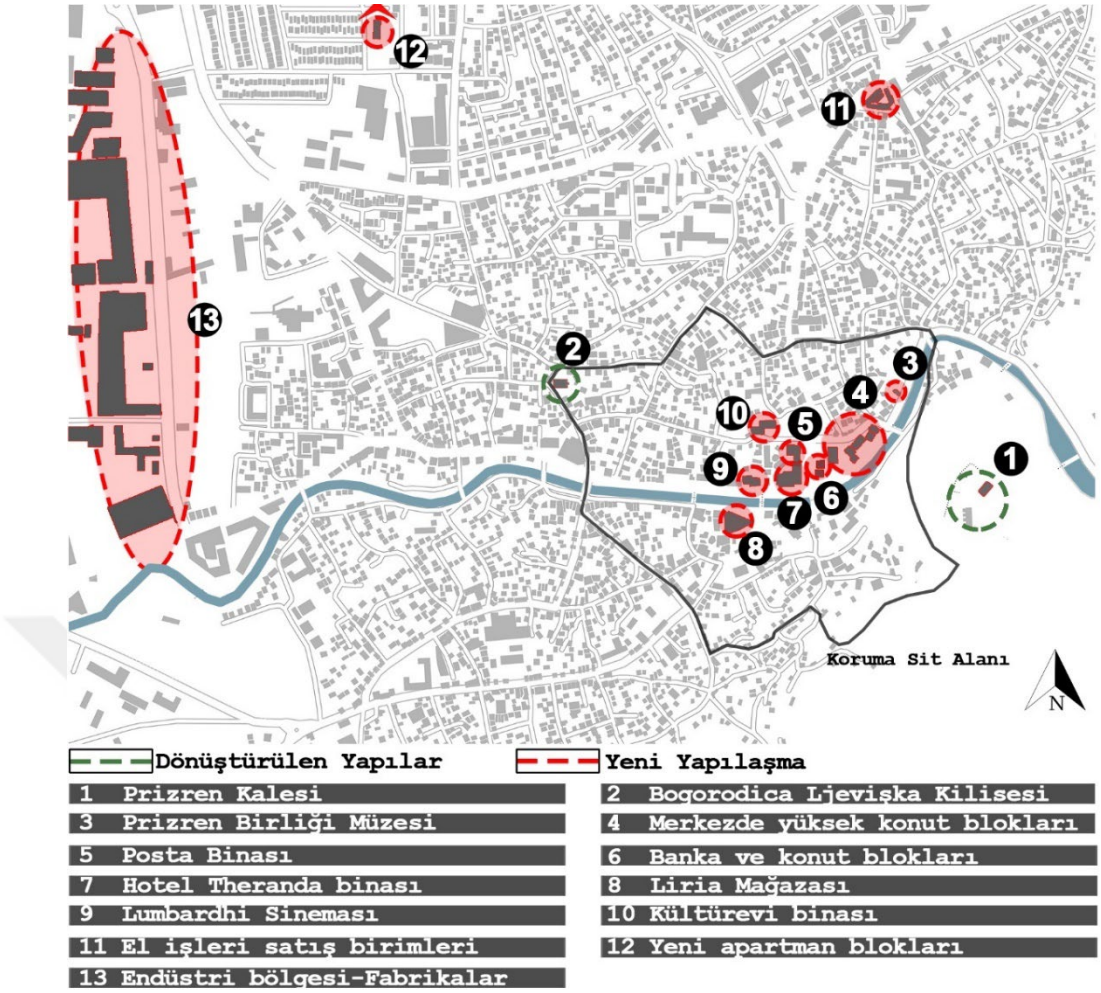
Şekil 6.9: 1960'larda Arasta çarşısı yanında yapılaşma, sonrasında çarşının yerine yapılan binalar, Arasta camisinin minaresi dışında yıkılması ve karşısında Hotel Theranda ile posta binası, (Url-23), (Url -24).

Modernleşme sürecinde, nehir kenarında konumlanan konutlar ve yol çalışması sırasında projelere göre gerekli görülen yapılar yıkılmış, kentin ana aksları belirginleşmeye başlamış ve aynı zamanda nehir yatağı da düzenlenmiştir (Şekil 6.10). Aknehir'e bağlı neredeyse bütün 'yaz' ve 'potok' kanalları kapatılmış, nehir yatağı duvarlarla çevrilmiş ve düzenlenmiştir. Bu süreçte 1963 yılında Arasta ya da Yakub Evrenos Bey Camii restorasyon sırasında yıkılmış (Nikoliç, 1998), minaresi ise ayakta kalmıştır. Yanı sıra, 1979 yılında yaşanan büyük sel felaketi Taş Köprü'yü yıkıma uğratmış, köprü 1982 yılında bazı küçük değişikliklerle birlikte aslına uygun şekilde yeniden yapılmıştır.

Şekil 6.10: Solda Aknehir kıyısında yapılaşma, sağda nehir yatağının yüksekliğinde değişim ve çevresindeki yapıların yıkılması, (Url-25), (Url-26).

Tarihi kent merkezinde yapılan bu müdahalelerin dışında, kent tarihi çekirdeği etrafında büyümeye ve Roma, Bizans, Sırp ve Osmanlı mirasının yanı sıra Sosyalist dönemi yansıtan mimari yapılarla birlikte katmanlaşmaya devam etmiş, bazı müdahalelere rağmen karakteristik özelliklerini büyük ölçüde korumayı başarmıştır (Şekil 6.11).

Şekil 6.11: Yugoslavya döneminde yapılan kentsel müdahaleler, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir).

Kentte yaşanan bir diğer kırılma noktası ise 1999 Kosova savaşı ve sonrasında 2004 ayaklanması ile yaşanan yıkımlardır. Ancak, Kosova genelinde yaşanan yıkımlar göz önüne alındığında, Prizren, 1999 Kosova Savaşı'nda, kent merkezi özelinde çok az yıkıma maruz kalmıştır. Bombalamalar sonucunda birkaç yapı dışında kentte büyük hasarlar yaşanmamıştır; bu dönemde Bajdarhane Kışlası NATO tarafından bombalanmış (Recepoğlu, 2009) ve Arnavut tarihinde önemli bir yere sahip olan Prizren Birliği Binası tamamen yıkılmıştır (Şekil 6.12). Başka bir ifadeyle, Prizren Birliği Binası dışında, kentte anıtsal yapı ölçeğinde başka bir yıkım yaşanmamıştır (Herscher&Riedlmayer, 2000a).

Şekil 6.12: Prizren Birliği Binası'nın savaştan önceki, yıkımındaki ve sonrasında restore edilmiş hali, (Url-27).

Savaştan sonra 2004 ayaklanmasında ise, Kale altı bölgesinde konumlanan Sırp evleri ve hem Kale altı hem de kentin diğer bölgelerinde konumlanan kiliseler ve manastırlar tahrip edilmiştir (Şekil 6.13). Toska'ya göre kale altında toplamda 110 evin 78'i yıkılmış ya da kötü durumdadır (Toska, 2009). Ancak, tüm bu yıkımlara rağmen, kent karakterini korumayı ve hafızasını sürdürebilmeyi başarmış, yapılan restorasyonlarla yapılar ayakta tutulmaya, geleceğe aktarılmaya çalışılmıştır.

Şekil 6.13: Solda 2004 ayaklanmasında zarar görmüş Kale altı katmanı, sağda merkezdeki Aziz George Kilise'sinde yangın, (Url-28), (Url- 29).

Prizren kenti, geçirdiği tüm süreçler sonucunda katmanlaşarak zenginleşmiş, kırılma anlarına dair izleri bünyesinde barındırarak geçmişin izlerini geleceğe taşımayı başarmış ve kendisine has bir karakter oluşturmuştur (Şekil 6.14). Yugoslavya döneminde modernleşme hareketiyle az da olsa dönüşmeye başlayan kent, özellikle son savaştan sonra hızlı bir dönüşüm ve büyüme sürecine girmiştir. Toska'ya göre, savaştan sonra yaşanan dönüşüm süreci, savaş süresince büyük hasar görmemiş kenti önemli ölçüde etkilemiştir (Toska, 2009). Prizren'de, politik ve sosyo-ekonomik değişikliklerin, kentsel ölçekte de yansımaları olmuş, kontrolsüz kentsel gelişim ve yüksek yoğunluklu inşaatlar sonucu özellikle kent çeperleri özelinde karakteri değişmeye başlamıştır. Özelleştirilen kamusal alanlar hızla yapılaşmış, kent merkezi

ve çeperlerinde tarihsel dokuyla uyumsuz yüksek katlı ve "modern" malzemelerle kaplanmış yeni yapılaşma şekli ortaya çıkmıştır (Management Plan for the Historic Center of Prizren, 2019). Yanı sıra, Avrupa Birliği'nin önerisi ile yeni bir kimlik arayışına giren diğer kentlerde olduğu gibi, Prizren'de de kent kimliği oluşturma çabaları olarak yeni heykeller ve yeni bir imaj oluşturma süreci az da olsa başlamıştır.

Şekil 6.14: Kaleye doğru Prizren'in silüeti, Aknehir, taş köprü, Şadırvan, Sinan Paşa Camii, kale aleti evleri ve kale, (Url-30).

Diğer yandan, öncelikle kentin tarihi merkezinin çeperlerinde başlayan yapılaşma, kentin kuzeyine doğru ilerlemiş ve yeni mahallelerin oluşmasını tetiklemiştir. 2022 yılı itibariyle, kente girişi sağlayan dört ana yolun üçü kent merkezine doğru sağlı sollu yüksek katlı konutlarla şekillenmeye başlamış, kente girişte algılanan ve kentin doğa ile bütünleşmesini betimleyen imaj ortadan kaybolmuş, insan ölçeği yok olmuştur. Ancak halihazırda kentin modern ve sosyalizm döneminde gelişmiş olan kuzey bölgesinde yaşanan yapılaşma, tarihi merkezi etkilememiştir. Prizren'in yapısını dönüştüren asıl müdahaleler ise özellikle tarihi kent merkezinde ve çeperlerinde ortaya çıkmaya başlayan yüksek katlı yapılaşmalar ve bazı noktasal müdahalelerdir (Şekil 6.15). Dolayısıyla, kentin tarihi dokusuyla ve alçak katlı yapılaşmasıyla uyuşmayan, kentin ruhuna aykırı yapılaşma, Prizren'in kendine has yapısını değiştirmeye başlayan müdahalelerin başında gelmektedir.

Şekil 6.15: Günümüzde Prizren, kaleden görünüş, batıda kent çeperlerinde yoğunlaşmaya başlayan yeni inşaatlar, (Url-30).

Bu süreçte, Yugoslavya döneminde yapılmış yapılar da tekrar düzenlenmiş -Şadırvan meydanındaki alışveriş merkezi ve Hotel Theranda yapıları-, kentin bağlamından kopuk bir imaj oluşmaya başlamıştır. Yanı sıra, kentin tarihi aksında tıpkı Şadırvan meydanında olduğu gibi yol kaplaması olarak kullanılan kaldırım taşları kaldırılmış ve yerine asfalt yol döşenmiştir. Bir anlamda kentin tarihi çekirdeğinin sınırlarını belirleyen bu dokunun yok olması, tarihi çekirdeğin dönüşümünü de simgelemiştir. Başka bir anlatımla, kuruluşundan günümüze kadar yüzyıllardır farklı medeniyetlerin egemenliği altında değerlerini ve kültürel mirasını korumayı başarmış Prizren kentinin barındırdığı değerler günümüzde göz ardı edilmeye başlanmış ve güncel ihtiyaçlar doğrultusunda dönüşüme zorlanmaktadır (EC Ma Ndryshe, 2009).

Toska'ya göre tarihi merkezde nüfus artışı, yoğun yapılaşma ve ticaret faaliyetleriyle birlikte yükselen araç sayısı, koruma yasalarının zayıf kalmasıyla birlikte kentsel dokuyu, kent peyzajını ve mimarisini dönüştüren en büyük tehdit unsurlarıdır (Toska, 2009). Bu yapılaşmalar kentle iletişim kuramadıkları gibi, kentin geri kalanının deneyimlenmesini de etkilemektedir. Özellikle dar sokaklara sahip bölgelerde yükselen çok katlı yapılar, çevreyi algılamayı imkansız hale getirirken, kentin tarihi dokusunu da gizlemeye başlamıştır (Şekil 6.16). Kent içerisinde her noktadan görülen kale ve altında kalan kale altı evleri, bu yapılaşmalar ile birlikte görülmez ve hissedilemez olmuştur. Diğer yandan, kaleden bakışta tarihi yapıya sahip kent içerisinde yükselen yapılar, kentin fiziksel imajını değiştirdiği gibi, anlamsal

katmanını da dönüştürmeye başlamıştır. Sonuç olarak bu gelişmeler, Prizren'i özgün niteliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya getirmiş, kent merkezinde henüz etkisini göstermeyen bu dönüşüm süreci kent çeperlerini ciddi derecede etkilemiştir.

Şekil 6.16: Solda tarihi merkez çeperinde Yeni Mahalle Bölgesi , sağda eski endüstri bölgesinde ortaya çıkan yeni yapılaşma şekli, (Url-31), (Url-32).

Prizren'de savaş sonrası yaşanan bir diğer büyük dönüşüm ise kent merkezi dışında, kentin kuzeybatısında konumlanan endüstri alanlarında yaşanmıştır. Yugoslavya döneminde zanaatçılığın yanı sıra çok sayıda farklı üretim dalına ait fabrikaların konumlandığı bölge, kentin tarih boyunca sürdürdüğü üretim geleneğinin yansımalarından birisidir. Özellikle zanaatçılık, kentin kurulumundan bu yana Prizren ile özdeşleşmiş, büyük fabrikalarda bölgeye özgü üretimler yapılmıştır. Ancak, savaş sonrası hemen hemen bütün endüstri alanları özelleştirilerek satılmış, yerlerine alışveriş merkezleri ve yine yüksek katlı konutlar yapılmaya başlanmıştır (Şekil 6.17). Diğer yandan, Bajdarhane bölgesindeki 'el sanatları satış birimleri' (Domaca Radinost) da 2022 yılının sonlarına doğru yıkılmış, yerine yüksek katlı apartman projesine başlanmıştır (Şekil 6.18). Bu yapı eski işlevinden uzaklaşmış olsa bile, Prizren'in üretim kültürünü simgeleyen ve düşük katlı parçalı kütlesiyle kentin girişinde kalenin gözükmesine olanak veren yapısıyla kentin parçası olmayı başarmıştır. Bu yapının yıkılarak yerine kentin girişini domine edecek olan çok katlı konut yapısının inşa edilmesi, kentin hafızasını ve silüetini derinden etkileyecektir.

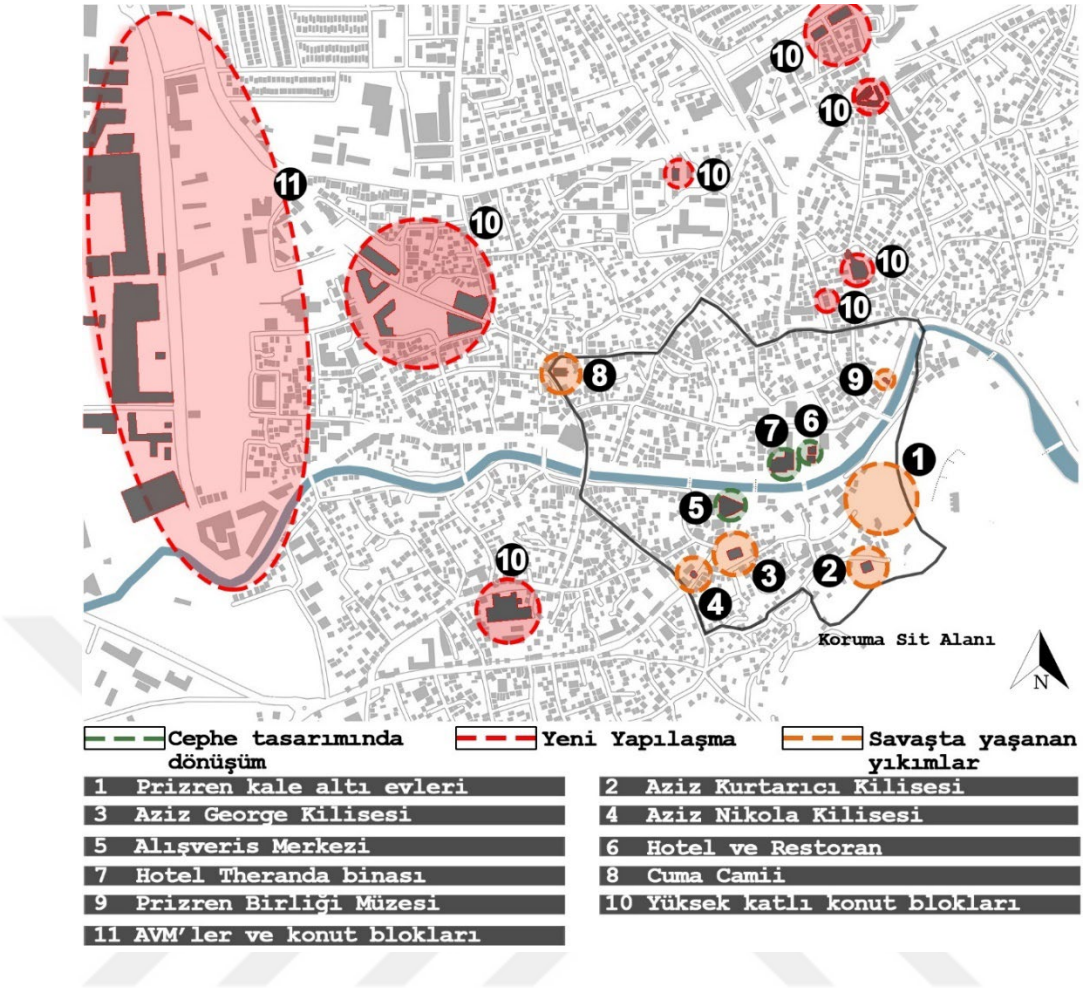

Şekil 6.17: Solda endüstri bölgesinde yıkıma terk edilmiş fabrikalardan birisi (Fotoğraf 2020 yılında yazar tarafından çekilmiştir), sağda fabrikaların yerini alan konutlar ve alışveriş merkezi, (Url-33).

Şekil 6.18: Solda el sanatları satış birimleri: "Domaça Radinost" (Url-34), sağda yıkım süreci (yazar tarafından çekilmiştir, 2022).

Başka bir söylemle bu ve buna benzer diğer müdahaleler sonucunda Prizren, savaş sonrası sosyo-politik dönüşümünü üretim kentinden tüketim kentine -sosyalizmden kapitalizme- evrilerek tamamlamış, yapılan yeni projelerle özellikle kent çeperi jenerik bir kent imajını kazanırken, merkez ve tarihi kent bölgesi korunmaya devam edilmiştir (Şekil 6.19).

Şekil 6.19: Savaş sonrası Prizren'de yaşanan dönüşümler: Yüksek katlı konut blokları ve alışveriş merkezleri, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir).

6.3 20. ve 21. Yüzyılda Priştine Kentinin Mekânsal Gelişimi

Kosova'nın kuzeydoğusunda konumlanan başkent Priştine (Şekil 6.20), 523 km2'lik bir yüzölçümüne sahiptir ve Kosova İstatistik Kurumu 2011 verilerine göre yaklaşık olarak 198 bin olan nüfusun %98'ini Arnavutlar oluşturmaktadır (Url-35). Günümüzde ise nüfusun yaklaşık olarak 450 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Doğu, batı ve kuzey yönünde eğimli arazilerin ve dağların yer aldığı kent, Veluşa ve Priştefka nehirlerinin buluştuğu düzlük bir vadide şekillenmiştir.

Tarihsel süreçte, kent ile ilgili bilgiler genellikle Osmanlı dönemi öncesinde küçük bir köy ya da kasaba yerleşkesi olduğuna işaret ederken, kentin yakın çevresinde bulunan arkeolojik alanlar, bölgenin tarihinin çok daha eski çağlara dayanabileceğine dair ip uçları verir. Özellikle Priştine'nin 12 km güneydoğusunda yer alan antik Ulpiana yerleşkesi, bu bölgenin tarihinin daha eskilere dayandığını ortaya koyan örneklerin başında gelir. Roma dönemi öncesine dayanan bir tarihi olduğu düşünülen Ulpiana,

M.Ö. 28 yılında Roma egemenliği altına girmiş, Moesia bölgesinin önemli bir parçası olarak gelişmiş, M.S. 98-117 yıllarında İmparator Marcus Ulpius Traianus tarafından kurulmuş ve ardından geçirdiği deprem ve yıkımlardan sonra I. Just'nyan tarafından 6. yüzyılda yeniden ayağa kaldırılarak İüstiniana Secunda olarak isimlendirilmiştir (Çetinkaya, 2016). Bölgedeki araştırmalar, yerleşim tarihinin tarih öncesine kadar geri gidebileceğini düşündüren keşifler ortaya çıkmaya başlasa da, bu konuda henüz kesin bir bulguya rastlanmamıştır.

Şekil 6.20: Priştine'nin konumu, (harita yazar tarafından düzenlenmiştir).

Bu bağlamda, Priştine kenti ve çevresindeki diğer yerleşimler, özellikle Prizren'e benzer şekilde önemli ticaret yolları üzerinde konumlanmaları ve ayrıca bölgedeki maden ocakları nedeniyle Balkan coğrafyasının önemli yerleşimlerinin başında gelmiş ve farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Önemli ticaret akslarından birisi Ragusan'dan (Dubrovnik) Bosna'ya ve oradan Yeni Pazar üzerinden Kosova'nın kuzeyine doğru ilerleyen yoldur; bu noktada yol Niş üzerinden Belgrad, Sofya ve İstanbul'a (Konstantinopol) ya da Priştine üzerinden Makedonya'ya bağlanmaktaydı (Malcolm, 2002). Dolayısıyla, Priştine'nin bu yol üzerinde konumlanması stratejik bir öneme sahipti ve bu sayede kentte hem zanaatçılıkla üretim yapılmakta hem de yollar üzerinden ticaret gelişmekteydi.

Bizans döneminden sonra kent Orta Çağ'da Sırp hanedanlıkları olarak Nemanjiç ve Brankoviç hanedanlıkları altında gelişimini sürdürmüş (Beganoviç, 2014) ve 1389 Kosova Savaşı ile birlikte yavaş yavaş Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmaya başlamıştır. Savaştan sonra kentin merkezinde Sultan I. Murat Camii inşa edilmeye başlanmış ve mahkeme kurulmuş, Priştine Yeni Pazar yolu kontrol edilmeye başlanmıştır (Jerliu, 2014). Caminin yapımı, Sırp döneminin sona erdiğini vurgulamış,

1426 yılında Priştine yakınlarındaki Trepça maden ocaklarında dahi Türk mahallesi oluşmaya başlamıştır (Malcolm, 2002). Osmanlı döneminde Priştine kenti, ticaret ve yönetimin konumlandığı vilayet merkezi olarak varlığını sürdürmüş, kent 1486-87 yıllarında 10 mahalle ve 392 ev, 17. Yüzyılda ise Evliya Çelebi'ye göre ise 2060 ev ve 300 dükkânlı çarşısıyla şekillenmiştir (Beganoviç, 2014). Yanı sıra, Çelebi Priştine'de fetih ile yıkılan ve aslen Sırp krallar tarafından yapılmış bir kaleden söz eder ve kentin çarşısının dışında, mescitler, hanlar, hamamların varlığından da bahseder (Hırık, 2005). Ancak, Çelebi'nin sözünü ettiği kalenin nerede olduğu bilinmemektedir ve günümüze kadar kaleye dair izlere rastlanmamıştır.

17. yüzyılda Prizren'e göre çok daha küçük olan kent (Prizren 10 bin konuta sahip iken, Priştine yaklaşık olarak 2 bin konuttan oluşmaktaydı), özellikle Novo Brdo maden ocaklarına yakınlığı ile hızlı bir gelişim evresine girmiş, Ragusan tüccarları odaklarını Prizren'den Priştine'ye çevirmiş, yeni demiryolları vasıtası ile Selanik limanları ile kurulan bağlantı da Kosova'nın ticaret ağırlık merkezini Prizren'den Priştine'ye kaydırmıştır (Malcolm, 2002). Dolayısıyla Osmanlı'dan önce Büyük Roma ve Bizans kentlerine yakın bir köy olan Priştine, 14. yüzyıldan itibaren ve 20. yüzyılın başlarına kadar -Balkanlarda Osmanlı hakimiyeti son bulana kadar- zanaat, ticaret ve madencilik merkezine dönüşmüştür (Norman, 2014). Osmanlı dönemi, kentin şekillendiği, kentsel mekanların ortaya çıkmaya başladığı dönem olarak Priştine'nin kentleşme sürecinde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde, iki nehir arasında ve düzlük alanda gelişmeye başlayan Priştine, tipik bir Osmanlı kenti[63] olarak merkezi oluşturan camii, çarşı, hamam gibi çekirdeğin etrafında şekillenen mahalleler ile gelişmeye başlamıştır. Ardından, yeni yapılan camiler kenti büyütmüş, yeni mahallelerin ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

1389'da yapımına başlanan I. Murat Camisinden (Çarşı Camii veya Taş Camii olarak da bilinir) sonra, 1460-61 yıllarında Büyük Camii, 1470 yılında Lap (Ramadan) Camii, Buzağı Camii, 15. yüzyılda Piri Nazi Camii, 16. yüzyılda Lokaç Camii, Sudi Efendi Camii, Dört Lale Camii, Alahaddin Camii, Podzerka Camii, Hatuniye Camii ve Kandil Camii inşa edilmiş, sonrasında 19. yüzyılda ise Yaşar Paşa Camii yapılmıştır (Stublla, 2018). Camiler, kentin dokusunun şekillenmesinde ve mahallelerin oluşmasında önem

[63] Priştine'nin Osmanlı'dan önce Bizans döneminden kalan bir çekirdeğe sahip olmuş olabileceği ancak yeterli görülmediği için kentin yenilendiği bazı varsayımlardan birisidir.

arz etmiş, mahallelerin etrafları dairesel yolarla sınırlanmış ve yollar mahalleleri kentin merkezine yani çarşıya bağlamıştır (Jerliu, 2014).

Bu noktada, açık ve kapalı bölümlerden oluşan çarşı, kentin hem merkezini oluşturmuş, hem de gündelik hayatın aktığı, sosyalleşmenin yaşandığı, ticaretin döndüğü yer olarak, kentin en önemli mekanını teşkil etmiştir. Bütün kent çarşının etrafında gelişmiş, cami, hamam, hanlar, mektepler çarşı ile ilişkili olarak konumlanmıştır (Şekil 6.21). Çarşı, Prizren'de olduğu gibi kentin içinden geçen iki nehirden biri olan Veluşa'ya yakın bir alana konumlanmış, kent de bu dönemde özellikle iki nehrin arasında büyümüştür. Bu dönemde, kentin en önemli aksı Divan Yolu doğu-batı aksında çarşı hizasında oluşturulmuş, onu dik kesen bir diğer aks ise kentin gelişimi süresince kuzeye ve daha çok güneye doğru büyüyen kentin ana aksı olmaya başlamıştır.

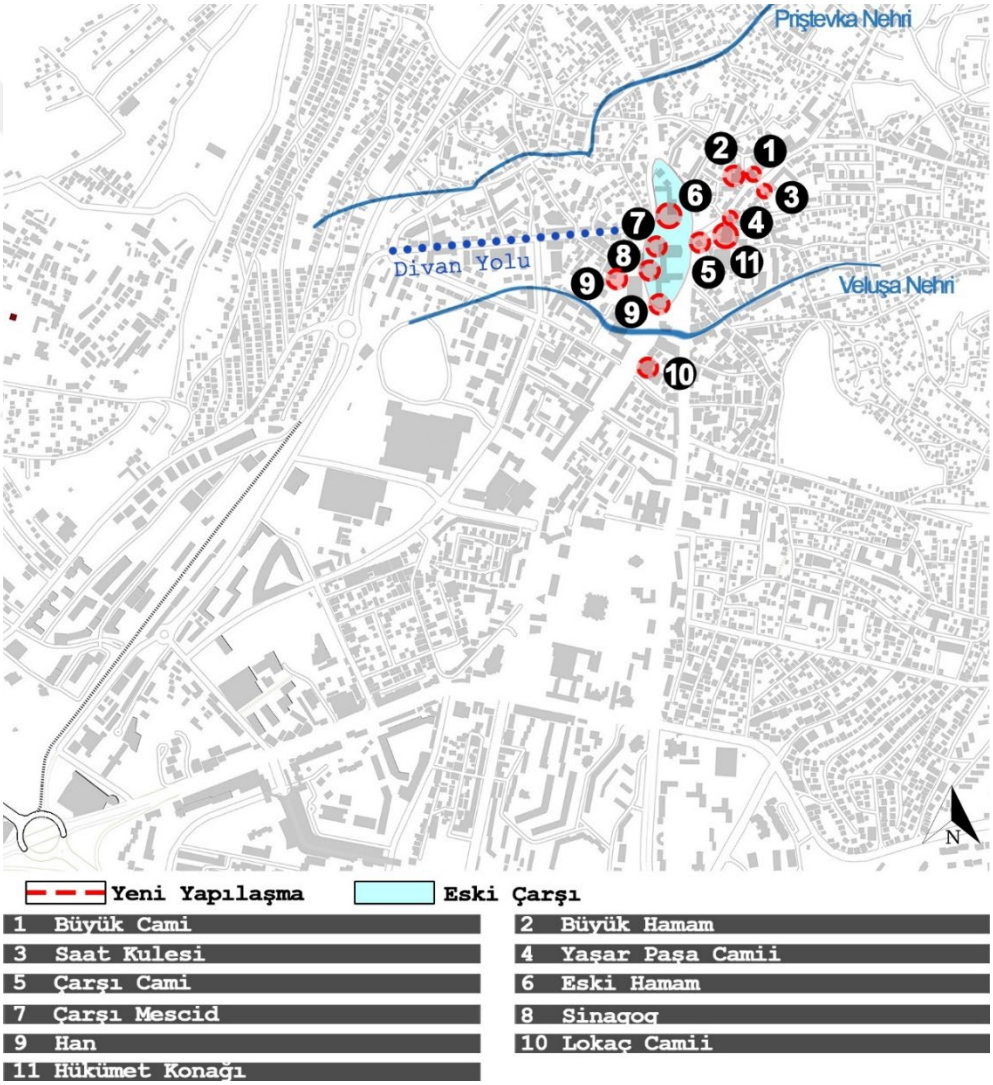
Bu aks, aynı zamanda tanzimat sonrası modernleşme döneminde birçok farklı yapının konumlanmaya başlaması ile önem kazanmıştır. Jerliu'ya göre, Osmanlı Priştine'sini özgün kılan diğer unsurlar, kentin büyük bahçelere ve yeşil alanlara sahip olması, düzlük bir vadide konumlanması nedeniyle topoğrafyadan bağımsız bir şekilde gelişebilmesi ve nehirler ve çeşmeler ile su şehri olmasıdır (Jerliu, 2014). Bu özellikleri ile Priştine, 1878 ve 1888 yılları arasında Kosova Vilayetinin merkezi haline gelmiş, tanzimat reformları ile kentte o zamana kadar ki en büyük yapı olarak Hükümet Konağı binası inşa edilmiştir (Jerilu&Navakazı, 2019). Bu süreçte, modernleşme dönemine giren Osmanlı'da diğer kentlerde olduğu gibi Priştine'de de saat kulesi inşa edilmiştir.

Şekil 6.21: 1900'lerin başında Priştine, (Url-36), (Url-37).

1912-13 yıllarında Balkan Savaşları ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ve I. Dünya savaşından sonra Yugoslavya Krallığı egemenliği altına giren Priştine'de hızlı ve büyük bir dönüşüm süreci başlamıştır. I. ve II. Dünya Savaşı arasında, bazı projeler

oluşturulmaya başlanmış, kent kısmı yıkımlara uğramıştır. Bu dönemde, 1927 yılında inşa edilen ve eski adıyla Hotel Union ve 1928 yılında açılışı yapılan Katolik Kilisesi kent merkezinde önemli mekânsal gelişmelerden bazılarını teşkil ederler. Stublla'ya göre, 1944 yılı öncesinde Priştine, nereden bakılırsa bakılsın, dört tarafından görülen minareler, ağaçlarla çevrili bahçelere sahip kiremitli evler, nehirleri ve üzerlerinden geçen taş köprüler, kaldırımlar ile oryantal bir küçük kasaba imajını oluşturuyor ve İslam kenti imajı çiziyordu. Bu dönemde yaklaşık olarak 18 bin nüfusa sahip ve dar sokaklara, eğri yollara, bir iki katlı evlere sahip ve kutsal binaların çevresinde dairesel bir şekilde büyüyen kent, her dine ait yapıları ile Lap Camii ve günümüzdeki Hotel Grand (Katolik kilisesinin güneyi) arasında uzanmaktaydı (Stublla, 2018) (Şekil 6.22).

Şekil 6.22: Osmanlı döneminde Priştine, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir).

Bu bağlamda, özellikle II. Dünya Savaşı kent için önemli bir kırılma noktasına işaret eder. Çünkü 1945 yılından sonra kentin tarihi çekirdeği dahil büyük bir kısmı yıkıma

uğramış, yüzyıllardır katmanlaşan kent yapısı büyük bir dönüşüme maruz kalmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kentin yüzyıllar boyunca oluşmuş tarihsel imgesi ve geleneksel çekirdeği göz ardı edilmiş ve kent adeta devasa bir inşaat alanına dönüşmüştür (Mejzini, 2015). Kentte sürdürülen en önemli yıkımlar, çarşıda, kuzey güney aksında uzanan aks boyunca ve Divan Yolu üzerinde gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, çarşının yıkımı 1947 yılında başlamıştır ve Yugoslavya genelinde olduğu gibi yıkımlar modernizasyonu yıkım olarak tanımlayan "eskiyi yık, yenisini yap" sloganları altında sürdürülmüştür (Herscher, 2010). Kentin tarihi çekirdeğinin yıkım sürecinde bölgenin en büyük kapalı çarşılarından birinin yanı sıra, Osmanlı hamamı, büyük sayıda Osmanlı evleri, camiler ve bölgedeki tek Sinagog da yıkıma uğramıştır (Norman, 2014). Dolayısıyla, 1940'larda başlayan yıkım süreci ile çarşının bir bölümü, ardından 1960'li yıllarda geri kalan kısmı yıkılmış; çarşı ile birlikte çarşıda konumlanan diğer yapılar da varlıklarını sürdürememiştir (Şekil 6.23). Ardından, kuzey güney aksının genişletilmesi ve Mareşal Tito bulvarının oluşturulması sürecinde 1954 yılında Lokaç camii ve 1956 yılında da Katolik Kilisesi (Stublla, 2018) yıkılmıştır. Böylelikle, çarşının yıkımı ile kentin en önemli parçası tamamen ortadan kaldırılmış, kuzey güney aksı ise kentin yeni önemli aksını ve gelişim yönünü tayin etmiştir.

Şekil 6.23: Priştine'de eski çarşının yıkımı (Shujaku, 2011).

Kentin gelişimini ve dönüşümünü belirleyen önemli çalışmalardan birisi de 1953 yılında Belgrad'lı mimar Patroniç tarafından geliştirilen Priştine kent planıdır (Stublla, 2018). Parça parça uygulanan bu plan ile kent yeni bir görünüme kavuşmuştur. Bu bağlamda özellikle 1950'lerden başlayarak hem yıkılan bölgelerde, hem de Mareşal Tito Bulvarı boyunca yeni yapılar yükselmeye başlamış, kent yavaş yavaş güneye doğru büyüme eğilimi göstermiştir. Yıkılan tarihi çarşının yerine Belediye Meclisi Binası ve Bölge Halk Komitesi Binası inşa edilmiş, iki yapı arasında ise Yugoslavya

genelinde yapılan Kardeşlik ve Birlik Anıtı'nın yer aldığı ve aynı ismi taşıyan büyük bir meydan tasarlanmıştır (Şekil 6.24). Stublla'ya göre bu müdahaleler, kentte geçmişi biraz olsun anımsanabilir kılabilecek hiçbir şey bırakmamış mirasın hatırlanmasına izin vermemiş, kenti bağlamından uzaklaştırmış ve tarım alanlarının bile kent parçasına dönüştüğü bu süreçte eskinin yerini yeni almıştır (Stublla, 2018).

Şekil 6.24: Kardeşlik ve Birlik Meydanı/Anıtı, (Url-38).

Bu yoğun dönüşüm sürecinden sonra, bir diğer dönüşüm ise 1970'li yıllardan itibaren 1990'li yıllara kadar sürmüştür. Öncelikle Kosova'nın özerk bölge olması ile önemli ölçüde haklara sahip olmaya başlayan başkent Priştine, büyük yatırımların yapıldığı, sosyalist ülkenin modern kenti olma yolunda ilerlemeye başlamıştır. Öncelikle, yapılan yatırımlar, endüstri alanlarının kurulması, 1970 yılında ilk devlet üniversitesinin açılması ve diğer kamusal yapıların inşa edilmesi ile birlikte Kosova'nın kırsal kesimlerinden ve komşu ülkelerden kente büyük bir göç başlamıştır (Gollopeni, 2013). Bu süreçte, kısa bir süre içerisinde Priştine nüfusu yaklaşık olarak 69.000'den 109.000'e yükselerek neredeyse iki katına çıkmıştır (Knaus&Warrander, 2011). Bu gelişmeler ile birlikte, yönetim birimleri ve sosyo-kültürel yapıların yanı sıra, konutlar da inşa edilmeye başlanmış, özellikle kuzey güney aksı boyunca sağlı sollu büyük sosyal konutlar inşa edilmiş, kentin çeperlerinde de müstakil konut mahalleleri oluşturulmuştur. Böylece kent güneye doğru büyürken doğu ve batı yönünde de tepelere doğru genişlemiştir.

Bu dönemde kenti domine eden unsurlar ana yolun etrafında sıralanmış yüksek katlı bloklar ve aralarından sıyrılan simgesel yapılardır. Kostof'un II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan sosyalist kent tanımına (2004) uygun bir şekilde gelişen Priştine'de, düzen vurgusu ve modern bir kent oluşturma çabası kentin her alanında gözlemlenebilir durumdadır. Bu noktada, öncü toplu konut projelerinden birisi Kiçma

(Arnavutça-Kurrizi, Türkçe-Omurga) 1977 yılında ana aksın güneyinde batı bölgesinde inşa edilmeye başlanmış, ardından Divan Yolu üzerindeki yapılar da yıkılarak yerine büyük konut blokları yapılmıştır. Bu bölgedeki en önemli projelerden birisi ise 1989 yılında inşa edilmeye başlanan JNA yapısıdır. Yugoslavya Halk Ordusu'nun kısaltması olan JNA, aynı zamanda Divan Yolu'nun da yeni ismini teşkil etmiştir. Ardından, kentin güneyinde doğu ve batı bölgelerinde Ulpiana, Güneşli Tepe (Bregu i Diellit), Dardania ve Lakrişte mahalleleri kurulmuş; bu yeni yerleşimlerde de sıralı büyük sosyal konutlar öne çıkmıştır. Böylelikle, kentin girişinden eskiden çarşının olduğu meydana kadar ki aksın her iki yanı da sosyalist konut blokları ile şekillenmiştir (Şekil 6.25).

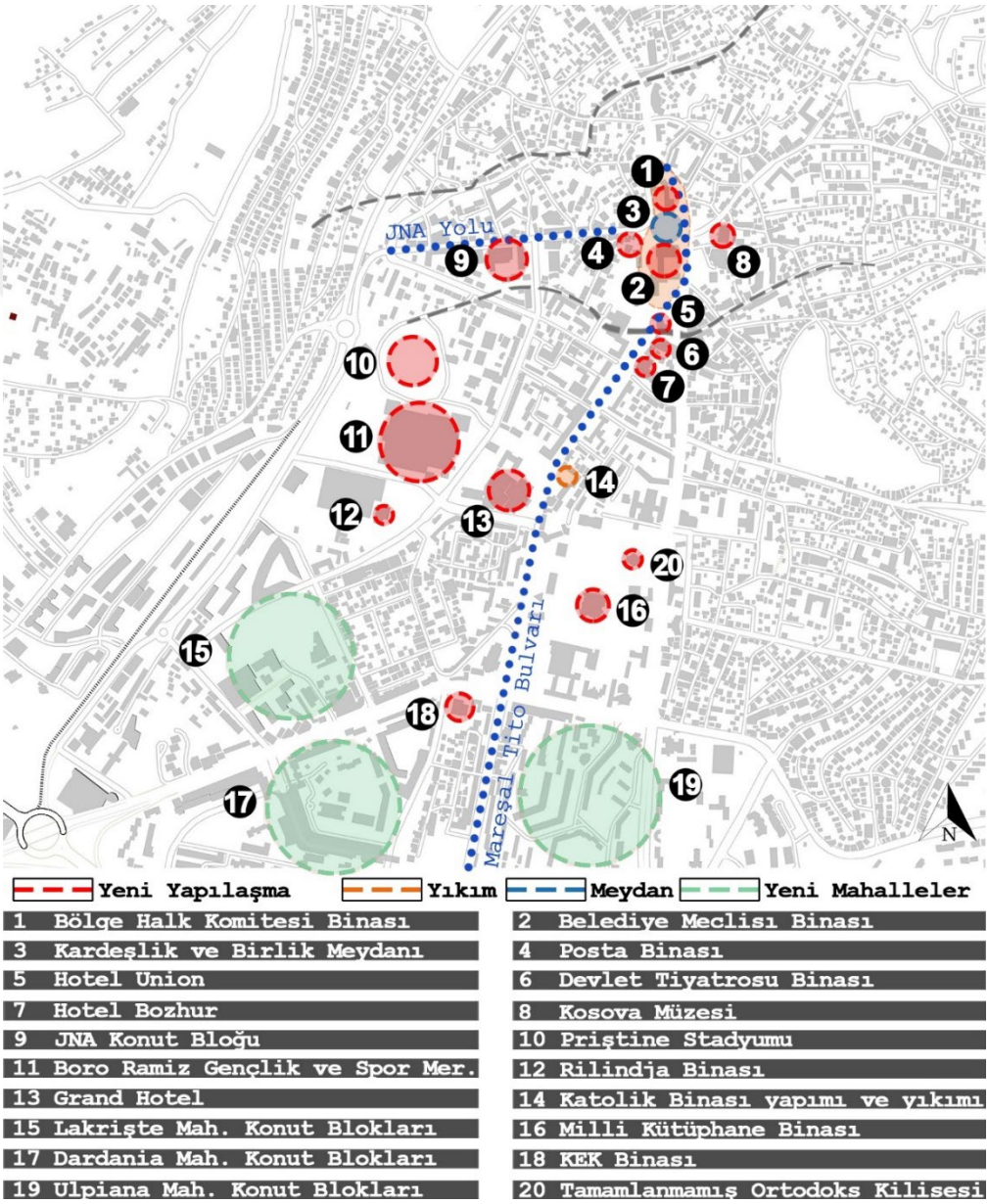
Şekil 6.25: Priştine merkez bulvarın her iki yanında konumlanan sosyalizm dönemi blokları, (Url-39).

Öte yandan, kenti şekillendiren diğer yapılar ise Prizren'de olduğu gibi kent merkezinde yapılan Hotel (Grand Hotel), postane gibi yapıların yanı sıra sembolik yanları da olan Boro Ramiz Gençlik ve Spor merkezi (1974) ve Kosova Milli Kütüphanesi (1982) gibi örneklerdir[64] (Şekil 6.26). Bu yapılar hem taşıdıkları sembolik değerler, hem brutal yapıları hem de atfedilen anlamlar bağlamında kentin önemli anıtsal yapıları arasında yerlerini almıştır. Öte yandan, bu dönemde yaşanan bir diğer büyük dönüşüm ise nehirlerin toprağın altına alınması ve kanalizasyon sistemine dahil edilmesidir. Dolayısıyla, yüzyıllarca kenti şekillendirmiş ve hayata yön vermiş nehirler kentin bir parçası olmaktan çıkmış, yeni bir kentsel mekan düzeni şekillenmiştir (Şekil 6.27).

[64] Kosova KEK binası (Kosova Enerji Kurumu), Ljubljana (Slovenya) Bankası binası gibi örnekler de mevcuttur.

Şekil 6.26: Solda Devlet Kütüphanesi, sağda Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi,(Url-40), (Url-41).

Şekil 6.27: Yugoslavya döneminde Priştine, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir).

1980 yılında Tito'nun ölümünden sonra Yugoslavya genelinde olduğu gibi, Kosova ve Priştine'de de ekonomik krizler baş göstermiş, 1981 yılında yaşanan öğrenci ayaklanmaları önemli toplumsal krizlerin habercisi olmuştur. Bu süreçte, kent uzun

süre bakımsız kalmış ve göz ardı edilmiştir. Ancak, 1990'li yıllarda kentle ilgili çalışmaların göz ardı edilmesi ve yaşanan savaşa rağmen, ortak düşünceye göre kentin asıl yıkımı savaştan sonraki süreçte yaşanmıştır (Norman, 2014). 1999 savaşında Priştine bazı askeri merkezler dışında önemli yıkımlara ve dönüşüme sahne olmamıştır. Hali hazırda önemli yapılarını 20. yüzyılda kaybetmiş olan kentte, savaş süresince tarihi 16. yüzyıla dayanan bir cami, birkaç ev ve dükkan yıkılmış, NATO hava saldırıları sonucunda ise bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda modern yönetim binası, Sırp polis merkezi, posta ve telekomünikasyon binası yıkılmıştır (Herscher&Riedlmayer, 2000a) (Şekil 6.28).

Şekil 6.28: Savaşta yıkılan posta binası, (Url-42).

Ancak savaş sonrası dönem, kenti asıl dönüştüren süreci teşkil etmektedir. 1970 yılında yaşanan göç sürecine benzer bir göç de 1999 savaşı sonrası yaşanmış, az gelişmiş bölgelerden başkente doğru bir yoğunlaşma başlamış, yeni dönüşüm süreci ile ve inşaatlarla kentte bir kaos hali ortaya çıkmıştır (Gollopeni, 2013). Bu noktada, eski yapılar yerlerini yeni ve daha yüksek yapılara bırakmış, özellikle ana yolların ve otoyolların gelişmesiyle birlikte kent hızlı bir şekilde genişlemeye başlamıştır (Şekil 6.29). Göç ve yapılaşma, kentin tarihinde görülmemiş bir hızla büyümesini sağlamıştır. 1970'de Priştine'de kentsel alan 948 hektar iken, 1999'da 1693 hektara ve 2010'da ise 4662 hektara ulaşarak (Gollopeni, 2013), kırk yıl içerisinde neredeyse beş kat büyümüştür.

Şekil 6.29: Priştine'de sosyalizm dönemi yapıları ve savaş sonrası yapılarının bir arada oluşturdukları kentsel doku, (Url-43), (Url-44), (Url-45).

Yanı sıra, 1999 Kosova Savaşı sonrasında tarihi kent çekirdeğini ve kültürel miras değerlerini korumaya yönelik gerekli adımlar atılmamıştır ve Priştine kentinde geçmişten kalan miras değerlerinden çok, Avrupalılaşmaya ve Avrupa kenti kimliği oluşturma noktasında bir yaklaşım benimsenmiştir (Jerliu, 2014). Bu bağlamda, savaştan sonraki süreçte ortaya çıkan yoğun inşaatlar ve konutlaşma sürecinin dışında, kent merkezi de önemli ölçüde dönüşmüş, kentsel mekan ve anıtlar/heykeller, yeni bir kimliği vurgulamaya ve simgelemeye başlamıştır. Özellikle, yeni meydan çalışması ve katedral projeleri bu bakımdan en önemli iki projeyi teşkil etmektedir.

Kentin ana aksı 'George Bush' (eski adıyla Mareşal Tito Bulvarı) üzerinde yolun kapatılmasıyla oluşturulan yaya aksı (Rahibe Teresa Bulvarı) ile şekillenen meydan, Grand Hotel ve eski çarşının ya da günümüzde Kosova Meclis Binasının arasında uzanmaktadır. Kuzeyde kalan meydanın merkezinde Arnavutların milli kahramanı Skenderbeu (İskender Bey) heykeli, güneyinde ise Zahir Pajaziti heykeli bulunmaktadır (Şekil 30). Bu anlamda, hem kente yeni bir kimlik katan hem de başkente bir meydan kazandıran proje, savaş sonrası Priştine'de yapılmış olan en önemli kentsel çalışmalardan birisidir. Bu kentsel müdahale ile kuzeyde kalan ve Yugoslavya döneminde yıkılarak yok edilen eski çarşı meydanının yerine, yeni bir kimliğe sahip, yeni ulusal mitlerin desteklediği bir meydan oluşturulmuştur. Çalışma,

yalnızca yeni bir meydan oluşturmakla kalmayıp, kentin ana aksını kesmiş, ulaşım yollarını değiştirmiş ve ana aksın çevresinde yeni bir kamusal alan tanımlamıştır. Kardeşlik ve Birlik meydanı ise korunmuş ve Adem Jashari ismini almıştır.

Şekil 6.30: Solda Skenderbeu Meydanı, sağda Zahir Pajaziti Meydanı, (Url-46), (Url-47).

Öte yandan, 2005 yılında projelendirilen, 2007 yılında yapımına başlanan ve inşaatı günümüzde hala sürse de 2010 yılında açılan Rahibe Teresa Katedrali (Kott, 2016), savaş sonrası Priştine'de, kentin merkezinde yapılmış olan en önemli çalışmalardan bir diğeridir. Devasa bir yapıya sahip katedral, George Bush ve Bill Clinton bulvarlarının (ki bu bulvarda Bill Clinton'ın heykeli de yer almaktadır) kesişim noktasında konumlanmaktadır ve aslında kentin güneye kayan yeni doğu ve batı aksı üzerinde bulunur (Şekil 6.31). Yanı sıra, 2008 yılında bağımsızlığın ilan edilmesi ile birlikte, Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi (şimdiki adıyla Gençlik ve Spor Merkezi) önünde "Newborn" anıtı da, Priştine kentinde yapılan yeni çalışmaların başında gelmektedir. Diğer taraftan, II. Dünya Savaşı'nda ölen askerler için yapılan anıt mezar korunmuş, 1999 Kosova Savaşı'nda ölen askerler için de aynı alanda bir anıt mezar oluşturulmuş ve 2006 yılında vefat eden Kosova Devlet Başkanı İbrahim Rrugova'nın anıt mezarı da bu alanda konumlanmıştır. Dolayısıyla, bu kentsel mekan da kentin katmanlı mekanlarından birisi haline gelmiştir.

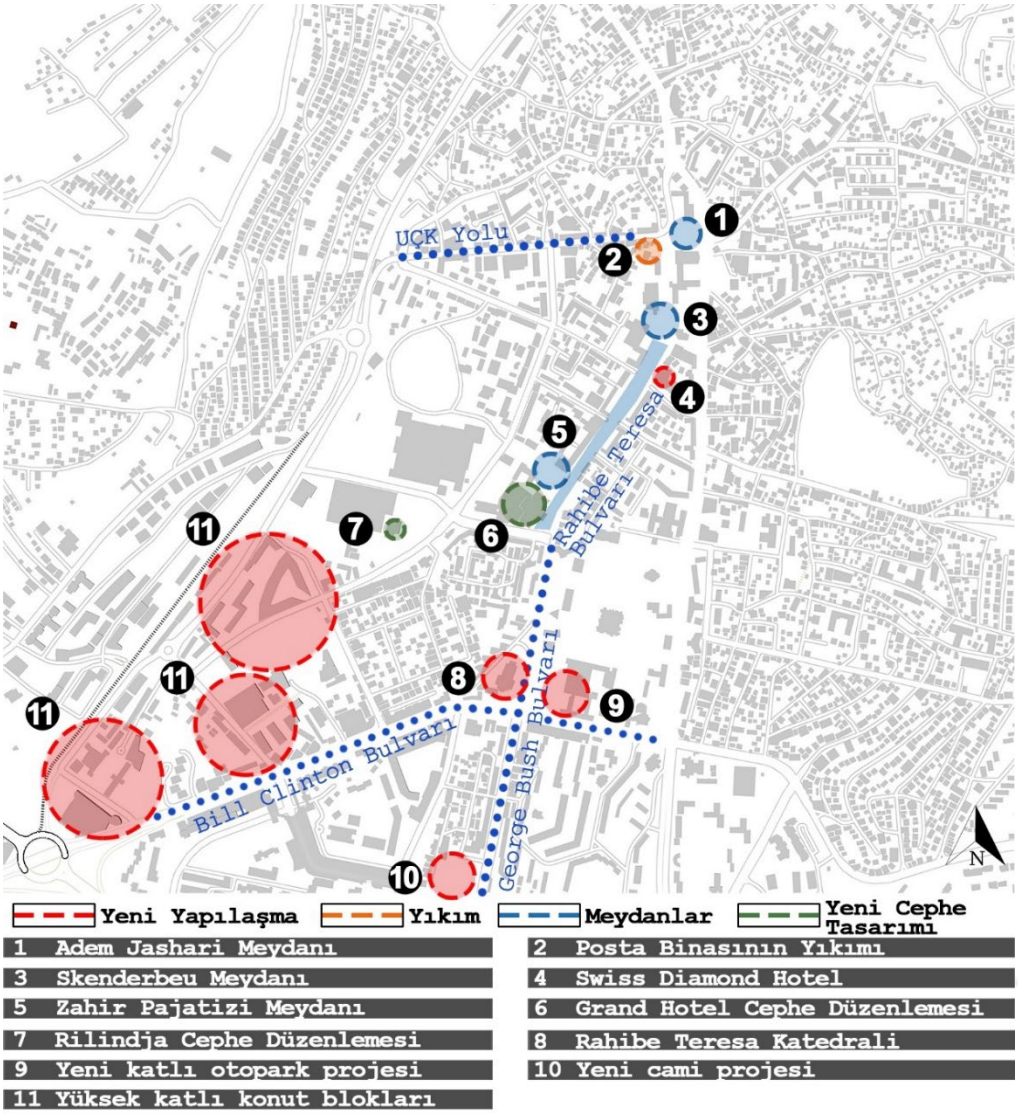

Şekil 6.31: Rahibe Teresa Katedrali ve çevresiyle ilişkisi, (Url-48), (Url-49).

Yapım aşamasında olan çalışmalara bakıldığında ise, özellikle katedral yapımından sonra halkın belirli bir kısmının isteği ve baskısı üzerine kent merkezinde yapılmaya başlanan 'Büyük Cami' ve katlı otopark projeleri, önemli kentsel müdahalelerden bazılarıdır. Cami projesi, katedralin yaklaşık olarak 400 metre güneyinde yer alırken, otopark projesi ise katedralin karşısında (doğusunda) konumlanmaktadır. Bu kamusal projeler dışında, özellikle kentin güneybatısında ve kent girişinde inşa edilen çok katlı yapılar ve kule projeleri ise (Şekil 6.32) kent içerisinde tamamen yeni bir katman oluşturma doğrultusunda ilerlemektedirler. Tüm bu müdahaleler, savaştan sonra Priştine kentinin önemli ölçüde değişmesinde ve yeni bir kimlik kazanmasında önemli bir rol oynamış, kentin odak noktaları dönüşmeye başlamıştır (Şekil 6.33).

Şekil 6.32: Solda yeni inşaatlarla ortaya çıkan katmanlaşma, sağda kentin güneyinde yoğunlaşan yüksek katlı yapılaşma, (Url-50), (Url-51).

Şekil 6.33: Savaş sonrası Priştine'de yaşanan dönüşümler: Meydan çalışmaları, katedral ve yüksek katlı inşaatlar, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir).

6.4 Prizren ve Priştine Kentleri Özelinde Sözlü Tarih Çalışması: Anketlerin Yorumlanması

Prizren ve Priştine kentlerinde kent sakinleri ile yapılmış olan anketler sözlü tarih çalışması bağlamında kentlerle ilgili kentlinin ne düşündüğünü ortaya koymak doğrultusunda açık uçlu sorulardan oluşmuştur. Böylelikle, yönlendirme olmadan, anket yapılan kişilerin kendi düşünceleri doğrultusunda bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile amaç, arşiv taramaları, literatür ve kent deneyimi ile toplanan bilgilerin kent sakinlerinden toplanan verilerle karşılaştırılması ve çakıştırılmasıdır. Dolayısıyla, anketler aslında bazı durumlarda karşı-tarihi anlamak, resmi olan ve dayatılan tarihin çelişkilerini ortaya koymak ve aynı zamanda kent

deneyimine sahip kişilerden deneyimleri sonucunda biriktirdikleri bilgilere ulaşabilme doğrultusunda değerli bir yaklaşım sunar.

Bu bağlamda, Prizren ve Priştine kentlerinde anketler Türkçe, Arnavutça, Boşnakça ve İngilizce olmak üzere dört farklı dilde ve her iki kentten üniversite mezunu ve 20 yaş üstü 10'ar kişiyle yapılmıştır. Böylelikle, en azından 1999 Kosova Savaşı sonrası kentlerdeki durumu hatırlayan ve son yıllardaki dönüşümler üzerine yorum yapabilecek bir kitle hedeflenmiş, anket yapılan kişilerinin büyük bir çoğunluğunun mimarlar, kent plancıları, mühendis ve akademisyenlerden oluşması amaçlanmıştır. Sorular temelde kolektif hafızada yer etmiş yapı ve kentsel mekanların tespit edilmesi, kentleri özgün kılan ve diğer Kosova kentlerinden ayıran niteliklerin tanımlanması ve çeşitli kırılma noktaları sonucunda kentlerde yaşanan dönüşümlerin ortaya konmasına yönelik hazırlanmıştır[65].

Elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak incelenmiş, benzer ve farklı yaklaşımlar, en çok tekrarlanan tanımlar ve anahtar ifadeler tespit edilmeye çalışılmış, sonrasında yorumlayıcı (hermeneutik) yaklaşımla kentleri özgün kılan nitelikler ve hafızada yer etmiş yapılar bağlamında genel bir tanımlama ve çıkarım yapılmaya çalışılmıştır.

6.4.1 Prizren özelinde sözlü tarih çalışması

Prizren kent sakinleri ile yapılan anketlerde (Çizelge 6.1) Prizren'i diğer kentlerden ayıran özellikler bağlamındaki sorulara verilen cevaplar, kentin konumuna, içinden geçen Aknehir'e ve dağ eteği ile şekillenen tarihi çekirdeğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, 'tarihi eserler (özellikle cami ve köprüler)', 'anıtsal yapılar', 'eski kent', 'tarihi yapılar arasındaki bağ', 'kentin kalesi', 'multi-kültürel yapı (bu noktada çok dillilik, çok dinli yapı gibi tanımlamalar da yapılmıştır)', 'kültür ve gelenek kenti' tanımları Prizren'in özgün yanlarını tarif etmekte en sık kullanılmış olan tanımlamalardır. Yanı sıra, 'dar sokaklar', 'sosyalist ve geleneksel dokunun varlığı', 'eski ve yeni', 'eğimli mahalleler', 'tarih kokusu', 'kasaba olma halinin sürmesi', 'korunmuş bir ruha sahip olan kent', 'tarihi anıtlar şehri', 'hoşgörü', 'kahramanlar kenti', 'birlikte ve hür yaşam yeri' gibi tanımlamalar da öne çıkan ve Prizren'in karakteristik özelliklerini vurgulayan nitelemelerdir. Bu tanımlamalar, kentin aslında uzun geçmişine, tarihi olma haline, hala 'kasaba' havasını kaybetmemiş olmasına ve

[65] Soruların ve cevapların tamamı eklerde yer almaktadır.

en önemlisi farklı kültürlerin bir arada olmasına vurgu yaparken kentin 'tarihi merkezine' işaret ederler.

Çizelge 6.1 : Prizren'de anket yapılan kişiler listesi[66].

Yaş	Meslek	Yaşadığı kent	Mülakat tarihi
59	Elektrik Mühendisi	Prizren	06 Haziran 2022
63	İktisatçı	Prizren	08 Haziran 2022
23	Freelancee Tasarımcı	Prizren	09 Haziran 2022
56	İnşaat Mühendisi	Prizren	06 Temmuz 2022
29	Mimar	Prizren	20 Ekim 2022
27	Mimar	Prizren	20 Ekim 2022
30	Şehir Plancısı	Prizren	22 Ekim 2022
62	İktisatçı	Prizren	23 Ekim 2022
26	Mimar	Prizren	27 Ekim 2022
57	Mimar	Prizren	22 Kasım 2022

"Prizreni diğer kentlerden ayıran temel unsurların başında tarihi eserleri ve kenti ikiye ayıran nehir gelir" (Şehir Plancısı, Prizren, 30, anket, 22 Ekim 2022).

"Mahallelerde her birinin kendine has özellikleri olan örgütlenme kalıpları görüyorum. Örneğin; eskiden en büyük 'mahalle' olan ve sosyalist mimariye ait olan "Ortakol"da yaşardım, şimdi şehrin eski kesiminde çok daha küçük bir mahallede yaşıyorum, deyim yerindeyse çok geleneksel, bütün evler sıralanmış teker teker (...) Kaleden büyük resmine baktığımda küçük bir şehir, bir sürü dar sokak ve birbirine yapıştırılmış gibi evler..." (Freelance Tasarımcı, Prizren, 23, anket, 09 Haziran 2022).

Prizren'in tanımı: "Fazla güzel, ruhunu korumuş, tarih kokar...kasaba (Elektrik Mühendisi, Prizren, 59, anket, 06 Haziran 2022).

"Kenti özgün kılan unsurlar, yüzyıllar boyunca bu gelişmeleri yansıtan, kentin etnik, dini ve kültürel çeşitliliğini zenginleştiren, şehirde bir arada var olan ve bir arada var olmaya devam eden farklı din ve etnik kökenlere ait konut, altyapı ve nesneleri içeren birçok nesne/binadır" (Mimar, Prizren, 57, anket, 22 Kasım 2022).

Kentin eski Prizren'i yansıtan yerleri noktasında 'Şadırvan bölgesi', 'kale altı' ve 'kale' öne çıkmaktadır. Katılımcılara göre kentin çekirdeği aynı zamanda çevresinde

[66] Prizren ile ilgili anket soruları 'EK C'de yer almaktadır.

konumlanan ‘Papaz Çarşısı (Katolik kilisesinin bulunduğu yer ve Şadırvan’ın devamı)’, nehir etrafında konumlanan eski mahalleler (Tabakhane, Saraçhane, Körağa gibi) ve nehri takip eden yollar ile şekillenmektedir. Kentin tarihi strüktürü ile ilgili ‘geçmişi hatırlatan yapı ve mekanlar’ sorusunun karşılığında da yine ‘kale’ ve ‘kale altı’ ön plana çıkar ve özellikle ‘Sinan Paşa Camii, ‘Şadırvan’da konumlanan Ortodoks Kilisesi’ (Aziz George Katedrali), ‘taş köprü’, ‘çeşmeler’, ‘nehir’, ‘Prizren Birliği Binası’ ve ‘cumbalı evler’ üzerinde durulmuştur. Yanı sıra, az da olsa eski ‘kapiciklara’, zanaatçılığa, küçük dükkanlara ve kaldırımlara değinen cevaplar da vardır. Dolayısıyla, tarihi strüktür ve ‘eski Prizren’ noktasında Şadırvan meydanı ve çevresine yoğunlaşan cevaplar vardır ve yapı bağlamında genellikle bu bölgede yer alan tarihi eserlere ya da anıtsal yapılara referans verilir.

> *“Kentin bazı bölgeleri, geçmişi Kosova’nın bütün kentlerinden daha çok anımsatmaktadır. Şadırvan, Prizren Birliği Binası, kale altı bölgesi, kale ... Hepsi yakın ya da uzak geçmişi anımsatır. Mimarinin de yeterince açık bir şekilde konuştuğu şekilde Türkler’in zamanını anımsatır. Çok sayıda dar sokaklara ve geniş meydanlara sahiptir. Kentin eski bölümlerinin özelliklerinden biri, ana kapıların yanı sıra evlerin ikincil kapılara da sahip olmasıydı. Kapicik, böylece bir evden diğerine gidebilirsin ve bu böyle devam eder, sokağın tamamen farklı bir ucuna gidebilirsin (...)” (İktisatçı, Prizren, 63, anket, 08 Haziran 2022).*

> *“Daracık sokakları olan eski mahalleler, Şadırvan'dan Maraş'a giden yol, kale altı şehrin geçmişiyle bağlantı kurmamı sağlıyor çünkü Prizren'in eski kültürünü ister halkından ister eski evler ve dükkanlardan ancak bu sokaklarda yürüyerek görebilirsiniz. Bence kültürel değerleri var ve Prizren'in ne kadar eski, zengin ve birlik içinde olduğunu (...) gösteriyorlar” (Mimar, Prizren, 27, anket, 20 Ekim 2022).*

> *“Kale altı, farmakos’un (ilaç fabrikası) olduğu bölgede temiz su akan potok (küçük nehir kolu). Ahşap teraslı ve çiçekli eski evler. Sokaklar genişti ve evlerin avluları vardı, birbirine bağlı değildi ve iç içe geçmişti (...)” (İktisatçı, Prizren, 62, anket, 23 Ekim 2022).*

Farklı dönemlerde yapılmış yapılar sorulduğunda ise, kentte yer alan diğer yapılarla ilgili de tanımlamalar yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı öncesi yapılar bağlamında ‘Cuma Camii’ olarak bilinen ‘Bogorodica Ljevişka’ Ortodoks Kilisesi en çok değinilen yapı olarak öne çıkmaktadır. Kentte merkezi bir pozisyonda yer almayan ve dar sokaklar arasında saklı kalmış bu yapı, aynı zamanda savaş sonrasında hasar gördüğü ve koruma altına alındığı için gündelik yaşamdan soyutlanmıştır. Dolayısıyla,

kentin kuruluşundan bu yana en eski yapı olma özelliğini taşıyan Cuma Camii, ilk başta kentin tanımlanmasında kendisine yer bulamaz. Diğer yandan, Osmanlı dönemi yapıları bağlamında camiler, taş köprü, kale altı evleri ve belli başlı mahallelere yoğunlaşan cevaplarda en çok vurgulanan yapı Gazi Mehmet Paşa Hamamı'dır. Hamam, kentte merkezi bir rol oynamasa da 'işlevsizliği' ile aslında işlevine devam eden diğer tarihi yapılara göre 'dokunulmaz' ve 'geçmişe ait' hissi uyandırma potansiyeline sahiptir.

Yugoslavya döneminden ise Lumbardhi sineması, Arasta Çarşısı yerine yapılmış olan konut yapıları, Theranda Oteli ve yanındaki posta binası, Şadırvan'da yapılmış olan Mağaza (AVM), Saraçhane mahallesinde konumlanan Kültür Evi, Spor Merkezi, kolektif konut blokları ve fabrikalar öne çıkmıştır. Dolayısıyla, Prizren'in tarihi yapıları ve özgün kılan yapılar bağlamında Yugoslavya yapılarından söz edilmezken, dönemlere göre sorulduğunda bu cevaplarla karşılaşılır. Bunun birinci sebebi diğer yapılara göre 'görece' yeni olmalarıdır; öte yandan diğer sebepler ise 'belki hala benimsenmiş olmamaları' ya da daha önemlisi 'son yıllarda yapılan müdahalelerle yeniden dönüşmeleri ve eski kimliklerini kaybetmiş olmalarıdır. Cevaplarda bu yapıların 'eski hali' vurgusu da bu çıkarımı doğrular niteliktedir. Savaş sonrası dönem ile ilgili öne çıkan yapı veya müdahaleler ise 'yoğun apartmanlaşma', 'yeni konut alanları', 'kale altı restorasyonu' ve 'fabrikalar yerine kurulmuş olan Abi Çarshia'dir.

> *Prizren kalesi "bana ilginç gelen, yapımında farklı ve ilkel bir işlevi olan bir anıtın, birçok kültürel etkinliğe nasıl mekân olma rolü üstlendiği ve modern çağa nasıl uyarlandığı fikridir" (Freelance Tasarımcı, Prizren, 23, anket, 09 Haziran 2022).*
>
> *"Kale, kesinlikle anılarım ve şehri tanımlamamla ilgili en önemli tarihi yapılardan biri. (...) Kale'yi ziyaret etmek her Prizren vatandaşının ayrılmaz bir parçasıydı" (...) Kale altı bölgesi "Tarih demek. Kelimenin tam anlamıyla Prizren demektir" (Elektrik Mühendisi, Prizren, 59, anket, 06 Haziran 2022).*
>
> *Kentte farklı dini yapılar:*
>
> *"Zengin tarihimizin ve insanların dini hoşgörüsünün canlı kanıtı" (Freelance Tasarımcı, Prizren, 23, anket, 09 Haziran 2022).*
>
> *"Prizren'de asırlardır bir arada ve birlikte yaşamış farklı dinlerin ve farklı etnik kökenlerin olması, yüksek bir medeniyet kültürünün göstergesidir" (Mimar, Prizren, 26, anket, 27 Ekim 2022).*

"Doğal bir şekilde bir arada yaşamak, hoşgörü ve karşılıklı saygı örneğidir" (Mimar, Prizren, 57, anket, 22 Kasım 2022).

Kentte multi-kültürel yapının varlığı, farklı dini yapıların bir arada olması, Aknehir, Prizren kalesi ve kale altı bölgesi ile ilgili sorulara verilen cevaplar, aslında kenti özgünleştiren unsurların neler olduğunu daha iyi ortaya koyar ve kapsayıcı bir tanımlama yapılabilmesi için yol gösterici görevi görür. Katılımcıların büyük çoğunluğu tüm müdahalelere rağmen kentin multi-kültürel yapısını en azından Şadırvan ve çevresi bağlamında koruduğunu düşünmektedir. 'Tarihi yapıların yeni yapılarla bir arada varlıklarını sürdürebilmeleri', 'farklı ulus ve dinlere ait yapıların harmoni içerisinde olmaları', 'birlikte yaşayan binalardan oluşan kent' tanımları multi-kültürel yapının varlığını ve önemini vurgulamaktadır. Farklı dini yapıların bir arada bulunmaları ise 'pozitif bir gösterge', 'kardeşliğin vurgulanması', 'kentin anlamının ana unsuru', 'mutluluk verici bir durum', 'farklı insanların bir arada yaşaması ve saygı', 'tolerans' ve 'yüksek bir medeniyet göstergesi' olarak tanımlanmıştır.

Diğer yandan, Prizren kalesi katılımcılara göre 'Prizren'i en iyi anlatan unsur', 'burasının Prizren olduğunu vurgular', 'kentin sembolü/simgesi', 'otantisite', 'göze ilk çarpan kent parçası', 'kentin amblemi', 'farklılıkların simgesi', 'tarihi bir kent olduğunun göstergesi' olarak tanımlanır ve kenti buradan görmenin de önemi vurgulanır. Yanı sıra, kale altı bölgesi ise 'kentin en güzel yanı', 'kentin kalbi', 'kentin uzun ömrünün sembolü', 'eski dokunun temsili', 'farklı tarihin ve dini hoşgörünün canlı kanıtı', 'kaleden kente inişin simgesi', 'kentin karakteristik özelliği', 'kentin kimlik kartı', 'kelimenin tam anlamıyla Prizren' ve 'kentin çekirdeği' gibi nitelemeler ile tanımlanır. Aknehir de kenti şekillendiren bir diğer unsur olarak görülmüş, 'tarihi dokuyla bütünleşmesi'ne vurgu yapılmış, 'kentin kalbi', 'kentin nefesi', 'kentin karakter ve kültürü', 'özgün kılan unsur', 'halkı bir araya getiren unsur', 'kenti ikiye ayıran yapı taşı', 'kentin temizliğinin göstergesi' gibi tanımlamalar ile değerlendirilmiş ve 'Aknehir kentin ruhudur ve onsuz Prizren düşünülemez' düşüncesi hakimdir.

"Prizren'i Prizren yapan multi-kültürel yapısı ve çok dilli yapısıdır. Kentsel anlamda ise çarşısı ve kale altı bölgesidir" (Şehir Plancısı, Prizren, 30, anket, 22 Ekim 2022).

"Prizren'i özgün kılan ve Prizren yapan ana unsur, birinin diğerini (olası tüm toplulukların) kabul etmesi ve birlikte ve özgür yaşamasıdır!" (İnşaat Mühendisi, Prizren, 56, anket, 06 Temmuz 2022).

Multi-kültürel yapıdan "hala söz edebiliriz. Tarihi yapıların hala varlıklarını sürdürebilmesi ve yeni gelişen kentleşme ile bir arada var olabilmesi buna bir örnektir. Prizren Birliği Binasının, kale altı evlerinin, cami ve kiliselerin bir arada bulunması multi-kültürel yapının hala varlığını sürdürdüğünü işaret eden temel özellik olduğunu söyleyebilirim" (Şehir Plancısı, Prizren, 30, anket, 22 Ekim 2022).

"Birçok cami, türbe, tekke ve kilisenin yan yana inşa edilmiş olması, çok kültürlülüğün kentsel ölçeğini göstermektedir" (Mimar, Prizren, 26, anket, 27 Ekim 2022).

Özetlemek gerekirse, Prizren, kentlinin gözünde barındırdığı multi-kültürel yapı, doğal konumu ve tarihi strüktürü ile bütün diğer Kosova kentlerinden ayrışır ve özgünleşir. Dolayısıyla, kale, kale altı bölgesi, Şadırvan civarında konumlanan camiler, çeşmeler, taş köprüsü, hamam, kiliseler, Prizren Birliği Binası gibi yapılar dışında, Prizren'i Prizren yapan aslında bir arada yaşama kültürünün kentin fiziksel yapısına yansımış olmasıdır. Nehir boyunca konumlanan dar sokaklı mahalle dokusu, farklı dönemlerde yapılmış yapıların bir diyalog halinde birlikte var olmaları, kentin bir 'kasaba nostaljisi' yaşatan ruhu ve her adımda hissedilen kültürler arası etkileşim Prizren'i biricikleştiren temel nitelikleridir.

Kentte yaşanan dönüşümler ile ilgili sorular ise dönüşümleri tetikleyen olaylar ve kırılma anları, 1999 Kosova Savaşı ve sonrasında yaşanan dönüşümler bağlamında kurgulanmıştır. Katılımcılar dönüşümlerin nedenlerinden birisinin savaş olduğunu ancak savaş sonrası yaşanan gelişmelerin bu noktada önem kazandığı konusunda genel bir yaklaşım sergilemişlerdir. 1960 – 1990 yılları arasında kentin modernleşme sürecinde dönüşüme maruz kaldığı, ancak özellikle son savaştan sonra 'yoğun göç', '2004 ayaklanması', 'küreselleşmenin etkisi', 'modernleşme arayışı', 'ekonomik sorunlar'la birlikte ortaya çıkan 'apartmanlaşma' kenti dönüştüren önemli kırılma noktaları olarak tanımlanmıştır.

"Savaştaki yıkımlar, göç, yeni kullanım şekillerinin ortaya çıkması kentin dönüşümünü tetikleyen başlıca unsurlardır. Bu gelişmeler ve ayrıca dünya genelinde yaşanan hızlı dönüşüm kenti hızlı bir apartmanlaşmaya sürüklemiş, kompakt bir kentten yayılmaya başlayan bir kente dönüştürmüş, Prizren kendi sınırlarına sığamaz olmuştur" (Şehir Plancısı, Prizren, 30, anket, 22 Ekim 2022).

"Prizren'de şehir planlamasının yıkımı 1968'de başladı. Ve o zamandan beri daha da kötüye gidiyor. Şimdi (...) büyük kazançlar sağlayan büyük binalar inşa ediliyor" (İktisatçı, Prizren, 62, anket, 23 Ekim 2022).

"60'ların başı (Arasta mahallesinin ve köprüsünün, hamam çevresindeki alanın ve çok sayıda nehir kolunun yıkılması), 80'ler (parke taşı sokakların yıkılması), 90'lar (son savaştan kalma evlerin yakılması, Prizren Birliği binasının yakılması) 2000'ler (Kale altı bölgesinin yıkılması ve yakılması, yüksek binalarla tüm mahallelerin yıkılması, eski tipik geleneksel evlerin yıkılması, kolektifi hafızayı oluşturan birçok unsurun yok edilmesi) (...) 1999 Kosova Savaşı ve sonrasında yaşanan dönüşümler: "Prizren Birliği kompleksinin yakılması, Kale altındaki evlerin yakılması, şehrin çevresindeki diğer bazı geleneksel evlerin yakılması, "merkez"deki (en sevilen) manastıra girişin yasaklanması savaş öncesi dönemde gençlerin piknik ve spor faaliyetleri için buluşma yeri), kuşatma ve bazı kiliselere ve Ortodoks dini objelere erişimin kısıtlanması ..." (Mimar, Prizren, 57, anket, 22 Kasım 2022).

Bu bağlamda, dönüşümler 'her dönem Prizren'de iz bırakmıştır', 'savaş sonrası vahşi inşaat süreci', 'kent tarihinin ve kültürel miras değerlerinin göz ardı edilmesi' ve 'yanlış politikalar' sonucunda kent 'kompakt bir yapıdan sınırlarına sığmayan' bir kente evrilmiştir. Savaş sürecinde ise Prizren Birliği Binası ve sonrasındaki süreçte kale altı evlerinin ve kolektif hafızada yer etmiş anıtsal yapıların (Aziz George Katedrali, Cuma Camii) hasar görmesi, kentte geri dönüşü olmayan izler bırakmıştır. Savaş sonrasından günümüze kadar ki süreçte ise yaşanan dönüşümler hemen hemen bütün katılımcılara göre kenti olumsuz etkilemiştir. 'Yanlış restorasyon çalışmaları', 'tarihi merkez içerisinde yüksek katlı yapıların ortaya çıkması', 'alışveriş merkezlerinin çoğalması' ve 'tarihi yapıların yıkılarak otoparklara çevrilmesi' ile 'kent yıkıma uğratılmış', 'miras değerleri yok edilmiş', 'kentin tarihi yapısına karşı suç işlenmiş' ve 'eskiden daha özgün' olan kent önemli ölçüde dönüşüme maruz kalmıştır. Ancak, bu dönüşümlerin büyük bir kısmının kentin çekirdeği sayılabilecek tarihi omurganın dışında gerçekleşmiş olması, kentin en azından bu bölgesinde özgünlüğün korunmasını sağlamıştır.

"Apartmanlaşmanın yayılması önemli bir gelişmedir. Yalnızca kent çeperlerinde değil, kent merkezinde de hızlı bir apartmanlaşma hakim olmuştur. Öte yandan alışveriş merkezlerinin çoğalması ve kent içerisindeki restorasyon çalışmaları kenti dönüştürmeye başlamıştır" (Şehir Plancısı, Prizren, 30, anket, 22 Ekim 2022).

"Savaş sonrası gerçekleşen kentsel dönüşümler, Prizren'deki kültürel miras değerlerinin kaybolmasında kilit faktördür. Bu faktör, 2010 yılına kadar bu alanların/bölgelerin korunmasına yönelik yasaların olmamasıydı" (Mimar, Prizren, 26, anket, 27 Ekim 2022).

"Savaştan sonra merkeze saldırılar oldu. Prizren merkezini, ruhunu savundu ve uyum içinde yaşamaya devam ediyor" (Elektrik Mühendisi, Prizren, 59, anket, 06 Haziran 2022).

"Son dönemlerde yapılan inşaat çalışmaları: "Şehrin kendi içinde çok dar ve fazla yer olmadığı için şehrin genişlemesi gerekiyor ve gerekli ama kontrol altında olmalı ve şehrin geleceğine zarar veren vahşi yapılaşma değil. Birçok binanın inşası Prizren'in kimliğini etkilemekte ve ona zarar vermektedir. Çeşitliliğin, asırlık bir kent olmanın ve kültürün şehrin zenginliği olduğu ve ona damgasını vurduğu anlaşılmalıdır (...) kimliği korumak için mücadele etmeliyiz. Herhangi bir ihlal şehrin lehine değildir" (İktisatçı, Prizren, 63, anket, 08 Haziran 2022).

Özellikle kent çeperlerinde süren inşaat çalışmaları ile ilgili yapılan yorumlar ise 'kenti sıradanlaştıran', 'kimliğini bozan', 'tarihi yok eden', 'geri dönüşü olmayan yıkımlara sebebiyet veren', 'kentsel suç', 'daha fazla göçü tetikleyecek hamleler', 'ruhsuz', 'kentin geleceğine zarar veren' gibi tanımlamalarla yorumlanmışlardır. Öte yandan, bu inşaatların kentin dışında yapılmasının pozitif bir gösterge olduğunu ve kentin büyümesinin kaçınılmaz olduğu sürece bu inşaatların kent için kent merkezinde yapılan müdahalelere nazaran daha küçük sorun teşkil ettiğini savunan düşünceler de mevcuttur.

Bu bağlamda, kentin büyümesi ile artık kentin içinde kalan sanayi bölgesinde fabrikaların yıkılıp yerlerine alışveriş merkezleri ve yüksek katlı konutların yapılması, kent sakinlerine göre 'büyük bir hata', 'üretim kültürünün yok edilmesi', 'kentsel trajedi', 'kentte yaşanan kaos halinin sonucu', 'eski kent merkezinden rol çalma girişimi', 'kapitalistlerin güçlenmesi', 'yanlış özelleştirme', 'küreselleşmenin sonucu', 'ekonominin yıkımı', 'felaket', 'halkı tahliye etmek ile eşdeğer bir tutum', 'hayal kırıklığı' ve 'yeniden canlandırma ve hafif sanayi için özelleştirilen fabrikaların denetimsizlik ve kötüye kullanımının sonucu' gibi tanımlamalarla yorumlanmıştır. Diğer taraftan, katılımcıların bazıları kentte yapılan yeni heykellerin 'yapmacık', 'kente sonradan eklendikleri açık', 'bütünlük eksikliği olan', 'çok politik', 'belirli bir ideolojiyi dayatan', 'sanatsal ve tarihi değeri olmayan' girişimler olarak tanımlarken, bazı görüşler ise 'göze çarpmadıklarını' ve 'tarihin oluşturulması gerektiğini' ve bu sebeple yeni heykellerin önemli olabileceğini düşünmektedirler.

"Birçok önemli kent kompleksinin modernleşme adına yıkılması, kentin özelliklerinin kaybolmasına yol açmaktadır. Bunları mekânsal bağlamda çok önemli olaylar olarak görüyorum" (Mimar, Prizren, 26, anket, 27 Ekim 2022).

Fabrikaları yıkılması hakkında: "Yeni amaca yönelik mekanlar inşa ederken ilk akla gelen yıkım olmamalıdır. Canlandırma kapasitesi olsaydı, çevresel ve tarihsel olarak çok daha iyi olacağını düşünüyorum" (Freelance Tasarımcı, Prizren, 23, anket, 09 Haziran 2022).

"Son on yılda özel bir değer olarak bile görülmeyen, sadece parasal bir değer olarak görülen Prizren şehrinde merkezin tesirleri sonucu bugün bir şehir trajedisi ve sonu gelmez bir kaos yarattık. Ekonomiyi ayakta tutan, kamu yararı ve ekonomik bölgenin yok edilmesi, şirketlere devredilmesi, geri dönüşü olmayan bir risk oluşturmuştur. Alışveriş merkezleri yakın gelecekte başka bir şeye dönüşecek ve eski kent merkezinin dikkatlerini kendi üzerine çekecektir" (İnşaat Mühendisi, Prizren, 56, anket, 06 Temmuz 2022)

"Ne yazık ki, eski fabrikaların neredeyse tamamı yıkıldı. (...) Birçok fabrika hepimizin yararına olacak şekilde yeni koşullara ve pazara uyum sağlayabilirdi. Her adımda daha fazla alışveriş merkezi yapılarak yabancı mallar içeri girmeye zorlanmakta ve yerli üretici tehdit edilmektedir" (İktisatçı, Prizren, 63, anket, 08 Haziran 2022).

Dolayısıyla, kentin yaşadığı dönüşümlere odaklanıldığında, kentliye göre 20. yüzyılda modernizm olarak tanımlanan dönüşüm önemli bir yer tutsa da özellikle 1999 Kosova Savaşı ve sonrasındaki durum, kenti farklı bir sürece maruz bırakmış ve kentte özellikle 'yanlış restorasyon', 'apartmanlaşma' ve 'fabrikaların yıkılması' önemli bir dönüm noktası olmuştur. Savaşta yaşanan yıkımlar -Prizren Birliği Binası- ve 2004 ayaklanması -kale altı evleri ve Ortodoks Kiliseleri- da kentte kalıcı izler bırakan önemli yıkım süreçlerinin başında gelmektedir.

"Prizren geçmişten birçok kültürel mirasa sahiptir; camiler, kiliseler, köprüler, kale ve kale altı ve Duşan şehri. Eski Prizren, çevresiyle günlük temas halinde olduğu için en iyi şehirlerden biriydi. Çok sayıda zanaatkar/demirci, geleneksel giysi terzileri, çömlekçiler, tatlıcılar, mutfaklar vardı. Bazıları bugün hala var, ancak geçmişe hiç benzemiyorlar. Şehrin nüfusunu ve kendisini istihdam eden ve nüfusa yaklaştıran birçok fabrika vardı. Ahşap pencereli ve panjurlu ve ahşap çardaklı eski evler ve eski sinema da ... (İktisatçı, Prizren, 62, anket, 23 Ekim 2022).

6.4.2 Priştine özelinde sözlü tarih çalışması

Priştine ile ilgili yapılan anketlerde (Çizelge 6.2) ise Priştine kentini Kosova'nın diğer kentlerinden ayıran özellikler olarak kentin fiziksel yapısından çok sosyolojik yapısı ile ilgili tanımlamalar yapılmış, 'ekonominin merkezi', 'canlı kent', 'kozmopolit',

'üniversite kenti', 'kalabalık, genç ve eğitimli nüfus' gibi nitelikleri ön plana çıkartılmıştır. Diğer yandan, kentin fiziksel nitelikleri bağlamında ise 'binalarla dolu bir kent' ve 'iki nehri kapatılmış kurak bir kent' tanımlamaları da yapılmıştır. Dolayısıyla, kenti özgün kılan unsurlar mekânsal olmaktan çok başkent olmanın getirdiği özellikler üzerinden ele alınmıştır.

Çizelge 6.2 : Priştine'de anket yapılan kişiler listesi.[67]

Yaş	Meslek	Yaşadığı kent	Mülakat tarihi
52	Mimar	Priştine	19 Ağustos 2022
31	Akademisyen	Priştine	05 Eylül 2022
30	Siyaset Bilimci	Priştine	09 Eylül 2022
52	Ziraat Mühendisi	Priştine	18 Ekim 2022
34	Avukat	Priştine	18 Ekim 2022
56	İnşaat Mühendisi	Priştine	18 Ekim 2022
52	İnşaat Mühendisi	Priştine	19 Ekim 2022
57	Mimar	Priştine	28 Ekim 2022
65	Akademisyen	Priştine	30 Ekim 2022
31	Doktor	Priştine	31 Ekim 2022

> *"Kentin iki üzeri kapatılmış nehir vardır (şehir boyunca görünmezler) ve iklimin gün içinde değişebilmesi karakteristik özelliğidir. Çok sayıda göç nedeniyle şehirde tüm Arnavutluk bölgelerinden sakinler yaşamaktadır. Kent ekonomik bir merkez olarak gelişmiş ve bununla birlikte eğitim düzeyi de yükselmiştir. Nüfusun göçüyle ve küreselleşmeyle birlikte kentte farklı bir kültürel gelişim hakimdir" (Mimar, Priştine, 57, anket, 28 Ekim 2022).*
>
> *Eski Priştine'den sadece birkaç parça kaldı. Eski kısım denilebilirse, Ulpiana mahallesi hala ayaktadır" (Mimar, Priştine, 57, anket, 28 Ekim 2022).*
>
> *"Çocukluğumdan beri tanıdığım eski şehirden çok az şey kaldı, belki de hamamın etrafındaki mahalle ve taş evden başlayan spor salonuna giden Germia'ya giden yol" örneklerden birisidir (Akademisyen, Priştine, 65, anket, 30 Ekim 2022).*

Öte yandan, kentin hangi bölümü eski Priştine'yi yansıtır sorusuna verilen cevaplar ise birbirinden farklı tanımlamalar içermelerine rağmen aslında üç farklı yaklaşıma işaret ederler. Birinci yaklaşıma göre kentin eski ya da tarihi bölgesi 'eski kent merkezi',

[67] Priştine ile ilgili anket soruları 'EK D'de yer almaktadır.

‘eski camilerin olduğu taraf’, ‘Tophane’, ‘eski pazar alanı’, ‘kent merkezi’, ‘Kosova Müzesi civarı’, ‘saat kulesi ve çevresi’, ‘Büyük Caminin olduğu yer’, ‘hamam ve civarı’, ve ‘taş camii ile lise (gimnazium) arasındaki yol’ olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamaların hepsi aslında ‘eski çarşı’nın olduğu yere ve etrafındaki yapılara işaret ederler. Ancak çarşının varlığını sürdürmemesi nedeniyle bu bölgeyi tanımlamaya çalışan hemen hemen bütün katılımcılar eski ve tarihi bölgeyi farklı yönleriyle anlatmaya çalışmıştır.

Bu durum, kentin geçirdiği dönüşümlerden sonra ‘eski’ ve ‘yeni’ arasındaki sınırın bulanıklaştığını ve eski ya da tarihi olanın tanımlanabilir olmaktan uzak olduğunu ortaya koyar. İkinci yaklaşıma göre ise ‘Ulpiana’ ve ‘Güneşli Tepe’ (Bregu i Diellit) gibi 1970-80’lerde Yugoslavya döneminde yapılmış sosyal konut bloklarından oluşan mahalleler eski Priştine’yi hatırlatmaktadırlar. Bunun sebeplerinden birisi kentin hızla büyümesi ve sürekli dönüşmesi neticesinde 40 yıllık yapıların bile ‘eski’ kalmış olması şeklinde yorumlanabilir. Diğer sebeplerden biri ise kentin merkez aksının zamanla güneye doğru kaymış olması ve diğer tarihi eserlerin yıkılması sonucunda yeni yapıların kentsel hafızayı şekillendirmiş olmasıdır. Üçüncü yaklaşım ise eski Priştine’den yalnızca birkaç parça (fragman) kalmış olduğu ya da eskinin artık görünmez olduğudur. Dolayısıyla, katılımcıların bir kısmı kentin eski niteliklerini ve kenti Priştine yapan unsurların çoktan yok olduğunu düşünmektedirler.

Geçmişi hatırlatan mekan/yapı:

“Germia (kent parkı) dışında çok şey yoktur; Ulpiana ve Dardania'nın özellikle arka kısımda nostaljik özellikleri vardır” (Avukat, Priştine, 34, anket, 18 Ekim 2022).

Ulpiana Arkeoloji Parkı, Kosova Müze Binası, Saat Kulesi, Priştine Büyük Camii ve Hamamı, Elena Gjika Okulu, Llapi Camii referans noktalarıdır ve geçmişten günümüze her obje farklı bir anlam taşımaktadır (İnşaat Mühendisi, Priştine, 52, anket, 19 Ekim 2022).

“Ulpiana, aşağı yukarı eskisi gibi duruyor. Kolektif kentsel bellek, yalnızca orta yaşlı veya daha yaşlı kuşaklarda kalmıştır. Genç kuşaklara daha çok fotoğraflarla anlatılıyor” (Mimar, Priştine, 57, anket, 28 Ekim 2022).

“Priştine'de kimliği açığa çıkaran yeterli unsur vardı. Ancak, bu unsurlar neredeyse kayboldu. Şimdi sadece kentsel ve kültürel kaos Priştine'yi Priştine yapıyor” (Mimar, Priştine, 57, anket, 28 Ekim 2022).

Kentin tarihi strüktürü ve ‘geçmişi hatırlatan mekanlar’ bağlamında da yine bir ayrım söz konusudur. Katılımcıların bir kısmı ‘camiler (özellikle büyük cami)’, ‘saat kulesi’ ve ‘tophane’ üzerine yoğunlaşırken, diğer bölümü yine sosyalist konut bölgeleri olarak ‘Ulpiana’, ‘Dardania’, ‘Güneşli Tepe’ gibi mahallelere, ana aksı oluşturan bulvara ve kentin kuzeyinde yer alan ormanlık alan ya da kent parkı ‘Germia’ya dikkat çekerler. Bu anlamda, kentin aslında aynı anda iki geçmişi vardır ve her ikisi de farklı bölgeleri teşkil ederler. Dolayısıyla, kenti oluşturan tarihi strüktür de hem Osmanlı hem de Yugoslavya dönemini temsil eden yapıların bir arada olması ile şekillenir. Bu noktada, Osmanlı yapılarının çok daha küçük bir yer tuttuğunu da not etmek gerekir. Bu bağlamda, camiler, saat kulesi, Kosova Müzesi ve hamam dışında Yugoslavya döneminde yapılmış olan ‘Milli Kütüphane Binası’, ‘Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi’, ‘Grand Hotel’, ‘Kardeşlik ve Birlik Anıtı’, ‘eski posta binası’, ‘Priştine Stadyumu’, ‘üniversite ve kamu binaları’ gibi örnekler ve son dönemlerde yapılmış ‘meydan’ çalışmaları kentin önemli anıtsal yapıları ve mekanları olarak tanımlanmışlardır.

> *“Priştine stadyumu, Rahibe Teresa Bulvarı (eski ismiyle Mareşal Tito Bulvarı), sinema, tiyatro, Germia’ya giden yol, Tavuk Bahçe ve Germia. Priştine stadyumu bana eski Yugoslavya futbolunda Priştine taraftarlarının büyük buluşmalarını hatırlatıyor; Rahibe Teresa Bulvarı bana Priştine'nin ünlü gezi yolunu ve Arnavut halkının 60'lar, 80'ler ve 90'larda haklarını ve ulusal kimliklerini koruma yolundaki yükselişinin dramatik olaylarını, Germi bizim için okul ve gençlik günlerini hatırlatır, Germia ve Tavuk Bahçe sevgiyi ve gençlik eğlencesini hatırlatıyor. Bu yerlerin iyiyi sevmek anlamına geldiğine ve aynı zamanda kötülükle mücadele edildiğine inanıyorum” (Akademisyen, Priştine, 65, anket, 30 Ekim 2022).*

Farklı dönemlerde yapılmış yapılara bakıldığında, Osmanlı dönemi için yukarıda yer verilmiş olan cami, hamam, saat kulesi, müze gibi yapılar tekrarlanırken, Yugoslavya dönemini yansıtan yapılar olarak gençlik ve spor merkezi, kütüphane binası ve kardeşlik ve birlik anıtı dışında günümüzde meydanın hemen girişinde konumlanan ‘Grand Hotel’, Germia kent ormanında konumlanan Germia Binası, ‘eski haliyle Rilindja Binası’, ‘anıt mezarlık olarak LNC’, kampüs içerisinde 1990’li yıllarda inşaatına başlanan ancak bitirilemeyen Ortodoks Kilisesi’ ve ‘Hotel Union’ binası başlıca örnekleri teşkil ederler. Bu noktada, Prizren’de olduğu gibi Osmanlı dönemi yapıları içerisinde camiler dışında hamam en çok vurgulanan yapıdır.

Başlıca şu yapılar örnek verilebilir: "ulusal kütüphane, Kosova müzesi, gençlik sarayı, Rilindja, eski 'Boro Ramiz', eski Yugoslavya'nın anıtları, eski cami, hamam, saat kulesi vb." (Mimar, Priştine, 52, anket, 19 Ağustos 2022).

Tiyatronun karşısındaki Germia binası, sonra Rilindja, Ortodoks Kilisesi ve Milli Kütüphane Binası Yugoslavya dönemini yansıtırlar (Avukat, Priştine, 34, anket, 18 Ekim 2022).

"Kosova Müzesi Binası, Saat Kulesi, Büyük Cami, Lap Camii, Priştine Hamamı, Elena Gjika Okulu, Milli Kütüphane Binası, Germia binası, Rilindja Binası, Gençlik ve Spor Merkezi, Grand Hotel ve Bozhur Hotel" farklı dönemleri yansıtan örneklerden bazılarıdır (İnşaat Mühendisi, Priştine, 52, kişisel görüşme, 19 Ekim 2022).

"Osmanlı döneminden hamam, taş camii, orta ve büyük cami, saat kulesi, müze; Yugoslavya döneminden Union Hoteli, tiyatro, Germia binası, Gençlik ve Spor Merkezi, Kardeşlik ve Birlik Anıtı, LNC askerleri anıtı, Priştine Stadyumu, Ulpiana yapıları, RTK binası v.b." (Akademisyen, Priştine, 65, anket, 30 Ekim 2022).

Tekil yapılar bağlamında özellikle Çarşı Camii (Sultan I. Murat Camii), Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi ve Kardeşlik ve Birlik Anıtı özelinde sorulan sorular ise, bu yapıların kentli için ne anlam ifade ettiğini ortaya koyma noktasında değerlidir. Çarşı Camii çarşının yıkılması ile bağlamından kopmuş ve yolun kenarında kalmış bir yapı olmasına rağmen kentliye göre 'kentin geçmişini temsil eden yapı', 'kent bu caminin etrafında gelişmiştir', 'kentin kimliğini temsil eden yapı' ve 'Osmanlı dönemine doğru uzanan dini ve kültürel bir köprü' tanımlamaları yapılmıştır. Ayrıca, caminin aslında kentin genel kompozisyonunda hak ettiği değeri görmediğini düşünen bir görüş de hakimdir ve katılımcıların bir kısmına göre 'çoğunun ismini bile bilmediği bir Priştine Camisi', 'yeterince önem verilmeyen' ve 'üzerine gidilmesi gereken benzersiz bir vaka' gibi tanımlamalarla ele alınmıştır.

Dolayısıyla, Çarşı Cami'nin aslında kentin geri kalanından soyutlanmaya başladığı ve eski rolünden uzaklaşmış olduğu görülmektedir. Aynı durum Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi için de geçerlidir. Katılımcılara göre bu yapı 'pozitif şeyler çağrıştırmaktadır', 'çocukluklarının geçtiği yer', 'bayramlarda alışveriş yaptığımız yer', 'tarihi bir bina ve kentin ikonu', 'kentin hafızasında çok önemli bir yere sahiptir', 'geçmiş ve günümüz arasındaki bağlantı' şeklinde tanımlanır. Diğer taraftan, yapının 'iyi bir hafıza mekanı olmasına rağmen yeterince önem verilmediği', 'daha iyi

bakılması gerektiği', 'eskiden kentin sembolüydü', 'özel bir yapıdır ancak maalesef kullanım dışıdır', 'eskiden kentlinin kendisini ifade edebildiği yerdi' vurguları yapının giderek önemini kaybettiğini ancak tüm gelişmelere rağmen kentlinin gözünde hala önemli bir değere sahip olduğunu ortaya koyar.

> *Boro Ramiz Kültür Merkezi: "Bana çocukluğumu hatırlatıyor" (Ziraat Mühendisi, Priştine, 52, anket, 18 Ekim 2022).*
>
> *"Tarihsel olarak, büyük anıları vardır ve şehrin bir simgesidir" (Avukat, Priştine, 34, anket, 18 Ekim 2022).*
>
> *"Çok önemli. Pek çok yarışma ve etkinliğin düzenlendiği, insanların gündelik hayatta dile getiremedikleri pek çok şeyi dile getirip "dışa döktükleri" yer" (Akademisyen, Priştine, 65, anket, 30 Ekim 2022).*
>
> *"Geçmişle bugün arasında bir köprü" (Doktor, Priştine, 31, anket, 31 Ekim 2022).*

Çarşının yıkımından sonra oluşturulan meydana dikilen Kardeşlik ve Birlik Anıtı ile ilgili yapılan tanımlamalar ise 'bir zamanlar herkesin buluşma yeriydi', 'çocukluğumuzda gittiğimiz yer', 'tarihin bir parçasıdır ve öyle de kalmalıdır', 'komünizm döneminin hatırasıdır', 'kentin sembolü', her dönem için önemli bir yapıdır' ve 'birlik'tir. Ancak, bir kısım katılımcıya göre de bu anıtın hiçbir değeri ve tarihi önemi yoktur. Bu yapılar ile ilgili farklı düşünceler, aslında kentte her yapının herkese hitap etmediğini ve düşüncelerde kesin bir ayrım olduğunu ortaya koyar. Bunun sebebi ise kentin sürekli dönüşüme maruz kalırken 'geçmişe' saygı duyulmamasıdır. Katılımcılara göre kentte farklı dönemlerden kalan çok az yapının bir arada varlıklarını sürdürmesi, farklı kültürlere ait detaylarla tasarlanan Milli Kütüphane Binası ve Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi, eski Rilindja Binası (eskiden farklı dilde gazetelerin yer aldığı yapı olarak) gibi örnekler multi-kültürel bir yapıyı yansıtırken, bir kısım katılımcıya göre de kentte artık multi-kültürel bir yapıdan söz etmek imkansız hale gelmiştir. Bunu sebebi de, daha önce değinildiği gibi her yeni gelen iktidarın kent üzerinde kurmuş olduğu egemenliği fiziksel olarak yansıtma girişimidir.

> *"Maalesef Priştine Çok kültürlülüğünü kaybetti" (Siyaset Bilimci, Priştine, 30, kişisel görüşme, 09 Eylül 2022).*
>
> *"Multi-kültürel yapıyı "bence en iyi sergilenen yapılar Büyük Cami, Milli Kütüphane, Germia Binası, Rilindja Binası, Gençlik ve Spor Merkezi Binası, Grand Oteli"dir (İnşaat Mühendisi, Priştine, 52, anket, 19 Ekim 2022).*

Kentte tarihsel süreçte yaşanan kırılma anları ve özellikle 1999 Kosova Savaşı nedeniyle yaşanan dönüşümler bağlamında yöneltilen sorulara verilen cevaplar, Priştine'nin özellikle son savaştan sonraki süreçte önemli bir dönüşüm sürecine maruz kaldığını ortaya koymuştur. Bu dönüşüm savaştan sonra 'kentin dokusu hızlı ve kontrolsüz bir şekilde değişti', 'kentsel kaos yaşandı', 'plansız bir büyüme gerçekleşti' olarak tanımlanmış, aynı zamanda kentin önceki kırılma noktasının ise Yugoslavya döneminde yaşandığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, 'çarşının yıkılması', 'politik çalkantılar', 'insanların Kosova dışına ve özellikle Türkiye'ye göç etmesi', 'açılan üniversite ile birlikte Priştine'ye doğru yeni bir göçün başlaması', 'nehirlerin kapatılması' gibi gelişmeler kentin dönüşümü noktasındaki ilk kırılma anını teşkil ederler. 1999 Kosova Savaşı sonrasında ise 'caddelerin tekrar genişletilme çalışmaları', 'meydan düzenlemesi' ve 'yoğun yapılaşma' en önemli gelişmeler olarak öne çıkmaktadır. 1999 Kosova savaşı sırasında yaşanan yıkımlar küçük çaplıdır; 'eski postane binası' ve 'polis merkezi' akla gelen ilk örnekler iken, savaş sonrası yaşanan yıkımlara daha çok dikkat çekilir. 'Kente karşı bir soykırım', 'kaotik ve iyi düşünülmemiş', 'Avrupa'nın kopyalanmaya çalışılması', 'kentin vahşi binalarla doldurulması' ve 'kentin vahşi bir süreç ile dönüşmesi' olarak tanımlanan bu süreçte yapılan müdahaleler genel olarak 'büyük bir hata' olarak değerlendirilmiştir.

> *"Çok sayıda kırılma ani var, ama bence en etkili ve en önemli olanlarının bazılarından bahsedeyim: Birincisi Eski çarşının (...) Sırplar tarafından yıkılması... ikincisi üniversitenin kurulması; bu gelişme Priştine'yi bir anda Kosova'nın ve Arnavutluk'un her yerinden çok sayıda öğrencinin merkezi haline getirdi. Bu, Priştine'nin barınma kapasitesini zorunlu olarak artırmasını etkiledi. (...) Bu anlaşmazlıkta, tarihi değeri olan birçok ev ve tarihi eser yerini daha yeni ve daha iyi evlere bırakmak için yıkıldı; üçüncüsü, Priştine'nin özdeşleştiği ve bir kimlik kartı niteliğindeki eski merkezinin yıkılması. Şehir merkezindeki caminin yıkılması; dördüncüsü, Priştine nehirlerinin üzerlerinin örtülmesi; beşincisi, savaştan sonra hiçbir kritere dayanmadan gelişi güzel inşaatlar, Priştine'nin sahip olduğu az sayıdaki özelliğin bile, özellikle Priştine'nin merkezinde, neredeyse tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur" (Akademisyen, Priştine, 65, anket, 30 Ekim 2022).*

> *"Kırılma noktalarından bazıları: "Vatandaşların Türkiye'ye tehcir edilmesi ve kırsal alanlardan gelenlerle "yerlerinin doldurulması"dır. Komünist rejim tarafından "Eskiyi yık yeniyi yap" sloganıyla eski şehrin yıkılması ve en önemlisi, son savaştan sonra inşaat kaosu" (Mimar, Priştine, 57, anket, 28 Ekim 2022).*

"Kosova'nın farklı bölgelerinden gelen büyük nüfus akışları ve büyük altyapısal değişikler sonucunda, Priştine'yi Priştine yapan temel unsurlar tamamen yok olmuştur" (Akademisyen, Priştine, 65, anket, 30 Ekim 2022).

Priştine'de savaştan sonra özellikle kent çeperlerinde ve güneybatısında hızla artan inşaat ve yüksek katlı kulelerle ilgili katılımcıların genel düşüncesi nüfusun artışı ile gerekli olsa da bu yapılaşma şeklinin kentle bağdaşmadığı yönündedir. Bu inşaatlar 'Priştine'nin parçası değildir', 'kötü ve aşağılayıcı bir süreç', 'ne göze hoş gelen ne de gerekli altyapıya sahip olmayan projeler', 'kentin kimliğine yönelik hiçbir adım atılmadan yapılmışlardır' ve 'Priştine'nin kent kimliği ile hiçbir şekilde ilişkileri yoktur' gibi tanımlamalarla değerlendirilmiştir. Ancak, Prizren'de olduğu gibi, merkezde yapılan müdahalelerdense kent çeperlerinde yapılan çalışmalar yine de daha olumlu bulunmuş, kent merkezindeki yüksek katlı yapılar ise kentlinin gözünde hiçbir şekilde karşılık bulamamıştır. Kentte yapılan yeni heykellerle ilgili ise genellikle tarafsız yaklaşılmış, kimine göre heykeller kentin 'modern' yönünü simgeler' ve yerinde müdahalelerden sayılırken, diğerlerine göre birbirleriyle uyum içerisinde olmayan nesneler olarak değerlendirilirler.

"Priştine'de bombalamalarla yıkılan çok fazla bina yok (eski postane hariç). Savaştan sonra binaların kasıtlı olarak yakılması, yıkılarak yerlerine "yeni" binalar yapılması ile dönüşümler yapıldı. Örnek olarak, Derri ailesinin şimdiki adıyla Swiss Diamond otelinin arkasındaki evi ve Hatuniye Camii... "(Mimar, Priştine, 57, anket, 28 Ekim 2022).

"Bence şehirlerin eski kısmı korunmalıydı, dönüşüme uğramamalıydı. Her gelişim dönemi kentte izler bırakmıştır" (İnşaat Mühendisi, Priştine, 52, anket, 19 Ekim 2022).

"Şehir mümkün olan en vahşi şekilde dönüştürüldü" (Mimar, Priştine, 57, anket, 28 Ekim 2022).

"Kosova Savaşı'ndan sonra inşaat ve kentsel kaos başladı. Savaştan yıllar sonra, 15 yılı aşkın bir süredir, öyle istedik ki, bugün bir dereceye kadar şehir planlarımız ve yapı denetimlerimiz var" (Mimar, Priştine, 52, anket, 19 Ağustos 2022).

Kentte son yıllarda meydan çalışmasının dışında süregelen en büyük projelerinin başında yer alan Rahibe Teresa Katedrali ile ilgili düşünceler büyük bir çoğunlukla yapının fiziksel ve sosyal bağlamıyla çelişki yarattığı yönündedir. Katedral 'dini harmoninin bozulmasının önünü açabilme potansiyelini taşır', 'dini bakımdan

çoğunluğun gerçekliğini temsil etmemektedir', 'konumu ve yapısı itibarı ile çok baskındır ve caminin yapımını tetiklemiştir', 'boyut olarak daha küçük olabilirdi', 'hangi döneme ait mimari stilde olduğunu anlamakta güçlük çekiyorum', 'Orta Çağ'a özenilerek yapılmış bir bina', 'çevresiyle ve o civardaki yapılı çevreye oranla çok büyük bir yapı' şeklinde tanımlanmıştır. Az sayıda kişi ise, kentte yaşayan yabancılar için gerekli bir yapı olduğunu, böyle dini ve simgesel yapıların büyük hacimler gerektirdiğini ve 'çok yerinde bir proje olan katedralin bulunduğu bölgeyi güzelleştirdiğini' düşünmektedirler.

Öte yandan, katedralin yapımından sonra projesi için uluslararası yarışma açılan ve katedralin yaklaşık 400 metre güneyinde konumlanacak olan yeni cami projesi ile ilgili ise yine büyük bir çoğunluk negatif düşüncelere sahiptir. Katılımcıların çoğu caminin 'katedral ile birlikte dini uyumu yok etme tehlikesi barındıran bir müdahale olacağını', 'iyi bir kentsel çözümden çok katedralle bir yarışın sonucu yapıldığını', 'yerinin yanlış olduğunu', 'tasarımdaki mimari stilin modern kent yapısı ile çeliştiğini, 'gereğinden çok daha büyük olduğunu' ve dolayısıyla 'iyi değerlendirilememiş bir fırsat' olduğunu düşünmektedirler. Diğer bir yaklaşım ise 'kentin merkezde bir camiyi hak ettiğini' ve 'çok kültürlü bir strüktür oluşturma imkanı' sunduğunu düşünmektedirler.

> *"Asla beğenmedim ve beğenmeyeceğim. Katedralin yapılabilmesi için okul ve çarşının yıkılması utanç verici bir hataydı" (Akademisyen, Priştine, 31, anket, 05 Eylül 2022).*
>
> *"Ona verilen yerin baskın olduğunu düşünüyorum, dini çoğunluğu ve şehrin gerçekliğini temsil etmiyor. Bu muhtemelen bir hataydı ve bunun sonucunda trend belirleyiciler (...) bahane olarak Priştine'nin yeni merkezinde yeni bir cami inşa etme ihtiyacını buldular. Bu durum Kosova'daki dini uyumu bozmak için bir fırsat olarak kullanılabilir ve kullanıldı" (Akademisyen, Priştine, 65, anket, 30 Ekim 2022).*
>
> *"Yapılmaması gerekir, yapılacağı yer öyle bir yapı için hiç uygun değil ve bölgenin dokusuna daha da fazla zarar verecek. Umarım orda yapılmaz. (Akademisyen, Priştine, 31, anket, 05 Eylül 2022).*
>
> *"Bu hamleyi iyi bir kentsel ve sosyal çıkarlar için bir kentsel gelişimden çok dini bir yarış ve kiliseyle bir rekabet olarak görüyorum" (Mimar, Priştine, 52, anket, 19 Ağustos 2022).*

Tüm bu değerlendirmeler göz önüne alındığında, Priştine'de Yugoslavya döneminde yaşanan dönüşüm kenti yeni bir katman olarak yeniden tasarlamış, ancak 1999 Kosova

Savaşı'ndan sonraki süreç ise bu katmanı da dönüştürerek yeni bir kırılma yaşatmıştır. Özellikle kent girişleri ve çeperlerinde yaşanan kontrolsüz inşaat ve yüksek katlı yapılar kentin silüetini yeniden oluşturmuş, merkezde yapılan yeni projeler ise yeni bir kent anlayışı tanımlarken kentin merkezi aksını da güneye doğru kaydırmıştır. 'Yeni' simgesel yapıların eklenmesi ise, kentsel hafızaya geri dönüşü olmayan izler bırakmıştır.

6.4.3 Değerlendirme

Yapılan anketlerle elde edilen bilgiler genellikle literatür ve arşivlerden elde edilen bilgilerle çakışırken, deneyim üzerinden ortaya çıkan bazı farklı yaklaşım ve yorumları da gün yüzüne çıkartmıştır. Prizren'de yaşayan kent sakinlerine göre Prizren'i özgün kılan unsurların başında konumu, dağın eteğinde yerleşen yapısı, organik yolların tepeye ulaşması, kale ve kale altının dominant pozisyonu ve görüntüsü, nehrin kenti ikiye ayırması, nehir boyunca konumlanan tarihi eserlerin varlığı ve bütün bunların üzerinde multi-kültürel yapının bütün kırılma anlarından sonra bile günümüze kadar sürmüş olması ve varlığını hissettirmesidir.

Priştine sakinlerine göre ise kent her dönemde olduğu gibi savaş sonrasında da yeni bir yapıya bürünmüş, yapılan yeni müdahaleler kenti olumsuz yönde etkilemiştir. Yanı sıra, Priştine'nin geçmişi hatırlatan mekan ve yapıları aslında genellikle savaş öncesinde Yugoslavya'nın son dönemlerinde ortaya çıkan kent bileşenleri ve kentsel mekanlardır. Osmanlı dönemi yapılar ise daha parçalı şekilde hatırlanır ve kentin anlamsal merkezinden uzaklaşmıştır. Dolayısıyla, eski merkezin yıkımı ve birçok tarihi eserin ortadan kaldırılması, kentin geçmişle kurduğu bağı yok etmiş, otoritenin kendisini gösterdiği kent olarak Priştine sürekli yeni bir kimliğe bürünmüştür. Sonuçta, hem kentsel ölçekte hem de sosyolojik anlamda multi-kültürel yapı büyük hasar görmüştür.

Anketlerden elde edilen verilerin bir diğer işaret ettiği nokta ise Barthes'ın Eiffel Kulesi çalışmasında önem verdiği 'işlevsizlik' ve 'kuleden bakma' durumlarıdır. Hem Prizren hem Priştine kentlerinde kentin geçmişi yansıtan yapıları bağlamında en çok öne çıkan yapıları arasından sıyrılan 'kent hamamları' olmuştur. Her iki kentte de hamam kentsel ölçekte merkezi konum ya da rol üstlenmeseler de, işlevsiz olmaları onların yalnızca tarihi birer yapı olarak algılanmalarını sağlamış ve bu özellikleri ile simgeleşmeye başlamışlardır.

Diğer yandan, Prizren kalesi tanımlamalarında ‘kaleden kente bakmak’ ve ‘kentin bu açıdan daha iyi anlaşılabilir olması’ gibi yaklaşımlar, Barthes’ın Eiffel Kulesi örneğinde Paris’e kuleden bakmanın farklı bir bakış açısı sunması ve kenti deşifre etme noktasında önemli bilgiler vermesi yaklaşımı ile benzerlikler gösterir. Öte yandan, kentsel mekan ve yapı tanımlamalarında, önemli ve anıtsal yapılar genellikle ‘kentin simgesi’, ‘bir şeyin göstergesi’, ‘sembol’, ‘yansıtma’, ‘temsil etmek’ gibi tanımlamaların sıkça kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, Prizren ve Priştine kentlerindeki simgeler ya da çalışmada ele alınacağı haliyle ‘göstergeler’ de kentlerin özünü anlamak ve onları okuyabilmek anlamında önemli veriler barındırma potansiyeline sahiptirler.

6.5 Prizren ve Priştine’de Soyut Kentsel Kesitler ve Göstergeler

Kentleri ile ilgili yapılan literatür taraması, arşivlerden alınan fotoğraflar ve ardından anketlerle elde edilen bilgiler ışığında Prizren (Şekil 6.34) ve Priştine (Şekil 6.35) kentlerinin tarihsel süreçte yaşadıkları kırılma noktaları tespit edilmiştir. Yanı sıra, kentsel hafızada ve kolektif hafızada yer etmiş yapılar ve mekanlar saptanmış, bu yapı ve mekanların zaman içerisindeki dönüşümleri de takip edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, elde edilen veriler ışığında, kentlerin tarihsel strüktürünü ve onları özgün kılan yapıları içerecek şekilde akslar belirlenmiş ve kırılma noktaları özelinde soyut kentsel kesitler alınmıştır. Bu kesitler, kentsel hafızanın topoğrafyasını ortaya koyarken, aynı zamanda hem kentsel dönüşümü takip etme hem de kentsel göstergeleri tespit edip yorumlayabilme noktasında önemli bilgiler içerirler.

Bu bağlamda, önce kentsel kesitler üzerinden kentlerin dönüşümleri ve öne çıkan yapılar ortaya konmaya çalışılacak, ardından tespit edilen göstergeler ele alınacaktır. Göstergeler, “Kentleri Okuma Noktasında Yeni Bir Öneri Studium ve Punctum Kavramlarını Ödünç Almak” bölümünde ileri sürüldüğü gibi “kasıtlı anıtlar”, “belirli bir işlev barındıran ve kolektif hafızada yer etmiş yapılar”, “kasıtsız anıtlar”, “henüz kolektif hafızada yer bulmamış ve işlevsel yapılar”, “yapılar arasındaki ilişkilerin taşıdıkları anlamlar”, “yıkılmış ya da yok olmuş yapıların izleri” ve “kentin çekirdekleri olarak merkezler ve meydanlar” bağlamında incelenecek, düzanlam ve yananlamlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Göstergeler üzerinden elde edilen “bariz” bilgi katmanı kentin studium tanımını oluşturmakta kullanılacak, sonrasında yorumlama üzerinden kentlerde punctum katmanı ele tanımlanmaya çalışılacaktır.

Şekil 6.34: Prizren'de tarihsel kırılma noktaları, (Url-52), (Url-53), (EK E).

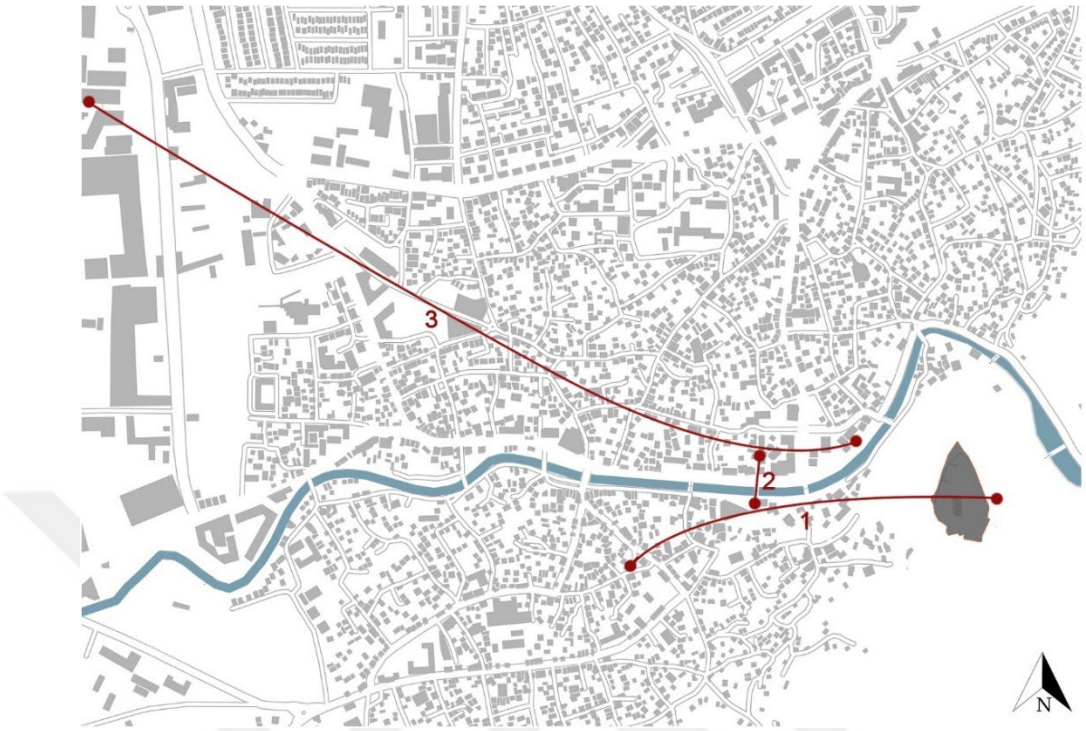

Şekil 6.35: Priştine'de tarihsel kırılma noktaları, (Url-36), (EK F).

6.5.1 Prizren'de soyut kentsel kesitler

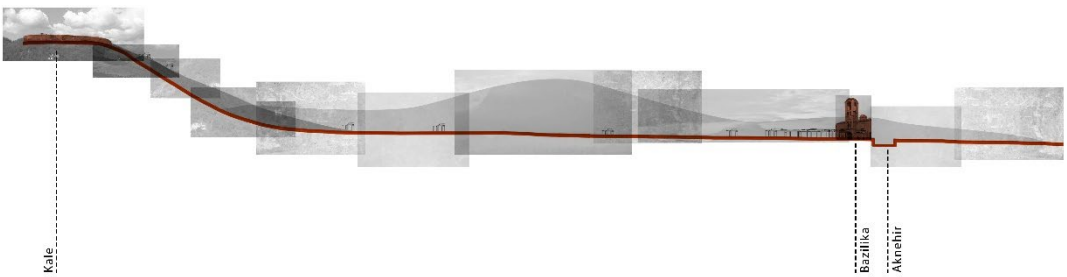
Prizren kenti Aknehir'in her iki tarafında şekillendiği ve hafızayı oluşturan öğeler - literatür taraması ve anketlerden toplanan veriler ışığında- nehrin iki kıyısı boyunca konumlandıkları için, kesit nehrin her iki yanından paralel ilerleyen akslardan alınmış ve nehri dik kesen kesit ile birleştirilmiştir. Dolayısıyla, soyut kesit daha fazla bilgi toplayabilmek ve yansıtabilmek adına aslında üç farklı kesitin birleştirilmesi ile oluşur (Şekil 6.36). Kesitlerin geçtiği yerler kentte ilk yerleşimin başlamasından sonra günümüze kadar ki sürecin takip edilebilmesini mümkün kılacak şekilde belirlenmiş,

ayrıca tarihsel süreç içerisinde yaşanan önemli dönüşümleri ve farklı dönemleri temsil eden yapı ve müdahaleleri içermeye çalışmaktadır.

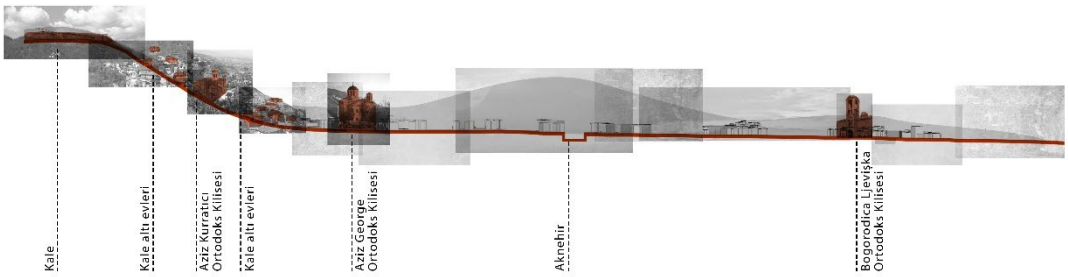
Şekil 6.36: Prizren kentinde kesitler için seçilen aks, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir).

Prizren'de yerleşimin ilk anıtsal izleri günümüzde de varlıklarını sürdüren Prizren Kalesi ve Cuma Camii'dir (Bogorodica Ljevişka). Her iki yapıyı içinde barındıran aks, aynı zamanda kentin güney sınırını belirleyen Şar Dağları eteğini -kale altı bölgesini- ve Aknehir'i de içine alır. Kent yüzyıllar içerisinde bu aksın üzerinde gelişmiş, nehrin kıyılarında bu iki anıtsal yapının arasında konumlanan önemli yapılarla şekillenmiştir (Şekil 6.37). Cuma cami olarak anılan yapının bazilika olarak yapıldığı dönemde, Aknehir'in de günümüzde olduğu gibi yapının güneyinden değil, kuzeyinden geçmiş olabileceği düşünülmektedir.

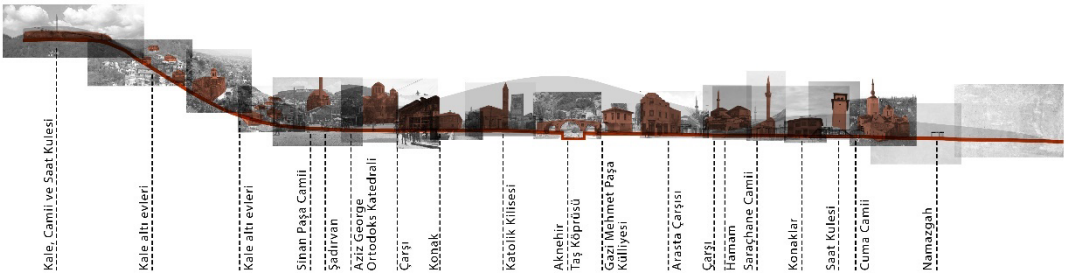
Şekil 6.37: Kentin çekirdeği Prizren Kalesi ve Cuma Camii, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK G).

Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altına girene kadar özellikle Bizans ve ardından Sırp Hanedanlığı altında gelişen kentte kale güçlenmiş, bazilikanın olduğu yere Ortodoks kilisesi yapılmıştır. Yanı sıra, kale altında ve günümüzde Şadırvan meydanında konumlanan Ortodoks Kiliseleri inşa edilmiştir. Dolayısıyla, bu dönemlerde kale altında da diğer kilise bölgeleri gibi yerleşimin varlığından söz edilebilir (Şekil 6.38).

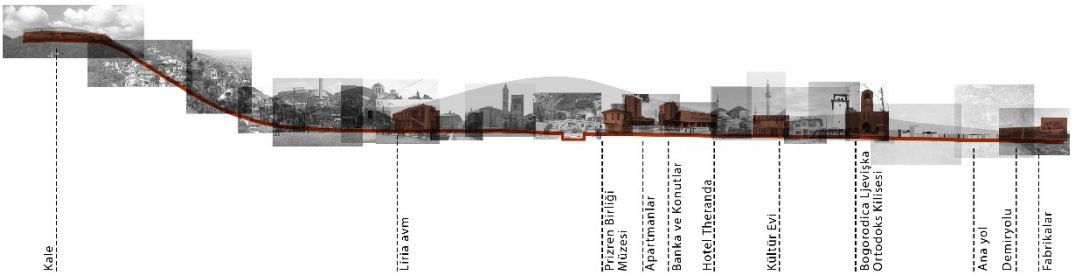
Şekil 6.38: Sırp hanedanlığı döneminde Prizren, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK G).

Osmanlı döneminde ise kale daha da büyütülüp güçlendirilmiş, içerisine bir cami ve saat kulesi yapılmış, kale altı evleri günümüzdeki şeklini almış, Bizans ve Sırp döneminden kalan yapılar korunmuş, Şadırvan meydanında nehrin yanında Sinan Paşa Camii ve meydanı çevreleyen dükkanlardan oluşan çarşı konumlanmış, nehrin üzerinde başta taş köprü olmak üzere birçok köprü yapılmıştır. Ayrıca, Arasta köprüsü üzeri örtülü yapısı ile nehrin iki yanını birleştiren üstü kapalı bir kamusal alan oluşturmuş, nehrin karşısında ise Arasta çarşısı, Arasta camii, Gazi Mehmed Paşa Camii (Bayraklı Camii) ve hamamı ile birlikte külliyesi ve Saraçhane camii yapılmış, Sırp Ortodoks Kilisesi ise camiye çevrilerek kulesine minare eklenmiş ve Cuma Camii ismini almıştır. Kentin batısında ise kentin en eski Osmanlı yapılarından namazgah yapılmıştır. Ayrıca, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında Cuma Caminin yanında saat kulesi, Şadırvan meydanında kilisenin yanında büyük Aziz George Katedrali ve Şadırvan'ın güneybatısında konumlanan Katolik Kilisesi yapılmış, kent multi-kültürel yapısını daha da sağlamlaştırmıştır. Diğer yandan, tüm bu anıtsal yapıların dışında kentin merkezinde çok sayıda konak ve cumbalı evler de kenti şekillendiren unsurların başında gelmiştir (Şekil 6.39).

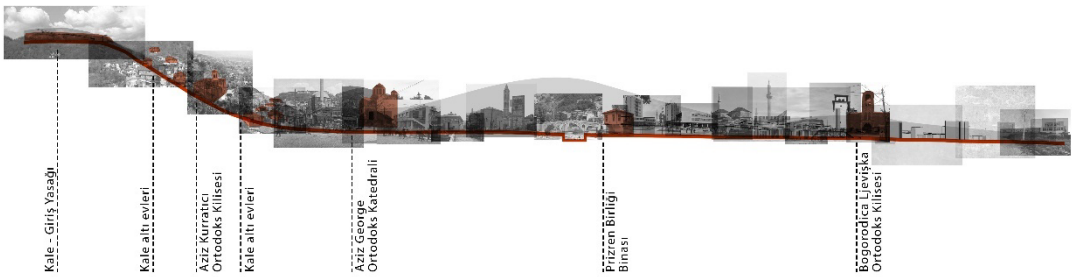
Şekil 6.39: Osmanlı döneminde Prizren, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK H).

Yugoslavya döneminde kalede cami ve saat kulesi kendisine yer bulmaz (tam olarak ne zaman yıkıldıkları belli değildir), Şadırvan'da yer alan çarşının taş köprüsüne yakın bölümünün bir kısmı yıkılmış ve yerine büyük bir mağaza ("Robna Kuça" alışveriş merkezi) yapılmış, nehrin etrafında konumlanan yapılar yıkılarak ana yollar ve kamusal alanlar belirginleşmiş, Arasta köprüsü üzerindeki yapılaşma kaldırılmış, Arasta çarşısının bulunduğu güney kuzey aksının her iki yanında Hotel Theranda, Postane, banka ve yüksek katlı konutlar yapılmış, Saraçhane camisinin karşısında kültür merkezi binası inşa edilmiş ve Cuma Cami minaresi yıkılıp yerine eski haliyle çan kulesi inşa edilerek tekrar kiliseye dönüştürülmüştür. Ayrıca, kentin kuzeyinde yeni yerleşim alanları oluşturulmuş, batısında ise endüstri bölgesi kurulmuştur (Şekil 6.40).

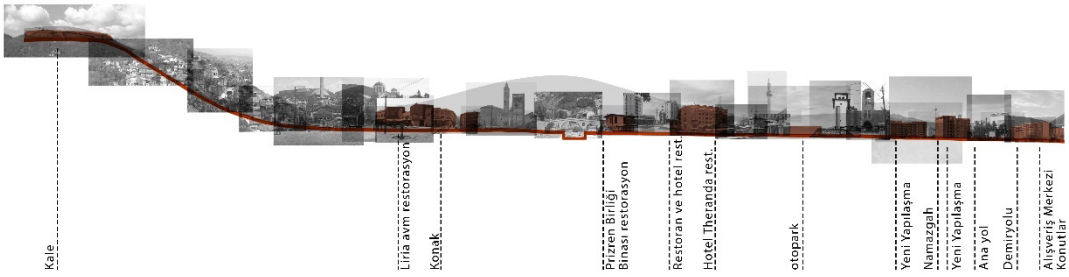
Şekil 6.40: Yugoslavya döneminde Prizren, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK H).

1999 Kosova Savaşı'nda kent merkezi diğer Kosova kentlerine göre daha az hasar görmüş, tarihsel öneme sahip yapılardan yalnızca Prizren Birliği Binası yıkıma uğramıştır. Sonrasında 2004 yılında yaşanan ayaklanmada ise genellikle Ortodoks Sırp nüfusu barındığı kale altı evleri, Ortodoks kilise, katedral ve manastırları ve Cuma Camii olarak bilinen yapı yakılmış ve büyük hasar görmüştür (Şekil 6.41).

Şekil 6.41: 1999 Kosova Savaşı ve 2004'te Prizren, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK I).

Savaştan sonraki süreçte ise kent merkezinde bazı küçük müdahaleler dışında büyük yıkımlardan söz etmek mümkün değildir. Ancak, birçok Osmanlı konağının yıkılıp otoparka dönüştürülmüş olması, kent merkezinde bazı kaçak yüksek yapıların ortaya çıkması ve özellikle yanlış restorasyon çalışmalarını göz ardı etmemek gerekir. Kale altı evleri yanlış restorasyon ve yeniden yapılan yapılar ile dönüşmeye başlamış, Prizren Birliği hiç yıkılmamış gibi yepyeni bir yapı olarak farklı bir kütleyle ayağa kaldırılmış, kale içerisinde Bizans döneminden kalan bazı yapılar yenide yapılmış, Yugoslavya döneminden kalan yapılar ise (alışveriş merkezi, Hotel Theranda) cephe tasarımlarıyla yepyeni yüzlere sahip olmuştur. Cuma Caminin batısında kalan 'yeni mahalle' bölgesinde çok sayıda yüksek katlı konut blokları ortaya çıkmış, kentin üretim merkezi olan fabrikalar ise yıkılarak yerlerini yeni alışveriş merkezlerine ve konut bloklarına bırakmıştır (Şekil 6.42).

Şekil 6.42: Savaş sonrası Prizren, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK I).

6.5.2 Prizren özelinde göstergelerin yorumlanması ve studium katmanı

Yapılan çalışmalar neticesinde elde edilen kesitler ve kesitlerin dönüşümü incelendiğinde, Prizren'de sürekli var olan, dönüşen ve yok olan göstergeler tespit edilmiştir. Bu bağlamda, önce öne çıkan kentsel göstergeler ele alınacak, yansıttıkları düzanlamlar ve yananlamlar özelinde değerlendirilecektir. Sonrasında, kent merkezi bir bütün halinde gösterge olarak ele alınacak ve studium-punctum tanımlaması için gerekli altyapı oluşturulacaktır.

Kesitler incelendiğinde, kentin kuruluşundan günümüze kadar ki süreçte en önemli iki kentsel gösterge Prizren Kalesi ve Cuma Camii'dir. Prizren Kalesi konumu, kenti domine eden tepeye yerleşimi, kente hâkim oluşu ve kentin imajının ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle önemli bir simgedir. Simgelediği düşünceler, anlamı, işlevi, hâkim olan güç sürekli değişmiş olsa da kale gösterge olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiştir. İlk yapılışındaki koruma işlevi Eco (2019) ve Lefebvre'un (2016) öne sürdüğü gibi kalenin gösterileni'ni oluşturmuştur. Bu noktada, kalenin formu gösteren iken, gösterilenin düzanlamı korunmaktır ve yananlamı ise 'kente hâkim olmak', 'kentin sahibi olmak', 'kenti yönetmek', 'kenti kontrol etmek'tir. Bu nedenle, kent hangi imparatorluğun ya da hanedanlığın eline geçtiyse, neredeyse ilk müdahale kaleye olmuş, kale dönüşmüş, yeni amaçlar uğruna büyütülmüş, geliştirilmiş, yeni imparatorlukların izini taşımıştır.

Örneğin Osmanlı İmparatorluğu altında kaleye cami inşa edilmiş, sonrasında ise cami hemen yıkılmıştır. Çünkü, kale yalnızca işlevi ile değil, temsil ettikleri ile de kentin kalesi ve aslında yüzüdür. Yanı sıra, özellikle son yıllarda kültürel etkinliklerin merkezi haline gelen kale, işlevinden sıyrılmış ve artık kentin en önemli kamusal alanlarından birisi olarak 'kültür'ü simgelemeye ve 'gündelik hayatın bir parçası' olmaya başlamıştır. Bu anlamda, aslında herhangi bir ideolojiyi yansıtmayan ve çok eski bir tarihe sahip olan kale bu özelliği ile bütün Prizrenli halkın simgesidir; kale herkes tarafından eşit şekilde benimsenmiş ve Prizren'in en önemli simgesi olarak hafızalara kazınmıştır.

Öte yandan, Cuma Camii, ilk olarak Bizans döneminde bir bazilika olarak inşa edilmiş ve kentte yerleşimin merkezini oluşturmuştur. Bu anlamda, bazilika da kale gibi kentin en eski yapısı ve simgesidir. Sırp Hanedanlığı zamanında bazilikanın olduğu yere Ortodoks Kilisesi yapılmış ve 'eski' olma, 'buranın hâkimi olma' durumu bazilika üzerinden vurgulanmıştır. Ardından Osmanlı döneminde kentin en önemli yapılarından olan kilise camiye çevrilmiş, kulesinde yapılan minare de bunu desteklemiştir. Dolayısıyla, bu yapı kente kimin hâkim olduğunu belli etmiştir. Sonuç olarak, kentin Osmanlı hakimiyetinden çıkması ile kentte yapılan ilk işlerden biri minarenin kaldırılması ve kulenin eski haline döndürülmesi olmuştur. Bu noktada, yapının formu ya da göstereni üzerinden ilerlendiğinde, gösterilen aslında düzanlam ve işlev olarak 'kutsal bir yapı'dır. Ancak, yananlamı ise 'kentin en önemli yapısı', 'kentin en eski yapısı' ve dolayısıyla 'kente hâkim olan gücün ve dinin sembolü'

olmuştur. Ancak, tarihsel süreç içerisinde dar sokaklar arasında kalan, kentin merkeziyle doğrudan bağlantısını kaybeden yapı savaş sonrasında gördüğü tahribat ile kentten daha da soyutlanmış, polis eşliğinde ve dikenli teller altında korunmaya başlanmıştır. Böylece yapıya bir yananlam daha eklenmiş, Cuma Camii savaşın hatırlatıcısı olmuştur.

Başta Sinan Paşa ve Gazi Mehmet Paşa camileri olmak üzere, kentteki camiler gösterge olarak değerlendirildiklerinde gösterilenleri işlevleri üzerinden 'İslam dinine ait yapılar' anlamını yansıtır. Bu aslında cami göstergesinin düzanlamını oluşturur ve dünyanın genelinde de bu anlama sahiptir. Ancak, Prizren'de camilerin yananlamı yine genel olarak işaret edilen 'kutsal yerler', 'ruhani dünya' gibi anlamların dışında 'Osmanlı dönemi'dir. Başka bir deyişle, camilerin simgeledikleri şey kentin Osmanlı mirası olması ve bir zamanlar burada Osmanlıların bulunmuş olmasıdır. Aynı şekilde Ortodoks ya da Katolik kiliseleri de camiler gibi aynı düzanlama sahiptirler ve belirli bir dine işaret ederler; oysa yananlamları Prizren'in multi-kültürel yapısının parçası olan bir topluluğa işaret eder. Bu noktada, Sinan Paşa Camii konumu itibarı ile diğerlerinden biraz ayrılır ve kentin taş köprüsü, kale ve kale altı ile birlikte 'baksın imajını' oluşturduğu için bir diğer yananlamı ise 'Prizren'in parçası olmasıdır. Savaşta hasar gören diğer Ortodoks kiliseleri ise tıpkı Cuma Camii gibi bünyelerinde taşıdıkları izlerle aynı zamanda yaşanmış olan savaşı da simgelerler.

Kale ve Cuma Camii göstergelerine benzer bir diğer gösterge ise Prizren Birliği Binası'dır. Gazi Mehmet Paşa külliyesinin içinde bulunan binalardan birisinde gerçekleşen toplantı ile simgeleşen yapı, ilk işlevinin üzerine yeni bir işlev daha kazanmıştır. Başta basit bir mektep binası iken, Arnavutlar'ın birliğini simgelemeye başlamış ve bu simgesel güç ile müzeye dönüştürülmüştür. Dolayısıyla, yeni işlevi ile de düzanlamı 'müze', 'tarihi yapı' iken, yananlamı Arnavutlar'ın birliğine, tarihine ve özgürlük arayışlarına işaret eder. Bu nedenle de 1999 Kosova Savaşı'nda kent merkezinde planlı bir şekilde yıkılan tek yapı Prizren Birliği Binası olmuştur. Simgelediği ve yansıttığı düşüncelerin ortadan kaldırılması amaçlanmış ve bu sebeple büyük bir hasar görmüştür. Aynı şekilde, yine taşıdığı önemli anlamlar sebebiyle savaşın bitimi ile hemen ilk aylarda yapının rekonstrüksiyon çalışmalarına başlanmıştır. Şimdilerde tamamen yenilenmiş ve özgün halinden uzak kalan yapı hala eski düşünceleri simgelese de paradoksal bir durum ortaya koyar. Savaşın izlerinin tamamen yok edilmesi, yapının yaşamış olduğu yıkımın göz ardı edilmesine yol

açmıştır ve bu aslında hafızada bir kopukluk ya da amnezi oluşturmaktadır. Öte yandan, yapının yıkıldığının bilinmesi ise hala bir yananlam olarak ‘savaşı’ da yapının gösterge sistemine oturtmaktadır.

Kale altında konumlanan evler ise sürekli bir anlamsal dönüşüme maruz kalmıştır. Eskiden ‘varoş’ olarak adlandırılan bu bölge ‘yerleşimin kale’den sonra kente doğru inmesini simgelemiş, yanı sıra Osmanlı döneminde önemli kişilerin yazlık evleri olarak kullanılmıştır. Sonrasında özellikle bölgede konumlanan Ortodoks Kilisesi nedeniyle ‘Sırplar’ın yaşadığı yer’i simgelemeye başlamıştır. Ancak, kale altının gösterge olarak önemli yanı diğer dini yapılar ya da anıtlar gibi 'kasıtlı' bir düşünceyi yansıtma rolünün olmamasıdır. Kale altı evleri, zaman geçtikçe tarihi olmaya başlamış ve Reigl’in tanımıyla yaş alan evler ‘kasıtsız anıtlar’a dönüşmüştür. Günümüzde kale altı evlerinin düzanlamı hala ‘eski Prizren’ ve ‘tarihi Prizren evleri’ iken, yananlamı ise savaş sonrasında en çok hasar gören bölgelerin başında olması sebebiyle yine ‘savaş’tır.

Diğer yapılara bakıldığında, özellikle Gazi Mehmet Paşa Hamamı dikkat çeker. Gösterilen olarak düzanlamı aslında ‘hamam’ ya da ‘temizlik, ‘yıkanmak’ iken, zamanla işlevinden sıyrılan ve ‘işlevsiz bir tarihi eser’ olma özelliğini kazanan yapı ‘kentin sembollerinden birisi olmaya başlamıştır. Yine camiler gibi ‘Osmanlı dönemine gönderme yapan yapı’ her şeyden önce ‘tarihi eser’ olarak görülür ve Prizren’in ayrılmaz bir parçasıdır. Taş köprüsü ise tam tersi işlevi ile ön plana çıkmış ve düzanlamı ‘karşıdan karşıya geçmek’, ‘kentin iki yakasını birleştirmek’ iken, yananlamı ‘Osmanlı dönemi yapısı’dır. Ancak, işlevin baskın olması onun güçlü bir yananlam olarak ‘Prizren’in olmazsa olmaz unsuru’ anlamını kazandırmıştır. Diğer bir ifadeyle, köprünün işlevi aslında ideolojik bir işlev olmaktan çok, kentte herkesin benimsediği karşıdan karşıya geçmeyi tanımlar ve ayrıca kentin kompozisyonunun baskın parçalarından birisini oluşturur.

Şadırvan meydanını çevreleyen küçük dükkanlar ve yapısal anlamda büyük bir zıtlık oluştursalar da ‘eski fabrikalar’ ‘üretilen şey’ her ne olursa olsun yananlam olarak ‘Prizren’in üretim refleksini’ yansıtırlar. Düzanlam ister ayakkabıcılık, tekstil, demirci, çömlekçi’ olsun, yananlam her zaman bu kent ile özdeşleşmiş ‘üretim’ ve ‘özel işçilik’tir. Dolayısıyla, küçük dükkanların aksine büyük mekanlardan oluşan fabrikalar da tıpkı o dükkanlar gibi kentin üretim geleneğinin devamını simgelemiş,

kentin dışında yerleşerek tarihi strüktürü dönüştürmek yerine yeni bir kentsel mekan tanımlamış ve ona saygı göstermiştir.

Kent merkezinde Yugoslavya döneminde yapılan yeni yapılar olarak 'Mağaza (avm), Hotel Theranda ve karşısında konumlanan banka ve konut binası düzanlam olarak kendi 'işlevlerine' işaret edeler. Yananlam olarak ise hem 'Osmanlı döneminde yaşanan kısmı yıkımlara' hem de 'Yugoslavya' dönemini simgelerler. Bir diğer ifadeyle, bu yapıların yananlamı bir yandan da 'modernizm' ve 'kenti geliştirmek' olmuş, zaman içerisinde ise yapılar kentin bir parçası olmaya başlamıştır. Ancak, son yıllarda özellikle üzerlerine 'yeni bir örtü' gibi serilen cepheler, yapıların kimliklerini kaybetmelerine yol açmış, eski duruşlarını ve simgesel güçlerini az da olsa yitirmeye başlamışlardır. Sosyalist dönemde yapılmış ve simgesel gücünü en iyi koruyan yapıların başında ise 'Lumbardhi Sineması' vardır. 1952 yılında açılan sinema, kentin kültürel kimliğini ve hafızasını şekillendirmiş ve sonrasında da yansıtmaya başlamıştır. Savaştan sonra birçok özelleştirme girişimine karşı halkın ve belirli kuruluşların[68] direnişi sonucunda yapı varlığını sürdürmüş ve kolektif hafızadaki yeri daha da güçlenmiştir. Dolayısıyla düzanlam olarak 'bir araya gelmeyi', 'sinemayı' çağrıştıran yapı, yananlam olarak 'sosyalizm dönemi'nin dışında 'savaş sonrası Kosova'da toplumsal direnişi, kolektif yapılanmayı, kültürel dirilişi ve otoriteyle çekişme'yi simgelemektedir.

Savaş sonrasındaki müdahaleler ele alındığında ise yeni bir durum ortaya çıkar. Yüksek katlı yapılar, fabrikaların yıkımı ile ortaya çıkan alışveriş merkezleri ve konut yapıları sosyalizmden kapitalizme geçişi simgelemektedirler. Küreselleşmenin sonucu dünyanın birçok kentinde görülen bu dönüşüm özellikle sosyalizm etkisi altında gelişmiş bir kentte daha da iyi bir şekilde takip edilebilir noktadadır. Diğer yandan, kentin en önemli geleneklerinden birisinin üretim ve zanaatçılık olduğu düşünüldüğünde, bu dönüşümün ne kadar radikal olduğu da açıktır.

Bu bağlamda, Prizren kent merkezi ya da tarihi çekirdeği bir bütün halinde gösterge olarak değerlendirilebilir. Şar dağlarının eteği ve Aknehir kıyısında konumlanan Prizren kentinde, kentsel hafızada yer etmiş mekânsal bileşenler Şadırvan etrafında ve nehir kıyısı boyunca yer alan ve yukarıda göstergeler olarak ele alınan yapılardır. Bu

---

[68] EC Ma Ndryshe, Doku Fest ve Network of Cultural Organisations, https://lumbardhi.org/about/lumbardhi-cinema/

yapılar, kenti kuran, yaşama yön veren, yaşanmışlıkları hatırlatan, kırılma noktalarını yansıtan kentsel öğelerdir. Bu öğelerin bir arada var olması bir gösterge olarak ele alındığında, hepsinin ayrı ayrı gösterilenlere işaret ettiği açıktır. Kale ve Cuma Camii önce işlevleri bağlamında inşa edilmiş ve kasıtsız yapılar iken zamanla hakimiyeti ve gücü simgeleyen kasıtlı göstergelere evrilmiş, günümüzde ise işlevlerinden sıyrılarak tarihi yapı olarak kentin kuruluşuna işaret ederler. Dini yapılar olarak cami ve kiliseler ise kentte kimlerin yaşadığını, belirli bir tarihsel bilgi bağlamında ise yaşanmış olayları ve süreçleri de temsil ederler.

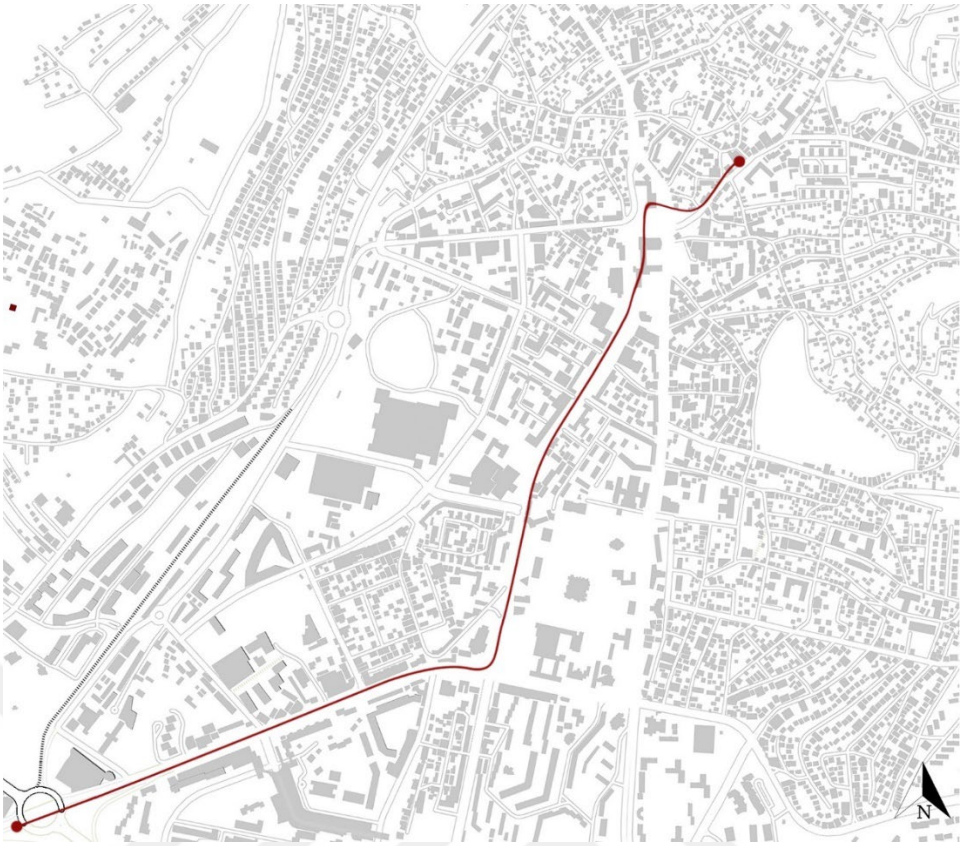
Kentin baskın görüntüsünü oluşturan kale altı evleri, köprüler, sosyalizm döneminde yapılmış olan yapılar, hamam, Lumbardhi sineması, Şadırvan çeşmesi, Prizren Birliği Binası, yıkılmış fabrikalar, küçük zanaat dükkanları ve yeni yapılar hep birlikte kentle ilgili bir hikâye anlatırlar ve önemli bir bilgi katmanını oluştururlar. Dolayısıyla, kentin bilgi içeren bu fiziksel katman, temsil ettiği değerlerle birlikte Prizren kentinin studium'unu teşkil eder. Diğer bir ifadeyle, kente dair bir anlatı sunan tüm göstergelerin düzanlamları ve yananlamları (Çizelge 6.3), Prizren'i Prizren yapan bilgileri, kentin tarihsel sürecini, dönüşümleri, kırılma noktalarını, savaşları ve diğer tüm yaşanmışlıkları temsil ederken, kentin göze çarpan ya da Barthes'ın deyimiyle 'ilk bakışta kişinin ilgisini çeken', kentin 'kompozisyonu', 'içeriğini' oluşturan ve 'ip uçları' sunarak önemli bilgilerin okunmasını bekleyen kentsel studium katmanını oluştururlar.

Çizelge 6.3: Prizren'de göstergelerin okunması, düzanlamlar ve yananlamlar.

Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen Düzanlam**	**Gösterilen Yananlam**	**Gösterge Türü**
Kale		Koruma Korunma Ortak Miras	Kente Hakim Olma Prizren Kültür	İşlevsel Kasıtlı Kasıtsız
Cuma Camii		Kutsal Dini Yapı Tarihi Eser	Kente Hakim Olma Savaş Yıkım	İşlevsel Kasıtlı Kasıtsız
Camiler		Kutsal yapı İslamiyet Eski Yapılar	Osmanlı Dönemi Prizren'in parçası Silüet	İşlevsel Kasıtsız
Ortodoks Kiliseleri		Kutsal Dini Yapı Ortodoks dini	Orta Çağ Sırp Dönemi Savaş Yıkım	İşlevsel Kasıtsız
Prizren Birliği Binası		Mektep Külliye Geleneksel yapı Müze	Arnavut Birliği Özgürlük Savaş Yıkım	İşlevsel Kasıtsız
Kale Altı Evleri		Geleneksel ev Varoş Eski Prizren	Prizren'in parçası Sırp dönemi Savaş Yıkım	İşlevsel Kasıtsız
Hamam		Temizlik Yıkanmak Sergi alanı	Osmanlı Tarihi Eser Kültür	İşlevsel Kasıtsız
Taş Köprüsü		Karşıdan karşıya geçiş Taş Yapı	Osmanlı Prizren Silüeti	İşlevsel Kasıtsız
Atölyeler / Fabrikalar		Üretilen ürünler Endüstri Avm	Üretim Kültürü Özel işçilik Yıkım / Kapitalizm	İşlevsel
Sosyalizm Dönemi yapıları		İşlevler: Banka, Hotel, Posta, Konut, Mağaza	Osmanlı yapılarının yıkımı Sosyalizm, Yugoslavya	Kasıtlı İşlevsel Kasıtsız
Prizren Kenti		Kentsel yapı Kentsel Öğeler	Tarihi Kent Heterojen yapı Multi-kültürel yapı Birliktelik Kompozisyon	Kasıtsız

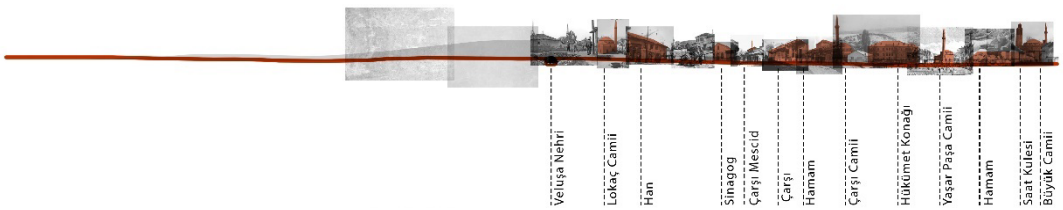
6.5.3 Priştine'de soyut kentsel kesitler

Priştine kentinde ise literatür ve anketlerden toplanan bilgiler sonucunda, kentin en önemli aksının Osmanlı dönemi kent merkezi olarak bilinen camilerin, hamamın ve saat kulesinin bulunduğu -eskiden çarşının konumlandığı bölgenin yanında- bölgeden güneye doğru dik inen aks olduğu tespit edilmiştir. Bu aks kuzeyde Osmanlı döneminden az da olsa kalan miras değerlerini içerir ve Yugoslavya döneminde yapılmış olan bulvar üzerinde güneye doğru kentin girişine kadar devam eder (Şekil 6.43). Bu anlamda, kesit Osmanlı döneminden sonra yaşanan neredeyse bütün önemli gelişmeleri ve önemli yapıları içeren aks üzerinden alınmış ve Priştine'nin yaşadığı dönüşüm ve göstergeleşen yapılar tespit edilmeye çalışılmıştır.

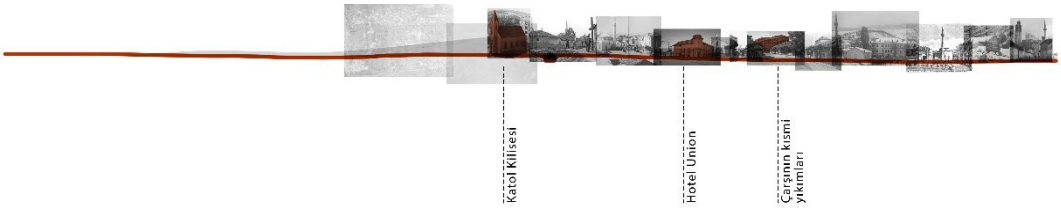
Şekil 6.43: Priştine kentinde kesitler için seçilen aks, (Url-14), (harita yazar tarafından düzenlenmiştir).

Priştine'de ilk yerleşim izlerinin günümüzde de varlığını sürdüren unsurlar Osmanlı döneminde yapılmış yapılardır. Osmanlı öncesinde yapılmış olan yapılara ait kalıntılara henüz rastlanmamıştır ve dolayısıyla Çarşı Camii (Sultan I. Murat Camii), Büyük Camii, Lokaç Camii, Lap (Ramadan) Camii, Hatuniye Camii ve hamam Priştine'nin en eski yapılarını teşkil ederler. Ayrıca, günümüzde varlığını sürdürmeyen yüzlerce dükkândan oluşan açık ve kapalı çarşı bölgesi, çarşı hamamı, birçok han ve Divan Yolu da bu dönemde kenti şekillendiren unsurlardan bazılarıdır. Osmanlı hakimiyetinin son yüzyılı içerisinde çarşının güneydoğusunda konumlanan bir Sinagog ve 19. yüzyılın ikinci yarısında ise Çarşı Camii yakınlarında Yaşar Paşa Camii, saat kulesi ve günümüzde Kosova Müzesi olarak bilinen Hükümet konağı yapılmıştır (Şekil 6.44).

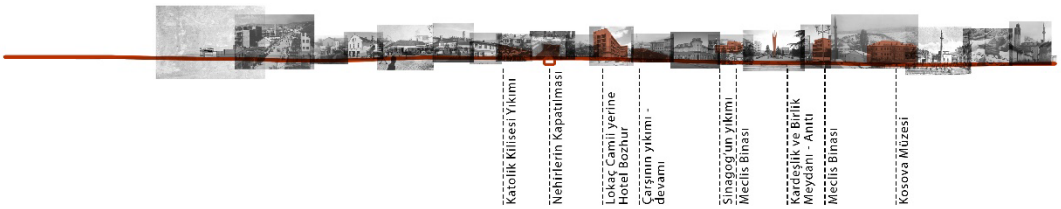
Şekil 6.44: Osmanlı döneminde Priştine, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (Url-54), (EK İ).

1912 yılından sonra Osmanlı himayesinden çıkan ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslav Krallığı ve ardından Yugoslav Federal Cumhuriyeti'nin parçası olan Kosova'da, başkent Priştine büyük bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönemde ilk dönüşüm süreci I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sonrasındaki yıllar arasında yaşanmıştır. 20. yüzyılın başlarında öncelikle günümüzde Zahir Pajaziti meydanının bulunduğu yerde Katolik kilisesi ve çarşının güneyinde Hotel Union inşa edilmiştir. Ardından, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkım işlemleri hızla artmış, çarşının ilk yıkım işlemleri savaşın hemen sonrasında başlamıştır (Şekil 6.45).

Şekil 6.45: I. Dünya Savaşı sonrası Priştine, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (EK İ).

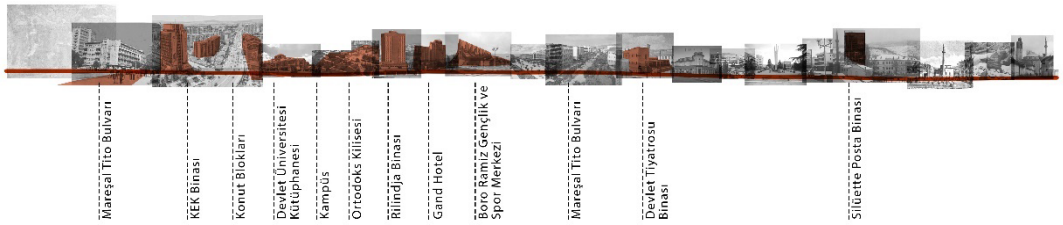
1950'li yıllardan 1980'li yıllara kadar ki süreç ise, Priştine'yi tümüyle dönüştüren müdahalelerin yaşandığı dönem olarak öne çıkmaktadır. Öncelikle 1950-60'li yıllarda dönüşümün ilk adımları atılmış, bu süreçte kentteki nehirler yer altına alınmış, 20. yüzyılın başında inşa edilen Katolik Kilisesi ve Osmanlı döneminden kalma Lokaç camii yıkılmış, çarşının geri kalanı, hanları, mescidi, hamamı ve Sinagog ile birlikte tamamen yok edilmiştir. Çarşının yerine iki büyük yönetim binası ve aralarında kalan bölgede ise merkezde anıtın yer aldığı Kardeşlik ve Birlik meydanı yapılmıştır (Şekil 6.46).

Şekil 6.46: II. Dünya Savaşı sonrası Priştine, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (EK İ).

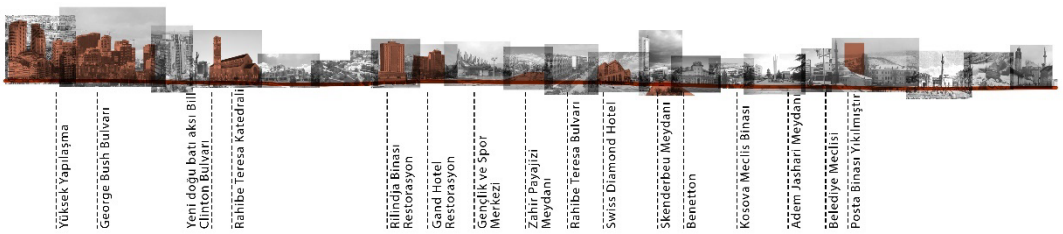
Ardından, ikinci dönüşüm süreci 1970-80'li yıllarda gerçekleşmiş, çarşıdan başlayarak kuzey güney aksı boyunca yeni bir bulvar oluşturulmuş (Mareşal Tito Bulvarı), bulvarın her iki yanında kalan bütün "eski" yapılar yıkılmış ve yerine sosyalist konut blokları inşa edilmiştir. Divan yolu üzerindeki yapılar da aynı dönemde yıkılmış ve JNA (Yugoslav Halk Ordusu) konut blokları yolun bir kısmını şekillendirmiştir. Divan

yolu bu dönemde JNA ismini almıştır. Özellikle 1980'li yıllarda kentin güneyinde bulvarın doğu ve batısında büyük bloklardan oluşan yeni mahalleler oluşmaya başlamış, konut blokları dışında eğitim, yönetim ve kültürel işlevlere sahip anıtsal yapılar da bu dönemde yapılmıştır. Kosova Milli Kütüphanesi, Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi, Grand Hotel, Rilindja Binası, Posta Binası ve KEK binası bu dönemde inşa edilen önemli yapılardan bazılarıdır (Şekil 6.47).

Şekil 6.47: 1970 ve 1980'lerde Priştine, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (EK J).

1999 Kosova Savaşı ve sonrasındaki ayaklanmada, Priştine kent merkezi posta binası ve polis merkezi dışında önemli yıkımlara maruz kalmamış, ancak savaş sonrasındaki dönüşüm süreci kenti etkilemiştir. Öncelikle kentin ana aksında Grand Hotel ve Meclis binası arasında kalan bulvar trafiğe kapatılmış ve Rahibe Teresa Bulvarı ismiyle yayalaştırılmıştır. Bu yayalaşmış caddenin başında "Zahir Pajaziti" (Zahir Payaziti) meydanı ve heykeli, sonunda ise "Skenderbeu" (İskender Bey) meydanı ve heykeli yapılmış, kardeşlik ve birlik meydanı "Adem Jashari" (Adem Yaşari) ismini almıştır. Yanı sıra, Mareşal Tito Bulvarı'nın trafiğe kapatılmayan ve Rahibe Teresa bulvarının güneyinde devam eden bulvar George Bush Bulvarı olarak isimlendirilmiş, bu aksın Bill Clinton aksı ile kesişim noktasında Rahibe Teresa Katedrali inşa edilmiştir. Ayrıca, Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi işlevini yitirmeye başlamış, önünde konumlandırılan Newborn anıtı daha ön plana çıkmaya başlamış ve Rilindja binası ise tamamen yeni bir cephe tasarımı ile eski görünümünü yitirmiştir. Son yıllarda ise özellikle kentin güney girişinde ortaya çıkan yüksek katlı konut projeleri kenti büyük bir dönüşüme doğru sürüklemektedir (Şekil 6.48).

Şekil 6.48: Savaş sonrası Priştine, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (Url-55), (EK J).

6.5.4 Priştine özelinde göstergelerin yorumlanması ve studium katmanı

Priştine'nin ana aksından alınan kesitler incelendiğinde, kentin hafızasında yer etmiş yapılar ve kentin dönüşümünü ortaya koyan kırılma noktaları sonucunda kentsel göstergelerin nasıl dönüştüğü ya da yok olduğu ortaya çıkar.

İlk olarak, kentin Osmanlı dönemini yansıtan yapıları olarak camiler, hamam, saat kulesi ve Kosova Müzesi'ne (Hükümet Konağı) bakıldığında, tüm bu yapıların işlevlerinin ön plana çıktığı ancak aynı zamanda bazılarının işlevlerinin dönüştüğü görülmektedir. Camiler gösterge olarak ele alındıklarında Prizren'de olduğu gibi önce 'dini yapı', 'kutsal yer' gibi düzanlamlara işaret ederken, yananlamları ise önce 'ruhani bir mekanı', 'metafizik dünyayı' ve ardından da 'Osmanlı Dönemi'ni ve ayrıca 'kentin en eski yapılarını' ya da 'tarihi bölge'yi çağrıştırırlar. Hamam ve saat kulesi ise geçmişteki işlevlerini yitirmiş ya da daha doğru bir ifadeyle işlevlerinden daha farklı anlamlar kazanmıştır. Her iki yapı da, temizlenmek ya da zamanı göstermekten çok camilerde olduğu gibi kentin Osmanlı dokusunu ve en eski yerleşimi çağrıştırırlar.

Kosova müzesi ise, başta hükümet konağı işlevi ile bölgede bir otoriteyi ve aslında yenilikçi mimari stili ile 'modernizmi' simgelemiş, divan yolunun anlamını pekiştirmiştir. Dolayısıyla yapının ilk gösterileni 'yönetim', 'Osmanlı'nın hakimiyeti', 'denetim' iken, zamanla 'Osmanlı dönemi'ne ve ardından müze işlevi ile bir diğer yananlam olarak 'Kosova Tarihi'ne işaret etmeye başlamıştır. Bu noktada, Osmanlı döneminden kalan tüm yapıların ve özellikle Çarşı Caminin 'yıkılan çarşı'yı da çağrıştırdığını vurgulamak gerekir. Çünkü, Osmanlı kentlerinde kent merkezini cami ve hamam ile birlikte çarşılar şekillendirmiş, ancak Priştine'de yıkılan çarşı yalnızca belirli ip uçları ve çağrışımlarla hafızalarda varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla, tüm bu yapıların bir yananlamı da çarşı ile birlikte bir Osmanlı kent çekirdeğinin parçası olmalarıdır. Bu çekirdeğin yıkılmış olması ise, yananlama 'yıkımı' da ekler.

Çarşının yıkımından sonra yerine yapılmış olan yönetim binaları ve Kardeşlik ve Birlik meydanı ise aynı anda hem yeni bir ulusu, yeni bir yönetim yapısını ve 'modernizm'i simgelemektedir. Yönetim binaları divan yolunun sonunda yer alır ve Osmanlı döneminde yönetimi simgeleyen bölge bu sefer sosyalist yönetime atıfta bulunmuştur. Ancak, günümüzde Kosova parlamento binası olarak kullanılan bina artık yeni bir ülkenin yönetimini vurgular. Dolayısıyla yapının işlevi ve düzanlamı yönetim iken, yananlamı Osmanlı döneminden devralınan yönetim olarak sosyalist yönetim ve ardından da 2008 yılında bağımsızlığını kazanan Kosova'nın yönetimi

olmuştur. Bu vurgu, çarşının yerine yapılmış olan ve merkezinde anıtı bulunan Kardeşlik ve Birlik Meydanı'nda da vardır. Osmanlı döneminde farklı kültürden gelen insanların sosyalleştiği, alışveriş yaptığı, bir arada zaman geçirdiği, içerisinde Yahudi vatandaşların da olduğu ve bir Sinagog'a sahip oldukları çarşı bölgesi, sosyalizm döneminde büyük ve güçlü bir anlam barındıran meydana dönüştürülmüştür. Bu sefer anıt ve meydan ile aslında Yugoslavya'nın genelinde vurgulanan 'kardeşlik' ve 'birlik' Arnavut ve Sırplar'ın bir arada olmasını vurgulamıştır. Jerliu & Navakazi'ye göre Kardeşlik ve Birlik Anıtı aynı anda hem gelecek nesiller için bir umudu temsil etmiş, hem de kentin hafıza ve kimliğinin önemli bir bölümünün yitimini simgelemiştir (Jerliu & Navakazi, 2018).

Ancak, günümüzde meydandaki anıt durmasına rağmen ismi Kosova Savaşı kahramanlarından olarak görülen Adem Jashari olarak değiştirilmiştir. Dolayısıyla bölge çarşı olarak işlevini ve gösterilenini kaybeden bir göstergeden, sosyalizmi yansıtan bir göstergeye dönüşmüş ve sonuç olarak göstergenin yananlamlarından birisi ve sonuncusu Kosova Savaşı olmuştur. Diğer bir ifadeyle, çarşı olarak kasıtsız bir gösterge olan bölge, bu yapının ve göstergenin yıkımı ile yeni bir yapı ve göstergenin inşasına tanık olmuş ve bu gösterge ise hem sosyalizm hem de günümüzde 'kasıtlı' bir göstergeye dönüşmüştür.

Milli Kütüphane Binası ve Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi yapıları ise anıtsal yapılar olarak tasarlanmış ve sembolik anlamları ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla, yeni bir kent anlayışında, sosyalizmin 'birlik ve beraberlik' mesajının yanı sıra 'brutal hacimlerle' kente hakim olan yeni dünya görüşü olarak 'modern bir kent ve modern bir toplum' simgelenmeye çalışılmıştır. Yanı sıra, kütüphane ve gençlik merkezi aynı zamanda gençlere verilen önemi, eğitimi, bilimi ve kültürü de simgelemiştir. Diğer bir ifadeyle, yapılar kasıtlı anıtlar sınıfına giren göstergeler olarak belirli bir gösterilene ve düzanlama sahiptirler. Yananlamları tanımlama noktasında ise ilk olarak tasarımcıların amaçları ele alınabilir. Ortak kanıya göre Milli Kütüphane Binası'nın brutalist yapısının yanı sıra, kubbeleri ve cepheyi saran örüntülü cidara sahip olması, modern ve oryantalist mimari stillerin çakışması olarak değerlendirilmiştir.

Bu doğrultuda, yapının yananlamı aslında toplumu oluşturan iki kesimin bir aradalığının simgelenmesine işaret eder. Boro Ramiz binası ise öncelikle ismi ile kardeşliği ve birliği simgeler. II. Dünya Savaşı sırasında faşist güçlere karşı birlikte savaşırken birlikte ölen Sırp asker Boro ve Arnavut asker Ramiz'in birlikteliği ile ülke

genelinde yapılan anıtların yanı sıra, gençlik ve spor merkezi de bu ismi almıştır. Diğer yandan, yapının formu ve çatısında yukarı yükselmeyi vurgulayan detaylar -sekiz dikey elemanın çatıdan yukarı doğru yükselmesi- aynı anda hem Boro ve Ramiz'in zafere doğru yükselmelerini hem de Yugoslavya bünyesinde yer alan sekiz farklı ulusu temsil eder. Ancak, her iki yapının hacimlerinin şekli, duruşları ve malzemeler çeşitli yorumlamaları beraberinde getirmiş, halkın yorumları ile yeni yananlamlar kazanmışlardır. Kütüphane binasındaki kubbeler geleneksel Arnavut şapkalarını çağrıştırmış, Boro Ramiz yapısının çatısının şekli ise Arnavutlar'ın simgesi olan kartal olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla, yapılış sürecinde her ne düşünceyle yapılmış olurlarsa olsunlar, yapıların yananlamları işlevlerinden bağımsız bir şekilde yorumlama üzerinden zenginleşmiş ve çoğalmıştır. Günümüzde ise her iki yapı da Yugoslavya ve sosyalizm dönemini çağrıştırmaktadırlar. Bağımsızlıktan sonra Boro Ramiz yapısının önüne yerleştirilen 'Newborn' anıtı ise yapıyı ve çevresini anlamsal olarak dönüştürmüş ve bağımsızlığın çağrıştıran bir bölge haline getirmiştir. Diğer bir ifadeyle, her iki yapı da gösterge olarak katmanlı bir yapıya bürünmüş ve işlevleri aynı kalsa da yananlamları sürekli dönüşmüştür.

Öte yandan, Rilindja, KEK (Kosova Elektrik Kurumu) ve Grand Hotel yapıları da sosyalizm döneminde yapıldıkları için, temel işlevlerinin dışında Yugoslavya dönemini çağrıştırırlar. Ancak, yapıldıkları dönemde çağdaşlığı, geleceği, modernleşen kenti çağrıştıran yapılar, günümüzde yaşadıkları dönüşüm ve yıpranmalar sonucunda aynı yananlamlara sahip değildirler. Rilindja binası üç farklı dilde (Arnavutça – Rilindja Gazetesi, Sırpça – Jedinstvo Gazetesi ve Türkçe – Tan Gazetesi) gazete merkezinin bulunduğu medya merkezi olarak öncelikle 'birlikteliğin' simgesi olmuş, aynı zamanda yüksek yapısı ve mimari dili bağlamında da sembol yapılarından birisi haline gelmiştir. Ancak, günümüzde bakanlıkların konumlandığı bina özellikle işlevi ve cephesinde yaşadığı dönüşüm ile aynı anlamları simgelemeyi sürdürmemektedir. Yanı sıra, yapının önüne – Arnavutların kahramanlarından, aydın ve politikacı İsmail Qemali'nin heykeli dikilmiş ve yapı artık farklı bir kimliğe bürünmüştür. KEK ve Grand Hotel yapıları ise işlevlerini korumuş ve yananlamları hem günümüzdeki işlevleriyle hem de sosyalist dönemin imgeleriyle şekillenmektedir.

Kentin gösterge olarak değerlendirilebilecek bir diğer ögesi ise, Yugoslavya döneminde oluşturulan kuzey güney aksında ilerleyen bulvar ve etrafındaki büyük sosyalist konut bloklarıdır. Günümüzde de mevcudiyetlerini sürdüren bu sistem,

aslında ‘düzeni ve simetriyi, tekrarı, eşitliği’ simgeler ve Jerliu’ya göre bulvar aslında otoritenin ‘hatırlanması gereken yer’ olarak öne çıkardığı kentsel mekandır (Jerliu, 2014). Yapılış tarihinde Mareşal Tito ismine sahip olan bulvar, düzanlam olarak kentin ana arterini ve ulaşımını simgelerken, yananlam olarak Yugoslavya’nın kurucusu olan Tito’ya saygı duruşunda bulunur ve onu hatırlatır. Sosyalist konut blokları da aynı şekilde, düzanlam olarak ‘mesken’ veya ‘yeni bir konut biçimini’ ve hatta modernizmi simgelerken, ‘yananlam’ olarak ‘eşit yaşam koşullarını’, ‘düzenli çevreyi’, ‘otoritenin denetimini’, ‘bir arada kolektif bir şekilde yaşamayı’ ve ayrıca ‘eski kent yapısına göre daha gelişmiş bir yaşam biçimi iddiasını’ çağrıştırır.

Bu noktada, bulvarın bağımsızlığını ilan eden Kosova dönemindeki dönüşümüne de değinmek gerekir. Öncelikle bulvarın Grand Hotel ve Parlamento Binası arasında kalan bölgenin yayalaştırılması ve iki yeni meydan oluşturulması bulvara yeni anlamlar katmıştır. Bulvarın güney bölümü savaşta dost ülke olarak görülen Amerika’nın başkanı George Bush olarak, yayalaşmış bölge ise Arnavut halk kahramanı Rahibe Teresa olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla, Mareşal Tito’yu çağrıştıran bulvar artık yeni bir tarihi simgelemektedir. Rahibe Teresa bulvarının başında ve sonunda ise Kosova Özgürlük Ordusu (UÇK) kahramanlarından Zahir Pajaziti’nin ve Osmanlı’ya karşı göstermiş olduğu direnişlerle Arnavut halk kahramanı olmuş Skenderbeu’nun adlarını taşıyan ve her ikisinin heykeli ile vurgulanmış iki meydan tasarlanmıştır.

Dolayısıyla, kentin merkezi Osmanlı dönemine göre yavaş yavaş güneye kayarken, kentte yeni bir kült oluşturulmaya başlanmıştır. Meydanlar eskiden Osmanlı çarşısına giden yolu çağrıştırırken, zamanla Mareşal Tito’yu anımsatmış, günümüzde ise Arnavut kahramanlarına işaret eden yananlamlarla katmanlaşmıştır. Bu noktada, Divan Yolu’nun da Yugoslavya döneminde JNA (Yugoslav Kurtuluş Ordusu) ve günümüzde ise UÇK (Kosova Özgürlük Ordusu) ismini aldığını hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla, yol isimleri de tarihsel süreç boyunca önemli bir göstergeye dönüşmüştür.

Kentte öne çıkmayan ve aslında geride kalan önemli kentsel mekanlardan ve kentsel göstergelerden biri de Priştine Şehitliği’dir. II. Dünya Savaşı’nda faşist güçlere karşı savaşmış olan Partizan askerleri için tasarlanan mezarlık alan, 1999 Kosova Savaşı’na kadar Yugoslavya’nın direnişini, Partizan askerlerini, halkın birliğini simgelemiştir. 1999 Kosova Savaşı sonrası anıt mezarlığın bulunduğu bölgeye savaşta yaşamlarını yitiren UÇK askerleri de gömülmüş ve Kosova Savaşı Şehitliği unvanını da almıştır.

Böylelikle, anıt mezarlık farklı dönemlerde ve farklı savaşlarda yaşamını yitirmiş askerleri bir arada çağrıştıran bir mekâna dönüşmüştür. Kosova'nın ilk Cumhurbaşkanı İbrahim Rugova'da ölümünden sonra bu mezarlık alanda bir anıt mezara gömülmüştür. Sonuç olarak, mezarlık düzanlam olarak 'ölüm', 'şehitler', 'anıt' gibi anlamlara işaret etse de, yananlam olarak aynı anda 'Partizan Askerleri', 'UÇK Askerleri' ve 'İbrahim Rugova'yı simgelemektedir. Bu yönüyle, Priştine'nin son yüzyılını birlikte simgeleyen yapı, en önemli kentsel göstergelerden birisidir.

Priştine'de son yıllarda yapılan en önemli yapılardan birisi ise George Bush ve Bill Clinton bulvarlarının kesiştiği noktada konumlanan Rahibe Teresa Katedralidir. Bulvar ve katedrale ismini veren Rahibe Teresa, Arnavut kahramanı olarak önemli kentsel mekanlarda oluşturulan yeni kimliğin ve kültün başrolündedir. Katedral, bağlamından kopuk ve ölçeği ile Priştine'ye göre devasa bir yapıdadır. Kentin tarihsel gelişimde önemli bir yere sahip ve neredeyse bütün önemli mekanların, tarihi ve anıtsal yapıların çevresinde konumlandığı aksın üzerinde konumlanan Rahibe Teresa Katedrali, taşıdığı anlamlar ve mekânsal özellikleri nedeniyle, her şeyden önce anıtsal bir yapı olma iddiasını taşır. Katedral aslında varlığıyla ve çevresiyle birlikte yeni bir tarih oluşturur ve kolektif hafızada yer bulmaya başlar. İşlevsel bakımdan incelendiğinde, Priştine'de 2014 verilerine göre nüfusun %0,6'sina denk gelen 1170 kentlinin Katolik dinine mensup olduğu göz önüne alındığında, neredeyse bütün cemaatin sığabileceği ve Balkanlardaki en büyük katedral olmayı başaran bu devasa yapının özünde işlevinden çok sembolik değeriyle öne çıktığı açıktır.

Katedralin yapımına eski Cumhurbaşkanı İbrahim Rugova'nın önderliğinde başlanmış; yapı hem Rugova'nın hem de birçok Arnavut kahramanın resimleriyle donatılmış ve dolayısıyla ana işlevinin dışında Arnavut tarihini de simgelemektedir. Dolayısıyla, bir gösterge olarak ele alındığında katedralin düzanlamı 'kutsal bir yapı', 'ruhani bir mekân' iken, yananlamları ise 'anıtsal olmak', 'kentin merkezini domine etmek', 'Katolik Arnavut kimliği', 'Arnavut tarihi' gibi anlamlara işaret eder. Bu bağlamda, katedralin kasıtlı göstergeler sınıfına girdiğini söylemek mümkündür. Özellikle iki ana aksın üzerine yerleşen anıtsal dini yapı örüntüsü, antik kentlerdeki yapıyı ve özellikle Roma kentlerindeki cardo-decumanus-forum-tapınak bağıntısını çağrıştırması, yapının yeni bir kült oluşturma çabasının sonucu olduğunu ortaya koyar.

Kentin güneyinde ortaya çıkmaya başlayan yeni inşaat çalışmaları ise Prizren'de olduğu gibi 'yeni kent biçimini', 'çok katlılığı', 'kapitalizmi' ve 'rantı' simgelerler.

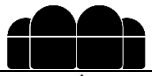
Kentin bu göstergeleri aynı zamanda kentin geleceğine de işaret ederken, kentleri ve Priştine'yi bekleyen tehlikeyi de ortaya koyarlar.

Bu bağlamda, Priştine'nin tarihsel strüktürünü oluşturan aksta yer alan yapılar birlikte bir kentsel gösterge olarak tanımlanabilirler. Eskiden iki nehir arasında konumlanan ve zamanla güneye doğru kaymaya başlayan kent müdahaleler sonucunda hem tarihsel çekirdeğini kaybetmiş hem de kent merkezi yeni yapılarla sürekli yeni baştan tanımlanmıştır. Aks üzerinde yer alan ve Osmanlı döneminden Yugoslavya dönemine ve son yıllara kadar farklı tarihlerde yapılan yapılar, Priştine kentinin tarihsel serüvenini ortaya koyan göstergeler olmalarının yanı sıra, bütünsel bir bakış açısıyla Priştine kent göstergesinin de gösterilenleridirler.

Kentin Osmanlı çekirdeğini simgeleyen camiler, hamam, saat kulesi ve Kosova Müzesi, Yugoslavya ve sosyalizm dönemini çağrıştıran anıtsal bulvar, bulvar üzerinde konumlanan sosyalist konut blokları ve anıtsal yapılar olarak Milli Kütüphane Binası, Boro Ramiz, KEK Binası, Rilindja, Grand Hotel gibi yapılar işlevsellikleri ile bir düzanlama sahipken, aynı zamanda kentin geçmişini simgeleyen yananlamlarla doludurlar. Bu yapılarla birlikte aynı aksta yerleşen yeni meydanlar, heykeller ve Rahibe Teresa Katedrali ise kente yeni bir katman ekler ve Priştine'nin tarihsel strüktürü farklı katmanların üst üste gelmesiyle şeklini alır.

Dolayısıyla, tüm bu binaların bir aradalığı kentin baskın yapısını oluşturur ve Priştine ile ilgili önemli bilgileri içeren bir söyleme dönüşürler. Bu söylem Priştine'nin studium katmanını tanımlar. Diğer bir söylemle, Priştine kentinin dönüşüm ve müdahalelerle dolu geçmişine tanık olan ve bu geçmişi insanlara aktaran göstergeler, düzanlam ve yananlamları ile (Çizelge 6.4) Priştine'nin ilgi çeken ve tarihsel ip uçlarıyla dolu katmanını teşkil eder; kentle ilgili anlamları simgeleyen ve kentle ilgili güçlü bir bağlam oluşturan bu birikim Priştine'nin studium'unu oluşturur.

Çizelge 6.4: Priştine'de göstergelerin okunması, düzanlamlar ve yananlamlar.

Gösterge	**Gösteren**	**Gösterilen Düzanlam**	**Gösterilen Yananlam**	**Gösterge Türü**
Camiler		Kutsal yapı Dini Yapı İslamiyet Eski Yapılar	Ruhani mekan Osmanlı Dönemi Eski Priştine'nin parçası Eski Çarşı / Yıkım	İşlevsel Kasıtsız
Hamam		Temizlik Yıkanma	Osmanlı Dönemi Kentin eski yüzü Eski Priştine Eski Çarşı / Yıkım	İşlevsel Kasıtsız
Saat Kulesi		Zamanı göstermek	Osmanlı Dönemi Kentin eski yüzü Eski Priştine Eski Çarşı / Yıkım	İşlevsel Kasıtsız
Kosova Müzesi		Hükümet Konağı Müze	Osmanlı Hakimiyeti Otorite Yönetim / Denetim Modernizm Kosova Tarihi	İşlevsel Kasıtsız
Kardeşlik ve Birlik Meydanı + anıtı + parlamento binası		Çarşı Meydan Heykel Kentsel Boşluk	Kentin çekirdeği Ulusların Kardeşliği Eski Çarşı'nın yıkımı Kosova Cumhuriyeti Adem Jashari	İşlevsel Kasıtlı
Milli Kütüphane Binası		Modernizm Eğitim Bilim, Kültür	Yeni dünya görüşü Merkez, Başkent Modernizm ve oryantalizm Birliktelik Geleneksel şapka Yugoslavya, Sosyalizm	İşlevsel Kasıtlı
Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi		Modernizm Gençlik, Spor	Boro ve Ramiz Birliktelik, zafer Sekiz ulus. Kartal Yugoslavya,Atıl yapı	İşlevsel Kasıtlı
Rilindja Binası		Modern yapı Kule	Gelişim, birliktelik, eşitlik. Gazete Yugoslavya Bakanlıklar İsmail Qemali Yeni Kimlik	İşlevsel Kasıtsız Kasıtlı
Sosyalist Konut Blokları		İskan Büyük yapı blokları Modernizm Eski apartmanlar	Simetri, Düzen Tekrar, eşitlik Kolektif yaşam Bir arada yaşama Yeni yaşam Biçimi	İşlevsel Kasıtlı
Bulvar ve meydan		Ana aks Yeni Düzen Meydan	Hatırlanması gereken Yugoslavya Mareşal Tito George Bush Rahibe Teresa Kosova Savaşı	İşlevsel Kasıtlı
Priştine Şehitliği		Mezarlık Park Yeşil Alan	Yugoslavya II. Dünya Savaşı Kosova Savaşı UÇK Askerleri İbrahim Rugova	Kasıtlı
Rahibe Teresa Katedrali		Kutsal yapı Dini Yapı Katolik Dini	Kent merkezi Rahibe Teresa Arnavut Halkı İbrahim Rugova	Kasıtlı
Yeni İnşaatlar		Kuleler Yüksek kat Büyük Bloklar	Kapitalizm Rant Yeni kentleşme	İşlevsel
Priştine Kenti		Kentsel yapı Kentsel Öğeler	Dönüşen kent Geçmişin silinmesi Homojen yapı Üst üste gelme	Kasıtlı

6.6 Prizren ve Priştine Kentlerinde Punctum'un Tanımlanması

Studium, kentlerin bilgi ileten, geçmişe ayna tutan, karakterlerini yansıtan ve punctum'a altyapı oluşturan katmandır. İçerdiği ip uçları, kültürel, sosyal ya da tarihsel referanslar punctum'un okunması noktasında işlev görür. Diğer bir ifadeyle, punctum aslında studium'a bağlıdır ve çeşitli kültürel kodların daha derin anlamlarında ve detaylarda gizlidir. En basit haliyle, kentlerde punctum fotoğraflarda olduğu gibi kimi zaman detay iken aynı anda bütün kentleri kaplayabilir, kasıtsızlık ilkesi ile doğrudan ilişkilidir ve zaman faktörüne bağımlıdır. Başka bir söylemle, kentlerde punctum'un varlığı, 'kentleri oluşturan öğelerin ve ilişkilerin kasıtsız olması' ve aynı zamanda 'hafıza' ve 'geçmiş' ile doğrudan bağlantılı olmaları ile mümkündür.

Bu bağlamda, Prizren ve Priştine kentleri incelendiğinde ve studium'larını oluşturan ögeler ele alındığında, tarihsel süreçte aynı kırılma noktalarına rağmen farklı gelişim evrelerinden geçen iki kentin özelinde punctum tanımlaması yapabilmek için, elde edilen bilgiler ışığında ve bazı başlıklar altında karşılaştırılmaları gerekir. Kentleri özgün kılan şey ister Rossi'nin öne sürdüğü gibi bağlam ve içerisindeki yapılar arasındaki ilişkiler, ister mimari, sürdürülebilir ve tarih kavramları bağlamında kentsel yapıları/eserlerin karmaşıklığını yansıtan 'locus' (Rossi, 1982), isterse de kimlik, ruh, aura ya da hafıza olsun, bu noktada önemli olan punctum tanımının ön koşullarının sağlanmış olmasıdır. Dolayısıyla, kentleri 'farklı kılan' ve diğer kentlerden ayıran punctum katmanı aynı anda hem kentin kimliği, ruhu, aurası, hafızası ile ilişkilidir ve hepsini içine alır hem de tüm bu tanımlamalardan bağımsız yeni bir durumu tanımlar. Bu yeni tanımın tartışılabilmesi ve daha doğru bir ifadeyle tanımlanabilmesi için kentlerin coğrafi yapılarının, kentlerde oluşan yeni müdahalelerin yapılış biçimlerinin, kentlerin geçirdikleri dönüşümün kentleri nasıl etkilediğinin, kentlerde anıtsal yapıların nasıl anlam kazandığının ve kentlerin nasıl katmanlaştırdığının sorgulanması gerekir.

Bu doğrultuda, Prizren ve Priştine kentleri yukarıda belirtilen noktalar ve punctum'un ön koşulları dikkate alındığında öncelikle coğrafi yapı, coğrafi unsurlar ve topografik yapıları ile birbirinden ayrılırlar. Prizren, doğanın dikte ettiği şekilde yapılaşmış, dağın eteğinin eğimi, nehrin yön vermesi ile kentin baskın görüntüsünü ve morfolojisini oluşturmuştur. Kalenin konumu, kale altı evlerinin topoğrafyayla ilişkileri ve kente birbiri ardına bakışları, nehrin kıvrımlarının şekillendirdiği mahalle ve yollar, nehrin iki yakasında konumlanan anıtsal yapılar ile kent aslında doğal bir yerleşimsel dokuya

sahiptir. Bu nedenle, kentin hiçbir zaman Roma kentleri gibi iki aksı ve kesişim noktası olmamış, kentin merkezi doğal bir şekilde tayin edilmiştir. Priştine'de ise kent düzlük bir alanda yerleşmiş ve kentin yapısının oluşmasında topoğrafya söz sahibi olmamıştır. Bu nedenle kent her yöne büyüyebilen yapısı ve topografik sınırların var olmaması sonucunda her dönüşüm sürecinde farklı bir hal almıştır. Prizren'de doğal yapı kentin merkezini tayin ettikten ve tarihsel süreçte birikmiş dokuyu bu doğal çerçevede oluşturduktan sonra kentin çekirdeği sürekli sabit kalmış, bu yapı aynı zamanda multi-kültürel yapının gelişmesini de tetiklemiştir.

Priştine'de ise kent çekirdeği tanımlı bir konumda olmadığı için yıkılmış ya da sürekli yer değiştirmiştir. Kentin doğal topoğrafyasını ve yapısını şekillendiren tek unsur olan nehirler de yer altına alınınca, kenti tanımlayan neredeyse (doğu ve batı yönünde hafif eğimleşen topografya dışında) hiçbir doğal unsur kalmamıştır. Bu nedenle de her yeni gelen otorite geçmişi silebilmiş ya da yeni kent merkezini farklı şekilde tanımlamıştır. Böylelikle, kentin merkezi aksı sürekli güneye doğru kaymış ve yer değiştirmiştir. Sonuç olarak, yapıların bir arada varlığı değil, belirli kent bölgelerinin belirli bir tarihe işaret ettiği bir düzen oluşmuştur. Dolayısıyla, multi-kültürel yapı sürekli müdahalelere maruz kalmıştır. Prizren'de ise kentin multi-kültürel çekirdeği sürekli aynı yerde çok az hasar görerek varlığını sürdürmüştür. Norberg-Schulz'a göre yerin ruhu doğal ve insan yapımı olabilir ve bazı durumlarda biri diğerinden daha dominantken bazı durumlarda her ikisinin dengelendiği genel bir düzen hakim sürer (Norberg-Schulz, 1991). Bu tanımlama Prizren ve Priştine kentlerinde arasındaki farkın ortaya konması noktasında da geçerlidir. Prizren'de doğal ve insan yapımı yer'lerin birlikte hareket etmesiyle oluşan bir ruh vardır; Priştine'de ise doğal ruhtan söz etmek olanaksızdır.

Diğer taraftan, kentlerin geçirdikleri dönüşümlere bakıldığında, yine her iki kentin farklı dönüşüm süreçlerinden geçtiğini söylemek mümkündür. Prizren kenti Priştine'ye göre daha az 'kasıtlı' dönüşüme maruz kalmıştır. Kentte hüküm süren her güç, kendi anıtsal ya da zamanında 'işlevsel' olan yapılarını yapmış ve önceki yapıların varlığını sürdürmesine izin vermiştir. İstisnalar olmuş olsa da kent Bizans döneminden günümüze kadar ki bütün süreçlerin izlerini bünyesinde barındırmaktadır ve kentte 'kasıtlı' bir imaj oluşturma girişimi yaşanmamıştır. Böylelikle, kent yüzyıllar içerisinde sürekli katmanlaşırken 'çok dilli yapısını' mimari ve kentsel anlamda da korumayı başarmıştır.

Priştine'de ise özellikle başkent olması nedeniyle kent otoritelerin güçlerini ve ideolojilerini gösterdikleri bir alan haline gelmiştir. Yeni gelen her otorite geçmişi büyük ölçüde dönüştürmüş ve yıkıma uğratmış, kentsel mekanlar üzerinden yeni bir anlatı kurmaya çalışmıştır. Başkent, büyük yıkım ve yeniden yapım süreçleri ile otoritenin gücünün her adımda hissedildiği, kentin geçmişine ışık tutan referans noktalarının karartıldığı, yok sayıldığı, köşeye atıldığı ya da yıkıldığı ve yeni kentsel mitlerin oluşturulduğu, 'iktidarların' savaş alanı olmuştur. Bu süreç Öncel'in Galata'da yaşanan dönüşümleri tanımlama noktasında kullandığı "mekanın sahneleşmesi" tanımı ile daha iyi açıklanabilir (2021). Priştine'de belirli aralıklarla, otoritenin değişmesi ya da bazı önemli olayların yaşanması sonucunda tekrarlanan müdahale ve yıkımlar kentsel alanların ve yapıların anlamlarının içini boşaltmış ve onları 'belirli bir görüşü' simgeleyen sahnelere dönüştürmeye çalışmıştır. Öncel'e göre bu süreçler sonucunda "mekân hızla tüketilmektedir" (Öncel, 2021, s.167) ve Priştine'de bu tüketim kentin fiziksel katmanı dışında anlamsal katmanına da büyük bir zarar vermiştir.

Prizren'e bakıldığında, kentin merkezi, taşıdığı anlam, içerisinde akan yaşam ve işlevler benzer şekilde devam eder; Şadırvan meydanı hala bir araya gelmeyi, nehrin kıyıları nostaljik Prizren manzarasını, küçük dükkanlar ise zanaatçılığı ve üretimi, Lumbardhi sineması ise kültürü ve kolektif hafızayı bütün müdahalelere rağmen sürdürmeye ve temsil etmeye devam eder. Priştine'de ise bu tanımlamalar her gün değişir ve kentin merkezi her dönem farklı mitlerin söylemleri ile doludur ve her adımda otoritenin imzası ile karşılaşılır. Priştine'de çarşının yıkımının ardındaki ideolojik düşünceleri ve amacı değerlendiren Herscher'e göre çarşı sosyalizmin aştığı tarih öncesinin göstergesidir ve bu sebeple "sefil bir miras biçimindeki mimari, modernite öncesinin bir tezahürü olarak sahiplenildi. Yıkılan geçmiş, inşa edilecek olan ise gelecekti. Böylece mimarlık, zamanı tarihsel ilerleme olarak ortaya koydu; tarih, köhne Osmanlı selefinin üzerinde yükselen modern bir sosyalist şehir biçiminde görünür hale getirildi" (Herscher, 2010, s.31). Dolayısıyla, kentin her mekanı veya yapısı bir gösterge olarak ele alınmış ve otoritenin istediği 'şey'lerin gösterilmesi amaçlanmıştır. Başka bir ifadeyle, kent cadde ve meydan isimlerinden anıtsal yapılarına kadar kasıtlı göstergelerle donatılmıştır.

Norberg-Schulz'a göre kentin dönüşümü ve yeni müdahaleler yerel genius'un güncel gereklilikleri ve topluma göre yorumlanması ile yapılır (1991); böylelikle yerin ya da

kentin ruhu zarar görmez. Bu anlamda, Prizren kentinde zamanın şartlarına göre gerekli dönüşümler kentin ruhuna saygı duyularak yapılmıştır. Priştine'de ise böyle bir süreçten bahsetmek mümkün değildir. Prizren'in son yüzyılda geçirmiş olduğu dönüşümün daha büyüğünü başkent Priştine yalnızca 1945-1980 yılları arasında yaşamıştır. Dolayısıyla, kentin özgün yapısı önemli ölçüde hasar görmüştür. Bu dönüşüm süreçleri Priştine kentini Relph'in 'kitlesel kültür', 'tekdüze ve standardize edilmiş yerler', 'yerlerde insan ölçeğinin kaybolması' ve 'yerlerin yok edilmesi' sonucunda ortaya çıkan 'yersizlik' tanımına doğru götürmektedir.

Prizren ve Priştine kentlerini ayıran bir diğer unsur ise anıtsal yapıların anlamlandırılma sürecidir. Rossi'ye göre "anıtlar ve tüm kentsel yapılar zamanla farklı anlamlar kazanan referans işaretleridir" (Rossi, 1982, s.92). Bu durum Prizren'de geçerli iken, Priştine'de anıtlar yapıldıkları andan itibaren belirli bir anlam taşımışlardır. Örnek olarak Prizren'de sosyalizm döneminde ya da sonrasında yapılan çalışmalar eskiyi yıkmış ancak yeni bir anlam oluşturma gayesi taşımamışlardır. Priştine'de ise hem sosyalizm döneminde meclis binası, gençlik ve spor merkezi, kardeşlik ve birlik anıtı ya da kütüphane binası ve ayrıca güncel örnekler olarak meydanlar ve katedral 'yeni bir söz' söyleyen yapı veya mekanlardır. Dolayısıyla, anıtsal yapılar üzerinden bir söylem oluşturulmuş 'birlik ve beraberlik', 'Partizanlar', 'II. Dünya Savaşı', 'sosyalizm', 'Kosova Savaşı' gibi yananlamlar empoze edilmiştir. Bu nedenle Prizren'de yapılan anket çalışmasında da kentin tarihi yapı ve mekanlarına verilen örnekler Bizans döneminden günümüze kadar yapılmış olan farklı anıtlara işaret ederken, Priştine'de anıtsal yapı kavramının her dönemde yenilenmiş olduğu gözlemlenmiştir.

Her iki kentin katmanlaşma süreçlerine bakıldığında ise benzer kırılma noktaları benzer müdahaleleri getirmiştir denilebilir. Sosyalizm döneminde her iki kentin merkezine yeni bir yaşam anlayışı ve modernleşme doğrultusunda 'hotel, postane, 'yüksek katlı konut blokları[69]' yapılmıştır. Ancak, aradaki fark, Prizren'de yapılan müdahalelerin noktasal olması ve büyük bir kısmının Şadırvan'ın bulunduğu kıyının karşısında yapılmış olması; Priştine'de ise bu yaklaşımın bütün kenti etkisi altına almış olmasıdır. Rossi'ye göre kentlere özgünlük ve karakter aslında kentlerin farklı yapıları

[69] Bu noktada yüksek katlı tanımının 4-5 katlı konutlara işaret ettiğinin altını çizmek gerekir. Özellikle Prizren kent merkezi dokusunda günümüzde de bu yapılar hala bağlamlarına göre yüksek kalmışlardır.

ve bölgeleri arasındaki tansiyondan kaynaklanır (Rossi, 1982). Dolayısıyla, iki farklı unsur aslında 'farklı' ve 'özgün' bir durum yaratır. Bu tanım Barthes'ın punctum tanımında ileri sürdüğü heterojenlik ve zıt kutuplar arasındaki etkileşimin 'fotoğrafı' farklı kılmasına benzer. Dolayısıyla, Prizren'de bütün farklı dönemlerde yapılmış yapılar bu heterojenliği sağlar ve kutuplar arasında her zaman bir tansiyon oluşturan ilişkiler sistemi oluşmuş; bu tansiyon kentsel mekanları özgünleştirmiştir.

Priştine'de ise heterojen bir yapıdan çok homojenleşen bir kentsel anlayış hakim sürmüş; geçmişin yapıları değersiz görülüp yıkılmış, geride kalan yapılar da kentsel sisteme dahil edilmeden bulanık bir sınırın ardında kalmıştır. Bu anlamda, farklı dönemleri yansıtan yapılar/mekanlar arasında bir tansiyondan çok bir 'kopma' olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, yüzyıllar içerisinde biriken yapı veya mekanlar arasında ortaya çıkan tansiyon kentleri zenginleştirirken, çok farklı yapıların bir anda ortaya çıkması ve eski yapıların yıkımı bu tansiyonu negatife çevirir ve kent heterojenliğin taşıdığı özgünlük oluşturma potansiyelini kaybeder. Bu farklılık, Alexander'in ağaç ve yarı-kafes kentlerine de benzer. Tarihsel süreç içerisinde birikerek katmanlaşan Prizren, yapı ve mekanları arasındaki karmaşık ilişkiler sistemiyle yarı-kafes sisteme sahiptir ve yapılar arasındaki etkileşim ve heterojenliğin üst üste gelme ve karşılıklı etkileşime girme durumları neredeyse sonsuz olasılığı beraberinde getirirken, Priştine'de eski kent yapısı üzerine yeni bir kent planı diretme girişimi ve çok sayıda kentsel mekanın ve çekirdeğin birbirinden bağımsız bir şekilde fragmanlara ayrılmış halde oluşu, etkileşim ve üst üste gelme olasılığını düşürür ve kent ağaç kent sistemini benimser.

Bu noktada, Prizren kenti punctum'un ön şartları bağlamında değerlendirildiğinde, kentin studium'unu oluşturan katmanların özgün olduğu ve kasıtlılıktan uzak olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Prizren'i Prizren yapan unsurlar kentin dayandığı dağ eteğinde konumlanan kale ve kale altı evleri, farklı dinlere ait farklı dönemlerde yapılmış dini yapılar, nehir, nehrin iki yakasını birleştiren köprüler, multi-kültürel yapısı ve üretim refleksidir. Kentsel yapı 'geçmiş' ile doğrudan bir ilişki kurar' ve kentte 'kasıtlı' bir anlatı oluşturma amacı taşıyan müdahaleler neredeyse yoktur. Yanı sıra, Prizren kentindeki göstergeler de 'kasıtlı' gösterge sınıfına girmez ve kent genellikle 'işlevsel' ve zaman içerisinde önem kazanmış 'kasıtsız' göstergeler ile şekillenir. Dolayısıyla, kasıtsız göstergeler punctum'un var olmasını mümkün kılar.

Diğer taraftan, kentin farklı dönemlerini yansıtan yapılar arasındaki 'tansiyon' ve 'etkileşim' de kenti özgünleştirir. Kenti özgün kılan tüm bu nitelikler, kentin punctum'unu oluşturan temel unsurların başında gelir. Diğer bir ifadeyle, punctum'un var olmamasını tetikleyen 'kasıtlılık, homojenlik, hafızanın yok olması' gibi koşulların Prizren kentini domine edememesi, kentin bir punctum katmanına sahip olduğunun en büyük göstergesidir. Dolayısıyla, Prizren'de punctum aslında topoğrafya ile oluşturulan sıkı sıkıya bağlılık, nehrin kente yön vermesi, multi-kültürel yapının ve üretim refleksinin sürdürülmesi, farklı dönemlerden kalan izlerin yansıtılması ve birikimi[70], 'zıt kutuplar'a ait yapılar veya mekanlar arasındaki tansiyon ve diyalog hali' ile oluşmuştur ve kentin tarihsel serüvenini eksiksiz bir şekilde yansıtır. Diğer bir ifadeyle, Prizren'de punctum tanımlaması farklı ya da zıt yapıların varlığı ile değil -camii, Ortodoks kilisesi, Katolik kilisesi gibi-, onların birlikte var olabilmesi ve sürekli bir etkileşim içerisinde olması ile vücut bulur.

Punctum, kenti özgün kılar, kentte yaşanmış olayları, geçmişi ve birikmiş bilgileri bir araya toplarken, otoritenin söylemini bünyesinde barındırmayan Prizren'i diğer kentlerden ayrıştırır. Dolayısıyla punctum aslında kentin ruhunun, kimliğinin ve aurasının karşı-hafıza bağlamında kentsel mekanda dışa vurumudur. Prizren'de punctum, kenti özgün kılar, ona has bir atmosfer yaratır ve tam olarak tanımlanamayan bir detay olarak kentin tamamına hükmeder. Bu bağlamda, punctum'un tanımlanması öznel bir süreç dışında, kolektif hafıza bağlamında nesnel bir yaklaşım ile de mümkün olur.

Öte yandan, Priştine'de studium katmanı incelendiğinde, başkent olması nedeniyle her dönemde heterojenliğin susturulduğu ve homojenliğin vurgulandığı, geçmişle şimdiki zaman arasındaki bağların keskin müdahalelerle zayıflatıldığı, kasıtlı ve belirli ideolojilere ait söylemlerin kentsel mekana hakim olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Priştine'de punctum tanımından bahsetmek mümkün değildir. Priştine'nin kendisine has bir kimliği, hafızası ve aurası vardır ancak kentin merkezine hükmeden 'otorite imajı' kentin anlamsal katmanındaki kasıtlılığını öne çıkarır ve punctum'u yok eder. Diğer bir ifadeyle, tıpkı Barthes'ın fotoğraf incelemelerinde değindiği gibi,

[70] Bu durum, Norberg-Schulz'un Prag ve Roma kentleri özelinde yaptığı tanıma benzer: kentin birikimi farklı dönemlerin kalıntılarının bir arada olması değil, kimliğin sürekli korunmasıdır (Norberg-Schulz, 1991). Priştine'de ise bu durumun tam tersi hakimdir.

çeşitli kentsel yapı ve mekanlar kentsel kompozisyona kasıtlı bir şekilde eklenmiş ve var olan punctum yok olmuştur.

Bu noktada kentin göstergeleri incelendiğinde de 'kasıtlı' göstergelerin çoğunluğu oluşturması punctum'un varlığını reddeden durumlardan birisidir. Kent, punctum'unu geçmiş zamanla kurduğu ilişki, topoğrafya ya da geçmişte sahip olduğu nehirler, çarşının kentsel çekirdeği oluşturması ile oluşturmaya çalışmış, ancak yıkıcı müdahaleler punctum'u imkansız kılmıştır. Norman (2014) Priştine'nin bu dönüşümünü şöyle açıklar: kenti deneyimleyenlerin inanması zor olsa da, Priştine'nin uzun bir geçmişi vardır (Norman, 2014). Dolayısıyla, uzun geçmişe sahip olan kent, bu geçmişi ve onu özgün kılan unsurları kentsel mekan üzerinden yansıtamamaktadır.

Stublla'ya göre Priştine kenti eski bir kitaba benzer ve antik bir kenttir; ancak farklı dönemlerde yaşanan savaşlar ve dönüşümler kenti antikliğinden yoksun bırakmıştır. Ona göre "kenti anlamak ve okumak için kütüphaneye gitmeye gerek yoktur. Kent bir not, bir gözlem, vasiyet olarak, birkaç resimle gösterilen bir hayal gücü olarak, geçmişin bir diyagramı olarak dönemin zamanını ve zevkini gösteren mimari bir vasiyettir (Stublla, 2018, s.71). Ancak, Priştine'de artık gerçek yol isimleri, çiçeklerin adları, kişi adları, kepenkli küçük dükkanlar, kapicikler gerçek bir arşiv olarak yalnızca yaşlı kent sakinlerinin hatıralarındadır (Stublla, 2018). Bir diğer ifadeyle, kentin özgün yapısı günümüzde varlığını yitirmiş olsa da kolektif hafızada mevcudiyetini sürdürme noktasında direnmeye devam eder. Bu noktada, Priştine kentinin eski fotoğraflarını toplayarak bir arşiv oluşturulması noktasında çalışmalar yürütmüş olan Shujaku, anneannesinin anlattığı o mistik ve gizemli kenti bulma amacıyla araştırmalarını sürdürmüş, kentte yaşayan insanların da bu masalsı kenti anlamaları ve kentin eski halinin unutulmaması için uğraşmıştır. Shujaku'ya göre:

> *"Halen, Priştine'nin beton kibirlerle bürünmüş olmasına rağmen, eski kasabadan geri kalanlar mevcut olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu kitap, serin gölge ve akan nehirlere sahip ve tarihin belirsiz yollarından zalim ve örseleyici "gelişmenin" midesindeki yok oluşa doğru bastırılan küçük kasabanın hayat saçtığı, benden önceki zamanlara ait Priştine'nin bana vermiş olduğu hediyedir (...). Belki şimdi sizler, atalarımıza ait kasaba izlerinin Priştine şehri boyunca yayıldığının farkına varacaksınız" (Shujaku, 2011, s. XVII).*

Bu bağlamda, Priştine kentinin geçirdiği dönüşümler ve yansıttığı düşünceler sonucunda kaybedilmiş olan punctum katmanı aslında kolektif hafızada varlığını

sürdürür ve onun özgün yapısını hatırlayanlar kentin studium ve punctum katmanları arasındaki karşılıklı ilişkiyi her daim gözlerinin önüne getirebilme gücüne sahiptirler.

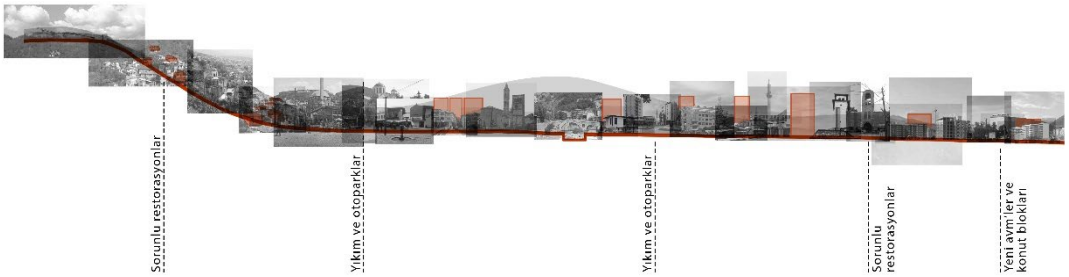
6.7 Gelecek ile İlgili Projeksiyonlar

Prizren ve Priştine'de yapılan inşaat çalışmaları ve belediyelerin hazırlamış olduğu bölgesel gelişim planlarına göre her iki kenti gelecekte nasıl bir senaryonun bekliyor olduğunu tahmin edebilmek mümkündür.

Prizren'de tarihi çekirdek koruma alanı olarak tanımlanmış ve böylelikle tarihi strüktürü oluşturan omurga ve çevresi yeni inşaatlara karşı koruma altına alınmıştır. 2020-2028 bölge gelişim planına göre (Url-56) bu bölgede rekonstrüksiyon çalışmaları dışında parsel birleşimi ve yüksekliği 9.5 metreyi aşan yeni yapılaşmalara izin verilmeyecektir. Ancak, aynı plana göre kentin tarihsel çekirdeği dışında kalan ve kentin ana ulaşım aksını oluşturan ve kentin kuzeyinden geçen doğu-batı aksı ile kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinden kente giriş sağlayan akslar üzerinde altı ila dokuz katlı yapılara izin verilecektir. Bu durum kentin bütün girişlerini ve ana aksın çevresini Prizren'in mevcut dokusuna göre çok yüksek kalacak olan yapılarla çevrelemek ve bütün ulaşım akslarını dar bir koridora çevirmek anlamına gelir. Dolayısıyla, kent merkezinde yüksek yapılara yer verilmese de, çekirdeğin çeperleri bu yapılarla donatıldığında kentin silüeti dönüşecek, kente giriş noktalarında kentin bütün akslarına hakim olan kale ve dağ manzarası tamamen kapatılacaktır. Başka bir söylemle, kentin tarihi çekirdeği artık kentin diğer bölgelerinden hissedilemeyecek ve görsel bağ kopmuş olacaktır.

Yanı sıra, yeni inşaatlara yer verilmeyen tarihsel çekirdekte de son yıllarda yapılan yıkım işlemlerinin önüne geçilip geçilemeyeceği muallaktır. Çünkü birçok eski konak çeşitli bahanelerle yıkılmış ve otoparka dönüştürülmüştür. Dolayısıyla kent merkezindeki birçok eski yapı hala yıkım tehlikesiyle karşı karşıyadır. Diğer önemli noktalardan birisi ise izin verilen rekonstrüksiyon ve restorasyon çalışmalarıdır. Özellikle kale altı evlerinde bu süreçler ciddi yıkımları ve dönüşümü beraberinde getirme potansiyeline sahiptirler. Yanı sıra, belirli alan veya yapıların özelleştirilmesi ve sonrasında yerlerine yapılan yeni inşaatlar da kentin son yıllarda yaşadığı en büyük sorunlardan birisidir. Bu sebeple, özellikle Lumbardhi gibi direniş örneklerine daha çok ihtiyaç duyulacağı açıktır. Kenti bekleyen bir diğer potansiyel sorun ise yeni yıkımlar ve işlevsel dönüşümler sonucunda ortaya çıkacak olan yeni alışveriş

merkezleri, ofis blokları ve konut projeleridir. Bu projeler, kentin 'jenerikleşmesi'ni sağlayacak ve özgün yapısına darbe vuracak girişimlerdir ve studium katmanını ciddi şekilde dönüşüme maruz bırakacakları açıktır (Şekil 6.49).

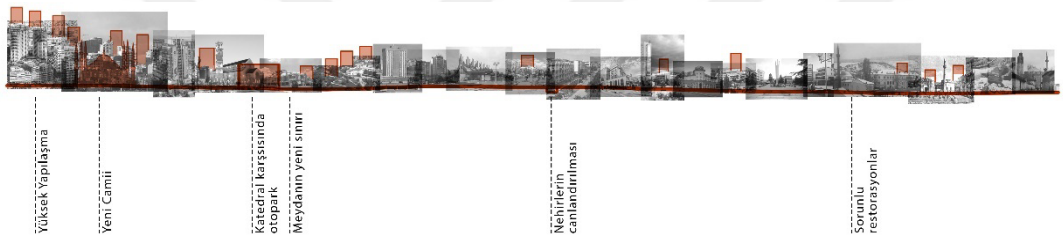
Şekil 6.49: Prizren'de projeksiyon kesiti, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Url-52), (Url-53), (EK K).

Priştine'de yapılan çalışmalar ve belediye gelişim planları (Url-57) incelendiğinde ise kent merkezini ve ana aksı bekleyen önemli değişiklikler göze çarpmaktadır. Öncelikle, katedral projesi politize edilmiş ve kent merkezinde bir Katolik Katedrali'nin yapılmasının ardından, katedralin yaklaşık olarak 400 metre güneyinde, aynı aks üzerinde yer alan Posta Merkezi otoparkında bir merkez camii yapma çalışması başlatılmıştır. Böylelikle, kentin merkezinde yapılan bu nitelikte bir müdahale ve proje, yeni girişimleri tetiklemiş, kentin dönüşümü doğrultusunda yeni bir sayfa açmıştır. Merkeze konumlanan devasa katedral, ana aks üzerinde ve çevresinde kent deneyimini değiştirmiş, kentin algılanması noktasında yeni bir sembol haline gelmiş, dominant yapısı ve güçlü karakteriyle ön plana çıkarak çevresini tanımlamaya ve kent silüetinde önemli bir yer teşkil etmeye başlamış, aynı zamanda yeni kentsel müdahalelerin yolunu açmıştır. Caminin yapılması ile birlikte, Priştine kentinin merkezinde 21. yüzyılda yapılmış ve "geleneksel" stilde tasarlanmış iki dev kutsal yapı kenti domine edecek, kent yeni bir kimliğe bürünecektir. Ayrıca, katedralin karşısında inşaatına başlanan çok katlı otopark projesi de önemli aksların birleşim noktasında kütlesiyle dikkat çekici yapılardan biri olmaya adaydır.

Bu gelişmelerin yanı sıra, kentin en yüksek kulelerinin tasarlandığı ve 25 kattan fazla yüksekliğe sahip yeni projeler de kentin silüetini ve yapısını dönüştürme potansiyeli barındıran müdahalelerin başında gelmektedir. Yanı sıra, belediyenin henüz resmileşmemiş projelerinden birisi trafiğe kapatılıp meydana çevrilen Rahibe Teresa Bulvarı'nın, Rahibe Teresa Katedrali'ne kadar ki bölümünün de yayalaştırılması (Url-58) ve ayrıca meydana bağlanan bir diğer yolun da yayalara tahsis edilmesidir. 'Rexhep Luci" yolunun asfaltı kaldırılarak altında kalmış olan 'eski kaldırımlar' da

gün yüzüne çıkartılacak (Url-59) ve kent biraz da olsa eski kimliği ile bağ kurmaya çalışacaktır. Priştine bölge planına göre ise kentin üzeri kapatılmış eski nehirleri "Veluşa" ve "Priştevka" nehirleri yeniden canlandırılacak ve çevre düzenlemesi ile Priştine kentinin eski değerleri yeniden kazanılacaktır.

Bu bağlamda, her iki kent için de sürekli önemli projeler ve çalışmalar yapılmaktadır. Yok olmuş bazı değerlerin yeniden kazandırılmaya çalışılması olumlu yaklaşımlardan bazıları iken, kentlerde hızla artan inşaatlar ve çok katlı yapılar her iki kenti de tehdit etmeye devam etmektedir. Ayrıca, değerlerin canlandırılması ve restorasyon, rekonstrüksiyon çalışmaları bazı durumlarda istenmeyen sonuçları da beraberinde getirmektedirler. Dolayısıyla, bu yaklaşımın da denetlenmesi ve kentlerin geleceklerinin koruma altına alınması elzemdir. Aksi taktirde kentlerde studium ve punctum katmanlarının büyük yaralar alacakları açıktır (Şekil 6.50).

Şekil 6.50: Priştine'de projeksiyon kesiti, (görsel yazar tarafından üretilmiştir), fotoğraflar: (Gashi, 2013), (Stublla, 2018), (Url-36), (Url-55), (EK K).

7. TARTIŞMA VE SONUÇ: KENTLERİ OKUMA NOKTASINDA YENİ BİR MODEL ÖNERİSİ OLARAK STUDİUM VE PUNCTUM

Yaşamın merkezinde yer alan ve tarihsel süreçte içinde yaşayan insanlarla sürekli bir karşılıklı etkileşim süreci ile şekillenen, aynı zamanda toplumları da şekillendiren kentler, karmaşık yapılarıyla incelenmeyi ve yorumlanmayı bekleyen fenomenlerdir. Çalışmada bu fenomenin katmanlı yapısı ve içerdiği anlamlar nasıl ele alınabilir ve kentin özü nasıl ortaya çıkarılabilir gibi sorular üzerinden ilerlenmiştir. Bu doğrultuda, çalışmanın amacı aslında kentleri oluşturduğu düşünülen fiziksel ve anlamsal katmanlar arasında nasıl bir etkileşim olduğunun ortaya konması noktasında kentleri okuma girişimi olarak tanımlanabilir. Roland Barthes'ın fotoğrafların anlamını ve özünü ortaya koyma sürecinde öne sürdüğü studium ve punctum kavramlarının kentsel okuma noktasında araçsallaştırılması ile çalışmanın asıl sorusu ise 'kentler studium ve punctum kavramları çerçevesinde ele alınabilir mi? ya da nasıl ele alınabilir?' olmuştur.

Bu bağlamda, göstergebilimsel ve hermeneutik yaklaşım ile incelenen kentlerde studium ve punctum kavramlarının karşılığı olduğu ortaya konmuş, bu kavramlar geliştirilen okuma yöntemi ile birlikte Kosova'nın Prizren ve Priştine kentlerinde tanımlanmaya ve sorgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışma boyunca, studium ve punctum'un tartışılmasından önce kavramsal çerçeve ve bir bağlam oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle kentin fiziksel ve anlamsal katmanlarının arasındaki ilişki, uzam ve yer tartışması ile ele alınmış ve ardından kentlerde fiziksel ve anlamsal katmanların tanımlanmasına geçilmiştir. Öncelikle, tarihsel süreçte kentlerin hangi yaklaşımlarla geliştiği, kente hangi güçlerin ve anlamların hâkim olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Ardından, kentlerin fiziksel yapısının aslında anlamsal dünyayı somutlaştıran bir aracı olarak işlev gördüğü ve bu noktada toplumlar ve kent arasındaki ilişkilerin önemli bir rol üstlendiği vurgulanmıştır. Devamında ise anlamsal katmanın farklı tanımlamalarına değinilmiş, bu tanımlamaların kentin bilinç kazanması sürecindeki önemine dikkat çekilmiştir. Kentlerle ilgili bir bağlam oluşturulduktan sonra, studium ve punctum'un

okunabilmesi sürecinde gerekli olan altyapının oluşturulması için göstergebilimsel yaklaşım ve Barthes'ın göstergelere yaklaşımı bağlamında bir inceleme ve tartışma sürdürülmüştür. Ardından, studium ve punctum katmanlarının kentler özelinde nasıl kullanılabileceği sorgulanmış ve yeni bir okuma yaklaşımında bu kavramların kentlerdeki karşılığı tanımlanmaya çalışılmıştır.

Hugo'nun 'taştan kitaplar', Lefebvre'ün 'yazı' ve Barthes'ın söylem olarak tanımladığı kentler, oluşturdukları ilişkiler sistemi ve bünyelerindeki izlerle okunmaya açıktırlar. Bu noktada, ister kitap, ister yazı isterse de söylem olarak tanımlansınlar, tüm bu tanımlamalar kentlerin belirli bir kurala göre bir araya gelmiş bilgilerin, ortaklık kurmuş bir yapının, bir sistemsel yaklaşım ya da kültürel kodların deşifre edilmesiyle okunabileceğini ortaya koyar. Bu çalışmanın hedefi de, göstergebilimsel yaklaşım ve hermeneutik yaklaşım ile bu kodu çözmek ve kentleri okumaya çalışmak, ardından da studium ve punctum kavramları özelinde tanımlayabilmektir. Diğer bir ifadeyle, çalışmayı özgünleştiren nokta aslında kentleri okuma ve tanımlama noktasında yeni bir yaklaşım önermesidir.

Bu yaklaşıma göre, kentler hem devasa bir nesne olarak hem de onları oluşturan tekil öğeler olarak göstergeler şeklinde ele alınabilir ve okunabilirler. Kentlerin fiziksel yapısı ya da kentleri oluşturan öğelerin formu 'gösteren'i teşkil ederken, onların işaret ettiği ideolojik dışavurumlar ve işlevler ise 'gösterilen'i temsil ederler. Bu bağlamda, toplumsal uzlaşıya dayanan 'simge gösterge' tanımlaması ile hareket eden okuma yaklaşımı kentlerin 'studium'unu ortaya çıkarır. Studium, kentlerin bilgi içeren, geçmişi ile ilgili ip uçları barındıran katmanına eşdeğerdir. Başka bir ifadeyle, kentlerin fiziksel yapısı ve kentsel hafızanın bir arada olması, studium'u oluşturur. Bu noktada, kentlerle ilgili elde edilen verilerin yorumlanması ise hermeneutik fenomenolojik yaklaşım gerektirir. Husserl'in fenomenolojik yaklaşımına göre farklı bir yaklaşım benimseyen hermeneutik fenomenoloji, tanımlamaktan çok bir bağlam çerçevesinde yorumlamaya odaklanır ve 'önyargıların paranteze alınmasını' şart koşmaz. Başka bir ifadeyle, yorumlama belirli bir bağlam çerçevesinde ilerler ve saf bir yaklaşımı gerektirmez.

Bu doğrultuda, göstergebilimsel yaklaşım ve diğer bilgi toplama yöntemleri ile oluşturulan bağlam, hermeneutik yaklaşımla incelendiğinde kentlerin 'özü'nün anlaşılması ve kentleri özgün kılan yapının tanımlanması mümkün olur. Bu noktada,

özgünlük aslında Barthes'ın bariz anlamlar olarak tanımladığı düzanlam ve yananlamdan daha derin bir içeriğe sahip olduğunu düşündüğü üçüncü anlama tekabül eden punctum tanımlamasının karşılığı olarak ele alınabilir. Bu bağlamda, çalışmanın kentleri okuma noktasında benimsediği özgün yaklaşım, göstergebilim ve hermeneutik yaklaşımın bir arada kullanılması ile 'studium ve punctum' kavramlarının kentler özelinde tanımlanması olarak özetlenebilir. Veri toplama ve işleme sürecinde ise, literatür ve arşiv taraması dışında kentsel deneyim, anketler, soyut kentsel kesitler gibi yöntemler kullanılmış, kentsel göstergebilim yaklaşımı bağlamında da yeni bir kavram seti önerilmiştir. Bu anlamda, kent fenomeninin ele alınması ve okunma süreci, kapsayıcı bir yaklaşımla çeşitli verilerin bir araya getirilmesi, küçük parçaların birleştirilmesi ve tümevarım girişimi olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada örnek vaka olarak ele alınan Prizren ve Priştine kentleri de önerilen okuma yaklaşımı ile ele alınmış, yukarıda sıralanmış olan veri toplama yöntemleri ile kentler özelinde bir bağlam oluşturulmuş ve studium-punctum çerçevesinde bir tanımlama yapılmaya çalışılmıştır. Her iki kentin tarihsel süreçte geçirdikleri evreler, dünya genelinde ve özellikle Balkan coğrafyasında süregelen önemli olaylar ile şekillenmiştir. Orta Çağ sürecinde ticaretin gelişmesi, sonrasında endüstri devrimi, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı, küreselleşme gibi kırılma noktaları Prizren ve Priştine'yi de diğer kentler gibi etkilemiştir.

Ancak, Prizren ve Priştine'nin farklı kaldığı nokta, bütün gelişmelerin her iki kenti doğrudan etkilemiş olması ve bu süreçlerin her dönem farklı otoritelere denk gelmesidir. Endüstri devrimi süresince Osmanlı hakimiyeti altında olan kentler, I. Dünya Savaşı ile Birlikte Yugoslavya Krallığı'nın egemenliğinde gelişmiş, II. Dünya Savaşı sonrası Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti etkisi altında kalmış ve küreselleşme sürecini ise bağımsız Kosova Cumhuriyeti olarak geçirmiştir. Dolayısıyla, hem dünya genelinde yaşanan gelişmeler hem rejim ve otorite değişiklikleri kentleri 'özel' bir dönüşüm sürecine maruz bırakmıştır. Kırılma noktaları ve rejim değişiklikleri beraberinde savaşları, iç ve dış göçleri, yeni kimlik oluşturma arayışını getirmiştir. Kentlerin gelişim sürecine ve bölgesel gelişim planlarına bakıldığında ise bu dönüşüm sürecinin devam edeceği ve her iki kentin özgün niteliklerini kaybetme tehdidi ile karşı karşıya olduğu gözlemlenmektedir.

Prizren, Roma ve Bizans döneminden sonra Orta Çağ'da ticaret ve üretim merkezi haline gelmiş, Osmanlı döneminde ise daha da güçlenmiş ve günümüzde de varlığını sürdüren kentsel görünümüne kavuşmuştur. Ardından sosyalizm döneminde kent merkezinde görece daha küçük dönüşümler dışında özellikle endüstri devriminin de etkisiyle kentin üretim potansiyeli kullanılarak kent dışında fabrikalar bölgesi ve yeni yerleşim bölgeleri gelişmiştir. 1999 Kosova Savaşı'ndan sonra da yine kent merkezi nispeten korunmuş ancak kent çeperlerinde süregelen büyük inşaat çalışmaları kentin hem üretim refleksine darbe vurmuş hem de mevcut kent dokusu ile çelişen bir durum yaratmıştır.

Priştine ise Prizren'e benzer bir gelişim sürecinin ardından sosyalizm döneminde büyük dönüşümler yaşamış ve eski kent yapısını neredeyse tamamen kaybetmiştir. Dünyadaki diğer örneklerine benzer şekilde 'sosyalist kent' modelinin hâkim olduğu Priştine'de, düzen ve otoriteyi yansıtan geniş bir bulvar üzerine kurulu büyük sosyalist konut blokları ve anıtsal yapılar kenti domine etmiş, kentin eski çekirdeği ise yıkıma uğramıştır. Son savaştan sonra ise Prizren'e benzer ancak daha da baskın bir inşaat süreci başlamış, kentin merkezi yeni çok katlı bloklarla çevrelenmiştir. Bu bağlamda, her iki kentin göstergeler üzerinden tanımlanan studium katmanları incelendiğinde ve yorumlandığında Prizren'in onu özgün kılan nitelikler ve ilişkiler bağlamında bir punctum katmanına sahip olduğu, Priştine kentinin ise özellikle kasıtlı anıtlar ve göstergeler ile punctum katmanını yitirdiği ileri sürülmüştür. Bunun başlıca nedenlerinden birisi, Priştine'nin başkent olmasıdır. Başkent kimliğine sahip olan kent, yeni gelen otoritelerin düşüncelerini yansıtan kültlerle dönüştürülmüş, başkent için özel ayrılan ekonomik bütçe de bu süreci mümkün kılmıştır.

Prizren ise hem ekonomik sorunlar hem de başkent olmaması nedeniyle özgünlüğünü bir anlamda 'şans eseri' korumayı başarmıştır. Prizren için de gridal sistemli yeni bir kent planı üzerinde çalışılmış olmasına rağmen, ekonomik sorunlar bu projeleri ertelemiş ve kent özgün yapısını günümüze kadar korumayı başarmıştır. Aynı süreç, son savaşta da yaşanmış, kentin tarihi strüktürü yara almadan önce koruma altına alınmış ve özellikle Yakova ve İpek kentlerinde yaşanan yıkım işleminin önüne geçilmiştir. Başkentlerin geçirdiği dönüşüm yalnızca Priştine'de değil, yakın coğrafyada da örneklerine rastlanır bir durumdur. Bu bağlamda verilebilecek en iyi örneklerden birisi ise Üsküp kentidir. Son on yılda büyük bir dönüşüm yaşayan kent,

yeni bir kimlik oluşturma süreci ile bambaşka bir hal almıştır. Kent merkezinde Antik Yunan tapınaklarına benzer üslupta yapılan yönetim binaları, kentin meydanını ve köprüleri süsleyen yüzlerce yeni heykel, yeni adıyla Kuzey Makedonya'nın başkenti Üsküp'te yeni bir mit ve kimlik yaratma girişimi olarak değerlendirilebilir.

Kentlerin taşıdıkları anlamlara ve baskın görüntülerini inceleme noktasında silüet üzerinden yaklaşan ve genellikle 'batılı' kentler özelinde bir tanımlama yapan' Kostof, dinin merkezde olduğu kentlerde kubbelerin, kilise ve katedral kulelerinin kentin silüetini oluşturduğunu, bir anlamda kentin imajını ortaya çıkardığını ve kenti domine eden görüntünün bu anıtsal yapıların oluşturduğunu düşünürken; 'seküler' kentlerde ise devlet binaları kiliseler ile eşdeğer bir sembolik değere sahiptir ve adeta ikisi birbiriyle yarışırlar (Kostof, 2004). Diğer kentlerde de Kostof'un yaklaşımı ile bu silüeti cami kubbeleri, minareleri sinagog yapıları şekillendirmiştir. Bazı durumlarda ise hepsi bir arada kozmopolit bir kent silüetini şekillendirmişlerdir. Ancak günümüzde kentsel silüeti, kenti domine eden görüntüyü modern dünyanın kuleleri oluşturmaktadır. Bu kuleler, kente 'paranın gücünü' dayatırlar ve kapitalizmin zaferini ilan ederler.

Bu süreç aslında Kostof'un tanımıyla "tanrının kulelerinden insan kulelerine" geçiş olarak en iyi ve yalın şekilde tarif edilebilir. Buradaki önemli nokta, kentin her zaman anlamlarla yüklü olmasıdır; o hiçbir zaman boş duramaz; ister kasıtlı ister kasıtsız anlamlar olsun, kent ona verilen görevi yerine getirir; oysa doğal olan kentin kendi bilinci doğrultusunda ayakta durması ve yüzlerce hatta binlerce yıllık tecrübeleriyle toplumları şekillendirmesidir. Bu noktada, kasıtlı ya da kasıtsız müdahaleler ile şekillenen her kentin anlamı, hafızası, kimliği, ruhu ve aurası olabilir ancak punctum'unun varlığı her zaman 'kasıtsızlığa' ve 'karşı hafızanın gücüne' bağlıdır.

Bu bağlamda, punctum kentlerin anlamsal katmanı ile ilgili yapılan kimlik, ruh, aura ve hafıza gibi tanımlamaların hepsini içerirken hiçbiri ile eşdeğer değildir. Punctum daha kapsayıcı ve daha keskin tanımlamalar içerisinde ele alınabilecek bir katmandır:

- Kent özelinde yapılan her müdahale ister kasıtlı ister kasıtsız olsun hafızada yer bulur ve kent kimliğini şekillendirebilirken, punctum'da buna yer yoktur. Başka bir deyişle kent kimliği, kentin ruhu, kentsel hafıza manipüle edilebilir

olgulardır. Ancak kentlerde yapılan her yeni müdahale, yıkım, yeni yapılar hafızada yer bulabilirken punctum'un varlığını tehlikeye atabilir.

- Kasıtsızlık ile var olabilen punctum'un yitimi Relph'in yersizlik tanımına uyar: punctum'un yitimi de yersizlik gibi kasıtlı, otantisiteyi zedeleyen, sembolik anlamlara önem vermeyen ve diktatörlüklere boyun eğen müdahalelerle ortaya çıkar.
- Her kentte kasıtlı unsurlar olabilir ancak punctum'un yok olmaması için önemli olan bu kasıtlı müdahalenin kentin anlamını domine etmemesidir.
- Punctum aura kavramına benzetilebilir ancak auranın punctum gibi tanımlı sınırları yoktu; aura kasıttan çok yeniden üretime karşıdır ve modern bir kutsallığa işaret ederken, punctum kasıtlılığa ve yapay olmaya karşıdır.
- Punctum kentlerin doğal olma, özgün olma, heterojen olma, belirli zıtlıkların birlikte var olması, geçmiş ile şimdiki zamanı bir arada yansıtması ile var olan ve kentlerin temsil ettikleri ve çevrelerine yaydıkları anlamlar dünyası ile tanımlanan biricik katmandır.
- Punctum kentin bağlamını oluşturan studium katmanına bağımlıdır; studium ona bir altyapı sunar ve punctum ise özgün yapısı ile studium'un öne çıkmasını sağlar. Studium'un okunması ile de 'eğer varsa' punctum açığa çıkar.
- Studium ve punctum ilişkisi uzam ve yer ilişkisine benzer; tıpkı uzam'ın yer'e sunduğu gibi studium da punctum'a bir bağlam sunar ve punctum da yer gibi studium'un anlamlı ve özgün olma halini teşkil eder. Bu benzerlikteki temel fark, studium'un uzam gibi tamamen anlamsız olmamasıdır; studium kentsel hafızanın yansımasını da içinde barındırır ve anlamlardan tamamen soyutlanmış bir katman değildir.
- Punctum'un varlığını ortaya koymak, onun var olmasına engel olacak koşulların yokluğunun tespit edilmesi ile mümkündür.
- Punctum'un en önemli özeliklerinden birisi de herhangi bir ideolojiye bağımlı olmamasıdır; çünkü kentin hafızasında birikenler kendiliğinden oluştuğu sürece studium katmanı olarak punctum'u desteklerken, bilinçli bir hafıza oluşturma süreci (resmi hafıza) punctum'u yok eder.
- Punctum aslında karşı hafızanın güçlü bir şekilde ayakta durduğu kentlerde var olabilir. Çünkü punctum kentlerin yaşanmışlıkları ile var olur; kentlerde yaşanmış olayların kentsel yapıda birikmesi ve kentsel mekan üzerinden hatırlanması punctum'u mümkün kılar.

- Punctum dönüşüme de açıktır; yeni yapılar, yeni kentsel müdahaleler kentin anlamını dönüştürme ya da kent bağlamında baskın bir durum oluşturma gayesi taşımadıkları müddetçe punctum dönüşür ve varlığını sürdürebilir.
- Punctum her ne kadar öznel yaklaşım ile yorumlanarak tanımlanabilir olsa da, ortak kültürel kodlar üzerinden ve studium'daki izlerin belirli bir bağlamsal altyapı çerçevesinde okunması ile aslında kolektif bir yaklaşım ile de anlaşılabilir ve bu durum nesnel bir tanımlamayı beraberinde getirir.
- Göstergebilimsel yaklaşımla ele alındığında, punctum Barthes'ın öne sürmüş olduğu üçüncü anlama işaret eder. Bu anlam göstergelerin oluşturmuş olduğu bağlamın hermeneutik fenomenolojik yaklaşımla yorumlanması ile ortaya çıkar.

Diğer taraftan, kentlerde studium ve punctum tanımlamaları ve yaklaşımı, günümüzde inşaat alanlarına dönüşen kentlerin özgün yapılarının korunabilmesi noktasında dikkat çekmek ve önlem alabilmek için değerli olabilir. Çünkü studium ve punctum yaklaşımı, kentlerin özgün yapılarının hangi müdahalelerle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarını ortaya koyar ve gerekli tedbirlerin alınması için ön ayak olabilirler. Böylelikle, kentlerde yapılacak olan yeni müdahalelerin nasıl yapılması gerektiği, kentin studium ve punctum katmanlarının tanımlanması ile şekillendirilebilir.

Kökden'e göre nüfus artışı sonucunda büyüyen kentlerde tarihi dokunun 'gerekli yıkım işlemleri' ile yok edilmesi "kültüre karşı işlenen bir cinayet sayılır". Ona göre doğal doku gibi tarihi dokuların da koruma altına alınması gereklidir; "çünkü tarihsel kent dokusu, o toplumun kültür mirasının önemli bir bileşeni demektir. Yıkılan, yok edilen her parçayla, insanlığın kültür mirası biraz daha yoksullaşmakta. Böylece geçmiş hızla unutulmakta, gelecek belirsizleşmekte"dir (Kökden, 1996, s.38). Bu tanımlama, kentlerdeki tarihsel dokunun doğrudan hedef alındığı ve geçmişin hiçe sayıldığı süreçlerde doğrudur. Ancak, kentlerin dönüşmeye ve gelişmeye de ihtiyacı vardır ve bu göz ardı edilemeyecek derecede açık bir gerçektir. Prag kentinin geleceği ile ilgili yapılan bir toplantıda Derrida, kentlerin aslında bir müze olarak korunmak yerine belirli müdahalelere açık olduğunu savunur ve kentin ağzından şöyle konuşur:

> *"Bana dokunmaz, beni olduğum gibi bırakırsanız, beni kaybedersiniz. Beni korumalı ve açmalısınız, beni sakınmalı ve değiştirmelisiniz, beni kurtarmak için sevmeli ve yaralamalısınız ama sadece belirli bir şekilde (...) Bir kentin belleği ne kilisenin, ne*

ölü bir arşivin ne de taş anıtların bir koleksiyonu ya da mezarlığı olmalıdır" (Örnek, 2015'te alıntıladığı gibi, s.135).

Bu yaklaşım ile, kentlerin korunması ve geleceğe aktarılabilmesi için "belirli" müdahalelere açık olmaktan çok muhtaç olduğu da söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, kentlerin korunması onların gündelik yaşama katılması ve işlevsel olması ile mümkündür ve bu doğrultuda birçok müdahale meşru sayılabilir. Ancak, bu müdahalelerin kentin tarihini, hafızasını ve özünü "yaralamaması" gerekir.

Bu noktada, 'Yıkarak Yapmak' kitabında hafıza ve yer kavramlarına karşı çıkan Tanyeli, yer tanımının "modern-karşıtı duruşlar"a işaret ettiğini düşünür ve zamanda ve mekanda sabit olan, tekilliği ifade eden, 'toprağa bağlılığa kutsallık atfeden' yer'in kullanımından vaz geçilmesi gerektiğini, zaman-mekanda sabit olmayan 'konum' tanımının kullanımının daha doğru olduğunu düşünür (2020, s.276). Yer tartışmalarının ayrımcı ve totalitaryen bir yanı olduğunu ileri süren Tanyeli, her mimari yapının kendi özgül bağlamında bir tikelliği ortaya çıkardığını ve farklı çevresel, coğrafi koşulların, farklı aktörlerin devrede olmasıyla 'yinelenemez' bir sonucu olduğunu ve bu sebeple yerin önemini yitirmediğini de düşünür (Tanyeli, 2020). Tanyeli'nin bahsettiği şekilde yerin kutsal sayılması ve ayrımcı hatta faşist bir yaklaşımla belirli toplumsal gruplarını yeryüzünün belirli yerleri ile eşleştirilmesi ve yer tanımının böyle ele alınması elbette ki yanlıştır. Ancak, yer tanımının vaat ettiklerinin bu bakış açısı ile bir kenara itilmesi yer tanımını hafife almak olur. Yer, aslında Tanyeli'nin de bahsettiği gibi bir konum tanımını da içinde barındırır; yer insan ve belirli bir coğrafi konum arasındaki etkileşimin sonucudur. Yer tanımının Tanyeli'nin de vurguladığı gibi "her zaman mutlak masum olmadığı aşikâr"dır (2020, s.270), ancak yerin sürekli bir şeyler dikte ettiğini, ayrımcı bir yaklaşımı desteklediğini ileri sürmek de mümkün değildir.

Yer tanımı, bir şeyleri dikte etmekten ziyade bilgilerin birikmesine işaret eder. Yeni bir yapı, yere göre şekillenebilir ve bu yerin bir bağlam oluşturduğunu, oraya özgünlük kattığını ortaya koyar. Yer hiçbir zaman bir şeyler dayatmaz, bunun böyle olmasını sağlayan ise onun kullanım şeklidir. Yer'in oluşumu, tamamen belirli bir konumun anlam kazanması, o konuma ait bilgilerin zaman içerisinde birikmesi ve insan etkileşimi ile özgünleşmesidir. Dolayısıyla yer 'yeni' veya 'modern'e karşı değildir; yer yeniliklere de, yapıma da yıkıma da kucak açar; bu süreçler yeri katmanlaştırır ve

yerin oluşumunda, dönüşümünde rol oynar. Yer hiçbir düşünceyi empoze etmez, yer çağrışım yapar ve aslında çevresine bir bilinç kazandırır. Bilinç, geçmişin izlerini ve yaşanmışlıkları, çevrenin özgün niteliklerini bir arada yoğurur ve bir konumun yeryüzünde başka hiçbir konum ile eşdeğer olamamasını ve ayrışmasını sağlar. Bu noktada yer tanımı punctum tanımına benzer; yer 'kasıtsız' oldukları sürece yeniliklere de açıktır. Başka bir söylemle, yer'in kaldıramayacağı tek yenilik aslında onu kasıtlı bir şekilde dönüştürmeye ve belirli bir kimliği, ideolojiyi yansıtmaya çalışan 'müdahalelerdir'. Dolayısıyla, Tanyeli'nin kaygı duyduğu durumlar, yerin kendi doğasından değil, toplumların ya da daha açık bir ifadeyle otoritelerin onu 'suistimal' etmesi ile ortaya çıkar. Diğer bir ifadeyle, kentlerin özgün yapısını da şekillendiren 'yer' olma hali, aslında kasıtlı yıkım ve dönüşüm süreçleri dışında yeni müdahalelere ve katmanlaşmaya karşı çıkmaz.

Bu bağlamda, Tuan ise kentlerde koruma yaklaşımlarında tam olarak neyin korunması gerektiği "kentin geçmişinin hangi yönleri korunmalıdır?" sorusuyla tartışmaya koyulur (Tuan, 2001, s.197). Bu doğrultuda, Tuan'a göre eski bir yapının korunmasının "estetiksel", "ahlaki" ve "moral verici" yanlarının olup olmaması ile doğru orantılı olduğunu düşünür (Tuan, 2001). Dolayısıyla, eski bir yapının estetik değeri varsa, önemli bir olaya işaret ederse veya insanları mutlu ederse korunmayı hak eder. Tuan bu tanımı yaparken kentlerde her şeyin korunamayacağı bilinci ile hareket eder ve en azından nelerin korunması gerektiğinin tanımlanması gerektiğini düşünür. Tuan'ın tanımladığı parametreler, punctum'un korunmasını da sağlar; kentlerde yer etmiş, kimliği şekillendiren ve önemli olaylara referans veren yapılar korunmalıdır. Aynı şekilde, kentlerin anlamını dönüştürecek yeni yapıların yapılmasının da önüne geçilmelidir. Çünkü yapıların korunması kadar yeni yapıların nasıl olması gerektiğine de önem verilmelidir. Başka bir söylemle, yeni müdahaleler bağlam ile uyumlu ve tutarlı olmalıdır.

Kostof ise kentlerde yapılan yeni müdahaleler noktasında Patrick Geddes'in "evrimsel tarihçiliği" yaklaşımını benimser; kentlerde yapılacak olan yeni müdahaleler ve gelişmelerin kentlerin "tarihini, coğrafi koşullarını ve bugünün ihtiyaçlarını" dikkate alması gerektiğini vurgular (Kostof, 2004, s.93). Dolayısıyla, sürekli gelişime açık ve büyüyen günümüz kentlerinde müdahalelerin gerekliliği tartışmaya kapalıdır. Bu noktada önemli olan, günümüzde gerekli olan dönüşümlerin kentin coğrafi gerçekleri

ve kenti özgün kılan tarihsel unsurları yok saymadan nasıl yapılabileceğidir. Çünkü kentler değerlerin birikimi ile özgünleşen bir yapıya sahip olsalar da, hiçbir zaman steril bir sanat eserine benzemez ve bünyelerinde bir yaşam akar. Bu nedenle kentlerde müdahaleler daha titizlikle yapılarak, kentlerdeki studium katmanının punctum katmanına zarar vermeyecek şekilde dönüştürülmesi gerekir.

Lefebvre, 1968 yılında yayınlanan "Kent Hakkı" kitabında "köy şehrin doğmasına izin verirken, kentsel çekirdek yeni ve tanımlı bir 'gerçekliğe' yerini bırakmadı" der. Ancak kent çekirdeğinin çatırdadığını ve "kendini daha da güçlü şekilde, iktidar merkezi olarak ortaya koymazsa" egemenliğinin yakın zamanda sona ereceğini ileri sürer (Lefebvre, 2020, s.31). Günümüzde ise Lefebvre'ün ileri sürdüğü kent çekirdeği iktidarın merkezi olmayı seçmiş ve evrimini tamamlamıştır. Freud da benzer şekilde köy ve kent analojisi üzerinden ilerler ve ona göre bir köyün kente dönüşümü, küçük bir çocuğun büyüyüp yetişkin bir insana dönüşümüne benzer ve bu dönüşüm süreci sonunda "köy kentte çocuk da yetişkin insanda kaybolmaktadır. Yeni ortaya çıkan resimde eski özelliklerin izini sürebilecek tek şey bellektir" (Freud, 2018, s.26). Bu açıdan bakıldığında, küçük çocuk aslında büyüyen yetişkinin içerisinde varlığını sürdüren punctum'dur; yetişkin büyüyüp gelişmiş ve değişmiş olsa bile içindeki çocuğu kaybetmemelidir. Kentlerde de durum buna benzerdir ve kentlerin içlerindeki punctum'un kaybolması kentleri geri dönülemez bir dönüşüme sürükler. Çünkü punctum'un yıkımı kentlerde bilinç kaybına ve amnezilere yol açarak, kentin benliğinin kaybolmasına yol açar. Kent artık ne olduğunu, özgün niteliklerini unutur ve sıradanlaşır. Bogdanoviç ise kentlerin medeniyetlerin varoluşu noktasında oynadıkları role değinir ve ona göre medeniyetin kurtuluşu kentlerin geleceğine bağlıdır (Vukoviç, 2011). Bu anlamda, Bogdanoviç'in perspektifinden yaklaşıldığında, kentler görünen yapılarından çok daha fazlasını ifade ederler; onlar medeniyetin koruyucusu ve kültürün en önemli temsilcileridir.

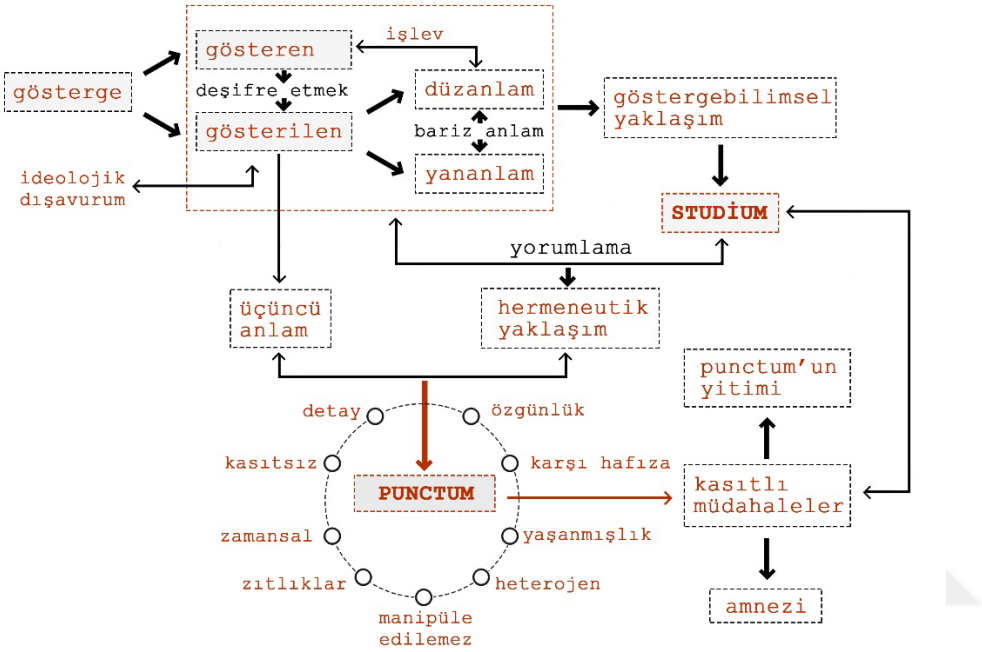
Bu bağlamda, günümüzde sürekli artan nüfus, ekonomik gerçeklerin ve dolayısıyla paranın kent merkezlerini işgal girişimi ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar kentlerde sürekli bir dönüşüm halini, yeni yapıları ve yıkımları gerekli kılar. Bu anlayış, kentlerin anlamsal değerlerinden uzaklaşmasını ve anlam kabuklarını soyup atmalarını dikte etmektedir. Bu sürecin durdurulması özellikle günümüz şartları dikkate alındığında mümkün gözükmemektedir. Yaşanan dönüşümler, kentlerin punctum

katmanını zedelemekle kalmaz, çoğu örnekte olduğu gibi tamamen yok etme aşamasına gelmiştir. Bu noktada, çözüm elbette ki yeni inşaatların ve yıkımların sürdürülmemesi değildir. Kentlerin gerçekleriyle ve punctum katmanı ile uyumlu, yeni bir 'anlam' dikte etme iddiası taşımayan, dolayısıyla 'kasıtsız' ve kentin ruhuna uygun ve 'işlevsel' müdahalelerin yapılması, kentlerin geleceğini koruyabilme noktasında değerlidir. Çünkü her kırılma noktasında kentsel ölçekte baş gösteren 'yeni kimlik' oluşturma girişimleri, kentleri yıpratmak dışında bir işe yaramamaktadır. Başka bir söylemle, birçok kent, artık "anlama doymuş" vaziyettedir.

Bu noktada, kentsel mekanlar kolektif hafıza üzerinden oluşturulan yeni anlamlara her zaman açıktır; buradaki sorun kasıtlı bir hafıza oluşturma girişimleridir. Özellikle son yüzyılda sürekli rejim değişikliği yaşayan Balkan ülkeleri gibi örneklerde, yeni yönetimler kentlere yeni bir dünya anlayışı, yeni ideolojiler empoze etmekle meşgul olurken, kentlerin bu yeni fikirleri artık kaldıramadığı, bu fikirlerin kentsel mekânda eğreti durduğu açıktır. Bu bağlamda, kentlerin özgün yapılarının ve punctum'larının özgür bırakılması, gelecek nesillerin bu kentleri anlayabilmeleri ve okuyabilmeleri için kritik bir öneme sahiptir. Çünkü, toplumların kentleri şekillendirdiği kadar, kentler de toplumları şekillendirir. Sağlıklı, tutarlı ve bilinçli toplumlar için ayakta duran, bilinci açık, punctum'unu kaybetmemiş ve en önemlisi de "tutarlı" kentlere ihtiyaç vardır. Tutarlılık geleceğin şekillendirilmesinde büyük bir rol oynayacaktır.

Bu nedenle, kent fenomenini anlamak, onun görünen fiziksel katmanının ardında yatan değerleri kavrayabilmek, tarihsel süreçte ve gelecekte kentlerin toplumsal yaşam içerisinde ne denli değerli bir görevi üstlendiklerini ve üstleneceklerini ortaya koyabilmek açısından önemlidir. Studium ve punctum yaklaşımı da kentlerin bünyelerinde hangi bilgileri sakladıklarını, hangi evrelerden geçtiklerini, kimliklerini oluşturan değerleri, hangi yönleriyle biricikleştiklerini vurgulamak noktasında kullanılabilecek alternatif bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Kentlerin studium ve punctum katmanlarını okumak ve anlamak, kentlerin geleceğini de düşünebilmenin ve aynı zamanda kentsel değerlerin gelecek nesillere aktarılabilmesinin yolunu açar. Bu noktada, mimarların, şehir plancılarının, sosyologların, tarihçilerin, felsefecilerin ve kentle ilgili düşünen, çalışan herkesin kentlerin 'okunabilir' kalmaları ve punctum'larının korunabilmesi doğrultusunda direnç göstermeleri ve çalışmaları büyük bir önem arz eder. Bu anlamda çalışmada kullanılan soyut kentsel kesitler

yöntemi gibi farkı yöntemlerle kentlerin belgelenmesi, modellenmesi, bilgilerin saklanması, kayıt altına alınması ve sanal ortamda da işlenmesi değerli olacaktır. Punctum'u zarar görmüş ya da yok edilmiş kentler içinse 'punctum'un kolektif hafızada yaşatılması doğrultusunda gerekli olan bütün adımların atılması gerekir. Aksi halde homojen, jenerik, bilinçsiz, geçmişi hatırlayamayan ve kültürel değerlerden yoksun kentler, gelecekte 'amnezik' toplumlara gebe olacaktır (Şekil 6.51).

Şekil 6.51: Studium ve punctum katmanlarını okumak, göstergebilimsel ve hermeneutik yaklaşımın benimsenmesi ve punctum'un dönüşümü, (diyagram yazar tarafından üretilmiştir) (EK L).

KAYNAKLAR

Abdula, H. (2019). Mimari Travma: Savaşın Kentsel Hafıza Üzerindeki Etkilerinin Prizren ve Yakova Bağlamında İncelenmesi, İTÜ Yüksek Lisans Tezi, s.45.

Abdula, H., & Aygen, Z. (2022). Edebiyatta Mimarlık ve Anıtsallık: Ivo Andriç'in 'Drina Köprüsü' Örneği. Litera, 32(1), 407-434. https://doi.org/10.26650/LITERA2021-876432, s.427, s.428.

Acun, F. (2002). A Portrait of the Ottoman Cities, *The Muslim World*, Volume 92, fall, (255-281).

Adorno T. W. (2001). *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*, (Ed.) J. M. Bernstein. Routledge New York and London.

Akın, G. (2021). Mekân: Eski(Miş) Bir Poetika?, Gülşen Özaydın & Merve Akı (Ed.) *Mekan ve Yer*, (118-142), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, s.121, s.122, s.123.

Alemdar, Z. Y. (2010). Anlatıya Dayalı Bir Kent Okuması: Kayseri Sahabiye Mahallesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı*: 29 Yıl: 2010/2 (ss.283-306), s.292.

Alexander, C. (1965). A City is Not a Tree. *Architectural Forum*, Vol 122, No 1, April 1965, (58-62).

Alexander, C. (1979). *The Timeless Way of Building*, Oxford University Press, New York, s.92.

Aliağaoğlu, A. & Uğur, A. (2016). Osmanlı Şehri, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2016, Sayı: 38, (203-226).

Amiri, D. (2018). Studium and Punctum in Psychoanalytic Writing: Reading Case Studies Through Roland Barthes, *Psychoanalytic Review* 105(1):51-65, Guilford Press, DOI: 10.1521/prev.2018.105.1.51.

Ar, M. (2021). Mekân, Yer ve Yersizlik Kavramları üzerine Bir İnceleme, *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, ISSN: 1308-8386, (s.12).

Araujo, C. B., & Maia, H. (2014). Space And Place in Urban Culture, Conference: Keep it Simple, Make it Fast! Underground Music Scenes and DIY Cultures At: Porto, s.565.

Arrhenius, T. (2013). The Fragile Monument: On Alois Riegl's Modern Cult of Monuments, *Nordic Journal of Architectural Researh*, 4, (51-55), url: http://arkitekturforskning.net/na/article/viewFile/296/256. erişim tarihi: 25.11.2022, s.52.

Asiliskender, B. (2004). Kimlik, Mekân ve Yer Deneyimi, *Kültür ve İletişim*, 7(2), yaz: 73-94, s.78, s.80.

Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.47, s.68, s.79, s.306.

Attridge, D. (2010). *Reading and Responsibility, Deconstruction's Traces*, Edinburgh University Press, s.121, s.128.

Aydınlı, S. (2003). Mimarlığı Anlama, Kaynağa Ulaşma ve Özü Yakalama, *TOL Dergisi*, Bahar-Yaz 2003, yıl:2, sayı 3, 54-60. s.57, s.58, s.59.

Aygen, Z. (1996). Kentlerin Tarihi Dokusu Korunmalı mıdır?, Işık Şimşek (Ed.), Kent ve Kültürü, (43-62) *Cogito*, sayı 8, yaz, İSSN 1300-2880, Yapı Kredi Yayınları, s.44, s.45, s.46.

Aygen, Z. (2013). *International Heritage and Historic Building Conservation: Saving the World's Past*, Routledge, New York, s.45.

Bachelard, G. (1994). *The Poetics of Space*, Beacon Press, Boston, s.45, s.46.

Bajçinovci, B. Q., & Thaçi, K. (2016). Heritage and Artistic Boon: Valuing Prizren Castle, *JOSHA Journal of Science, Humanities and Arts*, Volume:3, Issue:5, DOI: 10.17160/josha.3.5.228.

Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*, çev. Berke Vardar & Mehmet Rifat, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.36.

Barthes, R. (1991). *Mythologies*, The Noonday Press, New York, s.111.

Barthes, R. (2007). *Göstergeler İmparatorluğu*, çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.37, s.47.

Barthes, R. (2016). *Camera Lucida: Fotoğraf Üzerine Düşünceler*, çev. Reha Akçakaya, Altıkırkbeş Yayın, İstanbul, s.15, s.33, s.35, s.36, s.39, s.40, s.44, s.57, s.61, s.64, s.103, s.113.

Barthes, R. (2021a). *Göstergebilimsel Serüven*, çev. Mehmet Rifat & Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.173, s.197, s.199, s.203, s.206, s.211, s.217.

Barthes, R. (2021b). *Bir Deneme Bir Ders: Eiffel Kulesi ve Açılış Dersi*, çev. Mehmet Rıfat & Sema Rıfat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.14, s.17, s.19, s.20, s.22, s.60.

Beganović Dz. (2014). Complex Urbarchitectonic Structures of Priština and Novi Pazar Cities, *Spatium International Review,* UDC 711.434(497.11)"19", No. 32, December, (39-46) Professional paper, DOI: 10.2298/SPAT1432039B.

Benjamin, W. (2002). *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, e,1, Bölüm II, Bölüm IV.

Benjamin, W. (2010). *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, Prism Key Press, New York.

Bevan, R. (2016). *The Destruction of Memory: Architecture at War*, Reaktion Books, London, England, s.25.

Biçakcı, H., & Yıldırım, C. (2018). İslam Uygarlığında Kent ve Kentleşme, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Aralık, ss. 541-561.

Bogdanoviç, B. (1993). Murder of the City, url: https://www.nybooks.com/articles/1993/05/27/murder-of-the-city/, erişim tarihi: 16 Nisan, 2020.

Bogdanoviç, B. (1994). Sarajevo: Defending the City, A letter to my Sarajevo friends, Index Cencorship, url: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1080/03064229408535750, 10 Mart, 2020, s.118.

Boyer, C. (2012). *Collective Memory Under Siege: The Case of 'Heritage Terrorism'*, The SAGE Handbook of Architectural Theory London.

Bolter, D., Gandy, M. & MacIntyrem B. (2004). Presence and the Aura of Meaningful Places, *Presence Teleoperators & Virtual Environments*, Corpus ID: 54594588, s.37.

Burgin, V. (1986). *Criticism and Postmodernity*, MacMillan Education LTD, London, s.78.

Burke, P., Clossey, L. & Fernandez-Armesto, F. (2017). The Global Renaissance, *Journal of World History*, Volume 28, Number 1, (1-30), University of Hawai'i Press, DOI: https://doi.org/10.1353/jwh.2017.0000.

Bytyçi, A., & Gjinolli, I. (2017). The Fountain Square, 'Shadervan'– A living Landmark of Prizren, *International Journal of Contemporary Architecture*, "The New ARCH" Vol. 4, No. 1 (2017) ISSN 2198-7688, (59-70), DOI: 10.14621/tna.20170108.

Calvino, I. (2021). *Görünmez Kentler*, çev. Işıl Saatçıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, s.62, s.64, s.69, s.166, s.179.

Cansever, T. (1996). Şehir, Işık Şimşek (Ed.), Kent ve Kültürü, (125-129), *Cogito*, sayı 8, yaz, İSSN 1300-2880, Yapı Kredi Yayınları, s.126.

Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Chen, X., Orum, A. M., & Paulsen, K. (2012). *Introduction to Cities: How Place and Space Shape Human Experience*, Wiley-Blackwell, ISBN: 978-1-4051-5554-0.

Cheshmehzangi, A. (2012). Identity and Public Realm, ASEAN Conference on Environment-Behaviour Studies, Bangkok, Thailand, 16-18 July 2012M AcE-Bs.

Childe, V. G. (1950). The Urban Revolution, The Town Planning review, Vol. 21, No. 1, (3-17), Liverpool University Press

CHwB (2006). An Archeological Map of The Historic Zone of Prizren, Prizren Rehabilitation Programme, CHwB Kosovo office, Report series No. 2/2006, http://chwb.org/kosovo/wp-content/uploads/sites/3/2014/04/An-archeological-map-of-the-historic-zone-of-Prizren.pdf, erişim tarihi: 26.03.2019.

Creswell, J. W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, çev. (Ed.), Mesut Bütün & Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Crinson, M. (2005). *Urban Memory: History and Amnesia in the Modern City*, Taylor & Francis, London/New York.

Csüllög, G. & Gulyás, L. (2015). History of Kosovo from the First BalkanWar to the End of World War II (1912–1945), *West Bohemian Historical Review* V/2015/2,url:https://www.researchgate.net/publication/312197366_History_of_Kosovo_from_the_First_Balkan_War_to_the_end_of_World_War_II_1912-1945, erişim tarihi: 09.12.2022.

Curtin, B. (2009). Semiotics and Visual Representation, Corpus ID: 14879280, url: https://www.arch.chula.ac.th/ejournal/files/article/lJjpgMx2iiSun103202.pdf, erişim tarihi: 27.10.2022, s.52.

Çetinkaya, H. (2016). Early Christian Architecture in Ulpiana, Ivo Topalilov & Biser Georgiev (Eds.), Transition from Late Paganism to Early Christianity in The Architecture and Art in The Balkans, *Studia Academica Šumenensia*, 3, 30-46, Shumen University Press.

Çongur, E. (2021). *Yapısalcılık, Göstergebilim ve Martı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s.63.

Darling, L. T. (2007). The Renaissance and the Middle East, Guido Ruggiero (Ed.), *A Companion to the Wold of the Renaissance*, Chapter 3, Blackwell Publishing.

Daylight, R. (2012). The Difference Between Semiotics and Semiology, *Gramma: Journal of Theory and Criticism*, vol 20, url: https://doi.org/10.26262/gramma.v20i0.6292, erişim tarihi:29.10.2022.

Demirel, N. (2016). *Kosova'nın Tarihi ve Sosyolojik Yapısı*, Eğitim Kitabevi Yayınları, s.91.

Decortis, F., & Lentini, L. (2010). Space and Places: When İnteracting with and in Physical Space Becomes A Meaningful Experience, *Springer-Verlag London Limited,* Pers Ubiquit Comput, 14:407–415, DOI 10.1007/s00779-009-0267-y, s.408, s.413.

Derrida, J. (2001). *The Work of Mourning*, The University of Chicago Press, Chicago, And London, s.41, s.57.

Diener, A. C., & Hagen, J. (2019). *The City as Power: Urban Space, Place, and National Identity*, Rowman & Littlefield, New York, London, s.12.

Drake, S. (2000). Anatomy and Anthropomorphism: Architecture and The Origins of Science, *ANZAScA 2000: Proceedings of the 34th Conference of the Australia and New Zealand Architectural Science Association*, December 1-3, 2000.

Duffy, J. (1993). The Punctum in The Paintings of Pierre Bonnard, *French Cultural Studies*, 4(11), 145–165. https://doi.org/10.1177/095715589300401104.

Durant W., & Durant A. (1997). *The Lessons of History*, Fine Communications,US.

EC Ma Ndryshe (2009). Prizren Through the Retro – Visor, url: https://www.ecmandryshe.org/repository/docs/29_11_13_77637_Prizreni_ne_Retrovizore.pdf, erişim tarihi: 10.12.2022.

Eco, U. (2019). *Mimarlık Göstergebilimi*, çev. Fatma Erkman Akerson, Daimon Yayınları, İstanbul, s.21, s.27, s.28, s.31, s.32, s.43.

Eldridge, P. (2016). The Punctum and the Past: Sartre and Barthes on Memory and Fascination, *Sartre Studies International*, Vol:22 (1), Special Issue: Thinking with Sartre Today (117-132).

Elliasson, O. (2017). Abstract: The Art of Design, [Netflix Documentary], https://www.netflix.com/watch/80237093?trackId=14277283&tctx=-97%2C-97%2C%2C%2C%2C%2C%2C%2C80057883.

Elliot, B. (2022). *Mimarlar İçin Benjamin*, çev. Suat Kemal Angı, Ketebe Yayınları, İstanbul, s.109, s.172.

Elsie, R. (2018). *Kosovo, A Documentar y History: From the Balkan Wars to World War II*, I.B. Tauris & Co. Ltd, London & New York.

Ensaios, O., & Valente, L. F. O. (2019). Art Dwells: Heidegger's Concept of Dwelling And The Spatial Relations Betweenarchitecture and Contemporary Art In Two Artworks At Instituto Inhotim (Brazil), *Oculum Ensaios*, vol. 16, no. 3, (603-621), DOI: 10.24220/2318-0919v16n3a4087.

Eyüboğlu, E. (1998). Tarihsel Süreç İçinde Şehirsel Biçimlenmeyi Yönlendiren Etmenler ve İstanbul Örneği, İTÜ Doktora tezi.

Farabi. (2020). *Mutluluğun Kazanılması*, çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.2, s.3.

Foucault, M. (1977). *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, Cornell University Press Ithaca, New York.

Freud, S. (2018). *Savaş ve Ölüm Üzerine*, çev. Elif Yıldırım, Oda Yayınları, s.26.

Fried, M. (2005). Barthes's Punctum, *Critical Inquiry*, Vol. 31, No. 3 (Spring 2005), (539-574), The University of Chicago Press, url: http://www.jstor.org/stable/10.1086/430984, erişim tarihi: 10.12.2019.

Gashi, S. (2013). *Prishtina e Femijerise Sime: Monografi Ekskluzive Qe Flet Per Nje Pjese Te Se Kaluares Se Qytetit Dhe Te Njerezve Qe E Jetuan Ate Kohe*, Teuta, Prishtine/Kosove.

Giedion, S. (1994). The Need for A New Monumentality, Paul Zucker (Ed.), New Architecture and City Planning, *Philosophical Library*, New York, s.552, s.553.

Golding, N. H. (1975). Plato as City Planner, Arethusa, *Population Policy in Plato & Aristotle*, fall, Vol. 8, No. 2, (359-371), The Johns Hopkins University Press.

Gollopeni, B. (2013). "Urbanization and Socio-Urban Developments in Prishtina in Post-Conflict period", *UBT International Conference*, 12., url: https://knowledgecenter.ubt-uni.net/conference/2013/all-events/12, erişim tarihi: 09.12.2022.

Günay, V. D. & Parsa, A. F. (2012). *Görsel Göstergebilim: İmgenin Anlamlandırılması*, Es Yayınları, İstanbul, s.11, s.12, s.16.

Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*, Harper&Row Publishers, New York, s.128, s.129, s.140.

Hansen, M. B. (2008). Benjamin's Aura, *Critical Inquiry*, Vol. 34, No. 2 (Winter 2008), (336-375), The University of Chicago Press, http://www.jstor.org/stable/10.1086/529060.

Heidegger, M. (1971). *Poetry, Language, Thought*, İngilizce'ye çeviren: Albert Hofstadter, Harper Colophon Books, New York, s.151, s.152, s.155.

Herscher, A., & Riedlmayer, A. (2001). The Destruction Of Cultural Heritage in Kosovo, 1998-1999: A Post-war Survey, Kosovo Cultural Heritage Project, Cambridge, Massachusctts USA, , http://heritage.sense-agency.com/assets/kosovo/sg-6-03-destruction-study-en.pdf, erişim tarihi: 10.09.2022.

Herscher, A., & Riedlmayer, A. (2000a). Architectural Heritage in Kosovo: A Post-War Report, *US/ICOMOS Newsletter*, 4 July-August, Alındığı tarih: 08.14.2018, https://s3.amazonaws.com/media.archnet.org/system/publications/contents/4736/original/DPC1421.pdf?1396964252, erişim tarihi: 25.06.2020.

Herscher, A., & Riedlmayer, A. (2000b). Monument and Crime: The Destruction of Historic Architecture in Kosovo. *MIT Press in Grey Room*, Volume 1, ss.-108-122. 28.01.2019, http://cool.conservation-us.org/byform/mailing-lists/cdl/2000/1124.html, erişim tarihi: 28.05.2021.

Herscher, A. (2010). *Violence Taking Place: The Architecture of the Kosovo Conflict*, Stanford, Calif: Stanford University Press, s.31.

Hirik, E. (2015). Seyahatnâme Penceresinden Kosova ve Civarı*, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Başkentleri Bilgi Şöleni, Türkiye-Kosova-Makedonya-Özbekistan*, 05-07 Kasım 2015, Nevşehir.

Hisari, L. (2018). Urban Heritage and Place-Making: Preservation Through Mobility Enhancement in the Historic Centre of Prizren, Edmond Hajrizi (Ed.), *7th UBT Annual International Conference*, Architecture and Spatial Planning, UBT, Pristina.

Hisarlıgil, B. B. (2008). Martin Heidegger'de Mekân Düşüncesi: Hermeneutik-Fenomenolojik Bir Yaklaşım, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Say :25 Y l:2008/2 (23-34), s.27.

Hoxha, G. (2015). Te Dhena Te Reja Arkeologjike Nga Kalaja e Prizrenit, Akademia e Shkencave e Shqiperise, Korkuti, M., Perzhita, L., & Luci, K., (Eds.), *Dardania;* Kerkime dhe Studime Arkeologjike, Tirane.

Hugo, V. (2021). *Notredame'ın Kamburu*, çev. Volkan Yalçıntoklu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.187, s.189, s.194.

Ignatieva, M. E., & Stewart, G. H. (2009). *Homogeneity of Urban Biotopes and Similarity of Landscape Design Language in Former Colonial Cities*, Mark J. McDonnell, Amy K. Hahs & Ju¨rgen H. Breuste (Eds.), Ecology of Cities and Towns: A Comparative Approach, Cambridge University Press.

Jagxhiu, B., & Kovacs-Andor, K. (2018). Prizren – Revitalizing the Historic Water Channel System for Modern City Life, Pollack Periodica, *An International Journal for Engineering and Information Sciences*, Vol. 13, No. 1, (157–168), HU ISSN 1788–1994, DOI: 10.1556/606.2018.13.1.14.

Jagxhiu, B. (2020). New Structure in The Historical Context Case Study: Contemporary Shopping Mall in The Historic Center of Prizren, Pollack Periodica, *An International Journal for Engineering and*

Information Sciences, Vol. 15, No. 1, (233–240), HU ISSN 1788–1994, DOI: 10.1556/606.2020.15.1.22.

Jakupi, A., & Kajtazi, T. J. (2017). Interpretation of Architectural Identity Through Landmark Architecture: The Case of Prishtina, Kosovo from the 1970s to the 1980s, *Frontiers of Architectural Research*, 6, 480–486.

Jameson, F. (1970). Walter Benjamin, or Nostalgia, *Salmagundi*, No. 10/11 (fall 1969-Winter 1970), (52-68). http://www.jstor.org/stable/40546514.

Jenkins, E. S. (2013). Another Punctum: Animation, Affect, and Ideology, *Critical Inquiry*, Vol. 39, No. 3 (Spring 2013), (575-591), The University of Chicago Press, url: http://www.jstor.org/stable/10.1086/670046, erişim tarihi: 29.11.2022.

Jerliu, F. (2014). Preservation of City's Heritage in The Contemporary State-Building Context: The Case of Prishtina, *Architecture & Science Journal*, Vol. 1, No. 2.

Jerliu, F., & Navakazi, V. (2018). The Socialist Modernization of Prishtina: Interrogating Types of Urban and Architectural Contributions to the City, *Mesto a Dejiny*, vol. 7, 2018, 2, (55-74).

Jerliu, F., & Navakazi, V. (2019). Modernization Tendencies in Architecture And Street Infrastructure In Kosovo During The Tanzimat Reforms, *An International Journal for Engineering and Information Sciences*, Vol. 14, No. 2, (73–84), HU ISSN 1788–1994 © 2019 Akadémiai Kiadó, Budapest, DOI: 10.1556/606.2019.14.2.7.

Judah, T. (2008). *Kosovo, What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, New York.

Karaman, E. (2017). Roland Barthes ve Charles Sanders Peirce'ın Göstergebilimsel Yaklaşımlarının Karşılaştırılması, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 34, (2017) (25-36), s.27, s.31.

Karatani, K. (2021). *Metafor Olarak Mimari*, Metis Yayınları, çev: Barış Yıldırım, İstanbul, s.71.

Karimian, H. & Seyedein, S. (2010). A Preliminary Survey at the Circular City of Darabgird, Iran, *Antiquity Project Gallery*, 84 (324), http://www.antiquity.ac.uk/projgall/karimian324/, erişim tarihi: 10.12.2022.

Kayserilioğlu, K. (2019). Hareketli İmgelerde Punctum*, Sanat-Tasarım Dergisi*, 2019, Sayı: 10 ISSN: 2529-007X ss.31-39 DOI: 10.35333/Sanat.2019.86.

Kılıç, S. (2009). Uzam mı, Uzay mı? Peki mekan ne?, *Cogito*, Sayı:59, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Knaus V., & Warrander G. (2011). *Kosovo, 2nd: The Bradt Travel Guide*, Brad Travel Guides Publishing.

Kostof, S. (1995). *A History of Architecture, Settings and Rituals*, Oxford University Press, New York, s.95.

Kostof, S. (2004). The City Shaped, urban Patterns and Meanings Through History, Bulfinch Press, New York & Boston, s.16, s.34, s.52, s.93.

Kott, M. (2016). *Chatolic Kosovo: A Visitor's Guide to Help Her People, Churches, Historical Sites, and Her, 1,900 Year Journey*, Lulu Publishing.

Kökden, U. (1996). Kentler Üreten Tarih, Tarih Üreten Kentler, Işık Şimşek (Ed.), Kent ve Kültürü, (37-42), *Cogito*, sayı 8, yaz, İSSN 1300-2880, Yapı Kredi Yayınları, s.38.

Köksal, A. (2021). Bu Mekân Artık Bu Yer Değil, Gülşen Özaydın & Merve Akı (Ed.), *Mekân ve Yer*, (10-19), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

Krier, R. (1991). *Urban Space*, Academy Editions, London.

Küçüköner, M. (2005). Sanatta İmge, Simge ve Gösterge İlişkilerine Bir Bakış, *Sanat Dergisi*, 0 (7), 76-82. url: https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunigsfd/issue/2595/33381, erişim tarihi: 01.12.2022, s.79.

Kürkçüoğlu, E. (2010). İdeal Arayışında Bir Dönüm Noktası: Yıldız Şehirler, *İdeal Kent,* Sayı:1, Mayıs 2010, ss. 78-95.

Krzyżanowska, N. (2015). The Discourse of Counter-Monuments: Semiotics of Material Commemoration in Contemporary Urban Spaces, *Social Semiotics*, DOI:10.1080/10350330.2015.1096132.

Laakkonen, S. (2020). Urban Resilience and Warfare, How Did The Second World War Affect The Urban Environment?, *City and Environment Interactions*, https://doi.org/10.1016/j.cacint.2020.100035, s.2.

Lagopoulos, A. P. (2009). The Semiotics of the Vitruvian City, *Semiotica*, 175–1/4 (2009), 193–251 0037–1998/09/0175–0193, DOI: 10.1515/semi.2009.047 6, Walter de Gruyter.

Lagopoulos, A. Ph. (2019). The Semiotics of Urban Space, Zlatan Krajina & Deborah Stevenson (Eds.), *The Routledge Companion to Urban Media and Communication,* Routledge, url: https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315211633-4, erişim tarihi: 28.11.2022.

Larkham, P. J., & Jive'n, G. (2003). Sense of Place, Authenticity and Character: A Commentary, *Journal of Urban Design*, 8:1, 67-81, DOI: 10.1080/1357480032000064773, s.70.

Leite J.M.V. (2009). Cultural Heritage and Monument, A Place In Memory, *City & Time*, 4 (2): 3., url: http://www.ct.cecibr.org.

Lefebvre, H. (2016). *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, Sel Yayınları, İstanbul, s.39, s.163, s.164, s.233.

Lefebvre, H. (2017). *Kentsel Devrim*, çev. Selim Sezer, Sel Yayıncılık, İstanbul, s.25, s.50, s.51, s.114, s.115, s.161.

Lefebvre, H. (2020). *Şehir Hakkı*, çev. Işık Ergüden, Sel Yayınları, İstanbul, s.21, s.47, s.63, s.64, s.65, s.67, s.82, s.83, s.99.

Lynch, K. (1981). *A Theory of Good City Form*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, and London, England.

Lynch, K. (2018). *Kent İmgesi*, çev. İrem Başaran, Özgün adı: The Image of the City (1960), İş Bankası Kültür Yayınları, 10. Basım, İstanbul, s.1, s.2, s.4, s.5, s.7, s.10, s.83, s.91.

Malcolm, N. (2002). *Kosovo: A Short History*, Pan Books, London.

Malpas, J. E. (2004). *Place and Experience: A Philosophical Topography*, Cambridge University Press, s.164, s.165.

Management Plan for the Historic Center of Prizren (2019). Draft for Public Consultation, Management Plan for the Historic Center of Prizren 2019-2028, Ministry of Culture, Youth and Sports, Republic of Kosovo.

Maroufi, H. (2019). Urban Planning in Ancient Cities Of Iran: Understanding The Meaning of Urban Form in The Sasanian City of Ardašīr-Xwarrah, *Planning Perspectives*, DOI: 10.1080/02665433.2019.1684353.

Mazı, F. (2008). Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2008, Cilt 5, Sayı 10, (34-48), s.38.

Mejzini, I. (2015). "The Phenomena of Urban Sprawl – Study Case of City of Prishtina", *UBT International Conference*, 57. url: https://knowledgecenter.ubt-uni.net/conference/2015/all-events/57, erişim tarihi: 05.12.2022.

Merleau-Ponty, M. (2005). *Phenomenology Of Perception*, Taylor and Francis e-Library, s.140, s.241.

Metcalf, A. (2016). Graphic and Explicit; Photography, Punctum and Architectural Appearance, *Athens Journal of Architecture*, Vol. 2, Issue 4 – Pages 283-294, url: https://doi.org/10.30958/aja.2-4-2 doi=10.30958/aja.2-4-2, erişim tarihi: 12.12.2019.

Miller, F. (1985). A View from the Tower: Barthes and the Aesthetic Tradition, *Pacific Coast Philology*, Vol. 20, No. 1/2 (Nov., 1985), (80-88), Penn State University Press on behalf of the Pacific Ancient and Modern

Language Association, url: http://www.jstor.org/stable/1316521, erişim tarihi: 15.11.2022, s.81, s.82, s.86, s.87.

Møystad, O. (2012). The Spirit of Place in a Multicultural Society, url: https://www.architecturenorway.no/questions/identity/moystad-on-cns/, erişim tarihi: 19.11.2022.

Mumford, L. (1961). The City in History: It's Origins, It's Transformations, and It's Prospects, *Harcourt Brace Jovanovich INC*, New York,s.3, s.265, s.266.

Nasekhiyan, S., & Vali, A. P. (2014). The Concept and Sense of Place in Architecture From Phenomenological Approach, *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences*, ISSN: 2231– 6345, Vol. 4 (S4), (3746-3753), (ss.3746-3747), s.3746, s.3747.

Nikoliç, S. (1998). *Prizren od Srednjeg Veka do Savremenog Doba, Urbanisticko, Arhitektonski Razvoj*, Grafika.

Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*, çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, s.12, s.25, s.32.

Norberg-Shulz, C. (1991). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli, New York, s.5, s.8, s.18, s.63, s.166, s.195.

Norman, R. (2014). Shifting Experiences of Places in Prishtina, Corpus ID: 142165570, *Eurozıine*, url: https://www.eurozine.com/pristina-departure-city/?pdf=, erişim tarihi: 12.12.2022.

Note, M. (2013). Framing the Façade: Studium and Punctum in Architectural Photography, Doing Photography, *Conference at Durham University*, UK, url: https://www.academia.edu/9697856/Framing_the_Fa%C3%A7ade_Studium_and_Punctum_in_Architectural_Photography, erişim tarihi: 09.12.2019, s.6.

Oerther S. (2020). Analysis Methods in Hermeneutic Phenomenological Research: İnterpretive Profiles, *Front Nurs*, 4:293-298.

Ogel, S. (2008). The Seljuk Face of Anatolia: Aspects of The Social And Intellectual History Of Seljuk Architecture, *The Foundation for Science Technology and Civilisation*, Publication ID: 842.

Owen J. Dwyer (2004). Symbolic Accretion and Commemoration, *Social & Cultural, Geography*, 5:3, (419-435).

Önal, F., & Ulubay, S. (2020). Mekân Üzerine Sorunsallar ve Kavrayışlar: Fenomenoloji Kuramının Yirminci Yüzyılın Mekân Anlayışına Etkileri, *Megaron,* 2020;15(4):606-613, DOI: 10.14744/MEGARON.2020.28482.

Öncel, D. (2021). Galata: Yerin Değişimi – Mekanın Sahneleşmesi, Gülşen Özaydın & Merve Akı (Ed.), *Mekan ve Yer*, (145-167), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, (s.161).

Örnek, Y. (2015). Mimarlık ve Felsefe: Çağdaş Filozofların Mimarlığı Yeniden Düşünmesi, *Ethos*: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, Temmuz, 8(2), 125-139 ISSN 1309-1328 125, s.135, s.128.

Özcan, K. (2006). Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)I, *Bilig*, Yaz / 2006, sayı 38: 161-184, © Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı.

Pallasma, H. (2016). *Tenin Gözleri: Mimarlık ve Duyular*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Yem Yayin, Istanbul, s.13, s.14, s.50, s.51, s.65.

Perera, N. (2002). Indigenising the Colonial City: Late 19th-century Colombo and Its Landscape, *Urban Studies*, Vol. 39, No. 9, 1703–1721, Carfax Publishing.

Purcar, C. (2019). Photography, Railways and Landscape in Transylvania, Romania, Thomas Coomans, Bieke Cattoor & Krista De Jonge (Eds.), *Mapping Landscape in Transformation: Multidisciplinary Methods for Historical Analysis*, Leuven University Press.

Pustu, Y. (2001). Küreselleşme Sürecinde Kent "Antik Site'den Dünya Kentine", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 60, ss.129-151.

Quinn, D. (2018). İsmail: Bir Zihin ve Ruh Macerası, çev. Selen Çalık, Maya Kitap, İstanbul, s.222.

Ramet, S. (2015). Civic and Uncivic Values in Kosovo: An Introduction, Sabrina P. Ramet, Albert Simkus & Ola Listhaug (Eds.), *Civic and Uncivic Values in Kosovo*, Central European University Press, Budapest & New York.

Rapoport, A. (1990). *The Meaning of the Built Environment: A Nonverbal Communication Approach*, The University of Arizona Press, Tucson, s.15, s.75, s.84.

Recepoğlu, A. S. (2009). *Prizren'de Türk Dönemi Kültür Mirası*, Fikri ve Medya Hizmetleri Derneği Yayını, Kitap 2, Prizren/Kosova, https://www.23nisan-ktmb.org/pdf/prizrende_turk_donemi_kultur_mirasi.pdf, erişim tarihi: 05.03.2019.

Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*, Pion Limited, London, s.3, s.4, s.8, s.47, s.141.

Relph, E. (2008). Senses of Place and Emerging Social and Environmental Challenges, 3. Bölüm, John Eyles & Allison Williams (Ed.), *Sense of Place, Health and Quality of Life*, Aldershot: Ashgate, ss. 31-44.

Ridley, J. (1998). Edwin Lutyens, New Delhi, and the Architecture of Imperialism, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 26:2, 67-83, DOI:10.1080/03086539808583025, url: https://doi.org/10.1080/03086539808583025, erişim tarihi:05.12.2022.

Rifat, M. (2019). *Göstergebilimin ABC'si*, Say Yayınları, İstanbul, (ss. 14,15,23,32).

Rigney, A. (2008). Divided Pasts: A Premature Memorial and The Dynamics of Collective Remembrance, Memory Studies, *SAGE Publication*, ISSN 1750-6980, Vol 1(1): 89–97, Los Angeles, London, New Delhi and Singapore, DOI: 10.1177/1750698007083892.

Rossi, A. (1982). *The Architecture of the City*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England.

Saatçi, S. (2020). Şehir, Mimarî ve Koruma, *Bab Journal of FSMVU Faculty of Architecture and Design*, 1 (1), (77-87), s.79.

Said, E. (2000). *Invention, Memory, and Place*, Vol. 26, No. 2 (Winter, 2000), (175-192), The University of Chicago Press, url: http://www.jstor.org/stable/1344120.

Satır, M. E. (2021). Bir Karşı Hafıza Alanı Olarak Grafiti: Banksy Örneği, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, ISSNL 2587-0092, Cilt:5, Sayı:2, DOI: http://dx.doi.org/10.51117/metder.2021.16.

Savage, M. (2003). Walter Benjamin's Urban Thought: A Critical Analysis, Mike Crang &Nigel Thrift (Eds.), *Thinking Space Critical Geographies*, (33-53), Taylor & Francis e-Library, s.46.

Schmidt, K. (2010). Göbekli Tepe – the Stone Age Sanctuaries. New Results of Ongoing Excavations with a Special Focus on Sculptures and High Reliefs, *Documenta Praehistorica*, 37:239.

Schudson, M. (2007). Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri, çev. Begüm Kovulmaz, Şeyda Öztürk (Ed.), Bellek: Öncesiz, Sonrasız, (179-199), *Cogito*, sayı: 50, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Seamon, D. (2003). "Fenonemoloji", Yer, Çevre ve Mimarlık Literatürünün Değerlendirilmesi, çev. Sema Serim, *TOL*, Cilt: 3, 2003, (ss. 36-54), s.5, s.40.

Seamon, D. (2012). Place, Place Identity, and Phenomenology: A Triadic Interpretation Basedon J.G. Bennett's Systematics, The Role of Place Identity in the Perception, *Understanding, and Design of Built Environments*, 3-21 (5-10), s.10, s.11.

Shawcross, N. M. (1997). *Roland Barthes on Photography: The Critical Tradition in Perspective Crosscurrents*, University Press of Florida.

Shujaku, V. (2011). *Prishtina: Poetic Memories*, Raster Print, Pristhine, s. XVII.

Shurkus, M. (2014). Camera Lucida and Affect: *Beyond Representation, Photographies*, 7:1, 67-83, DOI: 10.1080/17540763.2014.896276, url: http://dx.doi.org/10.1080/17540763.2014.896276.

Silva, K. D. (2012). (Re)Configuring City Meanings: Historic and Contemporary Imaginations in the City of Kandy, Sri Lanka, *The International Journal of the Constructed Environment*, January 2012, DOI: 10.18848/2154-8587/CGP/v02i03/37337.

Sjoberg, G. (1965). The Origin and Evolution of Cities, *Scientific American*, Vol. 213, No. 3 (September 1965), (54-62), url: http://www.jstor.org/stable/24931111, erişim tarihi: 10.11.2022.

Sloan, A. & Bowe, Brian (2014). Phenomenology and Hermeneutic Phenomenology: the philosophy, the Methodologies and using Hermeneutic Phenomenology to Investigate Lecturers' Experiences of Curriculum Design. *Quality & Quantity*, Vol: 48, no.3, (1291-1303). DOI:10.1007/s11135-013-9835-3.

Sontag, S. (2005). *Fotoğraf Üzerine*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Sözer, Ö. (2021). Piri Reisin Kartografik Düşüncesinde Yer, Uzam ve U-Topi, Gülsen Özaydın & Merve Akı (Ed.), *Mekân ve Yer*, (33-50), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, s.73.

Stublla, Sh. (2018). *Biografia e Prishtines: Aspekte Antropologjike*, Rozafa, Pristhine, s.71.

Suarez-Arauz, N. (2007). Amnezi Manifestosu, çev. Şeyda Öztürk, Şeyda Öztürk (Ed.), Bellek: Öncesiz, Sonrasız, (248-256), *Cogito*, sayı: 50, Yapı Kredi Yayınlari, İstanbul, s.248, s.256.

Tanpınar, A. H. (1960). *Beş Şehir*, İş Bankası Kültür Cep Kitapları, No. 12: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 328-332, s.328, s.332.

Tanyeli, U. (2020). *Yıkarak Yapmak: Anarşist Bir Mimarlık Kuramı İçin Altlık*, Metis Yayınları, İstanbul, s.270, s.273, s.276, s.361.

Tax, D. (2019). Urban Contacts: Orientalist Urban Planning and Le Corbusier in French Colonial Algiers, University of San Diego, Copley Library Undergraduate Research Awards, https://digital.sandiego.edu/library-research-award/2.

Tekindal, M. & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik bir Derleme, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20 (1), 153-182, s.158.

Tekkanat, S. S., & Türkmen, S. N. (2018). Tarih Boyunca Kent Formlarının Biçimlenişi Üzerine Bir İnceleme, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2018 Cilt: 10 Sayı: 4 107-124.

Thorns, D. C. (2002). *The Transformation of Cities: Urban Theory and Urban Life*, Palgrave Macmillan, New York.

Toska, E. (2009). Urban Revitalisation And Reconstruction Of Nënkalaja Neighbourhood And Syndicate Building In Prizren, Kosovo Management and Conservation Plan, Cultural Heritage without Borders (Sweden) Kosovo Office, Prishtina – Kosovo, erişim tarihi: 08.04.2019, http://www.hdm.lth.se/fileadmin/hdm/alumni/papers/CMHB_2008b/15_Enes_Toska_-_Nenkalaja_and_Syndicate.pdf.

Traverso, E. (2009). *Tarih, Bellek, Siyaset*, çev. Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, s.11.

Trummer, P. (2013). The City as an Object: Thoughts on the Form of the City, Observation on Architecture and the Contemporary City, *Log*, winter/spring, 27, (51-58).

Tuan, Y. F. (2001). *Space and Place: The Perspective of Experience*, University of Minnesota Press, London, s.4, s.14, s.15, s.164, 173, s.179, s.197, s.198.

Tweed, C. (2000). A Phenomenological Framework for Describing Architectural Experience, Corpus ID: 33951368, url: https://www.semanticscholar.org/paper/A-phenomenological-framework-for-describing-Tweed/442607ddaac212abf644a6973a6b6d6540406f59, erişim tarihi: 11.11.2022.

Uçar, M., & Rifaioğlu, M. N. (2011). Yerel Kimliğin Mekânsal Temsili ve Québec Kentinde Korunması, *İdeal Kent*, Sayı 3, Mayıs 2011, ss. 62-81 ISSN: 1307-9905.

Ulubay, S., & Önal, F. (2020). Mekân Üzerine Sorunsallar ve Kavrayışlar: Fenomenoloji Kuramının Yirminci Yüzyılın Mekân Anlayışına Etkileri, *Megaron*, 2020;15(4):606-613, DOI: 10.14744/MEGARON.2020.28482, s.607.

UNESCO (2004). Cultural Heritxage in South-East Europe: Kosovo, Protection and Conservation of a Multi-Ethnic Heritage in Danger, Mission Report, 26-30 April, 2004, Cultural Heritage in South-East Europe Series No:2, erişim tarihi: 09.12.2022, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000138966.

Usta, G. (2020). Mekân ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açıdan İrdelenmesi, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, ISSN: 2146-5193, Vol. 10 Issue 1, ss. 25-30, s.27.

Ünal, M. F. (2016). Göstergebilimin Serüveni, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi: Mütefekkir*, 2016; 3(6): 379-398.

Vargün, Ö. (2021). Kentsel Göstergebilim Kültürel Yansımalar ve Sanat Üretimlerinde Kentsel Göstergeleri Yeniden Okumak, *Akdeniz Sanat*,

E-ISSN2458-968, Cilt :16, Sayı: 29, DOI: 10.48069/akdenizsanat.930671.

Vuković, V. (2011). Writing About Cities, Literary Works Of Bogdan Bogdanovic About Cities And Urbanism, *Udk Brojevi*, 72.071.1:929 m, ID BROJ: 183733004.

Yoffee, N. (2004). Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, *States, and Civilizations*, Cambridge University Press, doi:10.1017/CBO9780511489662.

Yüksel, Ç, C. (2022). Trade and Urban Development in Seljuk Anatolia, *Online Journal of Art and Design*, Vol: 10, Issue 1, January 2022.

Wang, F. (2016). *Beijing Urban Memory: Historic Buildings and Historic Areas, Central Axes and City Walls*, Springer Nature, s.4.

Wilson, H. R. (2017). The Theatricality of The Punctum: Re-Viewing Roland Barthes' Camera Lucida, *Performance Philosophy*, Vol:3, :266-284, DOI: https://doi.org/10.21476/PP.2017.31126, ISSN 2057-7176.

Winter, J. (2006). *Remembering War, The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*, Yale University Press, New Haven & London.

Zeytinoğlu, E. (2021). "Yer"lerin Sınırı Olarak Deniz Limandan Ayrılmak Karşı Limanda Olmaktır, Gülsen Özaydın & Merve Akı (Ed.), *Mekan ve Yer*, (20-32), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, (21-31), s.21, s.31, s.24.

Zimmermann, J. (2015). *Hermeneutics: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, UK.

İNTERNET KAYNAKLARI

Url-1< https://sozluk.gov.tr/>, yer, erişim tarihi: 01.11.2022

Url-2< https://www.etimolojiturkce.com/kelime/yer>, erişim tarihi: 03.11.2022

Url-3<
https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/place_1?q=place>, erişim tarihi: 03.11.2022

Url-4< https://www.etymonline.com/search?q=place>, erişim tarihi: 03.11.2022

Url-5< https://sozluk.gov.tr/>, mekân, erişim tarihi: 01.11.2022

Url-6< https://www.etimolojiturkce.com/arama/mekan>, erişim tarihi: 04.11.2022

Url-7< https://islamansiklopedisi.org.tr/mekan>, erişim tarihi: 02.11.2022

Url-8<
https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/space_1?q=space>, erişim tarihi: 01.11.2022

Url-9< https://sozluk.gov.tr/>, uzam, erişim tarihi: 01.11.2022

Url-10< https://sozluk.gov.tr/>, kimlik, erişim tarihi: 21.11.2022

Url-11< https://sozluk.gov.tr/>, ruh, erişim tarihi: 22.11.2022

Url-12< https://sozluk.gov.tr/>, atmosfer, erişim tarihi: 22.11.2022

Url-13< https://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics, erişim tarihi: 09.12.2022

Url-14<
https://studio.mapbox.com/styles/hadisbdula/cj91k6dg9ku722rqr40pn8rkf/edit/#4.26/43.34/24.7, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-15< https://askdata.rks-gov.net/pxweb/en/ASKdata/ASKdata__Census%20population__Census%202011__3%20By%20Settlements__19%20Popullsia%20e%20komun%c3%abs%20s%c3%ab%20Prishtin%c3%abs%20sipas%20vendbanimit/censusetn19.px/table/tableViewLayout1/, erişim tarihi: 14.12.2022

Url-16<
https://www.facebook.com/officialkosovarja/photos/a.450606378292972/1631036970249901/, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-17< https://www.eskiturkiye.net/1591/prizren-1863#lg=0&slide=0https://www.info-ks.net/bosnjaci/prizren/30312/arastanski-kapali-naljet-prokleti-i-kameni-most, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-18< https://www.info-ks.net/bosnjaci/prizren/30312/arastanski-kapali-naljet-prokleti-i-kameni-most, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-19<
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1205354502957035&set=t.100005181220345&type=3, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-20< http://www.eskiturkiye.net/1277/1950lerde-prizren#lg=0&slide=0, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-21< http://ottomancity.blogspot.com/2014/09/prizren.html, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-22<
https://www.facebook.com/photo/?fbid=180435581974166&set=a.180435518640839.42957.139791406038584, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-23<
https://www.facebook.com/photo/?fbid=409065235777865&set=a.180435518640839.42957.139791406038584, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-24<
https://www.facebook.com/photo/?fbid=519881814696206&set=a.180435518640839.42957.139791406038584, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-25< https://gazetaeprizrenit.net/foto-prizreni-i-vjeter/, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-26<
https://www.facebook.com/ILOVEPRIZREN/photos/a.148103781874013.24871.139791406038584/286784098005980/, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-27< https://gazetaeprizrenit.net/20-vjet-nga-djegia-e-muzeut-te-lidhjes-shqiptare-te-prizrenit-foto/, erişim tarihi: 30.12.2022

Url-28< https://kallxo.com/shkurt/behen-14-vjet-nga-trazirat-e-marsit-2004/, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-29< http://www.orthodoxfrat.de/press.htm, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-30< https://wallpaperaccess.com/prizren, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-31< http://wikimapia.org/37556638/Pisa-Tower#/photo/6510818, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-32< https://gjirafa.biz/i-love-prizren-1#, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-33< https://gazetaenigma.com/rrahen-dy-persona-per-nje-parking-ne-abi-qarshi-ne-prizren/, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-34< https://gjirafa.biz/i-love-prizren-1#, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-35< https://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics, erişim tarihi: 11.12.2022

Url-36< (Prishtina zemra ime): https://www.facebook.com/groups/620037062517530/media/photos, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-37< https://lajm.co/historia-e-qytetit-te-prishtines-dhe-kultura-materiale/, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-38< https://prishtinainsight.com/prishtinas-yugoslav-monuments-remain-in-limbo-mag/, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-39< https://www.flickr.com/photos/vegamaster/15665336423, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-40< https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g295385-d3220829-Reviews-Pristina_National_Library-Pristina.html#/media-

atf/3220829/360055789:p/?albumid=-160&type=0&category=-160, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-41< http://hiddenarchitecture.net/sport-and-recreation-centre-boro-and/, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-42< https://www.reddit.com/r/kosovo/comments/s7q9p3/prishtina_n%C3%AB_vitin_99_nd%C3%ABrtesa_e_parlamentit_dhe/, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-43< https://journication.de/en/category/europe/%F0%9F%87%BD%F0%9F%87%B0-kosovo/, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-44< https://prishtinainsight.com/guide/a-day-in-prishtina/, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-45< https://www.dreamstime.com/editorial-photography-pristina-panorama-aerial-view-kosovo-july-panoramic-capital-city-grows-changes-every-day-constantly-under-image58588392, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-46< https://archipelagopr.com/prishtina-public-archipelago/, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-47< https://sinjali.com/parakalim-i-vecante-ne-sheshin-e-prishines/, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-48< https://www.vaticannews.va/pt/igreja/news/2020-09/madre-teresa-santuario-kosovo.html, erişim tarihi: 02.01.2023

Url-49< https://www.hotnews.ro/stiri-international-25383202-putin-invocat-cazul-kosovo-legitimarea-republicilor-separatiste-donetk-luhansk-care-sunt-totusi-asemanarile-deosebirile-dintre-cele-doua-situatii.htm, erişim tarihi: 04.01.2023

Url-50< https://manifesta14.org/event/where-love-takes-place-prishtina-in-53-buildings/, erişim tarihi: 04.01.2023

Url-51< https://www.bloomberg.com/news/features/2022-09-08/war-hangover-in-bitterly-divided-kosovo-is-a-warning-for-ukraine-and-europe?leadSource=uverify%20wall, erişim tarihi: 04.01.2023

Url-52< (I Love Prizren): https://www.facebook.com/ILOVEPRIZREN/photos, erişim tarihi: 04.01.2023

Url-53< (Prizren Dünden Bugüne): https://www.facebook.com/kokolar26/photos, erişim tarihi: 04.01.2023

Url 54< https://oralhistorykosovo.org/points_of_interests/shtepia-e-gurit-sinagoga/, erişim tarihi: 04.01.2023

Url-55< https://www.alamy.com/hotel-swiss-diamond-prishtina-image345382189.html, erişim tarihi: 04.01.2023

Url-56< https://kk.rks-gov.net/prizren/wp-content/uploads/sites/26/2020/12/Harta-Zonale-e-Komunes-se-Prizrenit-2020-2028.pdf, erişim tarihi: 04.01.2023

Url-57< https://kk.rks-gov.net/prishtine/planifikimi-strategjik-dhe-zhvillimit-te-qendrueshem/planet-rregullative/, erişim tarihi: 04.01.2023

Url-58< https://www.kosovarja-ks.com/sheshi-i-prishtines-planifikohet-deri-tek-katedralja-del-foto-e-projektit/, erişim tarihi: 04.01.2023

Url-59< https://www.koha.net/metro/345456/park-e-shume-gjelberim-projekti-i-prishtines-per-rrugen-rexhep-luci/, erişim tarihi: 04.01.2023

EKLER

EK A: Uzam ve yer ilişkisi, yer hissi ve yer deneyimi, bölüm özeti diyagramı.

EK B: Kentlerde fiziksel ve anlamsal katmanlar arasındaki etkileşim: kolektif hafıza, kentsel hafıza, hafıza mekanları, anıtlar ve karşı hafıza üzerinden bölüm özeti diyagramı.

EK C: Anketleri soruları: Prizren.

EK D: Anketleri soruları: Priştine.

EK E: Prizren'de tarihsel kırılma noktaları.

EK F: Priştine'de tarihsel kırılma noktaları.

EK G: Kentin çekirdeği Prizren Kalesi ve Cuma Camii. Sırp hanedanlığı döneminde PrizrHn.

EK H: Osmanlı döneminde Prizren, Yugoslavya döneminde Prizren.

EK I: 1999 Kosova Savaşı ve 2004'te Prizren, Savaş sonrası Prizren.

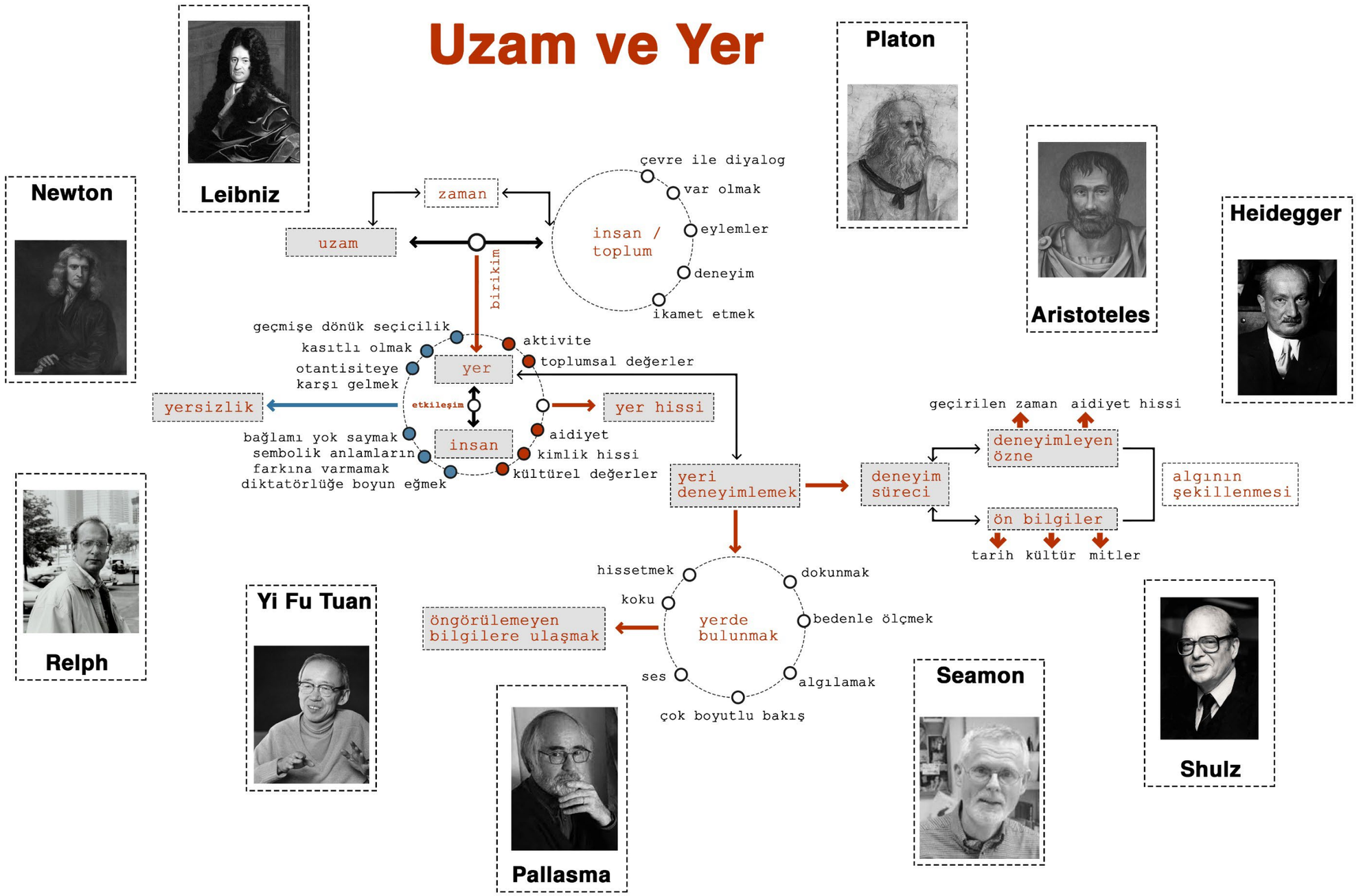
EK İ: Osmanlı döneminde Priştine, I. Dünya Savaşı sonrası Priştine, II. Dünya Savaşı sonrası Priştine .

EK J: 1970 ve 1980'lerde Priştine, Savaş sonrası Priştine.

EK K: Prizren'de projeksiyon kesiti, Priştine'de projeksiyon kesiti

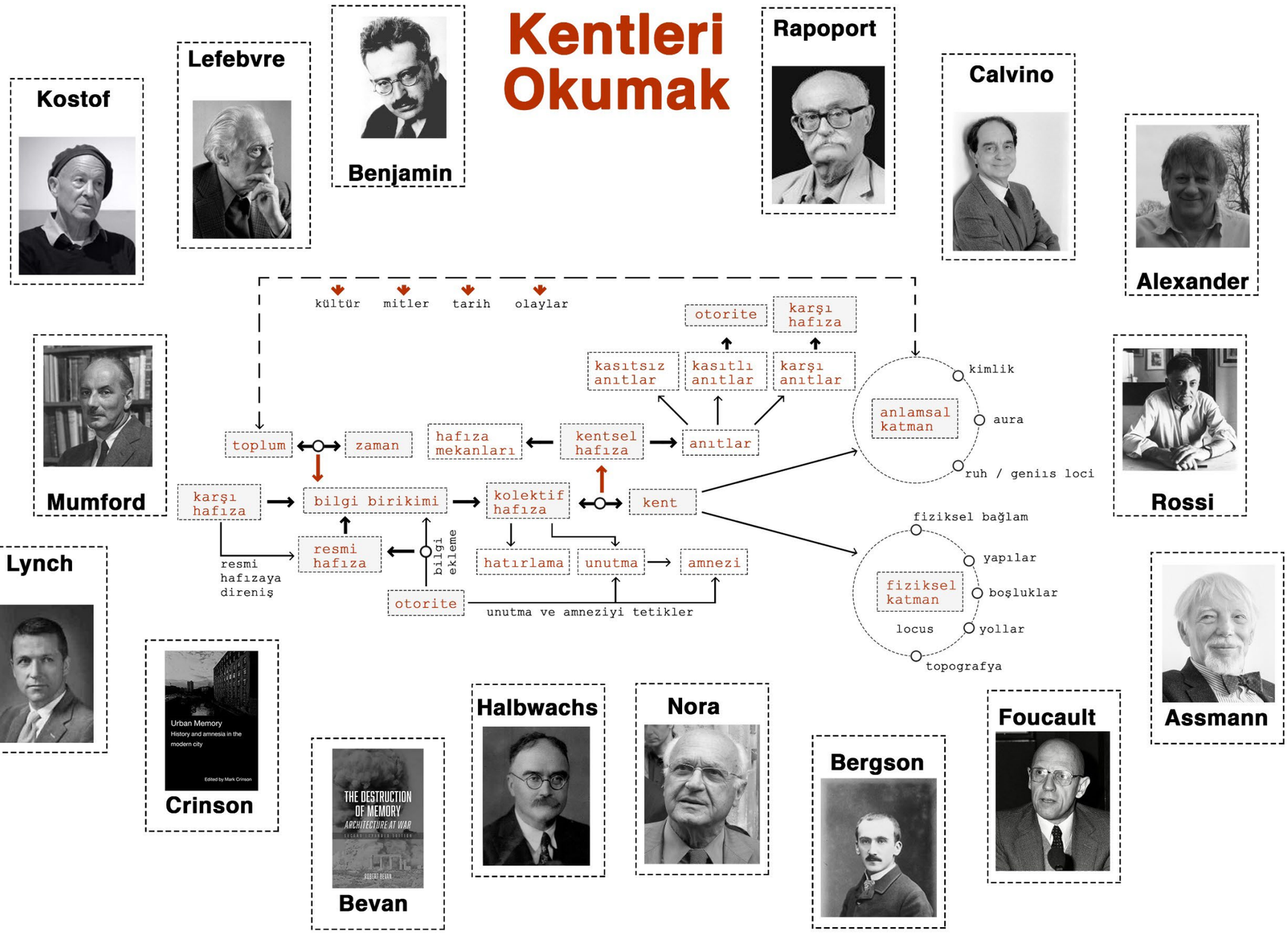
EK L: Göstergebilimsel yaklaşım; hermeneutik yaklaşım; studium ve punctum özelinde bölüm özeti diyagramı.

EK A

EK A: Uzam ve yer ilişkisi, yer hissi ve yer deneyimi, bölüm özeti diyagramı.

EK B

EK B: Kentlerde fiziksel ve anlamsal katmanlar arasındaki etkileşim: kolektif hafıza, kentsel hafıza, hafıza mekanları, anıtlar ve karşı hafıza üzerinden bölüm özeti diyagramı

EK C

Anket Soruları: Prizren

Yaş:

Meslek:

Prizren'i diğer kentlerden ayıran fiziksel / sosyolojik özellikler nelerdir?

Size göre kentin hangi bölümü hala 'eski' Prizren'i yansıtmaktadır?

Prizren'de size kentin geçmişini hatırlatan, geçmişle bir bağ kurmanızı sağlayan mekanlar/yapılar hangileridir? Bu mekanların kentsel ya da kolektif hafızadaki yeri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Prizreni Prizren yapan temel unsurlar sizce hangileridir? Son zamanlarda bu unsurların dönüştüğünü ya da yok olduğunu düşünüyor musunuz?

Prizren için tarihsel kırılma anları bağlamında hangi önemli olayları örnek verebilirsiniz? Bu olaylar kenti mekansal olarak nasıl etkilemiştir?

Prizren'de farklı dönemleri yansıttığını düşündüğünüz (örneğin Osmanlı dönemi, Yugoslavya dönemi gibi) önemli yapılardan birer örnek verebilir misiniz?

Prizren'de günümüzde multikültürel bir yapıdan söz edebilir miyiz? Multikültürel yapının varlığından söz edebiliyorsak, yapı bağlamında ya da kentsel ölçekte bir örnek verebilir misiniz?

1999 Kosova Savaşı'nda yaşanan dönüşüm veya yıkımlara örnek verebilir misiniz?

Savaştan sonra kent merkezinde yaşanan gelişmelere örnek verebilir misiniz? Bu konu hakkındaki yorumunuz nedir?

Son dönemlerde yapılan inşaatlar hakindaki düşünceleriniz nelerdir? Bu inşaatların Prizren'in kimliği ile ilişkisi hakkında yorum yapabilir misiniz?

Fabrikaların yıkılması ve yerlerine AVM'lerin yapılması hakkında ne düşünüyorsunuz?

Kentte yapılan yeni heykeller hakkında düşünceleriniz nelerdir?

Prizren kalesi’nin kentin tarihi ve hafızasındaki yeri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Sizce Aknehir (Bistrica) Prizren için nasıl bir öneme sahiptir?

'Kale altı' bölgesi kent için ne anlam ifade etmektedir?

Kentte farklı dini yapıların bir arada bulunmasını nasıl yorumlarsınız?

EK D

Anket Soruları: Priştine

Yaş:

Meslek:

Priştine'yi diğer kentlerden ayıran fiziksel/ sosyolojik özellikler nelerdir?

Size göre kentin hangi bölümü hala eski Priştine'yi yansıtmaktadır?

Priştine'de size kentin geçmişini hatırlatan, geçmişle bir bağ kurmanızı sağlayan mekanlar hangileridir? Bu mekanların kentsel ya da kolektif hafızadaki yeri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Priştine'yi Priştine yapan temel unsurlar sizce hangileridir? Son zamanlarda bu unsurların dönüştüğünü ya da yok olduğunu düşünüyor musunuz?

Priştine için tarihsel kırılma anları bağlamında hangi önemli olayları örnek verebilirsiniz? Bu olaylar kenti mekansal olarak nasıl etkilemiştir?

Priştine'de farklı tarihsel dönemleri yansıttığını düşündüğünüz önemli yapılardan birer örnek verebilir misiniz?

Geçmişte güçlü bir multi-kültürel kimliğe sahip olduğu bilinen Priştine'de günümüzde multi-kültürel bir yapıdan söz edebilir miyiz? Multikültürel yapının varlığından söz edebiliyorsak, kentsel ölçekte bir örnek verebilir misiniz?

1999 Kosova Savaşı'nda Priştine'de yaşanan yıkım ve dönüşümleree örnekler verebilir misiniz?

Savaştan sonra kent merkezinde yaşanan dönüşümler hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Şehrin çeperlerinde yoğunlaşan inşaatlar hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu yapıların Priştine'nin kimliğiyle ilişkisi hakkında yorum yapabilir misiniz?

Kentte yapılan yeni heykeller hakkında düşünceleriniz nelerdir?

Çarşı Camii'nin kentin tarihi ve hafızasındaki yeri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Meclis Binası kent için ne anlam ifade etmektedir?

Boro Ramiz Gençlik ve Spor Merkezi yapısının kent hafızasındaki yeri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Üniversite kampüsü ve içerisindeki yapıların kent hafızasıyla ilişkisi hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

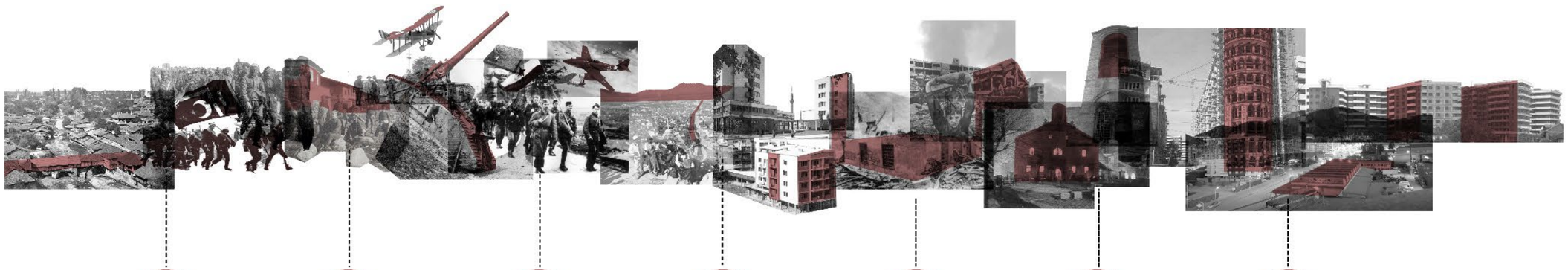
Kardeşlik ve Birlik anıtı kent için ne anlam ifade etmektedir?

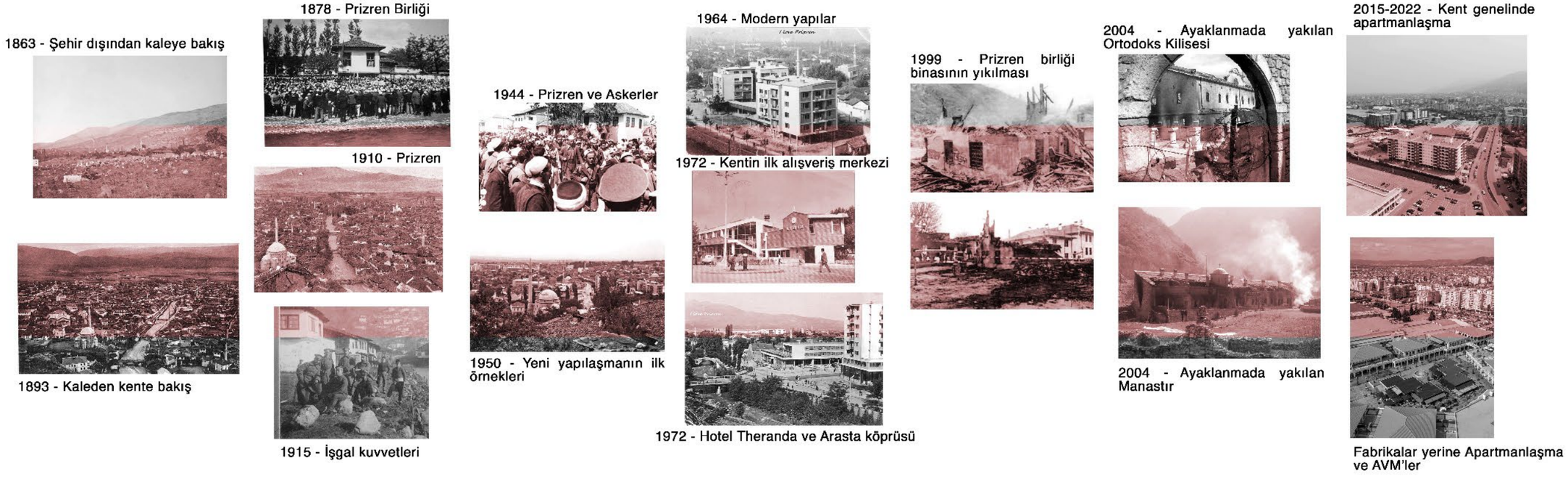
Rahibe Teresa katedrali hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? (Katedralin fiziksel özellikleri, kentle ilişkisi, simgesel boyutu hakkında kısaca yorum yapınız).

Priştine'nin merkezinde yapılacak olan yeni cami hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Kentte farklı dini yapıların bir arada bulunmasını nasıl yorumlarsınız?

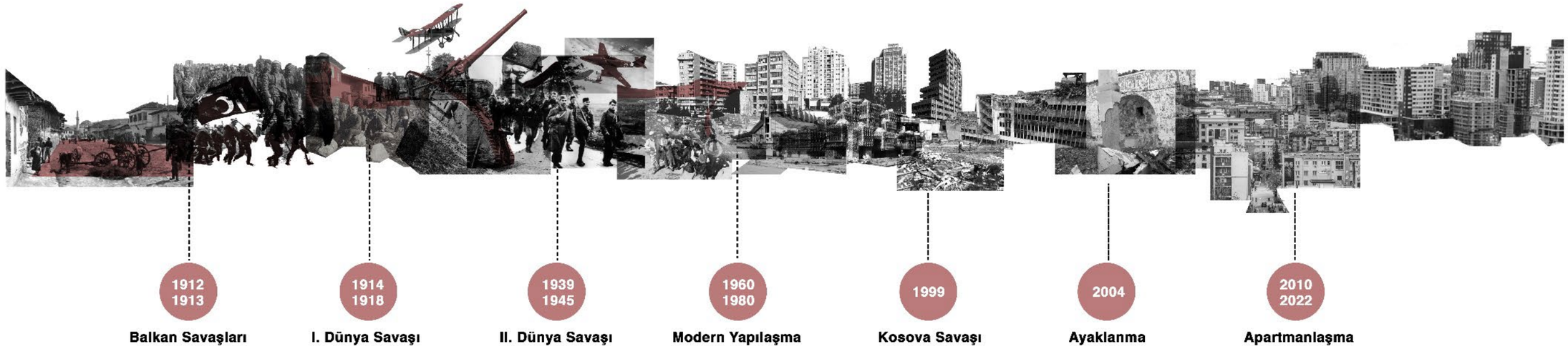
EK E

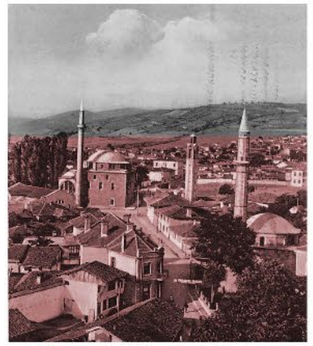

EK E: Prizren'de tarihsel kırılma noktaları.

EK F

1913 - Çarşı Camisi'ne bakış

1920 - Yaşar Paşa Camii, Saat Kulesi ve Büyük cami

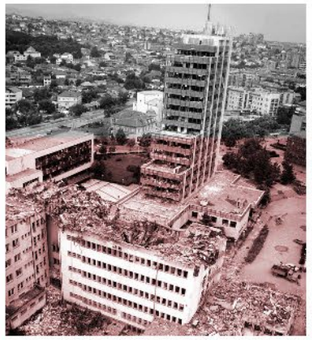

1925 - Priştine merkezi

1953 - Priştine

1954 - Priştine

Kardeşlik ve Birlik Anıtı

1980 - Priştine

1999 - Kosova Savaşı

1999 - Kosova Savaşı

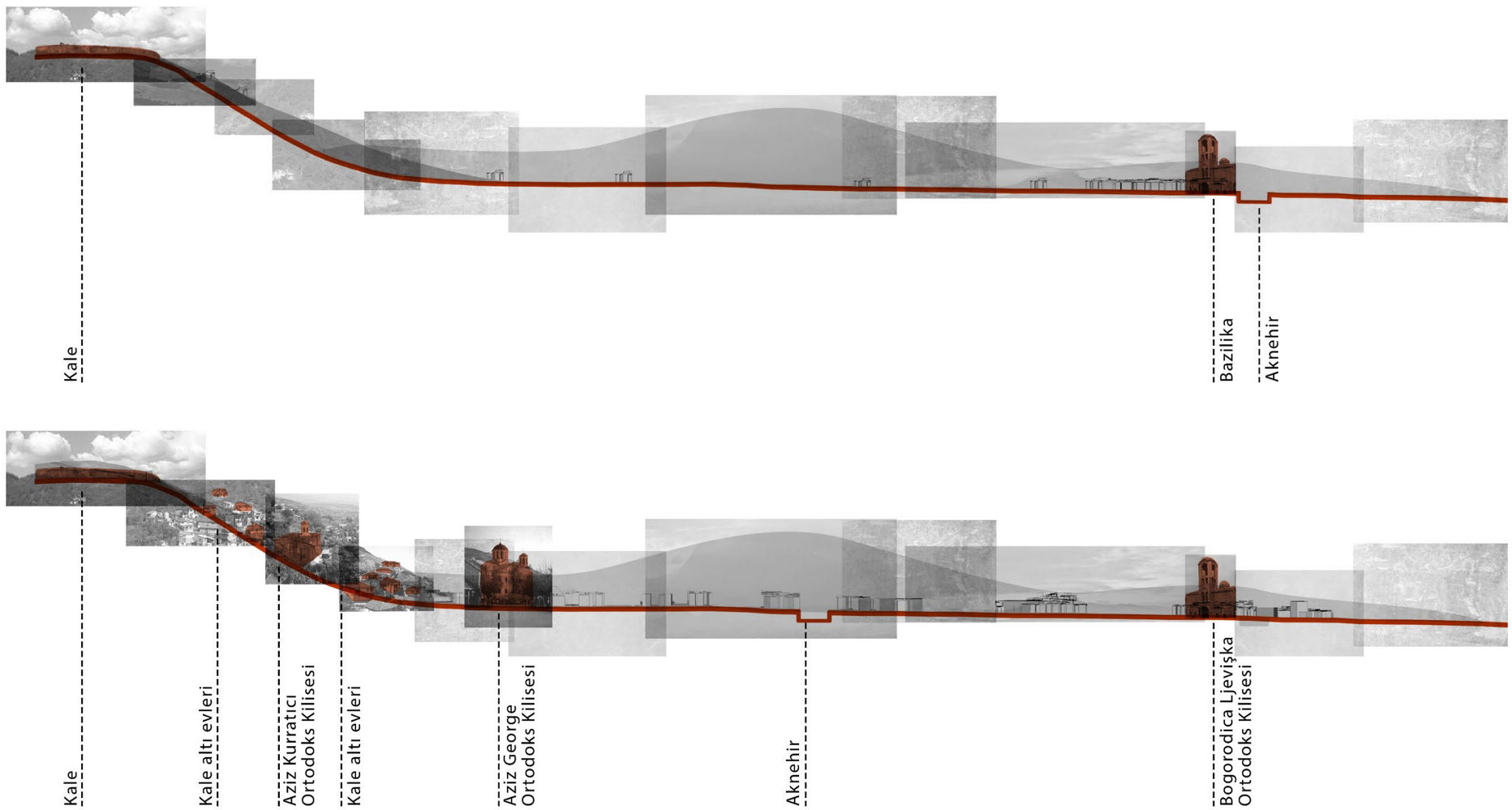

2004

Son yıllarda Priştine

Apartmanlaşma

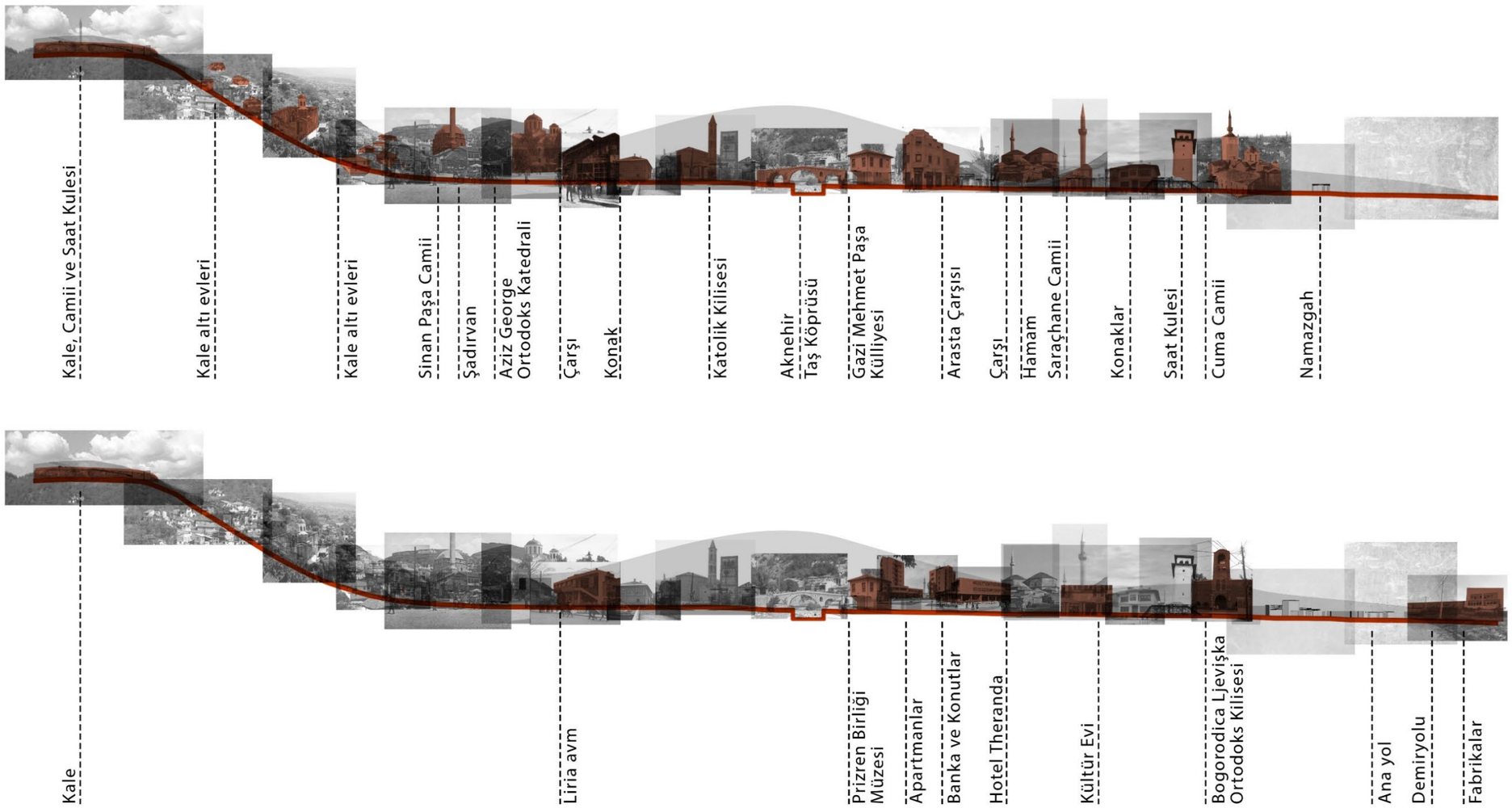
EK F: Priştine'de tarihsel kırılma noktaları.

EK G

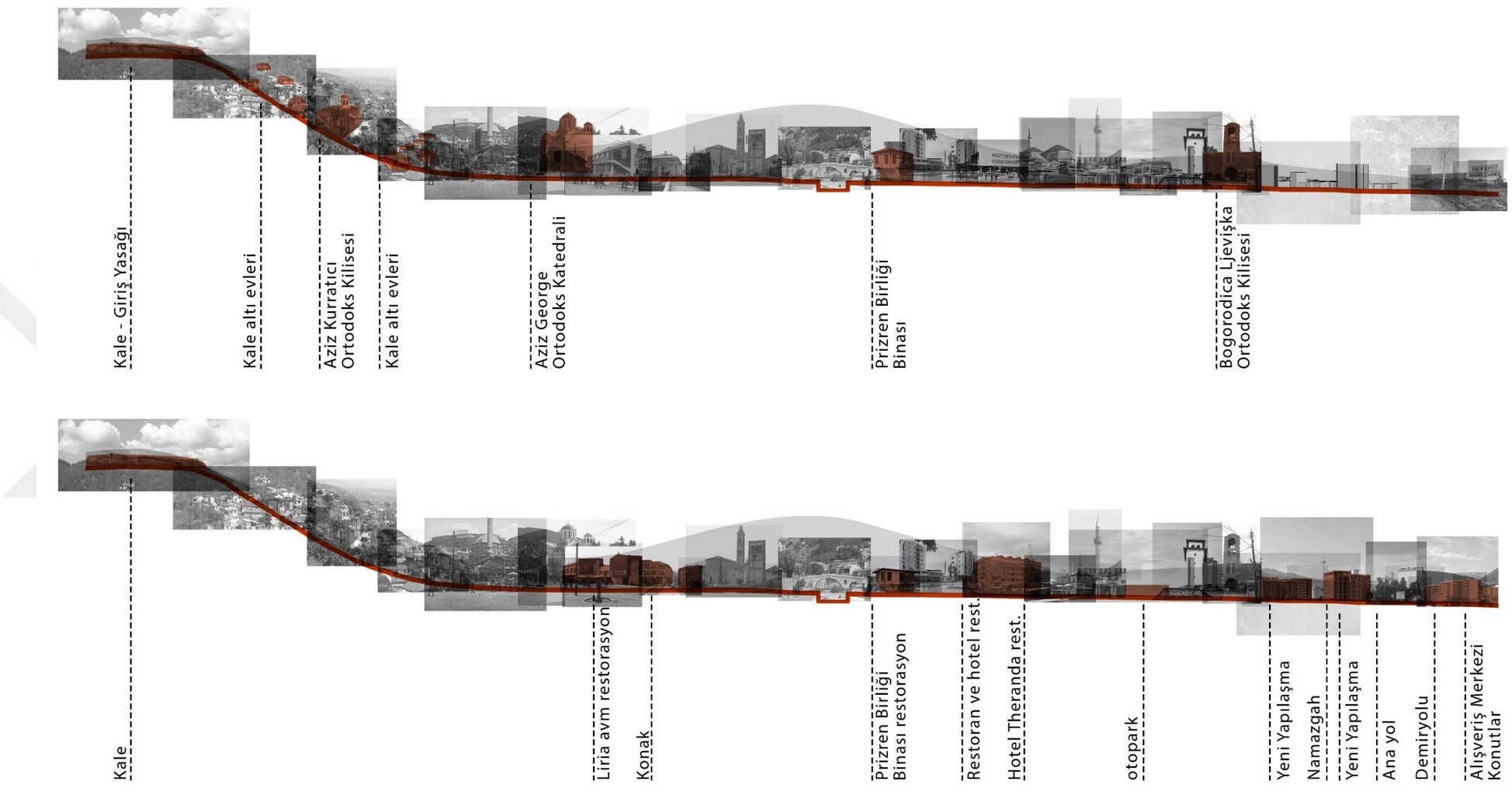
EK G: Kentin çekirdeği Prizren Kalesi ve Cuma Camii. Sırp hanedanlığı döneminde Prizren.

EK H

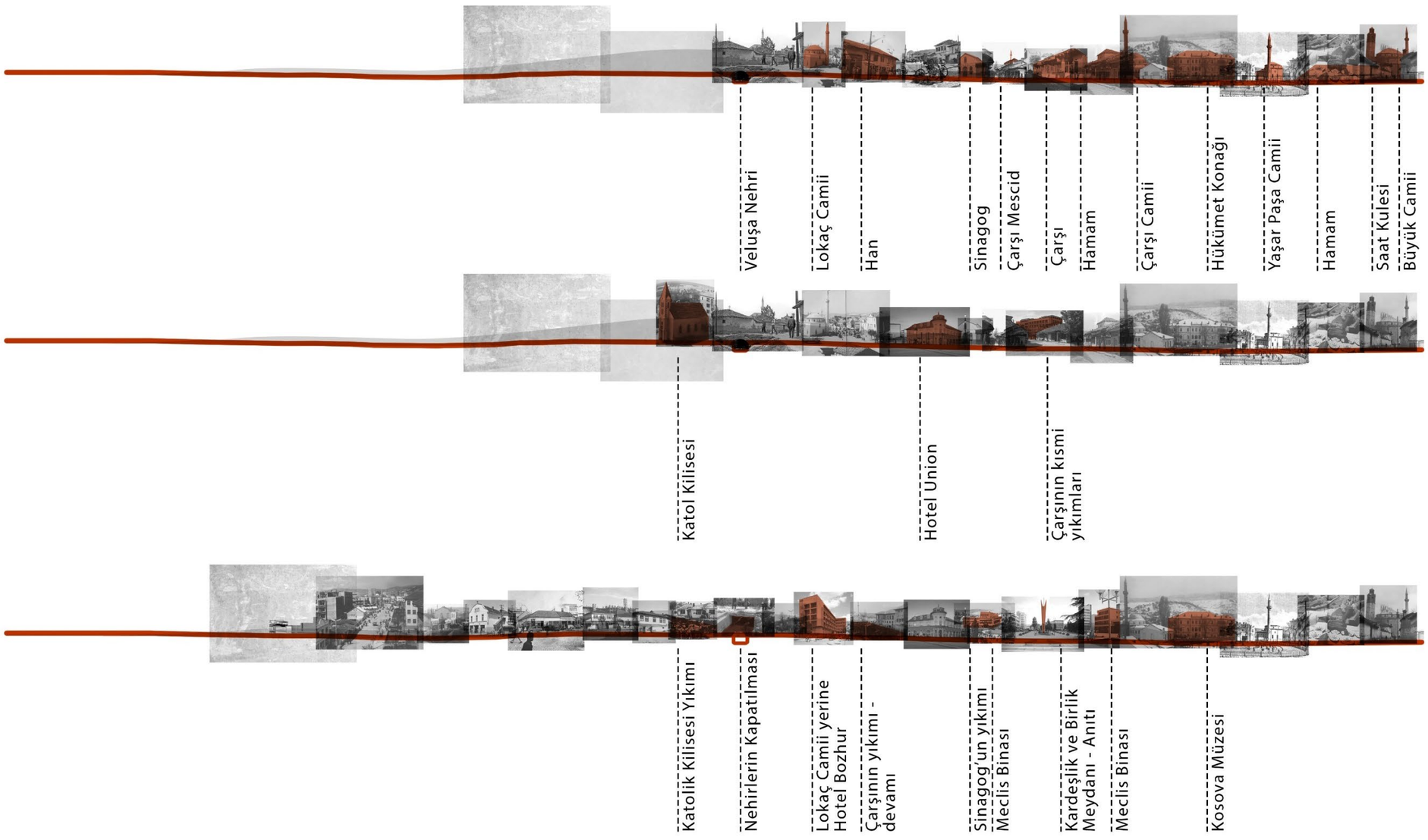
EK H: Osmanlı döneminde Prizren, Yugoslavya döneminde Prizren.

EK I

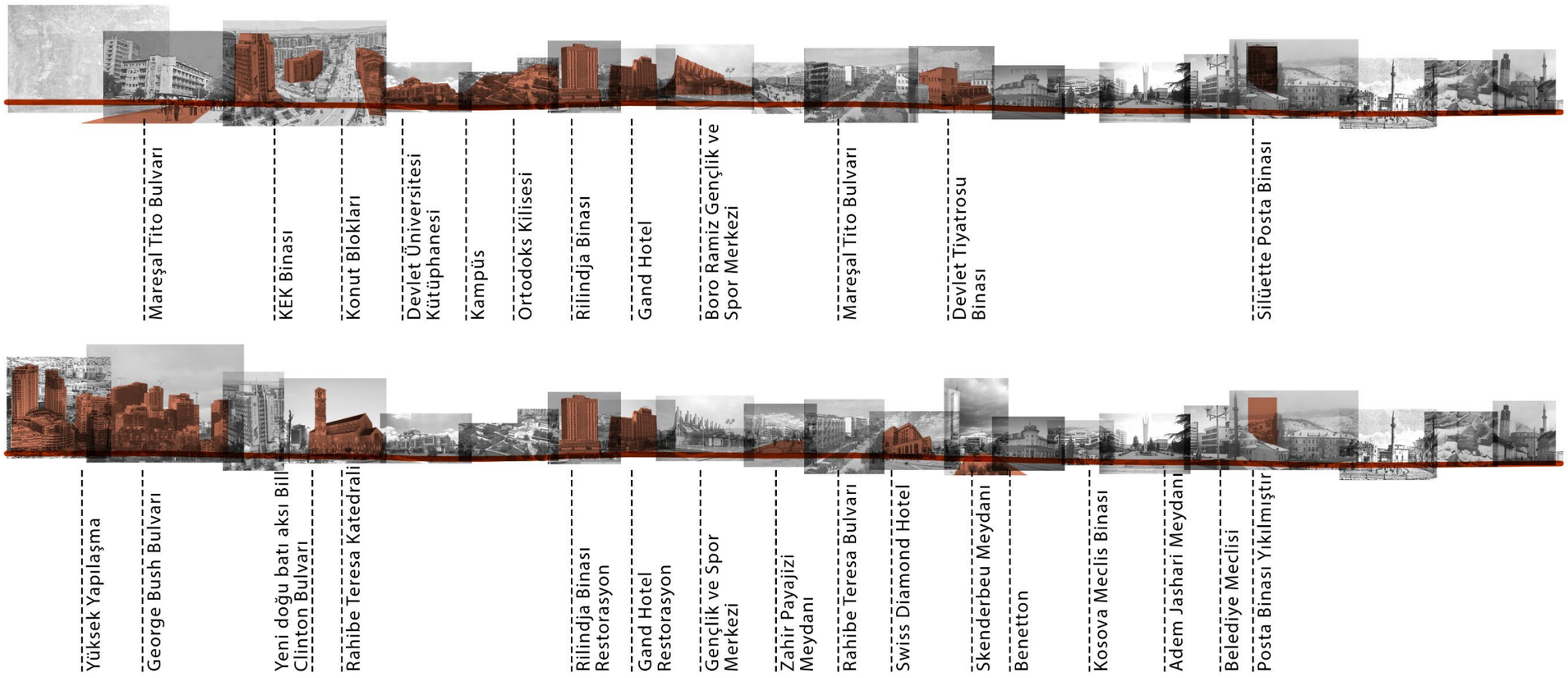
EK I: 1999 Kosova Savaşı ve 2004'te Prizren, Savaş sonrası Prizren.

EK İ

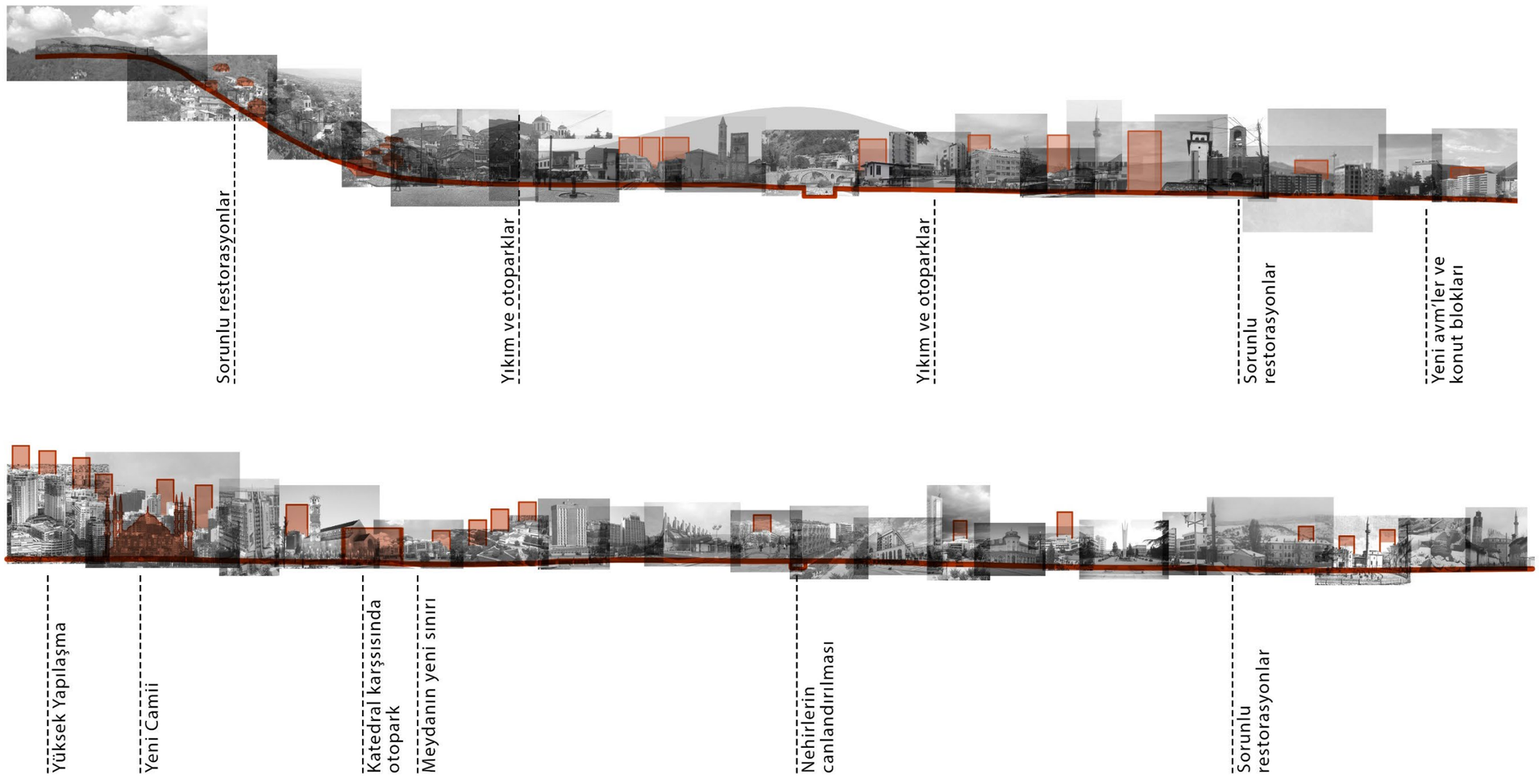
EK İ: Osmanlı döneminde Priştine, I. Dünya Savaşı sonrası Priştine, II. Dünya Savaşı sonrası Priştine

EK J

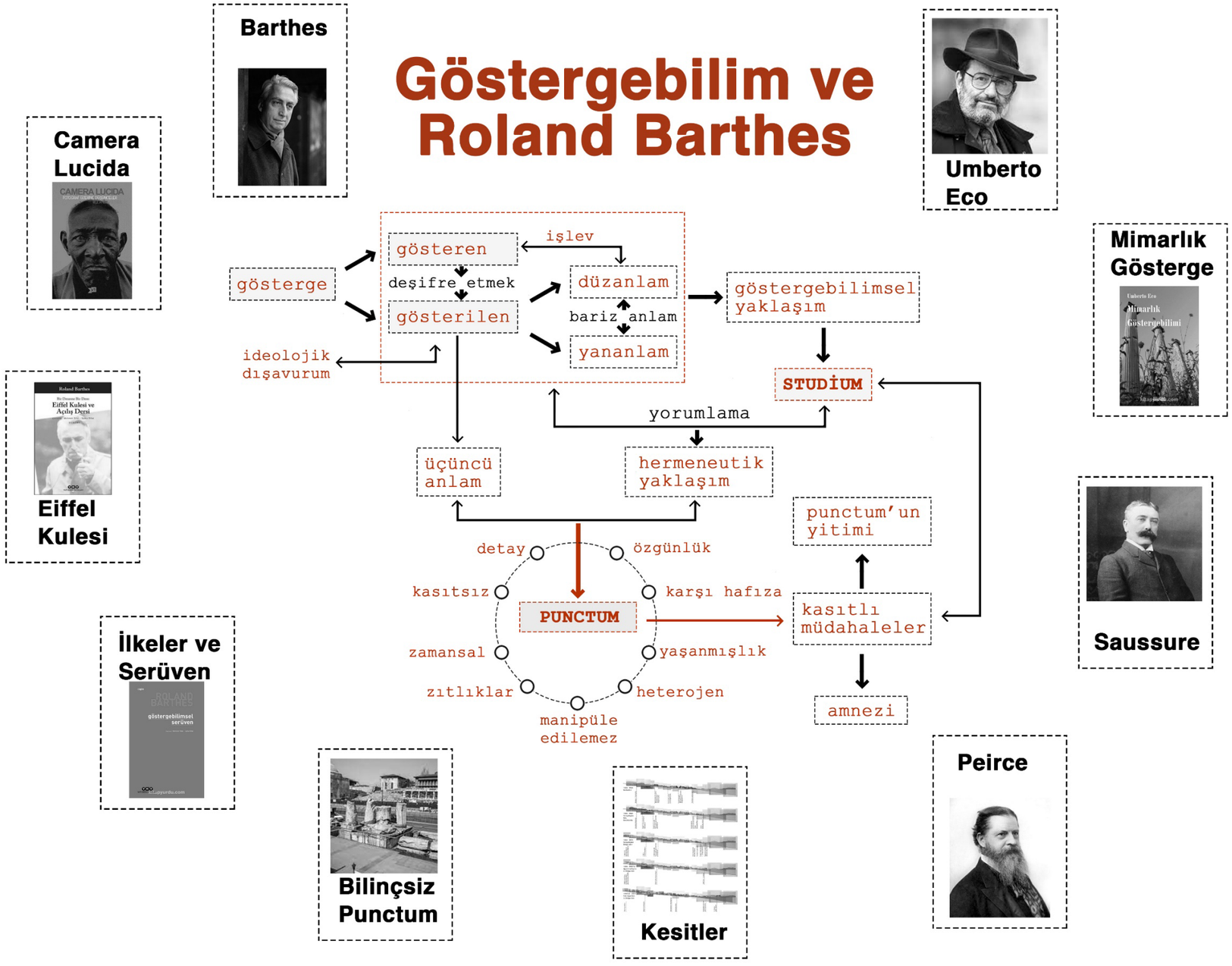
EK J: 1970 ve 1980'lerde Priştine, Savaş sonrası Priştine.

EK K

EK K: Prizren'de projeksiyon kesiti, Priştine'de projeksiyon kesiti

EK L

EK L: Göstergebilimsel yaklaşım; hermeneutik yaklaşım; studium ve punctum özelinde bölüm özeti diyagram

ÖZGEÇMİŞ

